ДР ЂОКО СЛИЈЕПЧЕВИЋ

ИСТОРИЈА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ III

ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА И ПОСЛЕ ЊЕГА

Београд, 2002.

САДРЖАЈ

УВОД

Нисам се, признајем, ни лако ни брзо одлучио да пишем ову књигу. За то има неколико разлога. Један од њих је релативна временска близина догађајима о којима ће бити речи у овој књизи. Затим низ тешкоћа да се дође до аутентичних података о извесним проблемима, који су се постављали у животу наше Цркве за ово време, у коме су и наша Црква и наш народ дошли у ситуацију коју нити су предвиђали, нити су за њу били припремљени. Ово се односи како на време рата тако и на време после рата. У оба случаја била је наша Црква

стављена изван закона: настало је време и погрома и прогона за какве нису пре знали ни наш народ ни наша Црква.

Дуговековно робовање под Турцима и патње Цркве и народа за то време, ма колико да су били тешки, били су, упоређени са страдањима у Другом светском рату и после њега, скоро идила. Турска власт није била безбожна и турска држава је имала, ипак, извесно разумевање и за неисламске вернике. И ислам и хришћанство су монотеистичке религије са смислом и респектом према светињи. То нису имале ни усташе, ни комунисти: усташе су вршиле геноцид према српском православљу и према Србима као народу, а комунизам, нарочито у почетку борбене партизанске активности и одмах после освајања власти, је имао у програму искорењавање вере у *тотално обезбожење друштва.* Перспектива је била: одумирање и вере и цркве. Визија стварања *новога човека и новога друштва* на сасвим другим идејно-моралним и идеолошко-политичким основама, одрицали су и веру и народну традицију у чијим се основама налазе корени српске православне побожности. Крилатице партизана и партизанки: „Носим капу са три рога и борим се против Бога“ произашла је из њиховог идеолошко-моралног уверења.

Једна од особености нашега времена, не само на српском етничком и националном простору, јесте организована и вишепланска борба против Бога. У суштини своје ортодоксности комунизам је безбожан, јер друкчији и не може бити. Човек, који у Бога верује, па и онај који се ломи између вере и сумње, не може бити сматран за комунисту, јер би се то противило његовом основном погледу на свет и живот. Једно су међутим, идеолошко-теоретске поставке комунизма, а друго његова тактика и метода у борби за освајање и утврђивање власти. И код комуниста на овоме плану: циљ оправдава средства.

Корени трагедије и Српске православне цркве и српскога народа у Другом светском рату и после њега садржани су, знатним делом, и у идеолошко-политичкој неприпремљености и у једностраном процењивању и унутрашњополитичке и међународне ситуације у којој се налазио наш народ пре формалног отпочињања Другог светског рата. Једнострано, сасвим произвољно и знатним делом гусларско опредељење цркве за идеје и нејасне циљеве пуча од 27. марта 1941. године, било је један од узрока безобзирности окупатора и према СПЦ и према српском народу. И главни окупатори, Немци и Италијани, и сви њихови сателити, сматрали су став вођства СПЦ према пучу од 27. марта 1941. године, изразом и одразом става тадашњих схватања српскога народа, који је и овим пучем и прихватањем и одобравањем онога што је урађено, уманеврисан у ситуацију која је из тога произашла, а за коју нису били припремљени ни СПЦ, ни народ. Превиђало се, и стално се превиђа да српски народ са свим тим није имао никакве везе. Заведен, а знатним делом и плански варан, и од пучиста и од тадашњега вођства СПЦ, српски народ је морао да плаћа грешке које нису биле његове.

У излагањима материје, које ће следити, биће, у границама садашњих могућности, изнето: шта је, како је и где је СПЦ била најтеже погођена. Са окупацијом и распарчавањем Југославије почело је и разбијање територијално-административног јединства СПЦ и, упоредо са тим, и страшна Голгота и српског народа и СПЦ, која у разним облицима, још увек траје... Јесте тачно да је вишеструка окупација Југославије и њезино територијално черечење било веома тежак ударац СПЦ, али он није био једини. Грађански рат у Југославији под окупацијом, који је имао неколико лица, погађао је и СПЦ и изнутра и споља: настало је духовно-морално разједињење свештенства, које се опредељивало на разне стране. Тиме се „извлачило“ испод утицаја више јерархије и тамо где је она, колико-толико, била компактна.

У процесу развијања и јачања грађанскога рата у Југославији дошло је и до идеолошко-политичког подвајања свештенства СПЦ, које, у битности, није још увек премошћено. На националној страни, у духу традиција и политике надања, сврставало се свештенство, које је одобравало став и рад генерала Милана Недића, и оно које је пристало уз генерала Драгољуба-Дражу Михаиловића. То је била и остала национална линија на којој је било

разлике у нијансама, али не и у битности... Супротно овим, националним свештеницима, који су чинили огромну већину свештенства СПЦ, појавила се, још за време рата, група свештеника, који су помагали партизанску борбу и формирали се у посебну групу, која се почела називати „народним свештеницима“ по угледу на назив партизана „народно-ослободилачка борба“ што она, зна се, није била. У почетку бројно врло незнатна ова је група временом расла и постајала и проблем и фактор у животу СПЦ. О њезином настајању и црквено-политичком ставу биће посебно речи.

Посебан и сасвим нов проблем био је однос комунистичке власти према Цркви и изналажење начина међусобних односа. Сусрет државе, која има претензије да сви облици духовнога и друштвенога живота народа буду њој потчињени, са Црквом, која је желела да остане верна себи, нису могли бити недраматични, јер се радило, и ради о две суштински супротне установе и опредељења. Иако се то јавно не истиче ради се, стварно, о борби за душу народа, који је за Цркву везан; нема сумње да је та борба била, и морала бити, драматична: слобода рада Цркве је врло ограничена, јер се своди само на слободу вршења обреда у затвореном простору. Физички прогони Цркве и свештенства, практиковани у самоме почетку комунистичке акције и власти, добили су, временом, сасвим други облик разводњавања и унутарњега слабљења духовне отпорности свештенства које се нашло у веома тешким приликама. За Цркву је настао проблем сналажења у новој ситуацији у којој су се појавили и сепаратистички покрети, подстицани и помагани од комунистичке власти. Ту спадају сепаратистички покрет у Јужној Србији, данашњој СР Македонији и у Црној Гори, који је, повратком патријарха Гаврила у земљу брзо угушен.

Биће, колико је то могуће, изложен, процес унутрашњег сређивања живота у СПЦ и постепено оживљавање рада у њој. Ту спада и „дугогодишње хрвање“ удруженога свештенства са епископатом, које, иако знатно умањено, није још сасвим завршено ... Занављање епископата, напори подизања свештеничког кадра, оживљавање унутрашњега духовног живота Цркве; подизање богословија; оживљавање црквене штампе; подизање монаштва и оживљавање манастирског живота; рад богомољачког покрета; обнављање и подизање цркава и манастира, нарочито тамо где су били порушени за време Другога светскога рата; све те а и друге битне компоненте биће узимане у обзир.

Посебан проблем за Цркву је увек био, а данас је нарочито, регулисање материјалнога стања свештенства, што није било могуће без извеснога учешћа државе која и кроз то појачава свој утицај на рад свештенства и Цркве као целине. Данашњи односи између СПЦ и режима доста су сложени и нису сасвим јасни. Режим упорно настоји на томе да активност Цркве ограничи на вршење обреда. Културни и национални рад Цркве и даље се означава као *мешање* у сфере државе и Партије. То је, у ствари, борба за душу народа и на томе се плану води борба у Југославији. Духовност Цркве надмашује недуховност режима, који је отказао и идеолошко-политички и економски.

Комунистички режим у Југославији има *дволичан* став и према вери и према себи. У колико покушава да један део свештенства кроз Социјалистички савез радног народа искористи за своје сврхе утолико више даје замаха и могућности свештенству да развија свој утицај и тамо где то без тога није могуће, а то слаби морални утицај режима, који се, све више, дезинтегрише. Насупрот процесу дезинтеграције режима стоји идејна компактност Цркве.

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

1. УЈЕДИЊЕЊЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, које је обухватило скоро све делове у којима живе Срби, омогућило је уједињење свих до тада раскомаданих делова

Српске православне цркве у једну целину. После низа деценија, живећи под разним историјским условима и носећи се са разним невољама, нашли су се сада скоро сви делови некадашње Пећке патријаршије заједно. Остали су само ван граница нове државе, а тиме и уједињење СПЦ, само Задар, Скадар и Будим као и већи део Темишварске епархије. Припреме за проглашење свих српских црквених области у заједничку патријаршију трајале су од 31. децембра 1918. године, када је у Сремским Карловцима одржана конференција представника свих делова СПЦ, па до 13/26. маја 1919. године, када је збор свих православних српских архијереја одлучио да се изврши црквено уједињење. Ову одлуку православних српских архијереја прогласио је регент Александар својим указом од 17. јуна 1920. године, „да би се у живот спровело уједињење СПЦ"[1]. На дан свих српских светитеља, 12. септембра 1920. године, свечано је проглашена Српска патријаршија. Шеснаест дана касније, 27. септембра исте године, Свети архијерејски сабор уједињене СПЦ изабрао је митрополита Димитрија Павловића за првог патријарха обновљене Српске патријаршије. Влада, међутим, није признала овај начин избора патријарха, него је 23. октобра 1920. године, издала Уредбу о избору првог српског патријарха обновљене Српске патријаршије. Истога дана објављена је и Уредба о Српској патријаршији, која има само пет параграфа. Уредба о избору првог српског патријарха има 24. параграфа и послужила је као основ Закона о избору патријарха СПЦ од 6. априла 1930. године. Типично за ову Уредбу је, да је њоме у Изборни сабор уведено доста лаика, који су били највиши државни функционери. И овим је, поред других елемената, јасно наглашено да држава не жели да се лиши свога утицаја на Цркву. Изборни сабор сазивао је Краљ на предлог министра вера, који је сачињавао списак лица која учествују у избору и слао им позиве. Избор патријарха био је пуноважан тек онда када га краљ потврди[2].

Према новој Уредби Изборни сабор, који је требао да бира већ једном изабраног патријарха, састао се 12. новембра 1920. године на дан Светога краља Милутина и поново изабрао митрополита Димитрија за српског патријарха. Регент Александар је својим Указом од 13. новембра потврдио овај избор ... Као што се и из овога види СПЦ у новој заједничкој држави СХС нашла се одмах под снажном контролом државне власти, која је, углавном, на целу СПЦ протегла оне законе, који су пре уједињења важили у СПЦ у Краљевини Србији. Већ 13. децембра 1920. године донета је Уредба о централизацији управне и судске власти у Српској патријаршији. Допуне и измене ове Уредбе објављене су 12. јуна 1921. године. Ова је Уредба била врло важна, јер се њоме, по члану 16, „стављају ван снаге све оне одредбе посебних закона, односно црквено-аутономних уредаба, које се овој Уредби противе"[3]. На целу СПЦ протегнут је Закон о црквеним властима Источне православне цркве од 27. априла 1890. године, који је био донет за СПЦ у Србији и мењан је и допуњаван од 1890. до 1910. године више пута. Двадесет четвртог децембра 1920. године донета је Уредба о Светом архијерејском сабору и Светом архијерејском синоду, која Сабору и Синоду признаје највишу власт у пословима вере, богослужења, црквенога поретка и унутрашње управе цркве уопште (члан 4).

Уредба о устројству Министарства вера од 31. јула 1919. године ставила је СПЦ под државну контролу „у свим верско-политичким пословима, у колико спадају у круг државне делатности"[4]. Ова контрола државе теже је погодила СПЦ, него римокатоличку и исламску верску заједницу, јер је у члану 3. ове Уредбе речено да министар вера у Србији и Црној Гори врши „сву управну власт у врховној инстанци". На делове СПЦ, који су били у саставу Аустроугарске монархије, државна контрола у овом облику протегла се само на „део највише управне власти у верско-политичким пословима који су пре слома аустро-угарске монархије

1 *Црквено законодавство СПЦ,* књ. I, Београд 1926, стр. 17.
2 На истом месту, стр. 14.
3 На истом месту, стр. 23.
4 На истом месту, стр. 1.

спадали у делокруг царског краљевског министра богоштовања и наставе"[5]. Ове области су имале своју црквено-школску аутономију коју није имала Црква ни у Србији ни у Црној Гори. Поменутом Уредбом о централизацији управне и судске власти у Српској патријаршији, укинута је ова аутономија и у поменутим областима, које су је пре имале.

У новој држави, која више није била само српска, СПЦ није могла бити државна црква, иако је по црквеној статистици из 1924. године под Српском патријаршијом било 5.705.178 душа. Хуго Сетон Вотсон наводи, да је 31. јануара 1921. године од 8.911.509 Срба и Хрвата било 74,3% Срба а 1931, године било их је 5.952.000[6]. Видовдански устав је усвојио начело пуне слободе вере и савести (чл. 12) и осигуравао је пуну равноправност свих законом признатих вера. Све законом признате вероисповести имале су право да самостално уређују своје унутрашње верске послове и да управљају својим закладама и фондовима. Међутим, законом је било забрањено свим вероисповестима и њиховим представницима да своју духовну власт употребљавају у политичке сврхе. Практично, у стварном животу, СПЦ је била потчињена држави: највишу надзорну и управну власт у свим верско-политичким питањима и пословима Српске патријаршије вршио је министар вера све док ово министарство није укинуто.

Извођење организације и уједначење црквеног законодавства уједињење СПЦ није био нимало лак посао. Он се није могао издвојити брзо. Уредба од 23. октобра 1920. године остала је дуго на снази и регулисала је само најважније средишње управне власти, „а сва остала епархијско-општинска организација остала је нетакнута, као и сви ранији законски прописи и уредбе појединих црквених области"[7]. Тек крајем 1927. године био је спремљен пројект закона о СПЦ, али није тада био озакоњен. Тешке унутрашњо-политичке прилике у земљи, омеле су да он буде донет. Закон о СПЦ донет је 9. новембра 1929. године. Смрт патријарха Димитрија била је повод да се донесе нови Закон о избору патријарха СПЦ. Он је донет б. априла 1930. године и, углавном, копија је Закона од 23. октобра 1920. године.

На основу Закона о СПЦ од 9. новембра 1929. године (негде стоји да је овај Закон донет 8. новембра 1929. године) донет је Устав СПЦ од 3. септембра 1931. године ... Овим је био дефинитивно регулисан однос између Цркве и државе. Законом о СПЦ одвојена је Црква од државе. То одвајање било је више на финансијском плану; на бројним подручјима држава је и даље задржала контролу над животом и радом Цркве. Црквена имовина, њезини фондови и задужбине остали су и даље под врховним надзором државе, која је задржавала себи право да и даље врши експропријацију појединих црквених поседа. Краљ је и даље себи задржао право да потврђује избор патријарха и епархијских епископа. Сада је предлог за потврду подносио краљу министар правде пошто је Министарство вера било укинуто. Министарство просвете је и даље вршило надзор над радом аутономних црквених духовних школа. Оно је прописивало и наставни план и наставно градиво за предавање веронауке у основним и средњим школама „узимајући у обзир потребу верског васпитања по предлогу Светог Архијерејског сабора"[8]. Иако је Црква била одвојена од државе, држава није хтела да се одрекне свога удела и утицаја на избор патријарха СПЦ.

Са своје стране држава је, по овом Закону, изашла, донекле у сусрет СПЦ у материјалном погледу: члан 13 Закона ослобађа званичну црквену преписку од поштанских такса, а члан 21 одређује сталну материјалну помоћ цркви. По члану 22 црква има право на накнаду „за потраживања која припадају СПЦ у Србији и Црној Гори." Међутим, ни висина државне помоћи цркви ни висина накнаде, коју је држава требало да дâ цркви нису били одређени. Држава је, даље, дозволила цркви да разрезује тзв. „патријаршијски прирез" на држављане православне вере као и да овај прирез прикупљају државни органи и да га предају

5 На истом месту, стр. 2.
6 На истом месту.
7 *Народна енциклопедија СХС,* књ. IV стр. 356.
8 *Црквено законодавство СПЦ,* књ. III; Закон о СПЦ од 8. XI 1929, чланови 17, 18, стр. 13-14.

Цркви у тромесечним ратама. За извршење на законима основаних одлука и пресуда црквених власти „све државне и самоуправне влассти дају на захтев црквених власти своју административну помоћ. Црквени судови у циљу извођења доказа могу тражити правну помоћ редовних државних судова“ (члан 6).

И по Уставу СПЦ од 3. септембра 1931. године држава је имала право контроле над Црквом. Сви чланови црквених надлештава и установа морали су полагати заклетву верности краљу. Одредбе о потврђивању избора патријарха и епископа прешле су у Устав СПЦ, а држава се обавезала да патријарху плаћа по 35 000 динара месечно и да му даје аутомобил и друга средства према његовом положају. Овим је држава везала патријарха за себе. Из члана 48 Устава СПЦ се види: „...Односна сума ће се уносити сваке године у државни буџет независно од државне субвенције, коју држава буде давала СПЦ.“ Краљ је, и поред тога што је Црква била одвојена од државе, на предлог министра правде, а у споразуму са патријархом и са пристанком председника Министарског савета, постављао *дванаест* световњака – чланова Патријаршијског управног одбора (члан 77 Устава СПЦ). Устав СПЦ се није могао мењати без пристанка и одобрења министра правде (члан 278 Устава СПЦ).

Овај упадљиво повлашћени положај патријарха СПЦ одраз је старе традиције српске државе у којој је патријарх био прва личност после владара и уживао је нарочито поштовање. За цара Душана се зна да је држао коња кад патријарх сјахује или узјахује. Патријарх је по своме високом положају представник СПЦ пред државом и био је члан Крунског савета. Истовремено патријарх је то био иако то више није била само православна држава. Он „врши главне црквене обреде за Краља и краљевски дом, лично или преко овлашћенога свештеног лица“ (члан 49, тачка 2,7 Устава СПЦ).

2. УНУТРАШЊИ ЖИВОТ СПЦ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Није лако, чак је веома тешко, дати исцрпнији приказ унутрашњег живота СПЦ између два светска рата. О томе, колико је нама познато, нема још ниједног исцрпног дела, иако је тај живот и рад био доста интензиван. У књизи *СПЦ 1920–1970* (Београд 1971) има неколико интересантних прилога о томе, који су врло корисни за употпуњавање слике о томе. Оно што се овде износи највећим делом је резултат личних пишчевих запажања и мораће, несумњиво, бити допуњавано. То је, међутим, било потребно као приступ овој књизи.

С правнога гледишта посматран однос између СПЦ и државе изгледао је онако како је горе изложено: Црква је била одвојена од државе, али се држава није сасвим мирила с тиме да се одрекне своје контроле над Црквом, која је овим одвајањем била прилично зачуђена. Држава је, и поред свих предузетих обавеза, више трпела Цркву него што је стварно помагала. Прво, и најглавније, због тога што је држава била сама себи циљ. Друго, што нити идеја државе, нити циљеви за којима је она ишла нису били истоветни са идејама и циљевима Цркве; не само СПЦ, него ниједне Хришћанске цркве уопште. Треће, и да је хтела, држава није могла помагати СПЦ више него што је помагала друге признате цркве или, како се то данас каже, верске заједнице. Југословенска држава је била вишеконфесионална држава и по сили тога стања држава је морала бити регулатор међуконфесионалних односа и арбитер између појединих конфесија.

СПЦ, сва урасла у своју славну традицију и прожета оданошћу према држави чијем је стварању и она много допринела, није могла да схвати да кова *држава није више српска држава и да њезина национална улога у условима који су сада настали, не може бити иста са оном коју је она имала пре.* Нека врста историјске носталгије, за служењем држави, која је и верски и племенски била сасвим друкчија, вукла је СПЦ на један пут на коме држава није желела ни њезину сарадњу ни њезино мешање. И поред свих искустава, која су, понекад, била и врло горка, национално-државни моменат још је увек потискивао у СПЦ свест о њезиној савременој религиозној и моралној мисији.

У једној и племенски, и верски и партијско-политички, разбијеној држави ни СПЦ није било лако наћи свој прави пут: на врховима Цркве, ту и тамо, било је колебања и недовољно отворености према модерним проблемима који су плавили и нашу средину. Уз то још и известан, скоро неотклоњив, несклад између нижега свештенства и епископата, који је био доста старога датума, доприносио је своје. Ангажовање српског православног свештенства на националном послу и у партијско-политичким борбама, некада врло корисно и родољубиво, имало је и своје рђаве и за цркву штетне последице; оно је уносило у међусобне односе више и ниже јерархије друкчији дух и туђа мерила. Оно трибунско код појединих свештеника, које се као таласи поплаве разливало на свештеничким скупштинама, засењавало је пастирски моменат и дужне обзире према епископату. Формирао се и један начин мишљења, који је био туђ изворном црквеном начину постављања проблема и њиховог решавања. И пре доношења Устава СПЦ од 3. септембра 1931. године, било је трвења између Свештеничког удружења и епископата. Доношењем Устава оно се још више погоршало. Један од главних разлога био је став који је епископат заузео према Свештеничком удружењу, које је, нарочито у Србији, имало јаку традицију и велики значај. Преко Удружења, а нарочито на својим годишњим скупштинама, свештенство је врло често оштро нападало епископат. Орган овога Удружења, „Весник српске цркве“, један лист са дугом традицијом и добро уређиван, тражио је за свештенство део учешћа у материјалном пословању цркве и у доношењу одлука, које тангирају живот и судбину свештенства.

Устав СПЦ од 1931. године није дозвољавао да постоји и даље једно *централно* удружење целокупног свештенства СПЦ. Устав је дозвољавао само постојање свештеничких удружења по *епархијама.* Тачка 27 члана 63 Устава СПЦ даје право Светом архијерејском сабору да „одобрава правила удружења свештеника мирског и монашког реда, као и свих других удружења која раде на корист православне цркве, и води над њима надзор преко Светога архијерејског синода“... Овим је свештенство било више него потчињено епископату, који је новим Уставом знатно појачао своју власт у Цркви. Власт епископата у Цркви је неопходна, али овде то концентрисање пуне власти није могло отклонити незадовољство, које је постојало у свештеничким редовима. Ту и тамо, почело се било испољавати оно чега се плашио и Никодим Милаш када је оцењивао Закон о црквеним властима од 1890. године; родила се била мисао о остварењу једног *чисто презвитеријанскога покрета у цркви.* Није никакав случај да је баш из ових редова свештенства, који нису били бројни, произашло, по идеји, и руководство садашњег Савеза удружења православног свештенства у Југославији. Рат, и све оно што је он донео собом, дали су и овим намерама други правац.

Ни духовни ни морални ниво свештенства СПЦ није у раздобљу између два светска рата, био уједначен. У разним областима он је био различит. Док се у Јужној Србији, деловима Санџака, Црне Горе и Босне и Херцеговине још увек могло наћи свештеника који су били слабо или никако школовани, у Србији и у Војводини, као и по већим градовима земље, било је свештеника и са вишом богословском спремом. Пет богословија и Православни богословски факултет у Београду много су допринели подизању и интелектуалног и моралног нивоа српског православног свештенства. Нарочито је улога Православног богословског факултета била разноврсна и за цркву корисна: он је изнедрио из себе цео низ генерација које су, као вероучитељи ушли у средњу школу и тамо, солидно образовани, развили плодан рад на евангелизацији ученика, који су били изложени, у већој мери, комунистичкој пропаганди. Факултет је умножавао и број оних који су се посвећивали науци и научном раду, који је био тако потребан СПЦ. Један број свршених теолога примио је монашки чин и посвећивао се духовном животу: из редова ових образованих монаха Црква је могла да обнови епископат, који је за време Другог светског рата био веома проређен. Ускоро је, по закону смене генерација цео епископат СПЦ био попуњаван из ових редова ... Није, пред рат, било реткост наћи и у сеоским парохијама свештеника са завршеним православним богословским факултетом ... И православне богословије, распоређене по целој земљи,

доприносиле су много уздизању и духовног и интелектуалног нивоа свештеника. Оне су неговале и топлу оданост вери, и ревност у свештеничкој служби и развијање жеље за употпуњавањем образовања. Неке од ових богословија имале су и локалне традиције и дугим и истрајним радом стечени углед у народу.

Унутрашњи духовни и интелектуални живот у СПЦ између два светска рата развијао се, и поред не увек довољних спољних околности, све више. Осећало се на све стране да Црква живи, да све више налази свој пут у новим условима живота и да уме да налази одговоре на питања која су постављали живот и савременост. Развијању и јачању духовнога живота у СПЦ доприносио је велики број црквених листова и часописа. Колико је, каквих и где било, изнео је детаљно Бранко А. Цисарж у своме раду „Црквена штампа између два светска рата" *(Српска православна црква 1920–1970,* стр. 141-178).

Поменућемо, овде, само најважније који су били нека врста централних органа. „Гласник Српске православне патријаршије", иако званични орган са службеном наменом, био је дуго година пун интересантних прилога из разних области живота Цркве. „Богословље", научни орган Православног богословског факултета, остао је трајно научни часопис, који је успео да око себе скупи и угледне научнике изван цркве. Посебна појава у животу СПЦ после Првог светског рата, био је часопис „Хришћански живот". Замишљен као месечни часопис, он је излазио некада и са закашњењем. То је био часопис за хришћански живот и црквену културу и остављао је дубок траг и у интелектуалном и духовном животу православне, не увек и црквене, интелигенције. Пре „Хришћанског живота" није било оваквог часописа у СПЦ. Он је, на један озбиљан и солидан начин, указивао и нецрквеној интелигенцији на њено фатално беспуће и на модеран начин износио учење и веру цркве. Око овога часописа била је окупљена група српских богослова, која се школовала у иностранству за време Првог светског рата и која је владала страним језицима. Ту су групу сачињавали: др Јустин Поповић, др Иринеј Ђорђевић, др Душан Стојановић – „Џон", др Павле Јевтић, др Драгомир Марић и Велимир Арсић.

У време идеолошких разрачунавања на Београдском универзитету, у којима је све јаче долазила до израза отворена комунистичка пропаганда, без које тешко да би било онога што је касније дошло, једна група студената Православног богословског факултета у Београду покренула је часопис „Светосавље". Часопис је био *први покушај новога духовног израза најмлађих генерација у тадашњој СПЦ*. Дубоко одан православљу и православној мисли и духу он је, истовремено, био и социјално и идејно напредан. Духовно благо цркве он је покушавао да раскрива на начин који ће моћи привући и оне ван цркве, који су тражили пут и неко солидно духовно упориште. Књижевно гледан овај се часопис могао мерити са најбољим часописима осталих факултета. Сам назив часописа показивао је да је група око њега осећала потребу да дубље заоре у наше православно и национално наслеђе: она је, духовно, била окренута Светоме Сави и дочарала је оживљавање онога што је било битно за његову тако славну и полетну епоху.

Групу, која је покренула „Светосавље" и једно време утицала и на његово писање и на његов правац, сачињавали су, углавном, Василије Костић, Влајко Влаховић и Ђоко Слијепчевић. Знатан идејни и духовни утицај на ову групу имао је Димитрије Најдановић. Он је, после операције, у болници написао уводник за први број „Светосавља" ... Када је, временом, и на факултету вршена смена генерација дошла је до израза, у „Светосављу", нешто улево оријентисана група студената. Прва група, која је покренула „Светосавље", прикључила се Димитрију Најдановићу, који је, заједно са Владимиром Вујићем покренуо часопис „Пут", који није био дугога века. Овај часопис је, ипак, успевао да око себе окупи и један број нецрквене интелигенције, која је осећала народ и желела приближење цркви.

Године 1934. основано је у Београду Удружење дипломираних теолога, које је одмах почело да издаје свој часопис, „Хришћанска мисао". Уз тешке материјалне жртве самих чланова и са веома скромном помоћи споља, часопис је излазио све до почетка Другог

светског рата: последњи, априлски број 1941. године, био је посвећен епископу др Николају Велимировићу и остао је сложен у штампарији. Настанком окупације „Хришћанска мисао" је престала да излази. Једно од трагичних обележја стања, које је настајало, била је и погибија Здравка Јагодића, који је после Ђока Слијепчевића, био уредник „Хришћанске мисли". Јагодић је, 6. априла 1941. године, погинуо на војној дужности у Смедереву од немачког бомбардовања. Позван на војну дужност Јагодић је, неколико дана пре, осећао да ће погинути и писцу ове књиге, приликом последњег сусрета, рекао: „Ето, долази рат и због чега ја морам погинути."

„Хришћанска мисао" је била независни лист људи који су духовно живели у цркви. Слободоуман на један нов начин, социјално и културно напредан, он је био изразито и недвосмислено антикомунистички усмерен. Такав какав је био, овај је лист остављао снажан утисак и на читаоце изван цркве. Типично је за овај часопис било што је имао угледне сараднике и изван црквеног круга. „Хришћанска мисао" није била фразерски и стереотипно антикомунистички лист. Она је оперисала са чињеницама и будила из чамотиње у успаваним и закржљалим друштвеним и политичким облицима. Још мање је затварала очи пред стварношћу, која је притискивала земљу.

Група око „Хришћанске мисли" веровала је у животну снагу хришћанске мисли и њеног друштвеног идеала. Она је волела Христа свом лепотом срца пуног идеализма, који није знао ни за страх ни за узмак. Дубоко урасла у духовно и национално наслеђе отаца, ова група је била будна и према духу времена и отворена према свим модерним стремљењима, која су запљускивала нашу земљу. Она се трудила да што боље упозна марксизам; да разоткрије његову суштину и благовремено укаже на потребу општенародног, духовног и моралног буђења.

У сталној бризи због све веће комунистичке пропаганде у земљи, која је плавила под окриљем Народног фронта „Хришћанска мисао" је, у броју за новембар 1939. године, објавила као уводник „Суморне тезе у облику апела цркви" („Хришћанска мисао" новембар 1939, стр. 137-139). Ово је био сажет *Меморандум* о духовно-политичком стању у земљи са речитим указивањем на све већу комунистичку опасност у земљи. У закључку се вели: „Црква данас нема опаснијег непријатеља од комунизма. Сви су разлози, а највише дух и смисао постојања цркве, да одлучно ступи у борбу против комунизма. Борба се мора повести одмах и одлучно. Цео народ се може и мора мобилисати." (стр. 139)

Писац овог *Меморандума* био је др Димитрије Најдановић. *Меморандум* је наишао на велики одјек и у земљи и у иностранству. Неке су државе протестовале у Министарству спољних послова, а ово је, опет, преко помоћника министра спољних послова, Смиљанића, одлучно протестовало код патријарха Гаврила Дожића. И десило се ово: пошто је „Хришћанска мисао" добијала од Светога синода месечну помоћ од 1000 динара патријарх Гаврило је једнога дана позвао три члана Управе, да их укори због овога писања, које, говорио им је, ствара непријатности државним властима.

Од управе „Хришћанске мисли" били су позвани: протојереј Коста Луковић, Душан Милојковић, начелник одељења у Министарству просвете и др Ђоко Слијепчевић, тада доцент Православног богословског факултета. Доста срдит, патријарх Гаврило им је пребацио због оваквог писања и запретио да ће листу бити обустављена помоћ од 1000 динара. Патријарх је, нешто узбуђен, тврдио да у земљи нема никакве опасности од комунизма и да он свакодневно добија поздравне телеграме из земље у којима се изјављује оданост и њему и краљу. Рекао је, поред осталога, и то: „Док смо у земљи ја и краљ у њој не може бити комунизма". Патријарх је, разуме се, био у великој заблуди, „Хришћанска мисао" је наставила да и даље иде својим путем.

Нешто касније од „Хришћанске мисли" у Скопљу је покренуто „Хришћанско дело". Њега је издавала група људи окупљених око тадашњег скопског митрополита Јосифа Цвијовића, који је помагао излажење овога листа и умео да схвати сву важност оваквога

посла. Лист су, углавном, водили Мирко Јовановић и Велимир Арсић, који су тада служили у Скопљу. По своме стилу и правцу „Хришћанско дело“ је нешто између „Богословља“ и „Хришћанске мисли.“ Било је више окренуто науци и хтело је да брани хришћански поглед на свет и живот стручније него што је то чинила „Хришћанска мисао“, литерарнија и шире схваћена. „Хришћанско дело“ је био добро и озбиљно уређиван часопис. Сарадници су му били др Јустин Поповић и Кипријан Керн, и не само они. Ово је драгоцен допринос продубљењу српске православне културе и подизању духовног и интелектуалног нивоа свештенства. То је био елитни часопис иако некада са тешким стилом и обиљем цитата, што је требало да му да више карактер научности.

Бујан духовни црквени живот одвијао се и изван ових група и независно од њих: то је био *духовни живот народа,* онога народа са села и из града коме је била туђа свака ученост и дијалектика. Овај народ је доживљавао цркву и њезино учење кроз молитву. Православни богомољачки покрет, који је око себе окупљао црквени народ, је једна од најинтересантнијих појава у унутрашњем животу СПЦ између два светска рата. Извесни зачеци овога покрета назирали су се још пре Првог светског рата у Србији, али се покрет развијао и оснажио тек после овога рата.

У својој књизи *Диван* (Минхен 1953) изложио је, у предговору, владика Николај Велимировић неке податке о постанку и развијању овога покрета. Он вели: „Наш српски Богомољачки Покрет је самобитан и самосвојан. Он се заснива на личним духовним доживљајима појединаца нарочито у дуготрајном ратовању, од 1912. до 1918. године, што значи на чудесима. Због тога су чудеса Божја основна нит ове књиге“, (стр. 6). По казивању протојереја Алексе Тодоровића, једнога од првих предводника и неимара овога Покрета, централа Покрета била је у Крагујевцу, а нешто као испостава у *Чукујевцу* код Краљева. У Крагујевцу је постојала Православна хришћанска заједница, којој је, једно време, био на челу Драгољуб Миливојевић, каснији јеромонах Дионисије, који је постао владика СПЦ у Америци и Канади. Богомољци, који су се окупљали у Чукујевцу носили су име Савет православних братстава. Године 1928. ујединила су се ова два крила у једну организацију. За председника је био изабран јеромонах Дионисије, а касније је то био протојереј Алекса Тодоровић. Организација је имала и свој лист, који се звао „Православна хришћанска заједница“. Први уредник био је Дионисије Миливојевић, затим Живан Маринковић, једно време Алекса Тодоровић, монах Јаков Арсовић и најпосле пред рат монах Јован Рапајић. Овај лист је, касније, прерастао у „Православни мисионар“.

Духовни вођа Богомољачког покрета био је „кроз пуних двадесет година“ владика Николај Велимировић. Он је писао: „Трудио сам се да тај Покрет простог сељачког народа очистим од спиритизма и сваког секташтва, јереси, раскола и кривоверства, што су у њ уносили странци намерно а домашњи по незнању. И сваке године сам подносио извештај Сабору о стању и развитку Покрета“ („Диван“ стр. 6). До пред Други светски рат Алекса Тодоровић је остао председник овога Покрета.

Овако разгранат живот унутар цркве показивао је тежњу да се даље развија и употпуњује. Позитивне снаге у СПЦ повезивале су се све више и деловале у једном смеру који је био пун наде. Упоредо са њима постојале су и негативне снаге, скривене и у недрима цркве; може се рећи да су се развијале све више што је време више одмицало, под утицајем, делом, левичарске пропаганде и лево оријентисане интелигенције, а делом под директним утицајем КПЈ. У одлукама Политбироа ЦККПЈ, донетим после VII конгреса Коминтерне 1953. године, дате су детаљне инструкције за оснивање „фронта слободе“ и речено да за политичко-револуционарне активности и револуционарисање народа треба искоришћавати и „такве скупове као што су: задушнице погинулим народним мученицима и вођама, еухаристичке конгресе, црквене процесије, проштења и тако даље“. Извесног мутног левичарства међу свештенством СПЦ било је и пре 1919. године. На овоме идејном плићаку бујале су атеистичко-марксистичке идеје.

Оживљавањем борбене комунистичке акције на Београдском универзитету отпочело је и инфилтрирање комунистичких идеја и међу студентима Православног богословског факултета у Београду. Највећи део оних, који су били оријентисани лево, био је опчињен социјалним моментом у комунистичкој пропаганди. Мањи део их је долазио са већ готовим планом, послат од Партије да би, касније, када постану свештеници, могли да разорно делују унутар цркве. Овакви су, једним делом, слати из гимназија на Православни богословски факултет, а доцније су долазили и из богословија. Богословијама је КПЈ била, пре рата, посветила велику пажњу с циљем да у њима организује своје ћелије. У некима је и успела да то уради. На удару су биле богословије у Битољу, Цетињу и Сарајеву. У једној од ових богословија била је скривена комунистичка шифра (мислим да је то била богословија у Битољу). Није, свакако, случајно да су два најактивнија првака Свештеничког удружења у СР Хрватској, који су били и активни партизански борци, Ратко Јелић и Илија Ђук, завршили Цетињску богословију.

Тешко да је могла бити проста игра случаја да је у богословије отишло за наставнике неколико дипломираних теолога који су се, још као студенти, гласили као комунисти. Они су у богословијама продужили свој рад по инструкцијама Партије. Неки од њих су, после рата, постали и високи режимски функционери (Јован Вукмановић, Влајко Убавић, Никола Поповић). Њихов број није био велики, али је њихова активност била разорна. У току Другог светског рата и партизанске борбе, показало се да је из ових редова било партизанско-комунистичких активиста.

У СУСРЕТ КРУПНИМ ДОГАЂАЈИМА

У међувремену између два светска рата у животу СПЦ, на изглед устаљеном и мирном, развијао се интензиван живот. У навечерја крупних догађаја у свету, док још није била потпуно сређена нова унутрашња организација цркве, вршена према новом Уставу СПЦ, црква се сусрела са неколико крупних догађаја и за њу и за народ и државу. Први, и врло крупан догађај, била је трагична погибија краља Александра, 9. октобра 1934. године, у Марсеју. Краљева погибија оставила је дубоку празнину иза себе: црква се, знало се, могла увек на њега ослонити.

Погибија краља Александра веома је тешко погодила, и лично, патријарха Варнаву Росића. Њих двојица су се добро познавали и тесно сарађивали и на стварању и на изградњи државе. Када је Краљ погинуо патријарх Варнава је остао сам. Он је видео и осећао да се темељи државе, за коју је и он војевао, љуљају и да су се над цркву наднели мутни облаци. У говору, који је одржао 9. октобра 1935. године, на годишњем помену краљу, патријарх је истакао да је најновије странице наше историје исписао краљ Александар: „Она је исписана једном мушком и витешком руком, и извесно представља најславније странице наше историје[9].“

На помену патријарху Варнави говорио је митрополит Јосиф и ово: „Он је носио нашу прошлост у себи. Та прошлост говори ко смо и да смо умели бити упорни како, рекао бих, само Србин може бити, да умемо бити истрајни, да умемо са препуним срцем љубави према своме народу жртвовати се кад треба за народ, за веру у Христа[10].“

После смрти краља Александра настало је, у унутрашњем политичком животу Југославије, померање улево у коме су разједињавајући елементи све више долазили до изражаја. Један од врло крупних проблема, које је требало решити, било је и питање закључивања Конкордата између Југославије и Ватикана. Иако је то била жеља и намера краља Александра, она није, из разних разлога, могла бити остварена за време његовог

9 „Гласник СПЦ“, број 26-27 од 2. октобра 1935, стр. 480.
10 „Гласник СПЦ“, број 19 од 23. јула 1937, стр. 497.

живота. Преговори о закључењу Конкордата почели су још 1920. године, први текст је био редигован 1921. године, али од тога није било ништа. Ни делегација, која је 1925. године водила преговоре, није имала успеха[11]. Влада Милана Стојадиновића, у сагласности са тадашњим Намесништвом, потписала је, 25. јула 1935. године, Конкордат са Ватиканом. Конкордат је, после познатих збивања у земљи 1937. године, био, увече 23. јула 1937. године, примљен у Народној скупштини у Београду: за Конкордат је гласало 166 посланика, а против Конкордата 120[12]. Иза тога је влада скинула Конкордат са дневног реда и није га више подржавала нити га износила пред Сенат Краљевине Југославије[13]. Коб тренутка је хтела да је исте вечери, када је Конкордат био изгласан у Народној скупштини, умро патријарх Варнава[14].

Као да се превиђало да је кнежевина Црна Гора 1886. године била склопила Конкордат са Ватиканом, а Краљевина Србија 1914. године, скоро непосредно пред напад Аустро-Угарске на Србију[15]. Пошто смо и о Конкордату и о збивањима и вези са њима опширније писали раније, упућујемо читаоце на тај текст и на онај који је ту био коришћен[16].

Патријарх Варнава Росић (1930–1937) био је личност од видика и замаха. Изгледао је као један од оних старих Рашана чији су нам ликови остали сачувани на фрескама. Ретке мушке лепоте, висок и снажан, он је био пун оне питоме отмености људи његовог краја, која је господствена и присна. У његовој горостасној појави, привлачној и топлој, живео је човек борац, дубоко одан и православљу и српству. Рођен је у Пљевљима 29. августа 1880. године ... На трону српских патријарха био је свега седам година. Иако је то било кратко време да се учини нешто епохално може се, ипак рећи, да је он и за то време учинио доста. Он је водио цркву смело и одлучно и дубоко је поимао смисао времена у коме је деловао. Сав у српској државној и црквеној традицији, свестан и своје борбене прошлости и свога угледа у православном свету, патријарх Варнава је *одумирање српске државности подносио доста тешко.* И баш због тога се трудио да Српска црква, као и у прошлости, прими на себе све српске бриге, које су се као тамни облаци биле нагомилале са свих страна носећи у себи обести уништења.

Одговарало је религиозно-културној структури патријарха Варнаве да у Конкордату са Ватиканом види опасност за СПЦ. „Конкордат је“, вели Хај Сетон-Вотсон, „изазвао у Србији (боље рећи код свих Срба) жестоку опозицију. Православна црква је сматрала угроженим свој сопствени положај. Она је тврдила да Конкордат даје католичкој цркви права, која су ускраћена другим верским заједницама. Неповерење према католицизму, које је у њезином духу везано са крвним непријатељем Аустро-Угарском и Италијом, чврсто је укорењено код Срба. Уосталом Православна црква, која се обично у политици држи по страни и иступа само онда када је нација у опасности, чува стриктну лојалност. Напад на Цркву осећају Срби, иако су они најмање религиозан народ у Источној Европи, као напад на целу нацију. Црква је изазвала буру негодовања и све опозиционе снаге Србије окупиле су се око ње[17].“ Свако ко познаје историју напора Ватикана на проширењу и учвршћивању *римокатолицизма* на Балкану, мора да рачуна са СПЦ као са противником. Осврћући се на овај моменат писао је

11 Viktor Novak: *Magnum Crimen*, Zagreb 1948, стр. 436.
12 На истом месту, стр. 456.
13 На истом месту, стр. 457.
14 На истом месту, стр. 456.
15 Др Јован Стефановић: *Однос између цркве и државе,* Загреб 1953, стр. 93.
16 С обзиром да је у другом делу моје књиге *СПЦ,* Минхен 1966, стр. 634-647, било и о покушајима доношења Конкордата са Ватиканом и о борби СПЦ-еа против тога опширно расправљано и да је о томе доста писано у делу *Магнум кримен* др Виктора Новака (Загреб 1948, стр. 426-465), као и у мемоарима Милана Стојадиновића *Ни рат ни пакт* (Буенос Аирес, 1969, стр. 519-543), као и у делу Симе Симића *Југославија и Ватикан,* (Загреб 1937, стр. 200), које је било забрањено, не задржавамо се у овоме делу опширније на тим проблемима.
17 Хај Сетон Вотсон..., стр. 271-272.

др Алојз Худал: „Према католицизму у Југославији стоји једна национална црква чија је историја истовремено и историја српскога народа. Све у овој цркви потсећа на сјајно доба нације[18]."

Гашење наде да ће Конкордат са Ватиканом бити икада донет морало је и код Римокатоличке цркве у земљи и код Ватикана изазвати незадовољство које се манифестовало на разне начине. Још док није било јасно како ће се развијати дискусија око доношења Конкордата и када се није знало какву ће код православних Срба изазвати оштрину, изјавио је надбискуп др Анте Бауер своје жаљење због негативног става Светога архијерејскога сабора према Конкордату: „Сада", изјавио је он, „када је објављено да ће Конкордат бити предложен на ратификацију у Скупштини и Сенату, устадоше православни преузвишени епископи те заузеше непријатељски став против ратификације Конкордата. Ово нас католике вријеђа и јако боли. Боли то јаче што у Конкордату нема ни сјенке каквог непријатељства против Православне цркве. Католичка црква нема ништа против тога да и Православна црква добије све оно чега можда данас нема а Конкордат зајамчује Католичкој цркви. Боли нас то јаче што овај непријатељски став тако одличног тијела, као што је епископат, слабо пристаје уз опће жеље свих поштених Срба, Хрвата и Словенаца, да се наше унутрашње прилике на задовољство свих нас што прије среде. Став православног епископата може изазвати само непожељну вјерску борбу, коју народ из Католичке цркве никако не жели[19]."

Када је све било пропало осврнуо се и папа Пије XI на овај случај. Поводом његовог говора писала је римска „La Tribina", фашистички лист, од 17. децембра 1937. године: „Његове ријечи су циљале на непомирљивост у истину биједне Православне цркве, која није знала да се уздигне на висину истинског патриотизма, него је сасвим подчинила интересе своје земље својим личним и својој традиционалној тјесногрудности што се тиче идеја ... Црква православна, умјесто са широким срцем да прихвати ове идеје, она их је изједначила са бијeдним својим интересима и одиграла улогу једне силе сасвим стране држави, изнад које је хтјела да се постави и да је парализира у њеним искреним прегнућима за опће добро[20]." Дошло је и до званичних аката: Ватикан је, 15. фебруара 1938, године, издао један „Ед-Мемоар", Степинац је целу ствар подвргао оштрој критици, а бискупи су, 4. маја 1938. године, издали једну Декларацију и Посланицу. Односи између конфесија су се погоршавали што је психолошки негативно деловало и на вернике на обе стране[21].

Када су се смирили духови и код епископата СПЦ и код свештенства и народа и када је извршено званично измирење између анатемисаних министара и народних посланика, дошло је до избора новога патријарха СПЦ. Изборни сабор, који се састојао од 60 чланова, највише световних лица, изабрао је, 21. фебруара 1938. године др Гаврила Дожића, митрополита црногорско-приморског, за новога патријарха. Као одраз извесних трзавица у цркви, у вези борбе против Конкордата, избору новога патријарха није присуствовало *пет* епископа (др Николај Велимировић, др Иринеј Ђорђевић, др Георгије Зубковић, др Тихон Радовановић и Мирон Николић; последња двојица били су болесни).

Већ на првоме гласању др Гаврило Дожић је добио 50 гласова, а то је био највећи број. Митрополит Петар Зимоњић добио је 25 гласова, а др Георгије Зубковић 23 гласа. Њих тројица били су предложени краљевским намесницима, који су потврдили избор др Гаврила Дожића. Тако је СПЦ дошла до новога патријарха: „Место црних застава, које су се виле пуних шест месеци, на торњевима православних цркава, залепршала се опет црквена застава[22]".

Када је ступио на чело СПЦ патријарх Гаврило Дожић, тешко да је могао и слутити шта

18 Др Алојз Худал.
19 Др Виктор Новак: на истом месту, стр. 439-440.
20 На истом месту, стр. 465.
21 На истом месту.
22 „Гласник СПЦ", број 7 од 13. марта 1938, стр. 118.

очекује и њега и цркву. Примајући избор патријарх Гаврило је нагласио, да треба „велике смелости да се то бреме узме на себе и свако онај, који зна шта је дужност не може га узети без бојазни“[23]. Поздрављајући његов избор митрополит Доситеј, који је био један од кандидата (добио је 23 гласа) рекао је и ово: „Били смо сведоци како је један човек стао уз народ и уз цркву и чинио онако – како је било драго Богу и народу. Господ је рекао да сте Ви најдостојнији да дођете после ових дана и да нам донесете мир. Обећао сам Вам да ћемо свим снагама делити заједно судбину наше Цркве и бити искрени верници и молитвеници, да ћемо дати Цркви светој све што можемо и све што треба[24].“

Не изненађује да се патријарх Гаврило изразито определио и за ослонац на државу и за националну линију како ју је он схватио. Од његовог доласка на чело цркве, више него обично, и патријарх Гаврило и епископи се национално-политички ангажују. Од избора за патријарха па све до 1. априла 1941. године, нешто више од три године, развио је патријарх Гаврило веома живу активност. Он, скоро неуморно, лети из једнога краја земље у други, обилази паству, држи беседе, које су биле пуне и трезвене хришћанске поуке и родољубивих опомена целоме народу, да буде бодар и будан у време, које је било пуно опасности. Своја обилажења земље почео је посетом Сремским Карловцима, марта 1938. године, где је, на отпоздрав римокатоличком свештенику, у римокатоличкој цркви истакао потребу сарадње православних и римокатолика[25].

И из тадашњих говора патријарха Гаврила и из посланица епископата избија велика забринутост због стања и код нас и у свету. У својој Посланици за Божић 1939. године вапију: „...То вас молимо, јер опажамо да и у тренуцима када у свету бивају догађаји од највећега замаха, међу синовима СПЦ нема доста ни трпљења, ни љубави, ни јединства духа, повезанога миром. Међу нама су размирице у часу када су велике опасности на помолу. Шта су наши ситни међусобни рачуни спрам крвавих догађаја, од којих ће зависити судбина многих народа па и наша[26].“

Објављивање ове Посланице, коју су потписали скоро сви епископи, претходило је ванредно заседање Светог архијерејског сабора, које је било сазвано за 14. децембар 1939. године. Сабор је размотрио „догађаје у Отаџбини и у свету“ и издао *Саопштење* у коме се вели, да је Свети архијерејски сабор „донео одлуку да отачаствени архијереји позову свештенство и народ да у овим тешким приликама и критичним временима уједине сву своју снагу и подреде општим народним и државним интересима сва лична, покрајинска и партијска разрачунавања и размимоилажења, па да у слози и љубави врше свесно своје дужности према светој Српској цркви, узвишеном Краљу и милој Отаџбини“[27].

У продужењу времена множиле су се патријархове изјаве, које су биле пуне патриотизма. У говору, држаном поводом освећења споменика краљу Александру у Нишу, патријарх је рекао: „...Неко се зове фашиста, неко комуниста, неко расиста, неко демократа, неко демагог. Ми видимо да данас доводе до опасности судбину народа и државе ти нови пророци, нови учитељи, који увлаче свет у хаос и несреће[28].“

Свети архијерејски сабор састао се поново 25. новембра 1940. године на ванредно заседање. Отварајући сабор патријарх је истакао да је настало такво време да црква мора „утростручити своју снагу за добро своје и свога народа. Околности ове налажу, баш, да своје силе појачамо, да их концентришемо, како бисмо у овим тешким данима искушења и опште пометње што више допринели за добро СПЦ, и миле нам отаџбине Југославије“[29].

23 На истом месту, стр. 121.
24 На истом месту, стр. 121-122.
25 „Гласник СПЦ“, број 8 од 28. марта 1938, стр. 181.
26 „Гласник СПЦ“, број 1-2 од 4. јануара 1940, стр. 4.
27 На истом месту, стр. 18.
28 На истом месту, стр. 19.
29 „Гласник СПЦ“, број 23-24 од 18. децембра 1940, стр. 842.

У Посланици Светога архијерејскога сабора, последњој до напада на Југославију, и патријарх и епископи се, поново, баве стањем које је настало у Европи као последица разбукталог рата. „Ваше дужности“, обраћају се они верницима, „према држави и народу данас су веће него икада: предајте им се истински и народски, хришћански и југословенски, па ће и Божји благослов почивати на жељеним плодовима вашега рада[30].“ Опет се истиче једнодушност и слога епископа и вели да су коначно отклоњене несугласице које нису биле домаћега порекла у животу и раду наше свете Цркве[31].

Било је покушаја да се СПЦ још више увуче у политичка збивања. Из једнога упозорења Светога синода од 24. јануара 1941. године, види се, да су се били појавили *некакви летци* у вези са држањем СПЦ. У овоме упозорењу се вели, да „још није утврђено *ко* их је издао и ко их растура“ и истиче се, да „Патријаршија нема никакве везе са издавањем ових летака нити се она служи овим начином општења са својом паством“. Упозорава се свештенство, да ове летке сматра „недозвољеним поступцима непознатих лица, којима се само смета правилном животу и раду СПЦ и уопште правилном испуњавању њених задаћа према пастви и држави“[32].

ДРАМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ПОЧИЊЕ

1.

Драма СПЦ и српскога народа почела је нападом сила Осовине на Југославију, а нарочито поразом Југославије и поделом земље између Немачке и Италије и њихових савезника, а, нарочито, прогласом Независне Државе Хрватске (НДХ). Стално истицање повезаности судбине СПЦ са судбином српскога народа, обистинило се, у пуној мери у развоју догађаја, који су настали после слома Југославије. Као и цели српски народ и СПЦ је била у многим деловима земље стављена изван закона и морала је чинити крупне напоре да преживи иако са веома великим губицима.

Ову драму СПЦ и српскога народа условило је неколико момената. У оквиру традиционалног неповерења и Немачке и Италије, а нарочито њихових савезника Бугарске, Мађарске и Албаније према Србима, који су били победници у Првом светском рату, искристалисало се било неповерење у држање тадашње југословенске владе, којој је било на челу краљевско Намесништво. Кнез Павле Карађорђевић је представљао династију. Он је и по узгоју и по својој политичко-културној оријентацији био англофил. Прозападно, профранцуски и пробритански, био је, несумњиво, расположен скоро цео српски народ код кога је било живо сећање на савезништво из Првог светског рата. Од напада Немачке на Пољску (1. IX 1939.) постајало је све јасније да ће морати доћи до обрачуна између Немачке и Италије с једне и Велике Британије и Француске с друге стране. То је, разуме се, захтевало и јасан став Југославије према ова два блока.

Тадашњи одговорни руководиоци Југославије нису, свакако, желели рат. Они су лавирали како су знали и умели између зараћених блокова и, понављано, наглашавали да желе да остану неутрални у овоме рату. То би, свакако, било и најкорисније за народ и земљу. На геополитичком простору на коме се налазила Југославија за коју су биле заинтересоване обе зараћене стране, било је веома тешко, ако је било уопште могуће, одржати неутралност са којом би биле задовољне обе стране. Ако је *политички разум* одговорних фактора Југославије био за неутралност, највише због осећања сопствене војно-политичке немоћи, осећање знатног дела Срба било је на страни Велике Британије и Француске у нади да ће и Америка стати на њихову страну.

Југославија је и пре почетка овога рата и за све време његовог трајања била поприште

30 „Гласник СПЦ“, број 1 од 1. јануара 1941, стр. 2.

31 На истом месту, стр. 3.

32 „Гласник СПЦ“, број 3 до 1. фебруара 1941, стр. 61.

сусрета и љутих обрачуна обавештајних служби зараћених страна, које су се трудиле да проникну у осећање маса, оформе и усмеравају његову оријентацију. Ово се јако осећало нарочито на ужем српском простору где је продорност англо-француске пропаганде била олакшавана успоменама на Први светски рат. Страх од осовинског притиска ово је олакшавао. Из страха од притиска сила Осовине церио се кошмар прошлости кроз појачану активност разних сепаратизама чије су оштрице биле уперене против Срба, који су то осећали, али нису могли да се томе супротставе, јер нису имали сигуран ослонац ни код Хрвата ни код Словенаца.

Државно вођство и Немачке и Италије сматрало је, и поред тога, а и поред помагања усташких елемената, Србе за главни фактор у Југославији. Ово, свакако, делимично и због тога што је први краљевски намесник, кнез Павле, био Србин и носилац традиције династије Карађорђевића. Има, међутим, доказа да је углед кнеза Павла био већи и код Хитлера и код Мусолинија, него код знатног дела српске интелигенције. Удружена опозиција је била нарочито доступна британској пропаганди. Истичући да се бори за демократску оријентацију, и у унутрашњој и у спољној политици, овај део интелигенције био је створио фронт против кнеза Павла и његовог режима ... Што се више приближавало време одлуке, постајао је и овај круг људи активнији и нестрпљивији. Сума њихових захтева састојала се, углавном, у овоме: стварање једне концентрационе владе у којој би, одговарајуће, била заступљена и Удружена опозиција. Таква влада би онда дала јасну, одређену и ауторитативну изјаву о неутралности земље. Одбијање кнеза Павла да прихвати и оствари ове захтеве, појачало је нерасположење према њему и његовом режиму. Ово нерасположење је било захватило и групу виших и нижих официра тадашње југословенске војске. Њима није било непознато шта и како ради део Удружене опозиције. Јаков Б. Хоптнер је записао и ово: „Како је политичка криза расла са њом се развијала и дубоко укорењена унутрашња борба кнеза Павла. Вође српских опозиционих странака и патријарх Гаврило нису дали мира. Без изузетка, они нису признавали потребу, потписивања Пакта. Трифуновић је отишао тако далеко да је рекао узнемиреном Павлу: ‚Ако примите пакт, ми ћемо вас тужити да сте про-Немац. Ако уђете у рат, ми ћемо рећи да сте нас увукли у рат због ваше жене Гркиње’[33].“

Група виших и нижих официра постала је извршилац жеља и одлука вођства Удружене опозиције коју је, преко патријарха Гаврила, активно подржавала и СПЦ. Ово се обелоданило убрзо после извршенога пуча од 27. марта 1941. године. Да иронија судбине буде већа влада која је произашла из извршенога пуча од 27. марта 1941. године, због тога што је 25. марта 1941. године био потписан Пакт са силама Осовине, понудила је и Хитлеру и Мусолинију признање овога Пакта, само да би их умилостивила да не нападну Југославију[34].

2.

Није нама, овде, разуме се, ни задатак ни намера да улазимо у врло сложену проблематику позадине, припреме и циљева пуча од 27. марта 1941. године. Нас ово интересује само толико *како је, колико и због чега је* вођство СПЦ учествовало у свему томе. Ако је, донедавно, све ово било доста нејасно после објављивања *Мемоара* патријарха Гаврила Дожића све је то детаљно познато[35]. Када је др Данило Грегорић, 1943. године, указивао на ово сумњало се у објективност и добронамерност овога казивања[36]. Када се ова књига појавила патријарх Гаврило налазио се у затвору, боље рећи Немци су га интернирали и Грегорићево тврђење је схваћено као клевета против болеснога и заточенога патријарха. Са

33 Др Јаков Б. Хоптнер: *Југославија у кризи 1934–1941,* превео др Часлав Никитовић, Њујорк, 1962, стр. 331.

34 О пучу од 27. марта 1941. године, његовом припремању, циљевима, позадини и извођењу види: др Ђоко Слијепчевић, *Југославија уочи и за време Другог светског рата,* Минхен 1978, стр. 177-251.

35 *Мемоари патријарха српског Гаврила,* Париз 1974, стр. 320-439.

36 Dr Danilo Gregorić, *So endete Jugoslawien*, Leipzig 1943, стр. 131.

стране, која је према Грегорићу била противнички расположена, тврдило се да је све ово о мешању цркве у догађаје око 27. марта 1941. године, изнето само због тога да се оправдају мере Немаца и против патријарха Гаврила и против СПЦ. Човек веома близак националсоцијалистима, лично добро виђен код Рибентропа, приман чак и од Хитлера, Грегорић је могао бити добро обавештен и о овоме. Он је, поред овога, био врло близак и Милану Стојадиновићу и Драгиши Цветковићу, који је преко њега више општио са немачким местима него преко свога министра спољних послова.

У немачком издању своје књиге, у поглављу „Црквена међуигра", Грегорић је описао посету патријарха Гаврила кнезу Павлу и његов разговор са њим о потписивању Тројнога пакта. На све кнежеве разлоге и објашњења патријарх Гаврило је остао упоран и, на крају, одговорио: „...Црква то не може схватити. У Тројном пакту ми видимо само опасности поробљавања. Све наше традиције су у опасности и наша национална осећања су увређена. Србин неће да буде роб ... Под вођством својих попова Срби су се борили против Турака и основали своју државу. И данас, када смо поново у опасности, опет је црква та која хоће и мора да предњачи[37]".

Овај патријархов разговор са кнезом Павлом могао је бити вођен 23. марта 1941. године када је патријарх Гаврило био примљен код кнеза Павла. Пре тога је он, у своје име и у име СПЦ, изложио, у неколико махова, намеснику Станковићу, који је ове разговоре преносио кнезу Павлу, како гледа на потписивање Пакта. Патријарх је у своје име и у име СПЦ био израдио један Меморандум, који је предао намеснику Станковићу за кнеза Павла. Тај Меморандум није објављен, али се из онога шта стоји у Мемоарима патријарха Гаврила види шта је могло бити у њему. О овој посети кнезу Павлу има у *Мемоарима* казивања на два места[38]. Позив за 23. март 1941. године дошао је после предаје Меморандума 19. марта 1941. године.

О својој посети кнезу Павлу писао је патријарх Гаврило доста опширно[39]. До овога састанка је дошло, како је записао сам патријарх, када је већ све било одлучено. Он вели: „Мој сусрет са кнезом Павлом био је учтив али врло хладан. Потсећао је на повратак људи са каквог погреба. Био је то најтежи моменат у моме животу. Ништа нисам добро видео. Тако исто нисам очекивао никакве резултате. Црни песимизам био је обавио цело моје биће. Но мени није ништа друго остајало осим овај пут, који је цео народ захтевао и желео. Имао сам олакшицу у томе, што су сви епископи били једнодушног мишљења и осећања као и ја. Епископи су били посредници између народа и мене[40]."

Разговор о Пакту, вели патријарх, водио се између њега и кнеза Павла после ручка у четири ока. Кнез га је упозорио на ситуацију каква је била. Пошто му је објаснио све елементе ситуације и нагласио да ми немамо савезника, који би нам притекли у помоћ, Кнез је рекао: „Ових дана треба да се изврши и сами акт приступања Тројном пакту. Све друго би било неизводљиво и некорисно да се ма шта уради супротно овој одлуци. Желели смо да Вас лично замолимо, да нас разумете и да помирљиво делујете на Српску цркву и народ као целину у погледу примања Пакта. Тако исто и сви епископи у својим епархијама, да делују помирљиво на народ и да не воде никакву опозицију према овоме избору Краљевске владе, и да тако не отежавамо и онако тешку ситуацију[41]."

Патријарх Гаврило је свој одговор кнезу Павлу изложио врло опширно и у њему изнео свој став, који, уједно, означава као став СПЦ, а стварно, он то није био, него онако како је мислила група политичара из Удружене опозиције тако исто и генерал Душан Симовић и његова група. Сва излагања патријарха Гаврила, која су била оштра критика политике кнеза

37 *Мемоари...,* стр. 273-292, 348.
38 На истом месту, стр. 349.
39 На истом месту, стр. 276 и даље.
40 На истом месту, стр. 277.
41 На истом месту, стр. 278.

Павла и његове владе, откривају потпуно непознавање стварнога положаја земље и безизгледне ситуације у којој се она налази. То је, логично и реално цењено, епски залет у прошлост, плима патриотских излива, нелогично упоређивање неких догађаја из прошлости са ситуацијом у којој се налазила земља и народ. Иако је и сâм патријарх Гаврило истицао, а то је било јасно и групи политичара, која се купила око њега, да Југославија није имала ниједан војни савез, они су, без обзира на све, упорно апеловали на јуначке примере из прошлости, на осећање националне части и поноса и на то, да је „боље бити гроб него роб", једна крилатица коју су 27. марта 1941. године избацили комунисти. „Ми нисмо имали", писао је патријарх Гаврило, „ниједан војни савез са другим државама, које би биле у могућности да нас помогну и колико толико пруже нам једно осигурање. Али о томе важном проблему није се мислило, него просто гурало главом у песак и неизвесност[42]..." Ако је некада важило уверење да „бој не бије свијетло оружје, него бије срце у јунака", сада је „свијетло оружје", које Југославија није имала, било неопходно, али су то превиђали и патријарх и његови једномишљеници из политичко-партијских редова.

Патријархов разговор са кнезом Павлом је, стварно, једна лекција кнезу из патриотизма, проткана епским излетима у прошлост и превиђање стварних могућности и његових лично и СПЦ, коју је он увео у цео комплекс ових дискусија, вођених највећим делом, конспиративно.

Према ономе шта је сâм патријарх о себи написао он је био *центар окупљања политичара из опозиције против кнеза Павла и његове политике.* Он наводи имена скоро свих личности које су ушле у владу од 27. марта 1941. године. Патријарх је био упорно противан свим аргументима кнеза Павла и наводио му примере из прошлости, који нису одговарали потребама времена. Патријарх није скривао да иступа у име СПЦ и у име групе политичара и, разуме се, претио износећи услове под којима су, и он и његова група, спремни да га помогну. Он је, на крају, изјавио, да је овим „извршио своју дужност према Отаџбини и рекао Вам истину ... На основу свега овога што сам Вам рекао и на основу одговора Вашега Височанства, мени ништа друго не остаје, него да наставим пут са народом до краја, и да са њим поделим чашу горчине која нам је припремљена. Ако буде требало ићи и даље од овога, ја ћу се радо повући у манастирску ћелију, да тамо докрајчим свој чемерни живот, свестан да сам све поштено и доследно учинио према Цркви и народу, како то мој положај захтева. То ће бити мој последњи протест против једне политике, која нас води на потпуну странпутицу и која је потпуно противна са нашом традицијом, нашом части и свим што нас краси као људе"[43].

Оно шта је патријарх Гаврило, стварно, радио и активност коју је показивао, показује да је он најмање био склон да се повуче из борбе, коју је водио. Он је, све више, уплитао СПЦ као целину у ову акцију. Ствари су биле монтиране тако, да су њему долазиле бројне делегације из разних делова земље, тако да се патријарх, под овим утицајем, све више почео да осећа као вођа народа. Он је, у вези са овим, писао: „...Мени је било тешко да као глава цркве улазим у проблеме политичке, али то захтева и тражење народа преко епископа СПЦ, која то захтева и тражи. Ја сам морао без резерве да прихватим и да браним интересе српскога народа и светосавске деце, која су утроба СПЦ[44]."

Намеснику Станковићу патријарх Гаврило је јасније открио своје намере. Рекао му је, да он, ни под каквим условима, неће дати свој пристанак на политику попуштања према непријатељу: „Ја ћу", рекао је он, „сазвати све епископе Српске светосавске Цркве на договор и одлуку која ће бити само мериторна ако је већина епископа одобри. У случају да епископи буду заузели други став, ја Вас уверавам да ћу ја лично као патријарх учинити оно што сматрам да ми дужност налаже и понећу консеквенце таквог решења. Видите како српски патријарх ради и не доноси сам одлуке, јер на то нема никаквог права, већ само искључиво

42 На истом месту, стр. 320, сравни стр. 343.
43 На истом месту, стр. 288-289.
44 На истом месту, стр. 338.

својом већином и пуном сагласношћу. Нико нема права да доноси сам одлуке о судбини народа[45]."

Патријарх је открио и нешто још више, да је „још у фебруару месецу тражио од свих епископа њихово мишљење и обавештење *како* народ гледа у случају приступања пакту сила Осовине. Епископи су сви извршили своју дужност и тачно ме обавестили о расположењу код српскога народа по епархијама. Сви су они, неко мање неко више показали стање у народу и са своје стране дали свој суд"[46]. Истиче, нарочито, извештаје др Иринеја Ђорђевића, епископа далматинског и др Николаја Велимировића епископа жичкога, „који ме је дубоко дирнуо са својом садржином, у коме је све речено што краси српску част и српско оружје, које ни у ком случају не би смело да буде упрљано и доведено на пут који каља нашу прошлост"[47].

Патријарх истиче да су сви извештаји „у свему сагласни као да је био само један. Они су предлагали да се Српска црква повеже што чвршће са народом и његовим *политичким и националним представницима,* ради одбране њихових заједничких права и Отаџбине. Само једна оваква чврста одлука у ставу целе Српске цркве, могла би да има дејство у народу. Ми смо сви учинили оно што је најбитније да са одговором дејствујемо"[48].

Пошто је, вели патријарх, имао одобрење од Удружене опозиције, он је сада добио сагласност и епископата. Он вели: „Са оваквим извештајима и ставом свих епископа имао сам потпуно одобрење да могу да тражим и захтевам од Краљевских намесника да ревидирају своју политику, и да поступе према жељама и потребама народа ... Наставио сам у томе правцу консултовање са политичким представницима и националним организацијама, које су биле већ раније упознате са опозиционим ставом према Тројном пакту[49]." И, даље, наставља: „Спремио сам и један Меморандум у договору са Светим Синодом, који је проучио садржину и нацрте тога Меморандума. Сазвао сам седницу, где је прочитан Меморандум и усвојен без иједне примедбе од стране чланова Светог Синода. Признајем да је Меморандум био строге садржине у својој оцени политичке ситуације и расположења у народу[50]." Овај Меморандум је, 19. марта 1941. године, предао намеснику Раденку Станковићу: „Рекао сам му да по овом питању не може бити никакве дискусије у мењању нашега става пред Хитлеровом диктатуром[51]." Иза овога био је код кнеза Павла Слободан Јовановић (22. марта), али он није могао утицати на кнеза Павла да промени свој став.

Затим је, 23. марта 1941. године, сам патријарх био код кнеза Павла на ручку. Изнео му је све оно што је већ речено. Из његовог казивања се види, да је знао за заверу и да је био у сталној вези са генералом Симовићем, који је тражио да разговара са епископима др Иринејем Ђорђевићем и др Николајем Велимировићем. Од њега је желео да добије везу са Димитријем Љотићем, који се, у то време, налазио у скровишту због прогона од владе Цветковића. Циљ Симовићевих настојања и посете био је „да се сви заједно окупимо, како бисмо поделили своје одговорности пред краљем и Отаџбином а не као што се до сада практиковало, да један човек одређује сам без контроле народа"[52].

Патријарх Гаврило је и овај пут истакао своју готовост, да Црква учини све „оно што народ жели да се изврши. Српски народ апелује на Светосавску цркву као заштитницу свега што је најсветије. Наша су осећања у потпуности једнака и сагласна са српским народом и нашом војском ... Ради тога Српска црква и *ја* као њен патријарх, у договору са свим нашим епископима, у пуној међусобној сагласности смо решили и изабрали овај пут, да сви заједно

45 На истом месту, стр. 339.
46 На истом месту.
47 На истом месту, стр. 339-340.
48 На истом месту, стр. 340.
49 На истом месту.
50 На истом месту, стр. 341.
51 На истом месту, стр. 345-346.
52 На истом месту, стр. 369.

и сложно здружени у слози и јединству покушамо да извршимо своју дужност са целим српским народом и војском према своме народу и Отаџбини ... Српска црква не може ни у Ком случају да савије своју кичму и да затвори очи пред стварношћу у овим тешким часовима, када наши непријатељи покушавају да нас осрамоте на један недостојан начин, како би нам свезали руке, да не можемо да дамо дужни отпор и одбрану за нашу Отаџбину“[53].

Следила је плима патриотских излива и позивање на дух Милоша Обилића, и клетву кнеза Лазара и дошла изјава: „...Ја вас уверавам, да Српска црква не може ни под каквим околностима издати виталне интересе српскога народа, јер би то значило нашу пропаст и срамоту. Наш избор је логичан и јасан, јер то народ од нас тражи. Он је одлучан не само у погледу Пакта, него и у свему што је годинама рађено у безакоњу, које се ни у ком случају не може више толерисати[54].“

3.

Против воље кнеза Павла, чак и против његове молбе, патријарх Гаврило је сазвао Свети архијерејски сабор. Патријарх пише: „Ја сам био сазвао Свети архијерејски сабор за 27. март, где је требало донети одлуку у погледу Пакта. Ја сам 25. отпутовао за Сремске Карловце и вратио се доцкан увече 26. марта у Патријаршију[55].“ За сазив Светога архијерејскога сабора дознао је Драгиша Цветковић, председник владе, после повратка из Беча. Одмах је телефонски затражио патријарха Гаврила и питао, да ли је тачна вест о сазиву Сабора, а ако је тачна, молио је да му се каже због чега је Сабор сазван. Патријарх му је одговорио да је Сабор сазван због чисто црквених ствари и да нема никакве везе са Пактом, а то није било тачно.

Узнемирен вестима које су се шириле Цветковић је, и поред патријархова одговора, хтео да се одмах 26. марта увече састане са патријархом и епископима. Имао је намеру да их посети заједно са министром спољних послова Цинцар-Марковићем и да им *покаже оригинални текст Пакта и објасни због чега је Пакт морао бити потписан. Патријарх је* пристао на то. Овај разговор је вођен око *шест* сати после подне 26. марта 1941. године. Цветковић и Цинцар-Марковић је требало да стигну у Патријаршију *око девет* сати исто вече. Међутим, после једнога сата патријарх је позвао телефоном Цветковића и рекао му: „Господине председниче, да одгодимо састанак за сутра.“ На Цветковићево инсистирање да би он врло желео да се заказани састанак одржи, патријарх је одговорио: „Па зашто да се журимо, бићемо ваљда живи и сутра.[56]“

Када је вођен овај разговор између патријарха Гаврила и Драгише Цветковића биле су припреме за пуч 27. марта већ завршене. Пуч је, као што се зна, извршен у пола ноћи између 26. и 27. марта 1941. године. Патријарх је записао: „У осам сати ујутру преко обичаја, зазвонио је телефон у мојој соби за одмарање. Био сам овим изненађен. Предвиђао сам да је извршен пуч. Ја сам у то био уверен, још од половине марта[57]...“ Звао га је генерал Симовић и тражио од њега, „да Ви лично подигнете оборени крсташ барјак наше слободе и да Ви лично кажете народу и свима нама у чему је значај овог историјског дана, кад наш народ добија своју слободу и краљ Петар ступа на престо“[58]. „Био је то“, вели патријарх Гаврило, „највећи тренутак у моме животу, када сам добио такву информацију, која је била од пресудног значаја, и још се не може оценити њен домашај и значај.[59]“

53 На истом месту, стр. 370.
54 На истом месту.
55 На истом месту, стр. 375.
56 Приватно саопштење Драгише Цветковића.
57 *Мемоари...,* стр. 387.
58 На истом месту, стр. 388.
59 На истом месту.

Оно што је патријарх Гаврило, радио после саопштења о успелом пучу показује још јасније *активно учешће* патријарха Гаврила у припремању пуча. Он је благословио генерала Симовића и пучисте и пристао да говори на Београдском радију. Написао је говор, поднео га епископима на увид, који су га одобрили. „Овде је“, вели патријарх, „било особитог значаја, јер је то био један историјски моменат, где су Српска црква и њени представници имали договорено да заузму заједнички став у свему, као што је то био случај за време целе настале политичке кризе. Само на такав начин било је могуће да се изрази став Српске цркве и њеног вођства[60].“

Патријарх Гаврило је одржао свој говор 27. марта 1941. године у десет сати, који је емитован поновљено и преко Радио-Загреба и Љубљане. Текст овога говора објављен је у патријарховим *Мемоарима*[61]. Објављен је и на другом месту[62]. Говор је политички, пун залета у прошлост, али и потпуног превиђања стварности, каква је била, и без смисла за сагледавање развоја догађаја како су се они оцртавали. Поента овога говора је патриотско одушевљење, пренаглашени национални романтизам и нада у Божију помоћ! „Провиђење нас је управило на прави пут, који је Свети Сава давно и давно указао српском народу. Бог Правде, који нас је увек до сада чувао од пропасти, чуо је глас и молитве наше, и поново нас је спасао од странпутице и скретања са нашега непромењивог историјског пута... Ако је Бог са нама, шта нам могу људи? Ако је живети, да живимо у светињи и слободи; ако ли је мријети, да умиремо за светињу и слободу као и многи милиони православних предака наших[63].“

Својим јавним иступањима на радију и током дана, својим говорима манифестантима, који су се сакупљали око Патријаршије, патријарх Гаврило је своје активно учешће у припреми пуча од 27. марта 1941. године, још више разоткрио. Ово је био дан личног тријумфа патријарха Гаврила, који се био уживео у улогу народнога трибуна и неке врсте оца Отаџбине, којој је, како је био уверен, учинио историјску услугу. Хвалио је генерала Симовића, подржаван, бар јавно, од епископа. Патријарх је веровао да су млади манифестанти, који су се били окупили око Патријаршије, „наша светосавска деца“. И писац ове књиге био је пред Патријаршијом, када је патријарх говорио манифестантима. У групама младих, који су му клицали, било је доста студената комуниста, које је писац познавао и лично. Са београдских улица, које су биле преплављене и овим манифестантима, они су се били сручили пред Патријаршију. Патријарх се, очито, осећао као да је био на крилима славе[64]. Масе су биле као у неком делиријуму, гибале се и таласале, ношене осећањима у уверењу, да је стварно краљ Петар II ступио на престо, а он, како је утврђено, о пучу није имао ни појма. О томе је најпре дознао од свога собара Раденка који му је јавио, да се нешто чудно дешава у граду.

На акламирање масе, патријарх Гаврило појавио се на прозору Патријаршије. Он је сам о томе писао: „Ја сам остао дуго на прозору, а свет је све више придолазио са свих страна. Масе народа заузеле су порту Саборне цркве и цео простор испред Патријаршије и Саборне цркве. Затим све суседне улице. Народ је све више и више чинио овације, које су ишле на име Светосавске цркве и моје лично. Они су манифестовали љубав према ставу Српске цркве и мога говора на радију[65].“

Својом посетом патријарху Гаврилу и епископима, која је била већ 28. марта 1941. године у 16 часова после подне, пошто је тога дана било извршено благодарење у Саборној цркви, генерал Симовић је хтео да изрази своју захвалност. Генерал Симовић је дочекан као

---

60 На истом месту, стр. 390.
61 На истом месту, стр. 399-340.
62 „Гласник“, службени орган СПЦ, година XXXII, број 13 од марта 1951, стр. 10.
63 *Мемоари...,* стр. 239-240.
64 На истом месту. стр. 391-392.
65 На истом месту.

нека врста победника и ослободиоца народа из једнога стања, које га је притискивало. Поздравни говор патријарха, који је био доста и усмерен на славу Симовића и пуча од 27. марта 1941. године, није уопште садржавао нове моменте. Реч је највише о учешћу патријарха Гаврила у припремању пуча, до величања онога што се десило. Назиране су, ту и тамо, неке забринутости. Патријарх је рекао: „Овај пут који смо јуче изабрали, врло је опасан и клизав и Бог зна шта се све може сутра догодити и какве тешкоће могу доћи. Али без губитака нема ни победе, као исто тако, без смрти нема васкрсења[66].“ И на крају свога говора, патријарх Гаврило је обећао лојалност цркве новом режиму: „Српска црква и ми њени представници, бићемо као и до сада у свему лојални и сагласни, да учинимо све што можемо, да се држава осигура и помогне у овим данима који су врло критични. Црни облаци надкрили су нашу Отаџбину, из којих може да дође бура[67].“

И говор генерала Симовића био је дуг[68]. То је, доста исцрпно, подношење извештаја и патријарху Гаврилу и Светом архијерејском сабору о припремању, извођењу и циљевима пуча од 27. марта 1941. године. Он је, овај пут, поменуо и улогу патријарха Гаврила и његове напоре да не дође до потписивања Пакта. „Морам исто тако“, рекао је Симовић, „одати признање Српској цркви и Вашој Светости, јер сте Ви сазвали Свети архијерејски сабор за 27. март у истом циљу, ради Пакта. То нас је окуражило да извршимо овај задатак, јер смо имали Српску цркву и политичке људе и народ уза се[69].“ Апеловао је, даље, на помоћ цркве и рекао: „...Ради свега тога, ја сам био обавезан да укратко изнесем овај свој *први експозе* о догађајима који су се одиграли у току последња два месеца и завршили се јучерашњим 27. мартом. Мислим да је потребно било да изнесем збивања, како би њихова преосвештенства, господа епископи, могли да то пренесу у народ сваки у својој епархији, јер би тако било најлакше да без буке народ прими новости о последњим догађајима од свештеничких лица и црквених великодостојника. Ја, поново, подвлачим, да је удео Српске цркве у одбрани државних и народних интереса за сваку похвалу. Српска црква овим својим ставом *уздигла је себе* и дала све што је могла да помогне своме народу и нама свима, који смо узели на себе да колико је могуће спасемо свој народ[70].“

Патријарх Гаврило је, по обећању Симовићу, написао кратак састав под насловом „У чему је значај 27. марта“[71]. Ово је, једним делом, учињено због самога Симовића, који је имао намеру да изда једну *документацију о 27. марту 1941. године.* Поента овога састава, писанога стилом и тоном панегирика, јер се у њему вели: „Он нас је, 27. марта 1941. године, муњевитом брзином све ујединио у светосавском родољубљу, диктованом нашом чашћу, која има јаку опојну снагу и делује као опијум на наша патриотска осећања, која су нам у крви урођена уз млеко мајчино ... С друге стране, 27. март биће национални *барометар* за све нас и нарочито за будућност и за све, који се буду налазили на кормилу државе[72].“

Из казивања др Иринеја Ђорђевића се види, да патријарх Гаврило није био усамљен у схватању потребе отпора приступању Тројном пакту. Ђорђевић, англофил у већој мери, истиче учешће СПЦ у овоме. Он подвлачи моралну страну овога утицаја и вели: „Опет је Српска црква била она, која је указала народу и држави на пут којим треба ићи. Они, који су добро упознати са целом истином овога случаја не могу не признати да је њезина одлучна и постојана морална подршка отворила широка врата историјском државном удару у Београду од 27. марта 1941. године и учинила могућим да се у парчад поцепа Тројни Пакт Југославије са силама Осовине, који је био потписан у Бечу два дана пре тога... Када је Регент тражио да

66 На истом месту, стр. 407; цео говор патр, Гаврила, стр. 401-411.
67 На истом месту, стр. 411.
68 На истом месту, стр. 413-429.
69 На истом месту, стр. 421.
70 На истом месту, стр. 427.
71 На истом месту, стр. 429-434.
72 На истом месту, стр. 433, 436.

помажу политику Тројног Пакта, онда је највиша црквена власт (Сабор епископа) недвосмислено одбила да учини то и саветовала своје свештенике и вернике да стану на страну тада усамљене али храбре несавладиве Велике Британије[73].“

Добро обавештен о свему шта се тада радило у Београду, лондонски „Тајмс“ је био обавештен и о овој подршци цркве пучистима. У броју од 31. марта 1941. године „Тајмс“ је писао: „За време кризе, која је потресла југословенску нацију, улога, коју је одиграо патријарх СПЦ Гаврило, потсећа на енглеске епископе средњега века, када је црква одређивала политику краљева и чувала њихову савест. Иако потпуна историја његове активности ове судбоносне недеље није позната, југословенски народ осећа инстинктивно, да се није одупро Регенту и мобилисао све снаге СПЦ за тај циљ, Југославија би до данас била једна од Хитлерових вазалних држава.“

Има и данас, више од четрдесет година, и поред свих трагичних последица ангажовања цркве у припремању пуча од 27. марта 1941. године, људи, који величају, на свој начин, улогу СПЦ у припремању пуча од 27. марта 1941. године. Неки Р. В. (ко је он?), објавио је у „Православљу“, чланак „Српска црква и 27. март“. Један податак у њему употпуњује оно што је већ изнето о учешћу патријарха Гаврила у овоме. То место гласи: „Свети архијерејски синод је 23. марта 1941. године, када је постало јасно да ће Пакт доћи, донео поверљиву одлуку под бројем Пов. 42/зап. 307, којом је *хитно* сазвао ванредно заседање Светог архијерејског сабора СПЦ и то за сам 27. март 1941. године, када би се имао пуч догодити. И тога дана, док је хапшење носилаца дотадашње власти било у току, а нова влада управо била устројена, Свети архијерејски сабор је заседавао, а у службеном документу, *записник,* улазиле су речи патријарха Гаврила: ‚Судбоносни су догађаји које преживљавамо, судбоноснији, можда, него икада, не само за појединце, него и за државе и народе ... Када нам је саопштено да је склапање Пакта неминовно, ми смо постали свесни да овде није само у питању држава, нити су у питању само част и традиције пређашњих генерација, већ генерација које ће после доћи. И ја лично и Свети архијерејски синод изјавили смо да не можемо остати равнодушни. У недељу смо се морали састати. Дошли смо до закључка да се налазимо у доба да морамо обележити свој став према властима и народу, па смо због тога сазвали Свети архијерејски сабор, јер смо сматрали да смо слаби да без Сабора определимо политичку линију којом ћемо ићи. Сматрали смо да је оно што је влада учинила било погрешно и да вређа част, славу и традицију нашег народа, и то онда, када је народ готов да иде до краја. Нека је слава Богу, захваљујући томе да је прошле ноћи (извршен пуч) и ситуација је много јаснија. Наш положај је много лакши. Синоћ ми је један од краљевских намесника рекао да ћемо бити криви ако народ буде устао и настану нереди и да ће последице тога бити улазак Немаца у нашу земљу. Ноћашњи акт спасао је част нашега народа и *можемо само благословити ово дело*’[74]. Тада је“, вели В. Р., „речено, да и патријарх и Свети Синод остану у земљи и да одржавају везу са архијерејима у наступајућим неприликама[75].“

4.

Не оспоравајући, ни у ком погледу, родољубље ни патријарха Гаврила ни епископа, а критикујући, још много пре њих, и унутрашњу и спољну политику кнеза Павла и његових влада, потпуно свестан безизлазнога стања у коме се налазила земља, Димитрије Љотић, са којим је генерал Симовић тражио да ухвати везу преко патријарха Гаврила и преко епископа др Николаја Велимировића, да би дознао његово мишљење о свему овоме[76], написао је 26.

73 Iriney Georgevitsch: Truth above all. An Account of the suffering of the Serbian orthodox Churche and on Apael to Justice. London, стр. 3.

74 „Православље“ од 15. марта 1982, стр. 7.

75 На истом месту.

76 *Мемоари...,* стр. 425-426.

марта 1941. године патријарху Гаврилу, епископима Николају и Иринеју писмо указујући им на фаталне последице, које ће настати обарањем Пакта, упоредио је положај наше земље са човеком који се налази на ивици амбиса; „...На ивици овога амбиса израсло је дрво, које се зове Пакт. И Кнез, који је крив што је земља на низбрдици, у последњем тренутку ухватио се за то дрво, које се зове Пакт. И сада он, заједно са нама виси над провалијом и прима честитања, што није пао у провалију. Они који раде против Пакта лако ће то дрво престругати, али и Кнез ће онда пасти у провалију, као и ми сви заједно са њим... Политичка последица биће расуло државе[77]“.

Јасно видећи шта долази ако Пакт буде оборен, Димитрије Љотић је молио и. апеловао и на патријарха Гаврила и на епископе Николаја и Иринеја, да се Пакт не обара: „Према томе, ја Вас молим и преклињем да се са Ваше стране не чине никакве ствари које ће нас бацити у пропаст. Кад је већ Пакт потписан, тражите од Кнеза да одмах дође на чело једна права, пуна чврстине и ауторитета влада, која ће с једне стране поштивати Пакт, а с друге стране улити поверење, да ће слобода и независност бити сачувани...

Ако се о ову молбу оглушите па продужите антипактовски рад, онда ћете на своја леђа натоварити сву одговорност за слом државе и народа и пред Богом ћете испасти као људи, ‚који траже славу не код Бога, већ код људи’[78].“

Ни патријарх Гаврило ни епископи ово нису прихватили и фатални ток догађаја узео је свој мах. Отрежњење од целога комплекса заблуда, које су биле везане за активно супротстављање Тројном пакту, који, уосталом, нису желели ни они који су били принуђени да га потпишу, дошло је одмах после напада сила осовине на Југославију. Од извршења пуча од 27. марта 1941. године до напада Немаца на Југославију, прошло је само десет дана: за то време је пучистичка влада молила и Хитлера и Мусолинија, да прихвате као тачно њихово уверавање, да ће и они у свему признавати и респектовати Пакт, који је потписан 25. марта 1941. године у Бечу.

Има доказа да је *стварност,* која је настала после слома Југославије, *отрежњавајуће* деловала и на патријарха Гаврила, али је све то већ било касно. Како за њега лично, тако и за СПЦ и за српски народ. Када су га ухапсили Немци 16. јуна 1941. године и саслушала СД-служба (немачка служба сигурности), патријарх Гаврило је покушао да друкчије објасни свој став према Пакту. Тврдио је, да он није био против Тројног пакта, али је био принуђен на то због тога, што тадашња влада није ништа урадила да народ припреми за то (што је стварно било тачно). Изјавио је: „Влада је ову чињеницу сакривала на несрећу нашег народа и државе од јавнога мишљења, све до последњега момента и није ништа урадила да би припремила јавно мишљење за овакав преокрет југословенске државне политике. У овом непромишљеном поступку краљевске владе, леже главни узроци свих фаталних догађаја и наше несреће[79].“

Патријарх Гаврило је даље, на овом саслушању изјавио, да су и он и епископи, после званичног заседања црквеног сабора на исти дан пуча, јуришали на Симовића са питањем: шта ће сада настати? Симовић им је указивао на то, да он нема никаквих приговора против политичког прикључења Југославије силама Осовине и да се нада, да ће наћи излаз из садашње дилеме[80]. Објављено је писмо шефа Сигурносне полиције и Сигурносне службе, које је било упућено Јоахиму Рибентропу, министру спољних послова Рајха, о саслушању патријарха Гаврила 16. јуна 1941. године[81]. У овоме се саслушању каже да је он тражио од кнеза Павла да се *одложи* потписивање Пакта: „Он није био против Тројног пакта, али се дао

77 На истом месту.

78 Димитрије Љотић: *Из рата и револуције,* Минхен 1961, стр. 238.

79 На истом месту.

80 Johann Wüscht: *Jugoslawien und das Dritte Reich*. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen von 1933 bis 1945, стр. 143-144.

81 На истом месту, стр. 164.

повести за овим саветом, јер српски народ ни у ком погледу није био припремљен за овај корак. У овом пропуштању види он непосредни повод насталом пучу. Влада је ову чињеницу на велику несрећу нашег народа све до последњег момента држала тајно од народа и није ништа урадила, да би се припремило јавно мишљење за један овакав преокрет југословенске државне политике. У овом непромишљеном поступку краљевске владе, леже главни узроци свих судбоносних догађаја и наше несреће[82].“ Даље се у извештају наводи оно, што је већ поменуто у разговору са Симовићем: „Садржај овог говора (на радију) и апеле тражи он улепшавати тиме, да је он то само по овлашћењу Сабора чинио и да, због тога, није лично одговоран за садржај[83].“

У својим *Мемоарима* приказао је патријарх Гаврило доста исцрпно и своје хапшење у манастиру Острогу и саслушање, које су вршили Немци, прво у Сарајеву, а затим у Београду. Помиње се и то, да је била у почетку намера Немаца, да му буде суђено у Загребу али се од тога одустало, па је из Сарајева био преведен у Београд. Из онога што је патријарх Гаврило написао сам у својим *Мемоарима* о саслушањима, не може се закључити да је он имао било колебљиво држање, било да је показивао кајање. Његове изјаве на саслушањима биле су, углавном, репродукција онога, што је он писао о припремама за пуч и о самоме .пучу и о улози својој и Цркве у томе. Тек онда, ако је патријарх Гаврило морао потписати саслушања код Немаца, а он каже да су у Сарајеву саслушања вођена на француском језику, могло би се упоредити оно што је речено у саслушањима са оним, што је патријарх написао о томе.

5.

Ако је, овде, тешко установити шта је била објективна истина, још је теже, ако је уопште могуће, дати *црквено-историјску* оцену учешћа и патријарха Гаврила лично и преко њега СПЦ у свему овоме. Ако се пође, а мора се поћи од чињеница какве су биле, да је овим чином и акцијом вођство СПЦ било активан саучесник у припремању пуча а тим и у непосредном изазивању напада сила Осовине на Југославију, оно што се може узети као сигурно, јесте: без обарања Пакта не би, у то време, дошло до напада сила Осовине на Југославију, а остаје да се просуђује да ли би, и када, силе Осовине напале Југославију? Ако се од пучистичке стране истиче да је напад Немачке на Југославију, што је вероватно тачно, условило немачки пораз пред Москвом, сигурно је напад сила Осовине на Југославију и њезин пораз пред Москвом, представљао почетак беспримерне трагедије и српског народа и СПЦ. У првом, непосредном, суочењу пучистичких вођа са стварношћу, а тиме и тадашњег вођства СПЦ, показало се, да су све њихове патриотске фразе, сво позивање на дух Обилића и на опредељење кнеза Лазара за царство небеско и позивање на национални понос и част, било само штуро самохвалисање: нико ни од пучистичких вођа ни од црквених великодостојника није пао у борби са силама Осовине. Страх за личне животе постао је код њих доминантно осећање. У паници, коју је изазвао напад сила Осовине, и пред опасношћу да се погине, разбежале су се вође пучиста главом без обзира. У моментима, када се требало супротставити нападачу пучисти и њихова влада, побегли су да би спасли своје главе и чланове својих породица. Народ је остављен на цедилу, да се сналази како зна и уме. Јагма пучиста око државног блага, пред њихово напуштање земље, била је поразно сведочанство о њиховом ниском и националном и личном моралу.

Прва, дакле, последица пуча од 27. марта 1941. године и обарања Пакта од 25. марта 1941, био је војнички напад сила Осовине на Југославију. Друга, непосредно произашла из ове, био је слом Југославије и њезино територијално черечење. Трећа, веома значајна, раздирање мита о томе да је цео српски народ стајао иза пуча и пучиста. Четврто, одушевљење, које су народне масе показивале 27. марта 1941. године, долазило је, само

82 На истом месту, стр. 314-315: текст саслушања.
83 На истом месту, стр. 315.

делимично, због пуча, о чијој су позадини и циљевима веома мало, ако имало, знале: одушевљење је долазило због ступања Петра II на престо. Као што су обмањивали народ на другим плановима, тако су га обманули да је краљ Петар II био са њима, а то није било тачно.

Истраживач и приказивач овог целог комплекса збивања у вези са припремањем, извођењем и последицама пуча од 27. марта 1941. године, не може мимоићи ни процену и оцену, како личне улоге патријарха Гаврила у томе, тако исто и улогу вођства СПЦ. С обзиром на присност патријарха Гаврила са политичким и војничким организаторима пуча од 27. марта 1941. године, не може се ослободити одговорности, која пада на патријарха Гаврила лично и на епископат СПЦ, због сазивања Светог архијерејског сабора, због приступања Тројном пакту. Ту се СПЦ званично уклопила у тај комплекс. Према члану 53 Устава СПЦ, део други, сам патријарх није могао сазвати ванредно заседање Сабора без пристанка Светога синода[84]. Ово, стварно, значи да се и ово најодговорније тело СПЦ идентификовало са пучистима и њиховом политиком. Када је пуч био већ извршен Свети архијерејски сабор, на челу са патријархом Гаврилом, јавно се сагласио са пучем и дао пуну подршку његовим извршиоцима.

Упоредо са истицањем заслуга и патријарха Гаврила и епископа за организовање и извршење пуча од 27. марта 1941. године, припада им и одговорност за све последице које су настале из тога ... Ако се, најшире схваћено, ни пучистима, војницима, не може одрећи известан патриотизам, он се, исто тако, не може одрећи ни патријарху Гаврилу, ни епископима СПЦ. Према оном што је сам патријарх Гаврило написао о себи у вези с овим, он је, у највећој мери, лебдео у херојском епу наше прошлости[85]. Били су сигурно родољуби и тадашњи епископи СПЦ, али нису имали ни минималног смисла за реалност ни у свету ни код нас у земљи. Још мање су били објективни према државничкој одговорности кнеза Павла, коме су, сасвим произвољно, оспоравали и родољубље.

Они су се одушевљавали оним из наше прошлости како је то некада било, али нису имали смисла за стварност у којој су се налазили, нити су имали способности и снаге да предвиде последице онога шта и како раде, када су цркву усмеравали у правцу који није био разуман. Њихово позивање на примере из прошлости, где су и када су црквени представници стајали на челу народа, било је, у тадашњој ситуацији, сасвим беспредметно. Држава је тада била, бар формално, слободна и имала је своје вођство, а они су учинили много напора да то вођство обезвреде и сруше, а тиме су помогли да дође још горе и са мање смисла за одговорност. Све то, укупно узето, изнедрило је страшну трагедију нашег народа и Цркве.

ТРАГЕДИЈА ПОЧИЊЕ

1.

Трагедија СПЦ почела је, стварно, нападом сила Осовине на Југославију 6. априла 1941. године. Непосредни увод у ову трагедију било је бомбардовање Београда 6. априла. Уочи тога напада, 5. априла, није се у Београду примећивало никакво нарочито узбуђење. Све је, на изглед, функционисало као обично. Писац ове књиге је у 23 часа тога дана одржао предавање на Националном часу Радио-Београда. Тема је била *Митрополит Сава Косановић;* то је, узгред речено, било последње предавање на радију у слободној Југославији. У недељу, 6. априла, рано изјутра, почело је немачко бомбардовање Београда, које је било увод у трагедију народа и земље, а тиме, разуме се, и СПЦ.

Ко је тај дан доживљавао и преживео у Београду, није могао да не види размах разарања и дезорганизације управе, која је била потпуна. Влада, на челу са пучистима, одмах је

84 *Закон и Устав СПЦ.* Издање Светог архијерејског синода, Ниш 1931, стр. 33.
85 *Мемоари...* (Говори генерала Д. Симовића и патријарха Гаврила).

напустила престоницу и повукла се на Авалу. У тим потресно-трагичним часовима нације, међу одговорним лицима, није било ни сенке од јунаштва и прибраности. Трубадурско расипање патриотским фразама и изрицања опредељења за „царство небеско“, а уз то, она галама 27. марта 1941. године: „Боље рат него пакт“ и „боље гроб него роб“, показали су се као мехури од сапунице. На видику није било нигде ни јунака ни вође: бежали су најпре врхови, који су то могли, а за њима се поводио и народ. Београд је напуштао ко је и како је могао.

У томе грчу страха и изненађења напустио је Београд и патријарх Гаврило Дожић. Он је сам у својим *Мемоарима* написао: „Око 14 часова после подне напустио сам Патријаршију аутомобилом, у пратњи мога шефа кабинета Душана. Патријаршија је, као што сам раније рекао, била демолирана. Водовод је био уништен. Мој правац био је, да прво изађем из Београда, те да онда идем у манастир Раковицу. Надао сам се да ћу добити неке подробније вести о стању на фронтовима. Било је врло тешко проћи улицама Београда, које су биле потпуно закрчене од рушевина кућа. Требало је тражити улице које су биле мање оштећене и где је пролаз био могућ. Улицама су се могли видети лешеви угљенисани, како су лежали на улицама. Бомбардовање је настављено и тешко је могао човек да се под тим условима креће. Мој аутомобил је тешком муком пролазио[86].“

Изглед Београда после бомбардовања приказао је и Драгутин Д. Николић, који га је, неколико дана после бомбардовања, које је и он у њему доживео, поново посетио. У облику *Дневника,* почевши са 6. априлом, Николић је бележио шта је видео и доживео. Он је 8. априла записао: „Улице Београда су пусте. Човек има утисак, да је у неком зачараном, заспалом граду ... Из горњег дела Светосавске улице, близу цркве Светога Саве, изглед Београда је језив. Човек са Неронским инстинктима рекао би: величанствен призор. Пожари на све стране. Београд гори! Густи облаци дима са упаљених кућа с леве и десне стране Теразија савијају се на висини од око 60 метара и формирају једну врсту црног огромног мртвачког покривача над Теразијама. Облаци дима надвијају се над краља Милана улицом, тако да ова улица у једном моменту изгледа као огроман тунел, кроз облаке од дима[87].“

2.

Може се сасвим веровати патријарху Гаврилу, да га је веома потресло све што је видео пролазећи кроз рањени и разрушени Београд. Он вели: „Био је то дан тешке муке и душевнога бола у мученичком гледању страдања невиних жртава, туге и вапаја, који је обавио сва срца наше престонице. Без сваке сумње, био је то најтрагичнији дан у историји Београда[88].“ И, нешто даље: „Пошто сам све видео и преживео шта се све догодило у нашој престоници, признајем да је то био најмрачнији дан у моме животу: дан плача, туге и бола и националне несреће у катастрофи, која је била неизмерна у својој тежини[89].“

Патријарх Гаврило је ишао не само да се склони у манастир Раковицу, него и да васпостави везу и контакт са владом, која се, вели, најпре прикупљала на Авали, да би одавде ишла даље у унутрашњост земље; влада је напустила Авалу „са намером да иде у Врњачку Бању, али и она је променила свој правац и пут у правцу Ужица, где су се искупили чланови краљевске владе на челу са Др. Мачеком, који је иначе заступао у дужности председника владе Душана Симовића“[90].

Патријарх Гаврило детаљно приказује своје кретање од манастира Раковице до манастира Острога, увек у намери да ће бити оно што није било: да ће се негде у Црној Гори

---

86 Драгутин Д. Николић: *Један од сведока,* Рим 1977, стр. 13, 25.
87 *Мемоари патријарха српског Гаврила,* Париз 1974, стр. 441-442.
88 На истом месту.
89 На истом месту.
90 На истом месту.

и Херцеговини формирати фронт и пружити отпор Немцима. У Севојну су му неки чланови владе говорили „да верују, да ће Енглези послати своје бродове у Јадранско море, ради укрцавања наших војних јединица. Наводно енглески посланик на нашем Двору узео је на себе улогу, да са енглеском владом учини што је било могуће у овоме правцу. Ја сам *био другога мишљења:* налазио сам да Енглези спасавају кожу, што је за њих било најпреча ствар, јер су подносили заиста највећи гњев Хитлеров са свакидашњим бомбардовањем“[91].

Драгутин Д. Николић је међутим, истакао, да су се Енглези у Боки Которској „приликом одређивања лица за евакуацију показали прави џентлимени. Уместо да мисле на себе, они су у листу унели првенствено лица која су била у вези са њима и која су због њих била компромитована. Ниједан члан енглеског Посланства нити енглеске колоније, није унет у листу“[92].

Када је видео како се ствари развијају, патријарх Гаврило је решио да иде у манастир Острог у нади да ће се, ипак, организовати отпор: „Из тих разлога и побуда, решио сам се да идем у манастир Острог у Црној Гори, где ће наша одбрана бити ефикаснија. На путу сам свратио код моје сестре у Шаховићима, близу Бијелога Поља, где сам и коначио и сутрадан, 10. априла, стигао у манастир Острог[93].“

У манастиру Острогу, одакле је испратио и краља Петра II и генерала Симовића, који му је нудио да и он са владом напусти земљу, али је он то одбио. У манастиру Острогу патријарх Гаврило је провео време до 23. априла 1941. године, када су Немци дошли у Острог и ухапсили њега и Душана Дожића, његовог шефа кабинета. О хапшењу, малтретирању успут до Сарајева од стране Гестапоа и свему што је доживљавао на путу (вожња је трајала један и по дан), као и о саслушавању, које је вршено 17, 28. и 29. априла, патријарх Гаврило је писао опширно у својим *Мемоарима*[94]. Два дана после саслушавања пребачени су авионом за Београд, где је патријарх био затворен у подрум једне велике зграде: „Била је то велика зграда, где се налазио Гестапо и његова управа[95].“

Патријарх је описао то ново боравиште овако: „Неколико ћелија у врху било је већ изграђено. У једну од таквих ћелија ја сам ушао. Била је мала, једва да човек у њој леже. Била је саграђена од бетона и гвожђа. Ваздух и мемла били су неиздрживи, тако да би и животиња била угушена а камоли човек. Врата су била гвоздена. Био сам толико уморан, да сам једва чекао да седнем на бетон, на коме се није ништа унутра налазило. Мемла је почела ужасно и неиздрживо да делује на моју гушу. Светлости није било никакве ... Очи су ми се склапале. Имао сам страшну главобољу; она је сигурно долазила од мога крвнога притиска, који је био повећан са оваквим варварским поступком ... Тешко уморан, ја сам се на бетону ћелије наслонио леђима на зид и тако сам заспао. Не знам колико је времена прошло, док су ме Немци пробудили отварањем врата на мојој ћелији. Донели су ми једно ћебе које је било врло старо, али ипак ми је могло колико-толико да послужи да на њега седнем, ако ништа друго. Дали су ми пола црног хлеба, који је био тврд као камен. То је била сва немачка помоћ, која ми је пружена у ћелији[96].“

Патријарх даље казује, како је и колико пута био овде саслушаван и какву је оскудну и неукусну храну добијао: „Осим тога била је хладна, те је мени била неупотребљива“[97] ... Из овога затвора патријарх Гаврило је, почетком друге половине маја, био пребачен у зграду бившег Окружног суда на почетку Улице краља Александра: „Мене су довели у двориште ове зграде, где није постојао никакав заклон од нелагодног времена, кише и свега другог, што

91 На истом месту, стр. 447-448.
92 Драгутин Д. Николић: на истом месту, стр. 56.
93 *Мемоари патријарха српског Гаврила,* стр. 449.
94 На истом месту, стр. 464-497.
95 На истом месту, стр. 493.
96 На истом месту, стр. 493-494.
97 На истом месту, стр. 497.

људе у затвору сналази. Кад сам ушао међу свет, заорило се са свих страна: „Живела Његова Светост“[98].

Сасвим рђав поступак Немаца према патријарху Гаврилу, злостављање коме је био изложен, држање у хладној ћелији или под отвореним небом, учинили су да је патријарх Гаврило озбиљно оболео и није могао да одлази на саслушања. Тек тада је наређен лекарски преглед, који је, како патријарх пише, био темељит: „Морам признати“, вели патријарх, „да су лекари полако и савесно вршили своју дужност.“ После овога прегледа саопштено му је „да ће на основу лекарске комисије и њиховог налаза о моме стању здравља, бити извршена промена у поступању према мени, јер то захтевају услови мога здравственог стања“[99]. Упитан је да ли има родбину у Београду и тражили су њихову адресу. Рекао је да има синовицу, Милеву, удату за др Павла Дрецуна.

Затим је био премештан у зграду у једну собу, где је затекао још Срба. Уморан и исцрпљен он је, вели, одмах заспао и пробудио се око 22 часа[100]. Сутрадан, после десет часова, добио је храну од родбине и уз то још два топла ћебета: „Немци су ми саопштили да немам право на јастук и друге постељне ствари, које ми је била донела моја синовица Милева. Они су то вратили. Ја сам добио храну, коју сам највише волео[101]“ ... Сада су саслушавања вршена сваки трећи дан, следила су затим још два лекарска прегледа. „Били су исти лекари. Они су опет извршили детаљан преглед плућа, срца, очију и осталих органа. Нарочито су се интересовали за грчеве у стомаку[102].“

3.

После свега овога настао је преокрет у поступању власти према патријарху Гаврилу. Крајем маја, посетио га је у пратњи двојице Немаца, митрополит Јосиф, који је укратко изложио патријарху Гаврилу, стање у коме су се нашли народ и црква. Митрополит Јосиф је рекао: „Под оваквим тешким условима, ја сам био присиљен да преузмем вођење административних послова до повратка Ваше Светости на престо. Желео сам да тражим од окупатора информације[103].“ Немци, који су били са митрополитом Јосифом, тражили су да патријарх Гаврило да пристанак митрополиту Јосифу за административно управљање црквом, али патријарх није то желео. Каже да је рекао: „...Ја Вам не могу дати тражено овлашћење. Ја на то немам апсолутно никакво законско право, нити правних могућности по нашем црквеном Уставу ... По члану 55 Устава, као што је Вама најбоље познато, одсутнога или пак болеснога патријарха заступа по овлашћењу најстарији митрополит по произволству свога чина, односно претседавајући Светог синода, што овде никако није случај. То би била законска форма, коју је предвидео Устав[104].“

Тако је и било. Патријарх, очито, није био склон да даје свој пристанак за преношење дела своје власти било на кога другога. Имао је, несумњиво, поверење у митрополита Јосифа. Рекао му је: „...Ако будете све радили како то захтевају интереси Српске цркве и народа, у што ја не сумњам, нарочито у овим трагичним моментима, онда ће то бити Ваша велика заслуга коју ће Вам признати отаџбина и наша Црква и за све то бићете награђени. Ако ли пак у противном не будете радили како треба, Ви ћете за све поступке да сносите пуну одговорност[105].“

Патријарх истиче, да је овакав његов став веома погодио митрополита Јосифа: „Ја сам“,

98 На истом месту, стр. 498.
99 На истом месту, стр. 503.
100 На истом месту, стр. 504.
101 На истом месту, стр. 505.
102 На истом месту, стр. 510.
103 На истом месту, стр. 511.
104 На истом месту, стр. 512.
105 На истом месту, стр. 513.

вели он, „осећао велико сажаљење за митрополита Јосифа. Но, интереси Цркве и народа, били су јачи од личних и сентименталних осећања нашега пријатељства. Ја нисам имао другог излаза, нити сам хтео да ме Немци присиљавају у оваквом ропском стању, да чиним оно што они наређују и што сматрају да ја послушно извршавам[106]."

Почетком јуна 1941. године патријарх Гаврило био је премештен у манастир Раковицу. Немци су му рекли, да је то „само привремено. Овом променом Вашега боравка, Ваше се кривице не заборављају, нити се опраштају, него се привремено одлаже строги поступак у вези Ваших учињених кривица, пошто Ваше здравље за сада то не дозвољава. Ви ћете бити у манастиру Раковици под контролом органа полиције. Немате апсолутно никакво право, да ма са киме разговарате или да ма кога примате код себе, без одобрења немачких окупационих власти, то јесте војног Заповедника Србије. Можете само обичним даном и то само једанпут у седмици, када у манастиру нема света, да уђете у пратњи Ваших чувара, како би извршили своју религиозну дужност. Но, никако за време недеље и других празника. У колико се стање Вашега здравља буде погоршало, немачке власти ће се постарати да Вас види лекар специјалиста за срце и крвни притисак"[107].

Ово је, сада, нови статус патријарха Гаврила. Ухапшен 23. априла 1941. године, он је од тога времена до почетка јуна био у врло тешком положају. Био је у неизвесности шта ће бити са њим. Промена, која је настала, значила је замену *затвора са интернацијом.* То је, ипак, значило знатно побољшање и подношљивији људски живот. Игуман манастира Раковице добио је, свакако, одређена наређења, како да се држи: „Сâм игуман манастира", вели патријарх, „био је расположен, али на њему се ипак огледао званични став. Уосталом, то је њему све тако наређено. Он је морао по цену живота да то изврши. ... Морам признати да је био учтив колико је могао ... Што је главно, ја сам био у самоћи у природи. Могао сам да се прошетам у раним часовима јутра и пред вече. Но, само кратком стазом око манастира. Из моје собе, кроз прозор, могао сам да видим природу и зеленило. То је за мене било од особитог значаја[108]."

Постепено, иако не у већој мери, патријарх Гаврило имао је везе и са Комесарском управом Србије и епископима, који су били у Србији. Вели да га је, 22. јуна 1941. године, посетио Милан Аћимовић, председник Савета комесара, који га је обавестио о стварању Комесарске управе и њеним циљевима и задацима. Обавестио га је и о томе, ко је све ушао у састав Комесаријата који је, стварно, представљао *коалицију* представника бивших политичких партија. Изложио му је и то, шта су све тражили од Немаца. Тражили су „примену међународног права у погледу нашег правног статута и односа законитости са окупационим властима. Захтевали смо да нам се да. прво у административним радњама, односно привредном и финансијском деловању. Затим да се у цркви спомиње име краља Петра и Ваше Светости. Захтевали смо да судови и даље изричу своје пресуде у име Краљево, као што је то било до сада"[109]... Патријарха је нарочито морало интересовати то да је Комесарска управа одбила Уредбу „по којој би Црногорце који су настањени у Србији, требало удаљити и спровести за Црну Гору. Чим смо дознали за ово од стране Немаца, ми смо најенергичније протествовали и запретили својим оставкама. Са комесарском одлуком био је у потпуној сагласности и Љотић"[110].

Већ се тада знало за усташка недела над Србима у НДХ. И о томе је, доста опширно, Аћимовић реферисао патријарху Гаврилу[111]. Обавестио га је и о појави пуковника Михаиловића и генерала Љубе Новаковића и нагласио, да у Србији влада ред и мир.

106 На истом месту, стр. 513.
107 На истом месту, стр. 515.
108 На истом месту, стр. 516.
109 На истом месту, стр. 518.
110 На истом месту, стр. 519.
111 На истом месту, стр. 519-531.

Обавестио га је детаљно и о томе, шта би било међу Србима ако би се десило да патријарху Гаврилу буде суђено у Загребу. Тада се из Загреба ширила вест и пропаганда, да је СПЦ комунистичка што је, разуме се, било сасвим злонамерно. Немцима је стављено до знања, какву је огорченост изазвало хапшење патријарха Гаврила: „Уверио сам га“ (= Турнера), говорио је Аћимовић, „да ако будете послани у Загреб, да се неће наћи ниједан Србин који би образовао комесарску управу[112].“ То није, као што је познато учињено, нити је патријарху Гаврилу било приређено било какво суђење. Напоменуо му је и шта је све чињено, када се дознало за патријархово хапшење у манастиру Острогу: „Сви су тражили начина и могућности да се све предузме што је могуће, да се спасете од поступака и свега другога што је над Вама извршено[113].“ Навео му је имена лица, која су се, нарочито, за то заузимала. Међу њима су били: др Лаза Марковић, Ристо Јојић, Стеван Ћирић и Димитрије Љотић.

Патријарх је, после свега што му је речено, препоручио Аћимовићу да Комесарска управа спасава оно што још може спасити: „Све што је урадила Комесарска управа до сада, на свом је месту и чини јој част и признање од свих нас. Народ ће о томе кад буде могуће, да ода своје признање[114].“ Аћимовић је истовремено обавестио патријарха Гаврила, да је 22. јуна 1941. године почео немачки напад на Совјетски Савез, што је рату дало сасвим нови смер и димензију[115].

Патријарха Гаврила су, 7. јула 1941. године, посетили епископи СПЦ. То је било могуће само са дозволом Војног заповедника Србије. Пратили су их официри Гестапоа: „...Они су у сваком раду имали свој удео, па и у малом састанку, који је за мене и представнике СПЦ био од веома велике важности: прво да изменимо мисли, а друго да ми они изнесу ситуацију у колико су били у могућности[116].“

Ову су делегацију сачињавали: др Иринеј Ћирић, епископ бачки, др Нектарије Круљ, епископ зворничко-тузлански, др Јован Илић, епископ нишки и др Емилијан Пиперковић, епископ тимочки. Прва тројица су, сигурно, знали немачки, док за епископа Емилијана, који је грчки ђак, то не можемо са сигурношћу тврдити.

Као и раније митрополит Јосиф, тако су и епископи упознали патријарха Гаврила са стањем цркве и народа. Нису, разуме се, могли да му саопште ништа добро. Патријарх вели, да им је он, са своје стране, одржао нешто као предавање о Србима и Хрватима, о усташкој акцији и о православљу и римокатолицизму и нарочито о ономе, што се збива у НДХ[117]. Није захтевао ни освету, нити психолошку припрему народа за освету. Говорио им је: „Ми Срби морамо да се уздигнемо у овој великој нашој трагедији и болу и да не узимамо правац, који је уперен против Христове науке и милосрдне љубави на чијој основи она почива. Ми ћемо све ове злочине да остављамо да о њима решава људска и божија правда. Бог је главни судија свега што постоји на земљи[118].“ Препоручивао им је да ипак нађу „начина и могућности, да целом слободном свету изнесу тачну слику усташког покоља над српским народом. Затим: „да тражите и молите на све могуће начине да се све ово заустави. То је ваш пут у овоме моменту, који ће донети највише користи народу. Нарочито оним Србима, који су увек изложени сталном настављању усташког покоља. Треба немачким окупационим властима приказати тачну слику стања за које су они криви, јер су дали одрешене руке злочиначком усташком раду на истребљењу Срба“[119]. Саветовао им је и ово: „За сваку српску главу и српски живот треба се борити свим могућим дозвољеним средствима у овоме моменту, који ви морате одмах у дело да спроводите. Потребно је да сви ви направите свој досије о

112 На истом месту, стр. 528.
113 На истом месту, стр. 529.
114 На истом месту, стр. 532.
115 На истом месту, стр. 533.
116 На истом месту, стр. 534.
117 На истом месту.
118 На истом месту, стр. 535-538.
119 На истом месту, стр. 537.

догађајима и приликама које су наступиле у вашим епархијама. Треба све то приказати у правој боји, како бисте у моменту када буде могућности, имали тачну слику о томе шта се догодило[120]."

Из *Мемоара патријарха Гаврила* не види се, када је он из манастира Раковице био премештен у манастир Војловицу код Панчева. То је, колико знамо, било 1943. године. У то време преведен је и епископ др Николај Велимировић из манастира Љубостиње, где је био интерниран, у манастир Војловицу. Тако патријарх Гаврило није био више сам. Ту их је, почетком августа 1944. године, посетио генерал Милан Недић. Патријарх Гаврило је о томе записао: „Предвиђеног дана дошао је генерал Недић. Било је око 16 часова после подне, када смо га ја и епископ Николај очекивали. Ушао је у нашу собу у цивилном оделу. Био је озбиљног изгледа и његово лице показивало је замореност и човека који је неиспаван. Али његова углађеност и понашање били су увек на своме месту. У рукама је имао црну ташну. Из његовог целог бића видело се, да га је тешко бреме под окупацијом сасвим изменило. Место онога генерала Недића пре рата, још младог и пуног живота, данас се оцртавао човек који носи нешто од чега су последице учиниле у свему неупоредиву разлику. Ја сам знао за његове напоре и мучеништво у спасавању народа, али само у бледој боји, и то сам сазнао кад ми се пружила прилика да понекада разговарам са мојим лекаром, који је с времена на време долазио да ме прегледа[121]."

Из патријарховог, доста опширног, приказа разговора генерала Недића са њим и са епископом Николајем, добија се утисак као да су једни другима полагали рачуне о ономе шта су и како су радили у вези с пучем од 27. марта и после тога. И више и дуже је говорио генерал Недић, а после тога они. И патријарх Гаврило и владика Николај, пажљиво су слушали Недићева излагања. И један и други су му одали признање за оно шта је радио и урадио. Патријарх му је рекао: „На крају, господине генерале, ко може оспорити ваш патриотизам и љубав према Отаџбини и српском народу? То нема нико право, јер би то било незаконито и нечасно и без основних моралних принципа, без којих се не може замислити никаква одлука нити пак суд части. Прилике у вашем раду врло су неповољне, у вашој помоћи и спасавању[122]."

Патријарх је изнео потребу стварања *националнога фронта:* „Он се састоји у измирењу, слози и опраштању увреда један према другоме. Сва неслагања и увреде, оно што нас сада раздваја, мора се заборавити и тако, у љубави сви загрљени, треба удружено да стварамо нови пут. Прилике српскога народа у којима се данас налази, диктују нама једино и искључиво овај правац. Један национални српски фронт, без макаквих пукотина у њему. Политичке страсти морају бити остављене по страни, како би се извршило јединство српскога народа. Приговоре један према другоме треба избацити из таквог фронта. Све што руши српску слогу и његово будуће јединство, треба сматрати као највеће зло и разбијање српскога народа[123]."

Неколико дана после ове посете генерала Милана Недића патријарху Гаврилу и владици Николају, они су добили наређење да се спреме за пут, „а у коме правцу, нису хтели да нам кажу"[124]. Повели су их камионом прво у Велики Бечкерек, а одатле возом за Будимпешту. Ту их је прегледао један лекар Рус, „али је био наш држављанин". Патријарх вели: „У Пешти су нас стрпали у жељезничке фургоне и под таквим условима дошли смо у злогласни логор Дахау ... Ми смо обојица били толико изнурени од пута и нисмо били ни за шта. Но, Немци нису о томе водили рачуна, него су нас по доласку стрпали у злогласне

120 На истом месту.
121 На истом месту, стр. 538.
122 На истом месту, стр. 542.
123 На истом месту, стр. 559-560.
124 На истом месту, стр. 561.

бараке, где је живот био немогућ[125].“

4.

Пада у очи да патријарх Гаврило у својим *Мемоарима* ништа не помиње о боравку у Дахауу ни о времену до 8. маја 1945. године, када су Американци ушли у Кицбил и ослободили патријарха Гаврила и владику Николаја. Нема ништа о томе због чега је тако учињено. Зна се, међутим, да они нису дуго остали у Дахау. Према њима није, такође, био примењиван најстрожи режим. Бранко Ђорђевић, некадашњи секретар патријарха Варнаве Росића, који је такође био у Дахау, оставио је податке о томе, какав је био режим у Дахау, где се, у то време, налазило још 13 Срба; међу њима и неколико свештеника. Ђорђевић вели: „Изузетак је учињен према Њ. Светости патријарху српском Гаврилу и његовом преосвештенству епископу Николају и једном француском архибискупу, који су, док их с осталим *проминентним* нису одвели из логора у Тирол, живели одвојено од нас у тзв. почасном бункеру. Раздвајао нас је од њих један високи зид и било нам је забрањено да се са њима виђамо и састајемо. Они су могли носити своје одело, нису били обријани ни ошишани, и нису гоњени на рад, али зато из бункера и једног врло уског дворишта, ограђеног високим зидовима са жицом нису излазили[126].“

Чим се дознало да се патријарх Гаврило и владика Николај налазе у логору Дахау, предузете су *мере од српске стране,* колико је то било могуће, да се они ослободе. За то су се заузимали и генерал Милан Недић и Димитрије Љотић. Генерал Недић се, у то време, са својом владом налазио у Немачкој. Главна личност, са немачке стране, преко које су се они заузимали, био је Херман Нојбахер, који је био немачки посланик код тадашње српске владе. Он се, и иначе, трудио да олакша терет немачке окупације у Србији. У својој књизи *Посебан задатак на Југоистоку 1940–1945* Нојбахер, на два места, помиње патријарха Гаврила и владику Николаја. Он на једном месту вели: „...У споразуму са Недићем, тражио сам даље, ослобођење поглавара аутокефалног српског православља Гаврила и најпознатијег теолога православне цркве, који је такође био познат у Енглеској и Америци, епископа Николаја Велимировића. Обадвојица су од 1941. године били интернирани у једном банатском манастиру[127].“ У овоме казивању посланика Нојбахера нетачно је само то, да су они „после 1941. године, били интернирани у једном банатском манастиру“. После затвора у Београду, патријарх Гаврило био је интерниран у манастир Раковицу, а владика Николај из манастира Жиче био је преведен у манастир Љубостињу, где је, стварно био интерниран, али под нешто блажим условима од патријарха Гаврила. После су састављени у манастиру Војловици.

Према казивању посланика Нојбахера, патријарх Гаврило и владика Николај, налазили су се у новембру 1944. године у Дахау. Он пише: „Када сам у новембру 1944. године стигао у Беч, дознао сам да се патријарх Српске цркве Гаврило и архиепископ Николај Велимировић налазе у једној болници у Дахау. Ја сам направио узбуну. Обадва кнеза цркве била су поводом напуштања полиције поведена из банатског манастира и били на крају доведени у болницу у Дахау. Калтербрунер није још ништа знао о овоме интернирању и одмах је био готов, да их на моје тражење ослободи и одреди за њих у Баварској једно место боравка. Моје касније тражење, да обадвојици дозволи слободно кретање на немачком тлу, било је такође испуњено и уважени мужеви дошли су у Беч, где су били радосно поздрављени од бројних српских избеглица[128].“

---

125 На истом месту, стр. 562.

126 Бранко Ђорђевић: „Свештеници у концентрационом логору у Дахау“ (Гласник СПЦ, број 7 од 31/18 јула 1945, стр. 66).

127 Hermann Neubacher: *Sonder-Auftrag Südost 1940–45*. Bericht eines fliegenden Diplomaten, Berlin-Frankfurt, 1956, стр. 156.

128 На истом месту, стр. 186.

Нојбахер је доста детаљно описао њихов боравак у Баварској и истакао поштовање, које им је народ указивао: „...Обадва су отворено признали, да су имали сасвим друкчију претставу о немачком народу[129].“ Истиче, посебно, духовну борбеност владике Николаја, као и то, да је са обојицом имао добар лични контакт. Када су дошли у Беч, били су смештени у хотел. Помиње хотеле „Империјал“ и „Бристол“. Дешавало се да су, за време бомбардовања, били заједно у подруму. Описао је овај моменат: „Нарочито се сећам тешкога бомбардовања 12. марта (1945), које је уништило светски познату Бечку Оперу. Тада су бомбе падале око хотела Бристола. Ја сам са Николајем водио разговор о Паскаловим Мислима. Кад год би се после тешке експлозије затресао хотел и испуњавао га прашином, устао бих, да бих умирио много деце и жена, устајала је снажна појава српског патријарха са белом брадом и великим златним крстом на грудима; стајао је поред мене и умирујући подигао руку преко људи, који су кукали. Бољега помоћника против панике не бих могао нигде наћи; после неколико секунди, опет је настајао мир[130].“

Посланик Нојбахер казује, како је дошло до тога да патријарх Гаврило и владика Николај дођу у Истру и обиђу српске националне јединице, које су се тамо налазиле. Ово је, вели, учињено на тражење из Истре: „Хитлер је нерадо дао свој пристанак, јер се бојао да ови људи не буду одведени и настојао је на томе, да и ја путујем заједно са њима. Када се, међутим, отезао мој одлазак у Вертерзее у Корушкој, где су на мене чекали, они су пожуривани од њихових Срба отишли унапред, због чега су се, када сам ја дошао, најљубазније извињавали. Они нису знали да сам ја узео на себе пуну одговорност за цело њихово путовање. Они су се у области борбе, коју су сасвим друкчије замишљали, и политички експонирали и наваљивали, да се врате натраг[131].“

5.

И не знајући о чему се ради, и не желећи то, ја сам био уплетен у овај дочек патријарха Гаврила и владике Николаја. Команди СДК у Постојни, било је јављено из Беча, из српскога Центра за прикупљање српских растурених оружаних одреда, СДС, СГС и четника, који су успели да се спасу, да патријарх Гаврило и владика Николај полазе 31. марта из Беча и да их треба сачекати на станици у Клагенфурту. Ја сам 1. априла 1945. године, рано изјутра, добио наређење од Команде СДК, да заједно са др Стеваном Иванићем и једном групом војника, пођем за Клагенфурт и тамо сачекам патријарха Гаврила и владику Николаја. Повезли смо и аутомобил пакард, који је потицао из дворског возног парка, који је требало да буде поклоњен патријарху Гаврилу.

Иако смо из Постојне пошли доста рано, у Клагенфурт смо стигли доста касно. На терену, кроз који смо пролазили, владали су, углавном, словеначки партизани и пут није био без опасности. На станици у Клагенфурту покушали смо да добијемо информације о возовима који стижу из Беча, али ништа нисмо могли да сазнамо. Морали смо наћи коначиште и за војнике и за нас и чекати, да видимо, да ли ће стићи којим возом. Пошто те ноћи није више било возова из Беча, ми смо преноћили и сутрадан наставили чекање. Да се не би десило да нам случајно промакну којим другим возом, ми смо решили да изађемо на станицу Св. Вид, где је била раскрсница возова. Ту смо сачекивали све возове, али све је било узалуд. Тек другога дана, када смо др Стеван Иванић и ја размишљали шта да радимо, пришао нам је, у ресторану на станици где смо седели, један човек у цивилу којег смо приметили да седи недалеко од нас. Знао је, сигурно, наш језик и схватио о чему смо ми разговарали. Пришао нам је и рекао, да ми ту узалуд седимо и чекамо, јер се патријарх Гаврило и епископ Николај налазе у Фелдену, на Вертерсеу.

129 На истом месту.
130 На истом месту, стр. 187.
131 На истом месту, стр. 187.

Ми смо у то поверовали и одмах наредили покрет. За кратко време стигли смо тамо и заиста, нашли патријарха Гаврила и епископа Николаја. Код њих је био војвода Момчило Ђујић; а од Немаца, као пратња др Алојз Шмаус, пре рата лектор немачког језика на Универзитету у Београду и човек са врло добрим везама и код Срба. Он је, поред осталога, био велики пријатељ и са Радославом Меденицом, који је такође био германиста по струци и са којим је издавао заједно један часопис. Патријарх Гаврило је веома ценио Шмауса и имао поверења у њега. У пратњи се налазио и гроф Чернин, син бившег аустроугарског министра спољних послова; он је био у СС-униформи; ту се налазио и још један Немац у цивилу, за кога нисмо знали ко је: био је, највероватније, из немачке Сигурносне полиције. Знам и видео сам, да су они били и према патријарху Гаврилу и према епископу Николају веома пажљиви. Били су смештени у једном лепом хотелу. Ту смо, др Иванић и ја добили преноћиште.

Ту смо дознали, да су пре нас патријарха и владику посетили: Димитрије Љотић, војвода Добросав Јевђевић, генерал Миодраг Дамјановић и генерал Глобочник. Војводи Момчилу Ђујићу смо рекли због чега и како смо ми ту дошли ... Једно време смо били у недоумици, шта да радимо. Договорили смо се, а немачка пратња није се противила, да пођемо у Штаб војводе Момчила Ђујића, који се налазио у Светом Петру, код Горице. Пошли смо рано изјутра и у Штаб стигли рано иза подне, а патријарх и владика остали су у Штабу војводе Момчила и одатле, касније, обилазили су наше јединице.

Димитрије Љотић усрдно се залагао, да патријарх Гаврило и владика Николај, дођу међу наше јединице у Словенији. Нада је била, да на тај простор дође и војвода Павле Ђуришић са својим јединицама, али се то није остварило. У једној радио-депеши, коју је Димитрије Љотић послао војводи Ђуришићу, стоји: „У Бечу сам изнео патријарху и Николају, твој положај. Они ти шаљу свој благослов. И они траже да дођу овамо[132].“ У једној радио-депеши Димитрија Љотића генералу Дражи Михаиловићу, Љотић му јавља: „Патријарх и Николај мисле, да овде треба образовати југословенску владу. Разуме се, макар то по тајном сагласију Краља[133]...“ Разуме се да су националне јединице радо поздравиле појаву патријарха Гаврила и владике Николаја. Њима је Димитрије Љотић изложио своје војно-политичке планове, „а што су обојица одобрили, бодрећи га да истраје у својим плановима“[134].

Тадашње вођство југословенских снага (јер су се ту налазили и Хрвати и Словенци, организовани у посебне армије) имало је намеру да пребаци патријарха Гаврила и владику Николаја „иза фронта савезних снага, јер је дубоко веровао (= Димитрије Љотић), да ће код савезника моћи много да ураде за националну антикомунистичку борбу и за васкрсење народне слободе“[135].

Одлазак патријарха Гаврила и епископа Николаја из Светога Петра код Горице, био је у плану првака националних снага у Словенији, у вези са одлуком, да се они пребаце у Швајцарску. Планирано је и то, да они понесу важна документа о стању у земљи, чије би објављивање на Западу олакшало њихов национални рад. Подаци о томе су, међутим, сасвим супротни, а личности које су то најбоље могле знати, били су патријарх Гаврило и епископ Николај. Они нису, бар колико ми знамо, о томе оставили ништа забележено. Цео период времена од довођења у Дахау, па до уласка америчке војске у Кицбил, 8. маја 1945. године, патријарх Гаврило је у својим *Мемоарима* једноставно заобишао, а то је време било и национално-политички и црквено, врло интересантно.

Посланик Нојбахер вели, да су патријарх Гаврило и епископ Николај желели да се

---

132 Боривоје М. Карапанџић: *Грађански рат у Србији 1941–1945,* стр. 408.

133 На истом месту, стр. 413.

134 На истом месту, стр. 421.

135 О боравку патријарха Гаврила и епископа Николаја међу националним одредима види: Бошко Н. Костић: *За историју наших дана,* 1949, стр. 244-247.

„врате кући"[136]. Када су они, 24. априла 1945. године, негде око пола ноћи пошли из Светога Петра код Горице, веровали су, бар тако се држало пред јавношћу, да иду да буду пребачени у Швајцарску, јер је то, наводно, све било уређено са немачким властима... Писцу ове књиге је, у вези са свим овим, лично познато следеће: Он је, 23. априла 1945. године, био у Илирској Бистрици код Димитрија Љотића, који га је био позвао себи, ради неких разговора. Негде пре подне, Димитрије Љотић добио је радио-депешу од војводе Момчила Ђујића, где су се тада налазили патријарх Гаврило и епископ Николај. Депешом је тражено, да Љотић хитно дође тамо и *да понесе оне поверљиве документе,* које су патријарх Гаврило и епископ Николај морали да понесу. Речено је да Љотић поведе Јована Сарачевића, судију-богомољца, који је требало да буде пратилац владике Николаја.

Пошто се, претходно, обавестио о стању на фронту према Ријеци одакле су се чули топови, Љотић се спремио и кренуо на овај пут, који је био и његов последњи пут. Писац је са још неколико другова испратио Љотића, негде око три сата после подне. Њихов пут од Илирске Бистрице до момента погибије Димитрија Љотића, детаљно је описао инжењер Светолик Лазаревић, који се налазио у истом аутомобилу[137]. На овоме путу, Љотић је погинуо у аутомобилској несрећи; био је пренет у Свети Петар код Горице, где му је, после свршеног опела, епископ Николај одржао класичну посмртну беседу...

Писац ове књиге је 24. априла 1945. године, са неколико пријатеља стигао у Свети Петар код Горице баш у моменту, када је епископ Николај завршио своју посмртну беседу. У Свети Петар код Горице, још пре су били стигли генерал Коста Мушицки и Јаков Љотић, брат Димитријев... Када је стигао у Свети Петар код Горице, писац ове књиге није могао ни слутити, шта ће даље бити са њим. А било је ово: негде око 22 часа ноћу позвао га је себи епископ Николај, сав у жалости због онога што се догодило (у аутомобилу, у коме је погинуо Димитрије Љотић, био је и судија Сарачевић, који је требало да прати епископа Николаја. Сарачевић је био тешко рањен).

Епископ Николај је писцу ове књиге рекао ово: „Његова Светост и ја идемо ноћас у страни далеки свет. Ја са мном немам никога свога. Да ли ти хоћеш да ме пратиш?" Затим је изашао у другу собу и донео један елегантан штап, дао ми га и рекао: „Ево, ово, да ми изгледаш као господин..." Ја сам епископу Николају, кога сам познавао још док сам био студент, одговорио: „Ваше преосвештенство, ја сам војник, а овде су и генерал Мушицки и Јаков Љотић, па нека они одлуче о томе." Ми смо већ Јакова Љотића били узели за наследника Димитријева. Они су, разуме се, пристали на то и тако сам ја постао један од пратилаца епископа Николаја. Други је био протојереј Стеван Простран, један од најелитнијих свештеника СПЦ, познат и по знању страних језика. Боривоје М. Карапанџић греши, када наводи, да сам ја ово постао „по жељи Д. Љотића", који је тада био мртав. Највероватније, да је овде омашком замењено име Јакова Љотића са Димитријевим[138].

Из Светога Петра код Горице, кренули смо негде око пола ноћи између 24. и 25. априла 1945. године. Са патријархом и епископом Николајем, кренула је и њихова пратња. Била је то иста она немачка пратња о којој је већ било речи. Нисмо, разуме се, знали *куда идемо* и очекивали смо када ћемо избити на швајцарску границу. Уместо тога, у само свануће, видели смо да се налазимо у Малницу, у Аустрији. Зачудили смо се томе, али ми, који смо били у аутобусу, нисмо имали кога да питамо за објашњење. Одатле смо кренули даље и дошли предвече у Кицбил. Пред патријарха Гаврила и епископа Николаја изашао је посланик Нојбахер да их поздрави. Сусрет је био срдачан. Нојбахер је питао да ли је тачна вест да је Димитрије Љотић погинуо. Када је то потврђено, видео сам да су се две сузе скотрљале низ Нојбахерово лице, јер је он врло поштовао и ценио Димитрија Љотића.

И патријарх Гаврило и епископ Николај и њихова пратња били су смештени у „Гранд"

---

136 Hermann Neubacher, стр. 187.
137 Боривоје М. Карапанџић: На истом месту, стр. 432-435.
138 На истом месту, стр. 435.

хотел, где се налазио и генерал Милан Недић са својом владом. Патријарх Гаврило и епископ Николај, добили су посебне собе, а прота Простран и ја имали смо заједничку собу. Нешто касније, нас двојица, били смо премештени у хотел на Ханенкаму, једном лепом зимском туристичком месту, али смо се убрзо вратили натраг. Са нама је био из патријархове пратње и „чика Радован“, о коме смо веома мало знали, али који је проти и мени причао, да је масон највишега степена. Говорило се, да се под тим именом крије књижар Васић из Загреба; он је у Ђујићевој Динарској дивизији имао неке нарочите дужности.

Американци су ушли у Кицбил 8. маја 1945. године. Пре потпуног расформирања немачког посланства при Недићевој влади и патријарх Гаврило и епископ Николај и чланови њихове пратње, добили су, према наређењу посланика Нојбахера, извесну „отпремнину“, да им се нађе у неизвесности, која је стајала пред њима. Ова „отпремнина“ била је у златницима. Колико је износила „отпремнина“ мени није познато. Знам, да смо прота Простран и ја, добили по 12 златника а патријарх Гаврило и епископ Николај, морали су свакако добити бољу „отпремнину“, према своме рангу.

По доласку Американаца у Кицбил, амерички генерал посетио је најпре генерала Недића, а затим епископа Николаја. Са епископом Николајем, који је знао енглески, отишао је код патријарха Гаврила; епископ Николај је служио као тумач. Са овим генералом био је и један англикански свештеник у чину пуковника, који је био одређен за неку врсту везе између њих и Американаца.

Само неколико дана иза овога, били смо сви исељени из „Гранд“ хотела, којег су Американци узели за своје потребе. Патријарх и епископ Николај са њиховом пратњом, били су исељени у један пансион преко пута „Гранд“ хотела, генерал Недић, његова родбина и министри, исељени су на једно веће сељачко газдинство, сасвим близу Кицбила. Смештај патријарха Гаврила и епископа Николаја био је сасвим рђав. Поред тога, непосредно се поставио и проблем исхране. Док су били под немачком контролом, све је то било подношљиво регулисано. Сада је настало питање организовања исхране, јер Американци о томе нису водили рачуна. Сећам се врло добро, да су и патријарх Гаврило и епископ Николај били веома незадовољни стањем у коме су се нашли. Нису се добро осећали ни здравствено. Били су решили да се обрате генералу Ајзенхауеру с молбом, да им се одобри одлазак на лечење у Швајцарску. Епископ Николај био је успоставио везу са старокатоличким бискупом Адолфом Киријем, који је био велики пријатељ и православља и Срба. На све молбе, које су писали генералу Ајзенхауеру нису добили ниједан одговор што је још више погоршавало њихово расположење.

У поменутом пансиону остали смо само неколико дана. Затим смо били исељени у кућу једног бившег члана Националсоцијалистичке партије, који је био радник. Кућа се налазила на крају града Кицбила; била је то обична кућа. Имала је партер, први спрат и поткровље. У партер је био смештен епископ Николај са својом пратњом, на први спрат су били смештени патријарх Гаврило и његова пратња, коју су сачињавали, поред Митра Џаковића, још инжињер Никола Станковић, власник фабрике „Вистада“ у Ваљеву, оперски певач Милан Тимотић и „чика Радован“. Није ми било никад јасно, по коме је кључу и мерилу ова пратња била одређивана. Партер и први спрат ове куће били су исељени, јер су мушки власници ових станова били припадници СС-одреда. Власник зграде, остао је да станује у поткровљу. Зачуђује, прилично, да патријарх Гаврило у својим *Мемоарима* пише, да му је генерал Колинс ставио „на расположење једну вилу за становање. То је било у Кицбилу, 8. маја 1945. године“[139]. Ово је било сасвим нетачно.

Наш боравак у овој згради, био је прилично чемеран. У свој збиљи стварности, постојао је и проблем исхране. Америчку дивизију, која је 8. маја 1945. године ушла у Кицбил, заменила је друга (ово је, колико се сећам, била 41. дивизија). О патријарху Гаврилу и

139 *Мемоари патријарха српског Гаврила,* стр. 563-564.

епископу Николају, нити о њиховој пратњи, нико није водио рачуна. Што се тиче исхране, били смо упућени на избегличку кухињу, која је била формирана код основне школе, а формирала ју је Општина града Кицбила, због прилива немачких избеглица, које су се прикупљале са разних страна. По храну смо, у подне, ишли Митар Џаковић и ја. Имали смо неке посуде у које су нам сипали храну, обично неко вариво, нешто репе, купуса и кромпира. Све је било јадно и неукусно. Уз то смо добијали мало црнога хлеба. И то је било све.

Оно хране, што смо добијали, било је количински мало и врло неукусно. Знам да су патријарх Гаврило и епископ Николај покушавали да их прими командант ове нове дивизије, али узалуд. Били смо сами и одсечени. У међувремену се појавио један Американац пореклом Србин, официр у америчкој војсци, који је почео да долази у посету патријарху и владици, а ишао је у посету и генералу Милану Недићу. Он је, повремено, доносио помало каве и дувана. И поред повећаног крвног притиска, патријарх се нерадо лишавао и једног и другог. За владику Николаја ја сам кувао каву и то, обично, око три сата после подне, када би он устао после одмарања. Како је било на спрату изнад нас, није ми било познато. Овај Србин-Американац, поручник, презивао се Медитовић. Био је пажљив човек. Преко њега је генерал Недић слао писма К. Фотићу.

Није ми познато како су патријарх Гаврило и његова пратња побољшавали своју исхрану. Нас тројицу спасавало је ово: У Кицбилу се био појавио свештеник Душан Аргировић, који је почео да долази код владике Николаја (а патријарх Гаврило, није хтео ни да чује за њега). Упознали су га за време боравка у Бечу. Са Аргировићем долазио је и Радивојевић (име му нисам запамтио), избеглица или принудно доведен на рад у Немачку.

Они су били практични људи и имали су везе и на селу. То им је омогућавало да набаве понешто хране (обично путера и сира од сељака). Од „отпремнине“, коју је био добио од Нојбахера, владика Николај, који је иначе мрзео паре и звао их душегубицама, ова двојица, а нарочито Аргировић, набављали су нам понешто хране.

После неког времена, дознали су за патријарха Гаврила и владику Николаја и наши официри, који су били у немачком заробљеништву и нису хтели да се врате у земљу. Међу њима, већ је била извршена идеолошко-политичка диференцијација. За официре, који су одбили да се врате у земљу, био је направљен логор у Маркт Понгау, недалеко од Салцбурга. Када су дознали у каквом су положају патријарх Гаврило и владика Николај, почели су да их посећују. Ови су људи, у то време, били добро снабдевени животним намирницама из америчких пакета Црвеног крста. Међу њима био је и мајор Ђока Анђелковић, који је за време рата у Србији, био официр Државне страже генерала Недића. Официри, који су одбили да се врате у земљу, желели су да им владика Николај одслужи литургију. По њега је дошла једна група, на челу са мајором Анђелковићем, и одвела га. Када је владика Николај пошао, понео је и своје личне ствари. Није се више враћао у Кицбил. Прота Простран и ја остали смо сами, да би нешто касније и ми отишли у Салцбург, где се био сместио и владика Николај. У згради једнога ресторана, близу логора „Парш“, који је био пун и наших избеглица, нађен је смештај за владику Николаја и за нас: владика је добио посебну собу, а нас смо двојица становали у једној. Владика Николај, већ је био почео да развија своју националну и политичку активност међу нашим светом.

У Кицбилу, у истом стану, остао је патријарх Гаврило са својом пратњом. Још пре нашег одласка из Кицбила, пронео се глас, који се и обистинио, да се Американци повлаче са ове територије и да долазе француски „макијевци“, који су од комуниста били јако инфилтрирани. И да владика Николај није отишао из Кицбила, ја не бих ту чекао „макијевце“; Већ у то време, комунисти су из Београда почели преко радија, објављивати списак лица, чије су изручење тражили. На томе списку био сам и ја, што је веома погоршавало моју ситуацију. Приметио сам да моје присуство почиње нелагодно деловати на владику Николаја. Иако ме је он повео са собом и желио да му будем пратилац, сада се све више хладио. Тражио је да се ја негде склоним, али ја нисам знао где бих се могао склонити.

Ова ситуација је онеспокојавала проту Пространа и мене. Још док смо били у Кицбилу, појавила су се двојица мојих млађих другова, који су пошли да ме пронађу и да ми јаве шта се десило и са нашим пуковима, који су се били повукли у Корушку. Њих, и све југословенске националне снаге које су се повукле испред комуниста, Енглези су, на превару, предавали југословенским комунистима. Међу њима, био је и средњи син проте Пространа. Када смо ово саопштили владици Николају, он у то није уопште могао, или није хтео, да верује.

У тој, за мене скоро безизлазној ситуацији, ја сам се обратио патријарху Гаврилу за савет. Са њиме сам и пре тога, понекада разговарао. Ни он сам, није знао ни шта ће ни куда ће. Знам, да ми је једном приликом рекао, да размишља да иде или у Москву, где је већ била успостављена патријаршија, или у Васељенску патријаршију у Цариград и да одатле посматра даљи развој догађаја и код нас и у свету. Васељенска патријаршија га је много више привлачила него Москва, иако се веровало да је у Совјетском Савезу за цркву настало повољније време. Није ми познато какве је друге планове патријарх Гаврило, у то време, имао. Да му се тада није враћало у Југославију, било је сасвим јасно.

Када сам му, детаљније, изложио моју личну ситуацију и намеру да покушам пешке прећи у Италију, где је био остатак СДК и Динарска четничка дивизија, он ми је сасвим озбиљно саветовао, да то не чиним. Рекао ми је, поред осталог, и ово: „Немој ићи; ти си добро обучен (имао сам тада неки нов зимски капут) па те и због тога може неко убити. Ја вас љотићевце, нисам никада разумео. Те ваше сталеже и друго, али ти кажем и ово: По свему шта је и какав је Димитрије Љотић, много је достојнији да носи ову мантију него ја.“ Саветовао ми је да останем ту и да никуда не идем.

Честит човек, чврст карактер и непосредан, патријарх Гаврило се и овом приликом показао као брижан пријатељ. Ја сам му и на усрдности и на савету био врло захвалан. Опростио сам се од њега и, нешто касније, отишао за Салцбург и више га нисам никада видео. Сигурно је, да је он био велики родољуб и национални прегалац, али је сигурно и то, да га је био захватио вихор догађаја и бацио и њега и цркву на ветрометину на којој су се сломили. Није ми, такође, познато, како је он интимно у себи доживљавао оно што је радио у вези са 27. мартом 1941. године у упоређењу са крупном збиљом, која је иза тога настала. Из хвалисавости о херојству и готовости да се гине за националну самоодбрану, извитопериле су се кукавице и побегуље. Из вере у савезнике и њихово разумевање и за његов лични случај, морало је настати разочарање, које се могло прикривати, али се није могло прегорети. Када се нашао у Лондону, после крштења престолонаследника Александра, енглеске власти су одбиле да му продуже визу: био је скоро означен као „персона нон грата“. Док је био под контролом Немаца, у последњој фази која је писцу била лично позната, имало се обзира према њему и о његовим људским потребама је вођено рачуна. Када су дошли Американци, свега тога је нестало: и он и владика Николај, постали су субјекти о којима нико није водио рачуна.

6.

Истакнуто је већ, да у *Мемоарима* патријарха Гаврила о свему овоме нема ни помена. У поглављу „Боравак у Италији и путовање у Париз и Лондон“[140] патријарх је изложио, доста опширно, свој боравак у Риму, свој пут у Лондон и кратак боравак у Паризу, као и поновни повратак у Рим и боравак тамо. У Лондон је ишао ради крштења престолонаследника Александра. Ту се поново састао са епископом Николајем Велимировићем. Имао је разговоре са српским политичарима, који су као чланови владе 27. марта 1941. године напустили земљу. Приказује доста опширно свој сукоб са Аспазијом, таштом краља Петра II. Казује доста и о предлогу ових политичара да иде у Америку „у канонску посету, и да обиђе све Србе који се

140 На истом месту, стр. 563-589.

тамо налазе. Епископ Николај био је незадовољан ставом епископа Дионисија и мислио је, да ће најбоље бити, да ми обојица пођемо у Америку. Краљ Петар такође је налазио, да је то најбоље за сада. У прво време ја сам се двоумио, а онда сам одбио да пођем. Сматрао сам, да, за сада, епископ Николај иде сам, да успостави везу са епископом Дионисијем и да раде заједно“[141].

Патријарх Гаврило каже, да је из Кицбила отишао почетком друге половине августа 1945. године. У Монте Касино стигао је 23. августа и био, вели, добро дочекан од Американаца: „Савезничке власти побринуле су се за мој смештај. Америчка војна стража чувала је стан, који му је био додељен у једном хотелу. Из Аустрије сам стигао аутомобилом, којег ми је ставио на расположење краљ Петар. Кола је возио инжињер Никола *Степановић;* он је затим отишао у Рим, да их да на оправку[142].“

Овде су садржане *две* нетачности: аутомобил о коме је овде реч, није му могао поклонити краљ Петар, јер у то време није било везе између њих. То је онај исти аутомобил са којим смо др Стеван Иванић и ја, 1. априла 1945. године, пошли да дочекамо патријарха Гаврила и владику Николаја. Овај је аутомобил, иако је из ранијег Дворског возног парка, био, у то време, својина СДК, који га је поклонио патријарху Гаврилу. Уз патријарха, у то време, није био. никакав *Никола Степановић,* него инж. *Никола Станковић* о коме је већ било речи.

Из чињенице, да Енглези нису хтели да продуже боравак патријарху Гаврилу у Лондону, који је истицао 3. октобра 1945. године, види се да он није био радо виђен тамо. Ово исто је важило и за епископа Николаја, који је убрзо напустио Лондон и отишао за Америку. Два човека, који су својим утицајем веома много допринели стварању повољне атмосфере у СПЦ-еу за пуч од 27. марта 1941. године, били су у Лондону очито непожељне личности.

Како и у Лондону тако и у Риму, око патријарха Гаврила купиле су се водеће личности српског дела емиграције, које су се налазиле у Риму, али се он држао доста обазриво према њима. Он је стално и увек истицао исто: потребу националне слоге и сарадње. Имао је контакт са др Влатком Мачеком и са др Михом Креком. Преко Миха Крека, Ватикан је покушавао да га приволи, да посети папу Пија XII, али је он то одлучно одбио. Своје црквене и националне разлоге, патријарх Гаврило изнео је опширно у разговору са др Михом Креком. Аргументација му је и језгровита и солидна. Позивао се, при томе, и на прописе Устава СПЦ-еа, јер би његова посета папи Пију XII обавезивала не само њега као личност, него и СПЦ. „Ја за све то немам права, нити овлашћења, јер ми га нико није дао. У Српској цркви и њеној врховној управи, одлучује Свети Синод и Свети архијерејски сабор, а Патријарх само извршује њихове одлуке. Патријарх нема право ништа сам да спроводи, што би било у супротности са духом и животним интересима Српске цркве[143].“

Није никакво чудо, да се патријарх у Риму осећао доста нелагодно. Ако су му услови живота сада били знатно бољи, онеспокојавало га је опште стање и слабо стање његовог здравља, а нарочито неизвесност у којој се налазио: у земљу му се није враћало а у иностранству му се није остајало. Остајање у иностранству оцртавало је пред њим и све тешкоће његовог личног положаја и тешкоће које би настале за цркву у земљи, ако би он остао у емиграцији. Из Посланице за Васкрс 1946. године, видело се, да је он знао шта се збива у земљи. Он вапије: „Наш мученички српски народ са својом многострадалном светосавском црквом, још је једнако позорница великих зала, преко које се котрљају и преврћу точкови пакла. Над нашом измрцвареном Отаџбином још круже црни облаци и сијевају огњене муње и тутње убитачни громови, који својим смртоносним ударцима пустоше на све стране и гутају огромне жртве у крви и смрти. Народни живот још обавија густа помрчина глухе ноћи, у којој се одигравају страховити злочини. Народна груда још

141 На истом месту, стр. 583-584.
142 На истом месту, стр. 564.
143 На истом месту, стр. 602.

претставља једну црну Голготу, на којој се врше грозовита распећа без правде и савјести, без љубави и човјечанских осјећаја[144].“

Са прилично резигнације пред неизвесношћу: шта ће и куда ће кренути, патријарх Гаврило поручује: „Из далеке туђине, са наше болесничке постеље, ми вам љубазна у Духу Светоме чеда наша, шаљемо ову нашу архипастирску посланицу, у којој све вас благосиљамо нашим патријаршијским благословом и поздрављамо нашим топлим поздравом.

У исто време, ми овим дајемо одушак нашем болу, нашим врелим сузама и велике туге наше, коју осећамо у дубини нашега срца због великих страдања и огромних жртава, које подноси цјелокупни народ наше напаћене Отаџбине[145].“

Ова Посланица патријарха Гаврила, могла би се схватити као његов опроштај од емиграције. На позив Едуарда Бенеша, председника Чехословачке, патријарх Гаврило је, као његов гост, отишао у Карлове Вари, ради лечења. Није нам познато, ко је све још стајао иза ових припрема. Епископима, који су били у земљи, било је стало да патријарх Гаврило што пре дође у земљу. На томе је настојао и Свети синод. У некрологу патријарху Гаврилу, написао је Стеван Димитријевић и ово: „Свети архијерејски Синод, чим је разабрао да је Патријарх ослобођен и где је, позвао га је молбом, да се врати и преузме управу црквом. Разумљиво је било, што он болестан и изможден, није могао то одмах учинити, него тек, пошто се опоравио и за путовање и рад оспособио[146].“

Не може се сасвим тачно утврдити, када је и преко кога установљена веза Светог архијерејског синода са патријархом Гаврилом. У *Извештају* о раду седница Светог архијерејског синода држаних у Београду између 13. јуна (31. маја) и 25/12. јуна 1946. године, утврђено је, да Свети архијерејски синод, није могао уручити писмо патријарху Гаврилу „и да је акт по питању одашиљања једне делегације Синода Његовој Светости, упућен надлежним путем на решавање[147].“

Никаква делегација, колико ми знамо, није могла отићи патријарху Гаврилу. Да је, међутим, режим био заинтересован да се он врати у земљу, види се из једне изјаве Јосипа Броза Тита, коју је дао представницима америчких цркава, који су били у Југославији. То је било 5. августа 1947. године, дакле у време, када је патријарх већ био у Београду. О повратку патријарха Гаврила, Тито је рекао: „Моје је мишљење о његовом повратку утолико јасно, пошто сам се и ја сам трудио око његовог повратка. *Он је дошао на основу обостране жеље, на основу наше и његове.* Ми се надамо да ће његов долазак у Југославију битно допринети спречавању акције извесних елемената у Православној цркви, који су се за време окупације показали као сасвим рђави, да би, бар у Православној цркви, завладало редовно стање и да тиме у најмању руку, она не би радила против државе. За кратко време, које је протекло после повратка патријарха, приметили смо извесне његове напоре за побољшање стања. Ја знам да то не иде тако лако, јер патријарх није свемоћан... Има епископа, који су сасвим супротнога мишљења... Било би још преурањено тврдити да ће Др. Гаврило бити у стању оправдати наше наде, али ја лично видим код њега и из разговора које сам неколико пута водио са њим, да он тежи да се поправи положај. Као позитивно треба оценити, да он осећа национално и да се као Југословен осећа одговорним за побољшање стања, да он схвата, да црква треба да буде југословенски, односно словенски, национална. То значи, да он неће, као други, служити ненационалним интересима[148].“

Патријарх Гаврило вратио се у Београд у четвртак 14/1. новембра 1946. године. У сусрет му је био послат протојереј Иван Калуђеровић, који је био његов школски друг и

144 Ускршња Посланица патријарха Гаврила и Светог архијерејског синода (Краљевски југословенски логор Еболи, Италија, 1946, стр. 14-15).

145 На истом месту, стр. 17.

146 *Гласник СПЦ* број 5-6 од 1. јуна (19. маја) 1950, стр. 70.

147 *Гласник СПЦ* број 10, 11, 12 од 1. августа (19. јула) 1946, стр. 113.

148 *Religionsfreiheit in der FVR Jugoslawien*. Dokumenten. Belgrad, st. 18-19.

после његовог избора за патријарха, управник Патријаршијског двора. У Гласнику СПЦ пише, да је приликом повратка патријарха Гаврила било извесних техничких сметњи: „Ноћу између 7. и 8. новембра т. г., стигао је телеграм у коме се јавља да на Митровдан, 8. новембра, између 12. и 13. часова стиже из Прага у Београд авионом, Њ. Св. српски патријарх господин Гаврило.

Али услед неповољних атмосферских прилика у последњем моменту, са аеродрома у Земуну јављено је, да авион није могао слетети.

Од тога дана, па све до данас, са великим нестрпљењем се очекивао долазак поглавара Српске цркве.

О дану доласка Њ. Св. на двадесет минута пре долета авиона из Прага, Министарство спољних послова ФНРЈ изаслало је једног вишег свог чиновника, који је дошао у Патријаршију и саопштио високопреосвешћеном господину Јосифу, да је Њ. Св. на путу за Београд. Одмах је прекинута седница Светог архијерејског Синода, пошто је Свети Синод имао своје редовно заседање[149].“ Авион је тачно стигао у 11,30 часова. Дочекали су га Јосиф и Емилијан.

Повратком у земљу патријарха Гаврила после пет и по година, била је створена могућност, да он опет стане на чело СПЦ-еа. У званичном приказу његовог повратка речено је: „Изнурен, тешко болестан, Њ. Св. патријарх господин Гаврило, морао је дуже да се опоравља после тешких недаћа и малтретирања, током овог страшног рата и да потражи лека својој тешкој болести, код специјалиста светског гласа. Услед тога, није био у физичкој могућности да стане на чело своје цркве, па је тако све до повратка провео на лечењу. Последње време, лечио се у Карловим Варима (Чехословачка), па је одатле преко Прага, дошао у седиште своје у Београд[150].“ И из извештаја о раду седница Светог архијерејског синода, држаних у Београду између 29/16. и 30/17. новембра 1946. године, види се, да се Патријарх вратио у земљу из Карлових Вари.[151]

Повратак патријарха Гаврила у земљу, био је неопходан за нормално функционисање и Светога архијерејскога синода и Сабора. Стеван Димитријевић је писао: „Само без присуства поглавара, управа њена није била потпуна, а за многа горућа питања потребна подузећа, била је бесправна. Повратак Патријарха, обновио је њену целину и отпустио крила, да се, колико-толико им снага и простор дозвољавају, размахну“.[152]

УНИШТАВАЊЕ СРПСКОГ ПРАВОСЛАВНОГ СВЕШТЕНСТВА И НАРОДА

Окупацијом Југославије од стране Немачке и Италије и њихових савезника, почеле су мере против СПЦ-еа. У хапшењу и утамничењу патријарха Гаврила, било је симболисано оно, што чека СПЦ. Подела на окупациона подручја погодила је тешко СПЦ. Њено територијално јединство било је разбијено. Поред пет окупационих подручја (Немци, Италијани, Мађари, Бугари и Албанци, под заштитом Италије), дошло је још оно најгоре: проглашење Независне Државе Хрватске (НДХ). Овим је била рашчеречена територија СПЦ-еа.

Однос окупатора према СПЦ-еу није био исти. Главни окупатори, Немци и Италијани, иако огорчени, на Србе, имали су нешто уздржљивији став према СПЦ-еу и свештенству од њихових сателита, који су сматрали да је дошао моменат, да задовоље своје националистичке претензије у односу на Југославију и на српски простор у њој. Од свих окупатора, само Немци нису показивали намеру да анектирају делове југословенске територије. Издвајање

149 *Гласник СПЦ,* број 10, 11, 12, стр. 210.
150 На истом месту.
151 *Гласник СПЦ,* број 1 од 1. јануара 1947 (15. децембра 1946) стр. 4.
152 *Гласник СПЦ,* број 5-6 од 1. јуна (15. маја) 1950, стр. 70.

Баната у посебну управну јединицу дошло је и због тога, да би се осујетио спор Мађара и Румуна око овога подручја. НДХ, са својим усташким вођством, крвожедно антисрпски настројена, почела је и доследно вршила уништавање свештенства СПЦ-еа и српскога народа. НДХ је била једина држава у историји, која је водила уништавајући рат против једнога дела својих поданика.

1.

Слика стања на окупираним подручјима, у односу на СПЦ, изгледала је овако: под бугарску окупациону власт потпале су *три епархије* СПЦ-еа: Битољско-охридска, Скопска и Злетовско-струмичка. Одмах по преузимању власти бугарске окупационе снаге протерале су скопског митрополита Јосифа и злетовско-струмичког епископа Викентија Проданова. Особеност држања бугарских окупационих власти била је у том што нису вршиле физичка насиља и убијања православног свештенства. Њихове принудне мере нису, међутим, биле блаже. Сви православни свештеници, који нису били домороци, морали су да напусте окупациону територију. „Остављен им је рок од 48 часова да напусте Македонију, тако да многи од њих нису имали могућности да спреме и понесу било шта од своје покретне имовине. Њихова непокретна имовина проглашена је безвласничком.“[153] Само из Скопске епархије протерано је 45 свештеника и 11 монаха.

Када су се учврстили на власти, Бугари су извели нову административну поделу и променили назив епархија. Назив Скопске епархије промењен је у Скопско-велешку, Злетовско-струмичке у Струмичко-драмску. Цела територија подељена је на већи број архијерејских намесништава и парохија, које су имале по 100 домова. На место протераних свештеника и монаха доведено је из Бугарске 280 свештеника и потребан број административног особља. „Ови одведени на рад свештеници задржали су своје парохије у Бугарској, остајали су на парохијама у Македонији 4-5 месеци па су их други из Бугарске замењивали. Да би се што дуже задржали на парохијама у Македонији, као и да би се приволели да остану као стални пароси, даване су им разне повластице и бенефиције. Двоструки путни трошкови и дневнице, повећање плата 30%, посебне награде за извршење ‚специјалних задатака’ у ‚новоослобођеним крајевима’. Бугарска влада им је додељивала ‚безвласничка земљишта’, покућство протераних српских породица и одведених Јевреја. Напуштене куће ових породица продаване су им по багателним, симболичним, ценама[154].“

Са војном окупацијом Бугари су вршили и црквено-политичку колонизацију ових крајева. Уништавано је све, што је подсећивало на СПЦ и на српску историјску прошлост у тим крајевима; помама рушилаштва из времена егзархата, поново се била распламсала. Вршене су и пљачке свега: „Штета причињена црквама и манастирима у охридско-битољској епархији, не рачунајући Богословију, према поднетом оштетном запису (Синод број 948/45) износила је 756.200 долара[155].“

На *италијанској и италијанско-албанској зони* биле су *три епархије* СПЦ: Црногорско-приморска, Рашко-призренска и Далматинска. Захумско-херцеговачка епархија је потпадала час под италијанску, час под усташку власт, али је правно сматрано, да је у НДХ. Поступак окупатора према цркви и свештенству на овој територији није био исти. Тамо где су били само Италијани, разликовао се од поступања на територији коју су заједно држали Италијани и Албанци. Епископ далматински, др Иринеј Ђорђевић, један од ватрених заговарача пуча од 27. марта 1941. године, био је ухапшен и одведен у интернацију у Италију, али није био физички злостављан. Рат је преживео и умро у Енглеској.

153 Марко Димитријевић: „Српска црква под бугарском окупацијом.“ У *„СПЦ 1920–1970“,* Београд 1971, стр. 211-222.

154 На истом месту, стр. 213.

155 На истом месту, стр. 214.

У интернацију је био одведен и рашко-призренски епископ Серафим (Јовановић) који је држан у Тирани, где је и умро 13. јануара 1945. године. Сахрањен је у Тирани на православном војничком гробљу поред костурнице српских војника изгинулих у рату 1915–1918. године ... Хапшени су и довођени у интернацију и свештеници, а било је случајева самовољног убијања: Слободан Поповић у Ђаковици и Урош Поповић у Тутину за време служења литургије.

Нешто посебан, из политичких обзира и смерова, био је однос италијанских окупационих власти према СПЦ-еу у Црној Гори. Он је, углавном, био нешто толерантнији. Митрополит Црногорско-приморски, Јоаникије Липовац, човек образован и са добрим знањем италијанског језика, био је остављен на своме месту. Црква под његовом управом могла је да ради. Васо Ивошевић је покушавао да дâ приказ стања СПЦ-еа под италијанском окупацијом. Боку Которску Италијани су прогласили саставним делом Италије због тога, што је некада припадала Млетачкој републици.

Држање Италијана према СПЦ-еу у Црној Гори променило се нагоре, углавном из два разлога: 1) због отпора народа, да призна проглашење независне Црне Горе под италијанским протекторатом и 2) због избијања устанка (13. јула) 1941. године, којим је почела оружана акција. Нешто друкчији однос био је и према цркви и према народу у Боки Которској, где је спровођена појачана италијанизација. На целоме подручју вршена су хапшења и прогони свештеника; било је и стрељања; било је и пљачкања цркава. Ово је, обично, чинила војска после оружаних сукоба. Интернирања су вршена обично у Албанији, али и на другим местима[156].

У чланку „Српска црква под италијанском окупацијом“, доказивао је В. М. непотпуност излагања Васа Ивошевића. Он даје следеће податке: „Непосредно после 13.-јулског устанка окупаторска војска почела је репресалије. Тако је запалила парохијски дом у Мишићима – једна комфорна и репрезентативна зграда, која нажалост још стоји неоправљена. Запаљен је део комплекса зграде (команде) манастира Градишта и црква Светога Саве је оштећена. Црква Светога Стефана Дечанског у Мишићима је обијена, потпуно опљачкана и демолирана ... Енергичном интервенцијом арцибискупа Барског, сада већ почившега, Николе Добрића, највећи део овога плена је одузет од војника и чуван у арцибискупији до августа 1942., односно до доласка партизана у Спич. И црква Светога Димитрија недалеко од Сутомора обијена је. Опљачкана је и црква, Света Трпеза избачена и као касарна, служила је све до капитулације Италије. У Бару су обијене и делимично оштећене цркве: Светога Јована Владимира у старом граду, као и црква Светога Марка. У Црмници, у Сотонићима приликом гађања села, оштећена је црква Светога Архангела Михаила, а другом приликом и црква Светога Јована. Иста судбина постигла је и цркву Свете Госпе у Вирпазару[157].“

На ово приказивање, у ствари критику, одговорио је Васо Ивошевић и рекао: „Мој рад је само прилог томе. Радио сам користећи архиву Митрополије и Боко-которског архијерејског намесништва ... Митрополитску архиву нашао сам у врло несређеном стању, многа документа која су у Деловоднику споменута, нису постојала у фасциклима. Зато није било могуће приказати сваку црквену општину и намјесништво, као што увиђа писац овога написа. Допуне би се могле написати ако има грађе. По усменом казивању појединаца нисам ништа написао, него само оно на што се може позвати по архивским фондовима[158].“

Било је, и поред свих ових мера, могуће одржавати верски и црквено-богослужбени живот. Једно време је радила и богословија на Цетињу иако само са ограниченим могућностима: „Митрополија настоји код цивилног комесаријата, да се дозволи отварање *шестог* разреда са наставом у интернату и да се испразни стара зграда. Богословија је почела са радом у октобру само овога разреда и са наставницима и особљем, које су сачињавали

156 Васо Ивошевић: „Српска црква под италијанском окупацијом.“ У *СПЦ 1920–1970,* стр. 217-225.
157 *Весник,* орган Удружења православног свештенства ФНР Југославије, број 547-548 од 1. и 15. априла 1972.
158 *Весник,* број 549 од 1. маја 1972.

ректор и тројица професора. Настава се одвијала под низом неприлика, од којих је највећа била у набавци намирница[159]."

Стање на целоме простору Црне Горе, било је, за све време рата, веома немирно. Обрачун између комуниста-партизана и некомуниста-националиста, био је на овоме простору веома оштар и радикалан. До диференцирања долазило је и међу свештенством (као уосталом и у другим деловима земље). Опредељивали су се највише за националну страну, али је било и друкчије. То је све имало веома тешке последице и за цркву и за свештенство[160].

Мађарском окупационом подручју припале су Бачка и Барања, а то је, углавном, Бачка епархија, којој је био на челу *др Иринеј Ћирић.* На мађарској државној територији налазила се *још* Будимска епархија на коју се мађарске окупационе власти нису односиле, нити је ту било мењања става према оно мало православних Срба, који су се још тамо налазили. Као домородац, остао је епископ др Иринеј Ћирић на своме месту и није лично прогоњен. Из политичких разлога био је постављен за члана мађарског Горњег дома. Члан тога Дома био је и др Милан Поповић, бивши сенатор Краљевине Југославије и председник Југословенског антимарксистичког комитета.

Однос мађарских власти према свештенству СПЦ-еа био је изразито непријатељски[161]. Такав однос, био је и према Србима. Страдали су, нарочито, бивши српски добровољци из Првог светског рата, који су били тамо насељени; они су сматрани странцима. Махом су изгоњени са својих поседа и из својих кућа. Велики део их је поубијан ... Убијање свештеника заједно са народом, вршено је нарочито у Чуругу и у Новом Саду. Убијани су бацани у реке Дунав и Тису. Податке, које је о томе дао Душан Н. Петровић, назвао је „бледом сликом тешких искушења нашег народа и наше цркве, у време када су били под мађарском окупацијом"[162].

Трагедију у Чуругу описао је свештеник Боривоје Ђорђевић овако: „...На дан Божића 1942. године, у Чуругу је пало 1.200 невиних жртава. Људи, жене и деца, заједно су умирали под руком крвника ... Међу жртвама, лежао је парох чурушки Бранко Вакањац. Држећи се своје свештеничке заклетве да верно служи Богу и своме народу, он је и у најстрашнијим и најтежим тренуцима био и остао са својом паством[163]." Жртве су бачене у Тису: „...То место на обали Тисе, остало је и остаће у вечном и тужном сећању. Ту се скупљају очеви и мајке, супруге, синови и кћери, браћа и сестре ових великих страдалника...[164]" И у Новом Саду је 23. јануара 1942. године, вршена велика рација: убијено је 1300 људи. На вратима своје куће, убијен је ђакон Александар Ердељан и још неки са њим[165].

УНИШТАВАЊЕ СПЦ У НДХ

На подручју, које је дошло у састав НДХ било је осам епархија СПЦ (Дабро-босанска, Зворничко-тузланска, Захумско-херцеговачка, Бањалучка, Горњокарловачка, Плашка, Загребачка и Сремска са Сремским Карловцима). НДХ је проглашена 10. априла 1941. године, седам дана *пре* капитулације Југославије (17. априла 1941). Са проглашењем НДХ, почео је прогон Срба и СПЦ. Језива игра судбине била је, да је нова државна власт, примитивна и крволочна, устала против знатнога дела својих поданика, који су то постали не по својој вољи и одлуци, него одлуком Немачке и Италије, којима је ова нова творевина постала савезник. Као њихов савезник, она је уживала њихову и заштиту и помоћ.

---

159 Васо Ивошевић; на истом месту, стр. 222.
160 О овоме ће бити посебно говора на другом месту у склопу приказивања стања у целој земљи.
161 Душан Н. Петровић: „Српска црква под мађарском окупацијом". У *СПЦ 1920–1970,* стр. 205-209.
162 На истом месту, стр. 209.
163 *Весник,* број 409-410, од 1. и 15. јула 1966.
164 На истом месту.
165 *Споменица* ...1941-1945, стр. 68.

Према др Круниславу Драгановићу, било је у саставу ове државе 1.885.943 Срба, 3/4 милиона Муслимана и око 50.000 Јевреја[166]. Рудолф Кизлинг наводи да је територија НДХ обухватала 100.632 км² и да је на њој живело 6.500.000 душа. Од тога броја су били 3.300.000 Хрвати, 100.000 Немци, 800.000 Муслимани, 2.200.000 Срби, 18.000 Јевреји[167]. Ладислав Хори и Мартин Брозцат наводе, да је површина НДХ износила 102.000 км² и да је на њој живело 6.000.000 становника. Од тога броја било је једва нешто више од 3.000.000 Хрвата, а православних Срба око 2.000.000; Муслимана је било преко 500.000, 140.000 Немаца, 70.000 Мађара, 40.000 Јевреја и око 150.000 Словенаца, Чеха, Словака, Украјинаца и других[168]. Карло Фалкони наводи, да је у моменту проглашења НДХ, на овоме простору живело 2.200.000 Срба, 750.000 југословенских Муслимана, 70.000 протестаната и 45.000 Јевреја[169]. Авро Манхатан наводи, да је НДХ имала 6.700.000 становника. Од тога отпада 3.300.000 на Хрвате, 2.000.000 на Србе. Остало су југословенски Муслимани, Јевреји и друге мањине[170].

Званични, послератни југословенски подаци истичу, да је у границама НДХ било 5.000.000 католичких Хрвата, 1.900.000 православних Срба и око 3/4 милиона југословенских Муслимана[171]. Према подацима Светога синода СПЦ живело је, уочи рата, на овоме простору 2.403.993 православних Срба, који су се, у црквено-верском погледу, налазили под старањем *осам* епархија СПЦ (Захумско-херцеговачка, Дабро-босанска, Зворничко-тузланска, Бањалучка, Далматинска, Горњо-карловачка, Пакрачка и Загребачка) и цео простор Београдско-карловачке митрополије, северно од Саве и Дунава[172].

Ако се узме у обзир, да је и поред званичне усташке тезе, о томе да су наши Муслимани „цвет Хрвата“, највећи број њих био је против истребљивања Срба, које су вршиле усташе и да је један део Хрвата, који су били југословенски оријентисани, био против свега *шта* су и *како* су усташе радиле са Србима и да су Јевреји исто као и Срби, стављани ван закона, онда се може рећи, да је већина становништва овога простора, који је сачињавао НДХ, била и против нове власти и против свих мера, које је она предузимала према Србима и Јеврејима. Цењена кроз призму ових чињеница, које се не могу оспорити, *усташка власт је била диктатура мањине над већином,* која није била организована нити је умела да се брани.

Усташка власт није оклевала да покаже своје право лице према Србима и Јеврејима. Само две недеље после проглашења НДХ, 25. априла 1941. године, Павелић је забранио употребу *ћирилице* у сваком облику. Тога истога дана изашла је наредба о ношењу плаве траке са словом „П“ (православни); Јевреји су носили жуту траку[173]. Србима и Јеврејима, било је забрањено да се возе трамвајима; Срби су, по већим градовима, могли становати само у квартовима, који су били одређени за Јевреје. Усташка власт је наредила, 3. јуна 1941. године, да се затворе све православне основне школе; 25. јуна 1941. године, укинут је *патријаршијски прирез* од 10%, који су плаћали православни; 18. јула 1941. године забрањен је назив *„српска православна вера“,* а 20. септембра 1941. године *конфискована* је сва имовина бивше Карловачке митрополије[174]. Уместо назива „српска православна вера“, који, по објашњењу Мирка Пука, Павелићевог министра правде, „није био у складу са државним уређењем“, уведен је назив „грчко-источна вјера“[175].

Доношење ових мера било је праћено немилосрдним и неописиво грозним прогонима Срба и њиховог свештенства. Поменућемо, одмах у почетку хапшења, и уморство сарајевског

166 Dr Krunoslav Draganović: „Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji“. У *Magnum Crimen*, стр. 601.
167 Rudolf Kiszling: *Die Kroaten. Der Schicksalweg eines Südslawenvolkes*, Graz-Köln 1956, стр. 117.
168 Hory Ladislaus i Braszat Martin: *Der kroatische Ustascha-Staat 1941–1945*. Stuttgart 1965, стр. 68-69.
169 Carlo Falconi: *Il silenzio di Pio XII*, Milano 1965, стр. 350.
170 Avro Manhattan: *Terror over Yugoslavia*. The threat to Europa, London 1953, стр. 59.
171 *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH*, Zagreb 1952, стр. 86.
172 *Гласник СПЦ;* број 4 од 1. IV 1946, стр. 53.
173 Carlo Falconi: на истом месту, стр. 253, сравни: *Tajni dokumenti,* стр. 90.
174 Carlo Falconi: на истом месту; Viktor Novak: *Magnum Crimen*, стр. 617.
175 *Hrvatski narod* од 21. VII 1941.

митрополита Петра Зимоњића и епископа горњокарловачког Саву Трлајића, епископа бањалучког Платона (Јовановића). Док се и мало и непотпуно зна о мучењу митрополита Петра Зимоњића и епископа Саве Трлајића, нешто више се зна о мучењу и смрти епископа Платона Јовановића. Нешто материјала о мучеништву и смрти епископа Платона сабрао је др Љубомир Дурковић-Јакшић[176]. Зна се како су били ухапшени и куда су вођени и митрополит Петар и епископ Сава, али се до сада није дознало, где су завршили своје мученичке животе. За обадвојицу се зна, да нису хтели да напусте ни своје епархије ни своју паству. Божидар Брале, непосредни кривац за хапшење митрополита Петра, негирао је на процесу који му је приређен после рата, да о томе ишта зна. У процеским актима стоји записано: „...Окривљени не зна ништа о томе, шта је било са митрополитом Зимоњићем али сведоци знају, да је Зимоњића нестало послије једног телефонског разговора с окривљеним, у коме се окривљени дерао на Зимоњића и претио му да је ово усташка држава[177]..." Мучен је, зна се, и загребачки митрополит Доситеј Васић. Казује се, да су га, нарочито, мучиле и кињиле монахиње, чупале му браду и ругале се и исмејавале га. Он је од тих мучења нервно оболео, али је био, уз помоћ Немаца, пребачен у Београд, где је боловао и умро.

Шта су усташе и њихов режим хтели да постигну овим и другим мерама брзо се обелоданило. Усташка намера је била: један део православних Срба побити, друге превести на римокатолицизам, а оне који неће да пређу, превести на унију. Миле Будак, Павелићев министар, рекао је у своме говору од 22. јуна 1942. године, који је држао у Госпићу: „Један део Срба ћемо побити, друге раселити, а остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате[178]." Виктор Гутић, тих истих дана, изјавио је у Санском Мосту, да ће „и код нас ускоро друмови пожељет' Србаља, ал' Србаља више бити неће"[179]. Гутић се тада, хвалио, да је издао „драстичне наредбе за њихово потпуно економско уништење, а слиједе нове, за потпуно истребљење ... Срби нека се не надају ничему, и за њих је најбоље нека се иселе, нека их сасвим нестане из наших крајева"[180]. Милован Жунић је јуна 1941. године, истицао, да „нема методе, коју ми нећемо као усташе употребити, да учинимо ову земљу збиља хрватском и да је очистимо од Срба, који су нас стотинама година угрожавали и који би нас угрозили првом згодом. Ми не тајимо, то је политика ове државе и то кад извршимо, извршити ћемо само оно, што пише у усташким начелима"[181].

Усташке вође истицале су, на све стране, да они само врше неку историјску освету над Србима. Због чега? Бруно Млинарић (по нашим информацијама др Аугустин Јуретић) истицао је, да је од 1. децембра 1918. године до 10. априла 1941. године у Југославији било свега *мртвих 230 Хрвата* (разумије се оних, који нису помрли природном смрћу). Овоме се додаје и „неколико хиљада похапшених Хрвата, које су Срби сматрали политички подозривим"[182]... Када су преузели власт, усташе су почеле хајку на Србе и хапшења у размерама, која су незабележена у историји: „Највише су хапшени православни свештеници, над којима су врло често почињена садистичка зверства. По селима су започела масовна клања православнога становништва, често обављана у православним црквама. Неке су православне цркве бачене динамитом у ваздух, друге су спаљиване а оне које су остале, обешчашћаване и пљачкане[183]..." Настало је једно необуздано, свирепо и беспримерно крволочно дивљање усташа, који се нису никако могли заситити српске крви. Убијани су не само одрасли мушкарци и жене, него и старци. Било је случајева да су деца ножевима вађена из утробе њихових матера; из живих људи вађена су срца, главе им одсецане, цревима из

176 Др Љубомир Дурковић-Јакшић: *Платон Јовановић, епископ Бањалучки,* Еђворт, 1978, стр. 129-142.
177 Viktor Novak: *Magnum Crimen*, стр. 741.
178 На истом месту, стр. 605.
179 На истом месту, стр. 608.
180 На истом месту.
181 На истом месту, стр. 606.
182 Bruno Mlinarić: *Tito, der rote Rebell und seine „vollkommene Demokratie"*, Zürich 1948, стр. 10-11.
183 *Tajni dokumenti*, стр. 90; Avro Manhattan: на истом месту, стр. 65-82.

сопствене утробе су дављени; са живих људи је кожа дерана; од невиних дечијих очију плетени су ђердани; живи, или полумртви људи бацани су у јаме из којих се милошћу случаја, само по неки успео да спасе[184].

Да је било овако, понегде пак и још горе, сведоче и неколико хрватских римокатоличких бискупа, који нису били непријатељи нове власти. Њихова су сведочења очувана у *представци,* коју су римокатолички хрватски бискупи, 20. новембра 1941. године, упутили Анти Павелићу[185].

Фра Јозо Гарић, бањалучки бискуп, пише, 4. новембра 1941. године, надбискупу Алојзу Степинцу о страшним прогонима православних Срба у његовој бискупији. Гарић баца кривицу на Муслимане и вели, да су они „починили неописива крволоштва над јадним православним свијетом. Позвани на одговорност, бране се да су радили по налогу. Много их је погинуло у котару бихаћком и цазинском, који су били већ прешли на нашу свету вјеру. Силили су их да пређу на ислам“[186].

Фра Алојзије Мишић, бискуп мостарски, био је и душом и срцем за преобраћање православних Срба на римокатолицизам, али је одлучно иступао против начина, како се то превођење вршило. У писму надбискупу Степинцу, од 18. коловоза 1941. године, Мишић се жали да су прилике, „у којима живимо, са сваке стране незгодне ... божјом милошћу сада као нигда, права је згода да помогнемо хрватству, спасимо безбројне душе, људе добре воље, а то су доброћудни сељаци, који живе помијешани с католицима. Познају католике и католици њих. Прелаз је врло згодан и лаган. Нажалост, власти узаним погледима нехотице сметају хрватску и католичку ствар. Нијесу криви врхови. Узмијешало се свашта, младо, неспремно, неискусно: мјесто разбора и памети – ватра, сила – није чудо, да су за хрватску и католичку ствар врло неугодне посљедице[187].“

Бискуп Мишић сведочи, да су усташе и оне, који су већ били прешли на католицизам, за време богослужења хватали, „старо и младо, мушко и женско убијали“. Мишић јадикује над оваквим радом и вели: „Иза неколико година сватко и сви осуђиваће овакав непромишљен рад и дјеловање, а у садашњости пропуштамо врло лијепе згоде и прилике, да искористимо у добро и свете католичке ствари. Од мањине, да постанемо у Босни и Херцеговини већина. Да не гледамо милости из туђе руке, него да ми милост дијелимо. Ово сматрам као свету и узвишену нашу ствар[188].“

У другом писму надбискупу Степинцу, писаном 7. новембра 1941. године, бискуп Мишић, још јасније, посведочава усташке злочине над Србима. „Људе“, вели он, „хватало се као звијери. Клало, убијало, живе у понор бацало. Женске, мајке с дјецом, одрасле дјевојке, нејаку дјецу мушку и женску, бацали су у јаме[189].“ Мишић наводи имена места где су, колико и како Срби убијани, и у коме крају. Он вели, да су „шест вагона пуних мајка, дјевојака, дјеце испод десет година“, довели до станице Сурманци „где су истоварени, одведени у брда, живе матере с дјецом бацали у дубоке пропунте. Све је стрмоглављено и убијено“[190].

И тако даље ... сам Мишић вели, да би предалеко отишао, када би све наводио. „У самом граду Мостару на стотине их је везано, одводило изван града, па као живине убијало. Дошло је напокон и расељавање масе у Србију. Јаук, плач, жалост – бјежање на све стране, чак и Мусолинију у Рим отишла је депутација ... Није чудо, да је ради оваквих прилика питање прелаза из шизме на католицизам у Херцеговини на крају страдало. Крволоштво стожерника, логорника, дивљаштво појединих, неразумијевање виших обласника тешко је

184 Никола Костур: *Повратак из мртвих.* Чикаго 1965 (описује свој лични случај).
185 Фотокопија у личном поседу писца.
186 На истом месту.
187 На истом месту.
188 На истом месту.
189 На истом месту.
190 На истом месту.

шкодило не само вјерском него и националном добру. Да је Господ Бог дао позванима увиђавности, разбора, да је спретније, глађе, згодимице провођено питање прелаза на католицизам, умножио би се број католика барем за једно *шест стотина хиљада.* Толико треба Босна и Херцеговина, да од 700.000 скочи на један милион и три стотине тисућа[191].“

Павао Буторац, бискуп которски, апостолски администратор дубровачке бискупије, пише 4. новембра 1941. године, надбискупу Степинцу о превођењу на римокатолицизам и вели: „Сваки притисак могао би бити катастрофалан за углед католичке цркве. Треба рачунати са свим евентуалностима, па и са могућности, да се Срби за инат одлуче на прелаз у масама на ислам. Баш зато је моје мишљење, да треба са посебним обзиром одабирати мисионаре међу Србима, и нипошто ту задаћу повјеровати редовницима или свећеницима који немају ни мало такта, и којима би можда боље пристајало у руци револвер, него криж[192].“

И надбискуп Шарић писао је 15. новембра 1941. године, Степинцу о тешкоћама при превођењу Срба на римокатолицизам. „С више страна“, вели Шарић, „примили смо притужбе, да цивилне власти, гдје су на првим мјестима Муслимани, не рјешавају молбе гркоисточних, који желе пријећи на католичку вјеру[193].“ Шарић се жали и на пропаганду *евангелистичке цркве.* Представници ове цркве су „говорили, да не требају (гркоисточњаци) прелазити на католичку вјеру, да ће им се попови вратити, а ако већ прелазе, радије нека пређу на протестантизам“[194].

Акција уништавања СПЦ и, заједно са тим, српскога народа на подручју НДХ, одвијала се по већ унапред спремљеном плану: 3. маја 1941. године, Анте Павелић издао је *законску одредбу о пријелазу с једне вјере на другу.* Овом *одредбом* „укидају се сви досадашњи законски прописи о начину прелаза с једне вјере на другу“[195]. Од онога, који жели да у НДХ пређе на другу признату вјеру, тражило се, да поднесе „писмену пријаву управној власти прве молбе (котарској области односно градском поглаварству) о својој одлуци и да добије потврду о својој пријави, те да се испуне вјерски прописи оне признате вјероисповести на коју странка прелази“[196].

После објављивања ове *Одредбе,* канцеларија Надбискупског духовног стола у Загребу издала је посебне одредбе у вези са претходном, које су објављене у „Католичком листу“ од 15. маја 1941. године. У *првој* тачци ових одредаба се вели: „Приступ у католичку цркву може се допустити само оним особама за које постоји освједочење, да то желе учинити искрено и с увјерењем о истинитости наше свете вјере и о њеној потреби за спас душе[197].“ Ове одредбе састављене су тако, да би се добио утисак, да се *Хрватска* римокатоличка црква у питању превођења православних Срба на римокатолицизам строго придржава црквених прописа о томе. Да би цела ствар изгледала што добровољнија одређен је др Стјепан Бакшић, каноник и професор Универзитета у Загребу, да напише *коментар* на ове одредбе.

Усташка влада издала је, 30. јула 1941. године, нов акт о прелазу „грко-источњака“ на римокатолицизам. У овоме акту, који је упућен усташким властима, препоручује се директан прелаз православних Срба на римокатолицизам, а не на *унију* (на „грчко-католички обред“). Пада у очи трећа тачка овога акта: „Код издавања тих потврда на гркоисточне житеље, попове, трговце, богате обртнике и сељаке, уопће на интелигенцију да им се *не* издају потврде осим у случајевима, да се доиста докаже њихова лична честитост, јер је начелно становиште владе, да се оваквим особама не издају потврде[198].“ Овде се радило о „потврдама

191 На истом месту.
192 На истом месту.
193 На истом месту.
194 На истом месту.
195 Сима Симић: *Покрштавање Срба за време Другог светског рата*, стр. 28.
196 На истом месту.
197 Viktor Novak: *Magnum Crimen*, стр. 619-620.
198 На истом месту, стр. 621.

о личној честитости", које су, „у споразуму са усташким логорима и таборима" издавала котарска и опћинска поглаварства. И ове потврде су биле једна од мера усташких власти против оних Срба, који су хтели да пређу на римокатолицизам само да би спасили животе себи и својим породицама. Усташке власти имале су да донесу суд о томе *ко* је честит, а ко није.

Министарство правосуђа издало је, 14. јула 1941. године, један други акт о истој ствари, који је био упућен бискупским ординаријатима НДХ. Овим актом је тражена сагласност црквених власти за *хрватизирање Срба.* Од бискупских ординаријата се тражи, да они, у поверљивој форми, обавесте све „жупске уреде у погледу примања православних у католичку цркву. Православним се неће ни у коме случају допустити да прелазе у грко-католичку цркву. Интенције хрватске владе су да се у католичку цркву не примају православни попови, учитељи, затим уопће интелигенција и напокон богати слој трговаца, обртника и сељака, ради каснијих евентуалних одредаба с обзиром на њих, да се не би изврgавала неудобостима вјера и углед католицизма... Ниже и сиромашније православно пучанство допуштено је примати уз предходну поуку о католичким истинама. У колико би и горе поменути наваљивали да буду примљени, треба их у згодној форми задржавати у катекуменату или их на други начин отклонити"[199].

Из поверљивог одговора загребачког бискупског ординаријата послатог 16. јула 1941. године, види се, да се црква, у неким стварима, разликовала од онога што је усташка власт хтела, али је и за њу било веома важно, да се акција превођења православних на римокатолицизам што боље и успешније спроводи. Црква је, принципијелно, била против тога да се *сва* српска православна интелигенција начелно одбија од преласка на римокатолицизам. У одговору стоји: „Свима дакле православним интелектуалцима у сваком случају затворити пут за получење истине, не само да не би било опортуно, него би било очито у противби с божанском мисијом цркве Кристове. Па ако и нису били пречести случајеви прошлости, ипак је било доста случајева, да су и интелектуални православци свим срцем пријубили католичкој цркви и у практичном вјерском животу престигли и католике. То је могуће и данас[200]."

Што се тиче примања сељака, ординаријат је за то, да се они примају без потешкоћа и готов је да примени „колико је то могуће", жеље владе „уз резерву, коју му не може замјерити ни цијењени Наслов, да не повриједи у којем конкретном случају више закон Кристовог Јеванђеља"[201]. Само један дан после овога поверљивог одговора усташком Министарству правде упутила је *Света конгрегација за источну цркву,* 17. јула 1941. године, своје *инструкције* у вези прекрштавања православних Срба. За њу је ово прекрштавање Срба „њихово природно враћање на источни обред када се ради о онима, који су прије били чланови католичке цркве (заједнице) источног обреда, али су под пријетњама и притиском православних (ортодоксних) одступили од католичке вјере"[202]. Ватикан се, неприкривено радује што сада, под претњама усташког ножа, „постоји толико наде за обраћање несједињених"[203].

Хрватски католички епископат, свестан да су масе Срба прелазиле на римокатолицизам само под притиском непосредне претње и страха од смрти, покушао је да овоме принудном обраћању дâ неку законску форму. Бискупска конференција одржана 17. новембра 1941. године, донела је *Резолуцију о католичењу.*[204] У овој *Резолуцији поново* се потврђује одлучност бискупа, да они руководе покатоличавањем Срба и да само они постављају

199 На истом месту.
200 На истом месту, стр. 621-622.
201 На истом месту, стр. 623.
202 На истом месту.
203 На истом месту.
204 На истом месту, стр. 628-630.

„мисионаре“. Да би се ово могло спровести, био је изабран „Одбор тројице“, који су сачињавали: сењски бискуп др Виктор Бурић, апостолски администратор крижевачке бискупије (унијатске) др Јанко Шимрак и председник бискупских конференција надбискуп др Алојзије Степинац. „Тај ће Одбор расправљати и рјешавати сва питања, која долазе у обзир гледом на конверзију грчко-источњака на католичку вјеру[205].“

Поред овога „Одбора тројице“, био је изабран и један „Радни извршни одбор“, који су сачињавали: др Фрањо Херман, професор Богословског факултета у Загребу, др Августин Јуретић, конзултор бискупских конференција, др Јанко Калаја, катихета на средњим школама и професор за глагољицу на Богословском факултету, Никола Борић, управитељ канцеларије загребачке бискупије и др Крунослав Драгановић, професор Богословског факултета. Овај Одбор ће „рјешавати и све послове око питања конверзије грко-источњака на католичку вјеру под надзором Одбора бискупа за конверзију у смислу ових Резолуција“[206].

Пошто је, у међувремену, од преузимања власти усташа, па до нове конференције прекрштавања Срба вршено на свирепо бестијалан начин[207], сетили су се бискупи сада, да донесу одлуку: „У католичку цркву могу се примити само они, који без сваке силе потпуно слободном вољом прелазе из унутрашњег увјерења о истинитости католичке вјере и који су у цијелости удовољили црквеним прописима[208].“ Непосредно пред састанак друге бискупске конференције, 4. новембра 1941. године издало је Министарство просвјете и богоштовља, измене *Законске одредбе о пријелазу с једне вјере на другу,* Тамо стоји: „За пријелаз малолетника до навршене осамнаесте године живота довољна је само привола мајке ако је отац одсутан или мртав, а није потребна дозвола надтуторствене овласти“[209].

У својој *представци* Анти Павелићу, поднетој 20. новембра 1941. године, надбискуп Степинац истиче грешке, које су почињене приликом превођења православних Срба на римокатолицизам. „Извор тих погрјешака,“ вели он, „је и у томе, што рад око конверзије није био повјерен према божанском праву и према канонским одредбама, тј. хрватским католичким бискупима, који су једини звани, да овом духовном раду дадну печат апостолства, светости и љубави; да тим светим радом диригују на добро и корист свете католичке цркве и хрватског народа уједињеног и ослобођеног у НДХ. Посао конверзије водили су људи, који су често радили, као да нема црквених области. Дакако да су тако чинили погрјешку за погрјешком[210].“

Степинчева критика усташких елемената, који су, наводно, на своју руку вршили покатоличавање Срба, сасвим је реална. Она међутим, *не осуђује злочине,* који су том приликом вршени, а који су, то се веома добро зна, били веома бројни и ужасни, него *неумешност* оних који су то радили, а то су, све одреда, били римокатолички свештеници. Ти усташки ревниоци нису, вели Степинац, познавали православље ни православне људе. „Прије свега“, вели надбискуп, „треба познавати човјека, којему се приближујемо с католичком истином. Треба знати његову прошлост, традиције, његове осећаје. Треба дакле познавати православље у његовој структури у прошлости кроз стољећа и у садашњости. Није доста вјерске разлике знати и приликом преласка протумачити, него треба знати, какав су одјек те разлике нашле у расколничком духу[211].“

Друга, по Степинчевом схватању веома крупна грешка, била је у томе, „што су мјесне области и усташки дужносници на своју руку забрањивали прелаз православних на унију. „Чини се“ вели он, „да су ти прелази забрањивани из сталних *политичких бојазни,* које

205 На истом месту, стр. 629.
206 На истом месту.
207 Види: *Dokumenti o protivnarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946.
208 Victor Novak: *Magnum Crimen,* стр. 629.
209 Сима Симић: *Покрштавање Срба...,* стр. 29.
210 „Степинчева претставка др Анти Павелићу од 20. XI. 1941.“ (фотокопија код писца).
211 На истом месту.

међутим немају никаквога основа, јер је грчко-католички клер у свом раду кроз 300 година у најтежим приликама и у најтежим борбама документовао своје хрватство. С друге стране је рад тога клера окрућен успехом, што се данас најбоље види по грчко-католичкој интелигенцији и широким сељачким масама народа у Жумберку и другдје[212]."

Световни део усташког вођства и добар део нижега римокатоличког свештенства, заговарали су и спроводили, силом власти коју су имали, *непосредно* прелажење на римокатолицизам, јер су *преверавање,* извршено било из којих разлога и мотива, сматрали *похрваћењем* оних, који прелазе на римокатолицизам. Преверавало се из љуте нужде и невоље. Бивало је, углавном, свуда онако, како је то објашњавала једна група Срба из околине Вировитице. Они су изјавили да су прешли на римокатолицизам „видећи шта су у стању усташки плаћеници учинити од Срба у Хрватској, с вољом људи, који имају осећаја према својој обитељи, били смо присиљени покрстити се, само да нам не буду деца и жене мучени и убијани по логорима"[213]. И сами римокатолички свештеници, који су вршили превођење Срба на римокатолицизам, претили су им, да ће бити поубијани ако се не превере. Тако је Новак Алојз, гвардијан капуцинског манастира у Вараждину, говорио Србима у селу Моштаници: „Српски народ је осуђен на смрт, али да избјегне тој пресуди, дошао сам к вама да вас покрстим, јер само на тај начин можете бити спашени и заштићени[214]."

Има доста доказа о томе, да ни прелажење на римокатолицизам није било заштита од убијања и сатирања[215]. У *претставци,* коју су словеначки католички свештеници, 1. марта 1942. године, поднели београдском надбискупу др Јосипу Ујчићу с молбом, да је проследи у Ватикан, оспорава се *претежност* верског момента у овим принудним преверавањима. „...По замисли усташке владе, веле они тамо, преобраћање Срба у католицизам је средство, које треба употребити са принудним исељавањем и упоредо с крвничким убијањем српског народа. Шта се догађа у Хрватској, не само да не произилази из било каквих вјерских побуда, већ шта више у суштини представља понижавајућу злоупотребу католичке цркве и судбоносно гажење њеног угледа и достојанства... У атмосфери несмиљених пријетњи, које су данас у Хрватској, дало би се данас на прсте избројити оне православце, који су се пријавили за прелаз по слободној вољи и из унутрашњих освједочења у истинитост католичког учења[216]."

Постоји обиље доказа о томе, каква су све средства примењивали римокатолички свештеници при обраћању Срба на римокатолицизам. Све то, разуме се, није могуће изнети у једној књизи. Због тога наводимо само појединачне случајеве. Фрањо Матица, свештеник у Новој Градишки, говорио је Србима: „...Бог је на небу, усташе на земљи, Јасеновац по сриједи – и сада хоћете или нећете" (да се католиче)[217]. Срећко Перић, фрањевац из манастира Горице код Ливна, говорио је у цркви: „Браћо Хрвати, идите и кољите све Србе од реда. Најприје закољите моју сестру, која се удала за Србина, онда све Србе редом. Када овај посао завршите, дођите к мени у цркву, гдје ћу све исповиједити, па ће вам онда сви гријеси бити опроштени[218]." Мато Могуша у Удбини, говорио је у цркви: „...Иселићемо и истријебити ћемо српски народ у *Хрватској,* и бићу срећан *када будем могао дијелити српску земљу* Хрватима. Усташе ће се немилосрдно борити и истријебити све оне који не буду вјерни НДХ и њеном Поглавнику и ствараоцу Анти Павелићу[219]."

У Двору на Уни дешавало се ово: „Жене су све свукли до гола те их нагонили да јашу кроз село и да певају, а остале људе везали су живе на магарцу. За свештеника Јосипа

212 На истом месту.
213 *Dokumenti...*, стр. 74.
214 На истом месту.
215 Avro Manhattan: *Terror over Yugoslavia...*, стр. 62-71.
216 Viktor Novak: *Magnum Crimen*, стр. 874-875.
217 *Dokumenti...*, стр. 76.
218 *Dokumenti...*, стр. 163.
219 На истом месту, стр. 136.

Асталоша у Даљу утврђено је: „По ноћи је знао са својом бандом покупити Србе са женама и дјецом, и стрпати их у подруме где су их његови људи батинали, а многе су жене до гола свлачили[220]." За Илију Томаса, жупника у селу Клепцима, Херцеговина, утврђено је: „...Много десетака несрећне браће из села Клепаца и других околних села натерао је да пређу у католичку цркву, причестио их, а затим их отпремио у школу гдје су дочекани од усташа и зверски поубијани[221]." У Ливну је, 20. августа 1941. године, био велики покољ Срба: „...Неколико дана иза тога одведене су у шуму и породице поубијаних. Усташка руља је силовала све жене, резала им дојке, старима су сјекли руке и ноге и вадили очи, а малој дјеци одрубљивали су главе и бацали их у крило мајкама[222]..." У селу Дракулићи извршен је покољ 80 школске деце, која су се затекла у школи и сјекли им главе пред очима учитељице која је од претрпљенога ужаса полудела"[223].

Међу тешко избројивим усташким злочинима над српским православним народом и његовим свештеницима, спадају покољи покрштених Срба у Српској православној цркви у Глини и рушење Српске православне цркве у Бањој Луци. Као вољом судбине остао је жив један очевидац страшнога злочина у Глини, Љубан Једнак, који је описао све шта је доживео и видео. Ту је поклано, а затим бачено у јаме, преко 700 Срба[224]. „Ово клање у цркви вршило се кроз пуних осам дана. Убијено је на најсвирепији начин више хиљада људи. Глас о овоме покољу проширио се по читавој Хрватској и Славонији, па је посао мисионара увелико био олакшан и убрзан са оваквом ‚психолошком' припремом за католичењење"[225]... Опис рушења бањалучке цркве дао је инжењер Боровница, Србин, који је био прешао на римокатолицизам; он је учествовао у комисији, која је имала да процени висину штете од бомбардовања: „Наглашујем", вели Боровница, „још један пут да бомбардовањем оштећена црква није била у таквом стању да би пријетила да се сама од себе сруши и да тиме угрожава живот пролазника, према томе није било никаквог оправдања за рушење цркве[226]." Порушиле су је усташе.

Свим римокатоличким круговима, и онима у НДХ и оним у Ватикану, било је јасно какав и колики значај за католицизам има католичка Хрватска. Др Иво Губерина писао је, 1943. године; „НДХ је једина држава са католичком већином на Балкану... Једина врата католицизма на Балкану. Не само то. НДХ је данас најјачи бедем Средње Европе... Хрватски народ није и *неће да буде никакав панслависта.* Ми смо преживели такве појаве у XIX вијеку и у почетку XX стољећа, што је одвело до југословенске утопије, која нас умало није стајала главе. Сва та крвава искуства избацивала су на површину нашег организма и дала водеће мјесто новом државном елементу, на супрот ономе славенскоме... НДХ је створио овај државотворни елеменат у хрватском организму, који је у усташком покрету добио свој организациони облик. Хрватски католицизам је дужан за много чега захвалити усташком покрету. То више што се он својим радом, ни својим начелима није нигдје огрешио о католичка начела. Његов револуционарни рад у највећој је хармонији са католичком моралком.[227]"

Усташки врхови нису крили, да они, ни у ком облику, не примају и не респектују *српско православље,* нити православље уопште. Када је отворио Хрватски сабор, рекао је др Мирко Пук, 25. фебруара 1942. године, да се у Хрватској *не може* признати СПЦ. У принудном превођењу Срба на римокатолицизам он је видео само прелазак „на ђедовску вјеру", којом се васпоставља „јединство хрватског народа у оним крајевима, гдје је силом прилика то

220 На истом месту, стр. 133.
221 На истом месту, стр. 142.
222 Маријан Стилиновић: „Чудовишни злочини". У *Борби* од 15. II 1945.
223 Viktor Novak: *Magnum Crimen...*, стр. 647.
224 Šime Balen: *Pavelić*, Zagreb 1953, стр. 121-127.
225 Viktor Novak: *Magnum Crimen...*, стр. 653.
226 *Dokumenti...*, стр. 106.
227 *Tajni dokumenti...*, стр. 22.

јединство било ослабљено, они се враћају исконским својим предајама и духовним изворима. Тко не жели из било којих разлога ово повијесно стање, просто му стоји напустити територију ове државе“[228].

Анте Павелић, свакако због спољнополитичких обзира, истицао је пред Сабором, да у Хрватској нико ништа нема против православља и да није истина, да Хрватска држава настоји да православне преведе на римокатоличку веру. „У православље“, истицао је Павелић, „не дира нико, али у Хрватској држави *не може бити српске православне цркве. Кажем још једном: не може бити ни грчко-православне.* Зашто? Зато, јер су свагдје на свијету православне цркве националне цркве. СПЦ јесте саставни део српске државе, Србије... То може бити у Србији, може да је то могло бити у бившој несретној Југославији, али у Хрватској држави то не може и неће бити“[229].

СТВАРАЊЕ ХРВАТСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ (ХПЦ)

Стварање хрватске православне цркве (ХПЦ) био је један усташки гест за *смирење* православнога живља с једне стране и с друге стране, пропагандни гест према иностранству. Фикрета Јелић-Бутић истакла је тачно, да је „оснивање ХПЦ било попраћено великом усташком пропагандом, у којој се особито користила парола „равноправности Срба“[230]. У ствари оснивање ХПЦ било је, знатним делом, признавање неуспеха терористичке акције уништења Срба у НДХ, појачано нарочито од момента када су Немци наредили обустављање исељавања Срба са овога подручја у окупирану Србију. И поред низа терористичких таласа сатирања Срба, број Срба је остао и даље значајан фактор, те је неминовно било потребно дефинисати њихов статус на једној другој основи. Немцима је, у насталој ситуацији, одговарало да се Србима дају основна грађанска права и да им се призна право на рад, те да се, у црквеном погледу, оделе од Београда стварањем „самосталне црквене организације“, која би била подређена усташким властима. То је био пут да се, према мишљењу Немачке, „умире“ сва она подручја у којима је дошло до „побуна“ угрожене „српске масе“[231].

У напису „ХПЦ – агентура окупатора“, који је излазио у „Вјеснику“[232] истакли су Светозар Лозо и Миленко Додер да је, са немачке стране, био Ханс Хелм, уз подршку Адалберта Кунгла, оно лице, које је Павелићу дало идеју о стварању ХПЦ, коју је Павелић врло радо прихватио[233]. Када је био принуђен да прихвати овај предлог Павелић је настојао да он буде сматран главним фактором у оснивању ХПЦ. Њему је било стало до тога, да пред страном јавношћу покаже да он није против *православне цркве као такве, него само против Српске православне цркве,* јер је и њему, и усташама уопште, било стало до тога да униште и Србе и свако *српско обележје* на подручју НДХ. Тај свој став Павелић је изнео у свом говору у Хрватском сабору, који је одржан 28. фебруара 1942. године. „Ми смо, рекао је Павелић, имали *грчко-источну цркву.* Грчко-источна се звала зато, јер су били припадници православља у нашој земљи подвргнути грчком патријарху, који се за њих бринуо само толико, што је од бискупа, да их помаже, добијао велике награде[234]; онда је колико се сјећам, и у Хрватском сабору створен један законски чланак, по којем су сви припадници православља у Хрватској подвргнути српској патријаршији, и тако је постала СПЦ. Нема

228 Viktor Novak: *Magnum Crimen...*, стр. 798.
229 На истом месту, стр. 802.
230 Фикрета Јелић-Бутић: *Усташе и НДХ...*, стр. 178.
231 На истом месту, стр. 172.
232 „Вјесник“ од 21. II до 13. III 1976 (у низу наставака).
233 „Вјесник“ од 2. III 1976.
234 Ово Павелићево тврђење је сасвим нетачно. Недостаје му основно познавање црквене и националне историје Срба на томе подручју; затим: хиротонисање лица за епископа није „помазање“, него се састоји у полагању руку на дотично лице, а давање новца за епископске чинове односило се само на владике фанариоте под турском влашћу, а није га било у СПЦ-еу.

никога у Хрватској, тко има нешто против православља ... Није истина да хрватска држава настоји да православне преведе на католичку вјеру. То није политика. То је пуштено свакоме на вољу ... У православље не дира нитко, *али у хрватској држави не може бити СПЦ.* Кажем, још једном: не може бити *српске,* а не може бити ни грчко-православне. Зашто? Зато, јер су свагдје на свијету православне цркве националне цркве ... Зато се паметни људи, људи којима је до народних пробитака, а којима је и до вјерских пробитака, знати се снаћи, знати окупити главе и проучити, промислити и то питање на задовољство народа и на пробитак хрватске државе ријешити[235]."

Павелићево схватање о Србима уопште, а особито о Србима на подручју НДХ посебно, било је врло дефектно. Он је једном приликом, изјавио: „Што се тиче Срба ту је настало мијешање појмова. Правих Срба у Хрватској нема много. Већим дијелом су то Хрвати српско-православне вјере и Власи. Ово ће питање бити ријешено на најбољи и најзгоднији начин. Споразумно са њемачким властима послат ће се 250.000 Срба у Србију, док ће други моћи остати овдје. Неће им се правити никакве потешкоће[236]." И др Младен Лорковић, тада Павелићев министар спољних послова, сматрао је да су Срби на подручју НДХ *поправослављени Хрвати* и то тако као што су Муслимани „исламизирани Хрвати. Према томе", вели Лорковић, „има у Хрватској правих Срба далеко мање него што се то обично често тврдило на темељу посве криве замјене својстава православља. Активни српски елеменат прешао након оснутка српске, касније југословенске државе, границу, а били су то најприје агитатори, онда они којима је овдје било љепше и угодније, те коначно чиновници и намјештеници Београда"[237]. Лорковић се, на истом месту, изјаснио и о Власима: „То су", вели он, „остаци балканско-романских и циганских мјешанаца, који су се измичући пред Турцима склонили у хрватске земље и тако спасли од уништења. Премда они сојно (по раси) не спадају ни Хрватима ни Србима, представљали су несталан елеменат, који је био приступачан туђем утицају и тако ради своје припадности православној цркви без отпора подлегли политичком србизирању[238]."

Ослањање на прошлост Павелићеве усташе тражиле су у тезама Анте Старчевића, да су Срби само „православни Хрвати". За њега нису Срби уопште постојали. У расправи „Име Србин", коју је објавио 1868. године, Старчевић негирао је да постоје Срби. „Срби за њ просто не постоје. Име Србин он изводи од речи „сврабеж" или од Сервус (роб). Расправу „Име Серб" попунио је са другом под насловом „Пасмина славеносербска у Хрватској"[239]. Пошто су усташе сматрале себе идеолошко-политичким наследницима Анте Старчевића његове тезе о Србима као Хрватима православне вере биле су им сасвим присне: „Нагло је оживела теза о Србима као Хрватима православне вере, која је већ од лета 1941. почела да даје јаче обележје усташкој пропаганди. У тој пропаганди била су битна два момента. С једне стране истицало се да српско становништво на подручју Хрватске и Босне, обзиром на свој хисторијски развој, не припада у националном погледу, у круг ‚правих Срба', а с друге, да је то становништво тек у вријеме Турске прихватило православље[240]."

Када су препоручивали стварање ХПЦ Немци нису имали у виду усташке тезе о православним Хрватима, него потребу изналажења начина за *смиравање* стања на терену, које би им омогућило да смање јачину својих трупа на томе простору[241]. Истиче се да су о томе разговарали Каше и Лорковић. У своме извештају од 14. јуна 1941. године, предлагао је Артур Хефнер, обавештајни орган генерала Глазе фон Хорстенауа, да православна црква у

235 *„Хрватски народ од јула 1942;* сравни: Ф. Јелић-Бутић, стр. 176.
236 *Neue Ordnung* од 24. VIII 1941.
237 Др Младен Лорковић: „О Србима и четничким бандама" (У *Neue Ordnung* од 7. Ик. 1941)".
238 На истом месту.
239 Милан Прелог: „Др Анте Старчевић" (У *Народна енциклопедији СХС,* IV, стр. 436).
240 Фикрета Јелић-Бутић, стр. 172-173.
241 На истом месту, стр. 130.

НДХ „треба да добије признање, које јој је за сада ускраћено, под увјетом да *престане да буде српска национална црква* и да се реформише у складу са националним карактером хрватске државе“[242]. Ову идеју је истакао и, на своју руку, прихватио Ханс Хелм и утицао на Павелића да је оствари. „Питање конкретног оснивања ХПЦ, која је имала да врши улогу посредника између државе и православног становништва, расправљано је затим у ожујку 1942. у Одбору за правосуђе и богоштовље Сабора НДХ. Ту је истакнуто да се оно покреће на захтјев самога Павелића, јер претставља врло важну ствар из политичке стране[243].“

Први, званични, корак у овоме правцу била је „Законска одредба о оснивању ХПЦ“[244]. Овој Одредби претходио је „Нацрт законске одредбе о правном положају припадника источне цркве у НДХ“. Према овоме нацрту Срби се имају сматрати „привременим државним поданицима“ НДХ. Препоручивано им је исељавање у Србију под повољним условима; онима који би примили хрватску националност признаје се правни положај. За оне, који се и даље осећају Србима, била је донета посебна законска одредба. Њихов положај Нацрт прецизира овако: „То би била једна од најлошијих категорија државних припадника са ограничењима у правима и имовини. О својим верским стварима овакови ће се имати сами бринути, јер ће њихова вјера бити евентуално само трпљена и носити ће и одговарајући назив, док не изумре[245]...“ Према одредби о оснивању ХПЦ, оснива се ХПЦ, која ће бити самостална (аутокефална), а чије ће уређење бити формулисано у Уставу, који је донет јуна 1942. године[246]. У Уставу је предвиђено да ће ХПЦ имати ранг патријаршије са седиштем у Загребу. ХПЦ се дели на епархије: Загребачка са седиштем у Загребу, Бродска са седиштем у Бос. Броду, Петровачка са седиштем у Бос. Петровцу и Сарајевска са седиштем у Сарајеву. И епископе и свештенике и све црквене службенике плаћа држава, која даје цркви, као институцији, трајну помоћ. И патријарх, и свештеници и сво црквено особље полаже заклетву верности НДХ и Поглавнику. Држава ће водити рачуна о образовању свештенства.

И по замисли и по намени ХПЦ је била *државна установа:* „Гледајући дакле у цјелини, Устав ХПЦ је био формиран тако да што више послужи као инструменат политици усташког вођства и Павелића према православној цркви. Истога дана када је донет Устав, Павелић је именовао епископа Гермогена за ‚митрополита загребачке митрополије’ ХПЦ. Премда, дакле, није из разлога црквене процедуре, формално именован за патријарха Гермоген је у ствари вршио ту функцију, тј. требао да буде поглавар ХПЦ. То се јасно дало до знања пригодом церемоније његовог устоличења[247].“

О писању Устава ХПЦ Милош Обркнежевић, Србин, који је пре рата био чиновник Патријаршије СПЦ-еа, дао је интересантне податке у брошури „Развој православља у Хрватској и ХПЦ“ (Минхен-Барселона 1979). Он себе приказује као творца Устава ХПЦ, који је радио заједно са Павелићем. Он вели: „...У следећој етапи сам био у пријему код дра Павелића три пута. Први је састанак трајао три и по часа и том приликом се дискутовао Устав ХПЦ који сам написао по примеру на Устав СПЦ од 16. XI. 1931, углавном заменивши референције на пријашњу државу, власт и националност са новом државом, власти и националности. Два следећа састанка била су углавном разне даље исправке и разговор о кандидатима који би хтели преузети највише јерархијско место. За цело ово време разговарања и преговарања ја сам инсистирао и устрајао на легалним и канонским аспектима и у томе ми се задовољило. Интерес дра Павелића био је сконцентрисан углавном на језичке и симболичке ствари обзиром да ја нисам достатно познавао хрватски књижевни језик, и правопис и хрватску историју“ (стр. 251, ово је цитирање према пагинацији у „Хрватској

242 На истом месту, стр. 176, белешка 145.
243 На истом месту, стр. 176.
244 „Народне новине“ број 77 од 7. IV 1942.
245 Фикрета Јелић-Бутић, стр. 176.
246 *Народне новине* од 5. VI 1942.
247 Фикрета Јелић-Бутић, стр. 177.

ревији“, година XXIX. свеска 2 (114).

ХПЦ је основана због оних Срба, који су пружали отпор католичењу, али су се мирили са политичким стањем у земљи. Ово се односило на Србе „већином у градовима, где се све Србе није могло масовно покрстити или масовно поклати. Он (Павелић) је тој цркви поставио вишу јерархију и ниже свештенство из редова издајника свеђеника СПЦ, избачених богослова те цркве или свештеника који су по казни раније престали то бити. Била је то у сваком погледу једна велика лаж и политичка смицалица Павелићева. Он је ту цркву искоришћавао за заваравање међународне јавности, а иначе за контролисање још преосталих, непокатоличених Срба, уколико су ти у својој наивности приступили тој лажној цркви. Православци су у великој већини ту цркву схватили како треба и нису јој се приближавали“[248]. Према Сими Симићу, ХПЦ „је имала да послужи као нов облик денационализације Срба у НДХ“[249].

Др Расим Хурем приказује ово мало друкчије. Он вели: „Расположиви подаци о дјеловању такозване ХПЦ јако су оскудни. Из њих се може закључити да су Гермоген и његов замјеник посјећивали крајеве НДХ у којима су били настањени Срби ради отварања православних цркава и обављања богослужбе. Министарство унутрашњих послова НДХ је захтјевало од великих жупа, котарских области и котарских испостава да митрополити Гермогену приликом његовога обиласка цркава поклоне дужну пажњу и олакшају његову мисију. Православни свећеници у парохијама почели су да врше службу Божију а неки од њих, који су до тада били у затвору, пуштени су на слободу. Такођер се из ових оскудних података види да је реакција православних Срба на отварање њихових храмова и пуштање на слободу појединих свештеника, мада Срби нису имали повјерења ни у поглавника НДХ ни у његовог митрополита, ипак била позитивна. Сви расположиви подаци слажу се у томе да је оснивање ХПЦ, наишло на повољнији пријем код Срба у градовима, код трговаца, занатлија и приватних намјештеника, затим код сељака у селима гдје је постојала и осећала се власт НДХ, док су Срби у оним селима у која нису допирале компетенције режима остали према институцији НДХ углавном индиферентни[250].“

2.

Павелићу је било лакше доносити „законске одредбе“ о оснивању ХПЦ-еа и њеном административном уређењу, јер је то све зависило од њега, него пронаћи јерархију за ту цркву. Тражити таква лица међу вишим и нижим свештенством СПЦ-еа, било је безнадежно. Од *седам* епархија СПЦ-а, колико их се после 10. априла 1941. године нашло на подручју НДХ биле су све, на овај или онај начин, обезглављене, а ниже свештенство, делом поубијано, делом прогнано у Србију, или негде држано у затворима. Од седам епископа овога подручја тројица су била убијена (митрополит Петар Зимоњић, епископ бањалучки Платон Јовановић, епископ горњокарловачки Сава Тралајић); један, др Ђорђевић, био је интерниран у Италију; загребачки митрополит Доситеј Васић, био је физички злостављан и пребачен у Србију, где је и умро; зворничко-тузлански епископ др Нектарије Круљ био је прешао у Србију као и захумско-херцеговачки епископ Николај Јокановић, који је, такође, умро у Србији. Сремске Карловце, центар црквенога и културнога живота Срба у бившој Аустроугарској Монархији, усташе су запоселе и опљачкале: однели су све што је било од материјалне и културне вредности. Када је истицао да нико у НДХ нема ништа против православља, Павелић је свесно говорио неистину. Усташе су уништавале Србе и због тога што су Срби а и због тога што су православни. Чињеница, да се живот могао спасити

248 *Тајни документи...*, стр. 117-118.

249 Сима Симић: „На истом месту, стр. 123.

250 Др Расим Хурем: *Криза у НОП у Босни и Херцеговини крајем 1941. и почетком 1942,* Сарајево 1972, стр. 208-209.

преласком на римокатолицизам то најбоље сведочи.

Павелићу је, ипак, успело да пронађе прочелника за своју ХПЦ у лицу руског епископа Гермогена, који је припадао руској заграничној цркви и, у то време, живео у манастиру Хопову под усташком влашћу. Усташе, као што се зна, нису дирале руске емигранте и остављали су њихове групе у НДХ на миру. Гермогена је пронашао Ханс Хелм заједно са Адалбертом Кунгелом, који је био родом из Панчева, пронашли су га преко Милоша Обркнежевића, ранијег чиновника Патријаршије СПЦ, који је Гермогена познавао и раније, јер је у Сремским Карловцима било седиште Св. синода Руске заграничне цркве. Из онога што се зна, а то тврди и сам Обркнежевић, он је био важна личност у свему овоме.

Из онога што наводе Светозар Лозо и Миленко Додер види се да је Гермоген, у почетку, одбијао да пристане на Павелићеву понуду, изговарајући се старошћу и необавештеношћу. Определио се да прими ову понуду тек на личну интервенцију Григорија Миткевича, богатог и веома загонетног руског емигранта, који је у Београду, у Улици краља Милана, преко пута Старога двора, имао своју радњу под називом „Руски комисион магазин“, који је, највероватније, био само покриће за невидљиви рад овога човека. Миткевич је био и југословенски представник у „Антикоминтерни“ и члан управе „Југословенског антимарксистичког комитета“ у Београду; поред тога Миткевич је био и члан ‚Лиге Обер’, уопште човек са веома разгранатим везама које нису биле јасне. После слома Југославије Миткевич се нашао у Загребу. На седницама управе „Југословенског антимарксистичког комитета“ падао је у очи и тиме што је брижљиво бележио не само све шта се одлучи, него и све шта се каже у дискусијама. Ханс Хелм и Адалберт Кунгел са којима је Миткевич био повезан, искористили су Миткевича да утиче на Гермогена, при чему је нека врста курира био Милош Обркнежевић.

Обркнежевић је однео Гермогену лично писмо Миткевича, али није знао шта је у томе писму било. Писмо је било „запечаћено великим печатом на црвеном воску. На печату је било неколико ријечи, крстова и знакова за које Обркнежевић није знао шта значе“[251]. Писмо је, међутим, постигло свој циљ: када га је прочитао и обавестио се о висини принадлежности, које ће имати као прочелник ХПЦ, Гермоген се одлучио и отишао у Загреб, где је већ била основана Црквена општина ХПЦ са Петром Лазићем на челу. Када се Гермоген, 4. јуна 1942. године, нашао у Загребу, ствари су ишле даље својим током: 5. јуна 1942. године Павелић је примио Гермогена који је положио заклетву и Павелићу и НДХ[252] и био на свечан начин уведен у дужност, 6. јуна, у присуству Павелића.

Милош Обркнежевић се трудио да покаже макар и најслабије знаке каноничности постављања Гермогена за митрополита ХПЦ. Он је писао; „Иако је по Уставу ХПЦ требао да дође у Загреб на чело ХПЦ патријарх у сагласности са васељенским патријархом у Цариграду, поради ратних прилика, ту је функцију само у достојанству митрополита преузео преосвећени Гермоген, док би се даљи кораци подузели под нормалним приликама. Колико о успостављању ХПЦ толико и о избору преосвећенога Гермогена контактоване су румунска, бугарска и грчка православна црква и васељенска патријаршија у Цариграду. Незванично су били такође обавештени о току преговора и догађајима српскоправославни патријарх у интернацији Гаврило Дожић и његов заменик митрополит Јосиф Цвијовић. Патријарх Дожић био је сагласан са избором преосвећенога Гермогена као главом ХПЦ али је био против његовог именовања за патријарха и у ове му се удовољило“ (код Обркнежевића, стр. 252).

Пошто у нашим домаћим изворима нема никаквих ни указивања на било какве контакте, било између патријарха Гаврила било између тада слободних епископа СПЦ, који су живели у окупираној Србији, са усташким хрватским властима, то се ово казивање Милоша Обркнежевића може означити као сасвим измишљено и подметнуто. Исто тако се може, а и мора, означити и ово тврђење Обркнежевића: „Преко митрополита Јосифа, који је

---

251 *Вјесник* од 4. III 1976.
252 *Вјесник* од 25. II 1976.

био у вези са патријархом Гаврилом и његов ближи сарадник, патријарх нам је поручио да према новом стању требамо да учинимо све, да се среди и нормализује ствар православља у новој хрватској држави ... Пошто власти НДХ нису хтеле да разговарају непосредно са СПЦ и њеним легалним претставником Јосифом, ја сам као цивилно лице био замољен и морао сам да преузмем функцију преговарача“ (на истом месту, стр. 251-252).

Када је дошао у Загреб и ставио се на чело ХПЦ Гермоген је био прешао осамдесет година (Обркнежевић вели да је био у 85.ој години). Рођен је 10. јануара 1861. године од оца козака и мајке племкиње. Световно име му је било Григориј Иванович Максимов. У Југославију је дошао 1920. године. Живео је у Београду, а затим у манастиру Раковици и у манастиру Раковцу на Фрушкој Гори. Рат га је затекао у манастиру Хопову, где је живео под тешким условима. После доласка у Београд руски Св. синод поставио га је за управника руских црквених општина у Грчкој али се он није тамо дуго задржао и брзо се вратио у Југославију. Био је члан Св. синода руске заграничне цркве и један од оснивача организације „Братство руске правде“[253] ... Када је стао на чело ХПЦ, усташе су му доделили за сарадника Савића-Марковића-Штедимлију, једног српског ренегата из Црне Горе, који се био изнајмио усташама. Савић-Марковић-Штедимлија био је познат као комуниста, али је за време НДХ био активан усташки новинар; он је, заједно са др Секулом Дрљевићем, припадао вођству црногорских „зеленаша“. Штедимлија је, под формалним покровитељством Гермогеновим, издавао часопис „Глас православља“ и успео да уреди „Православни календар за 1943. годину“.

ХПЦ је, разуме се, морала радити по упутствима усташких власти и била потчињена надзору Верског одсека Министарства за понову и богоштовље; њему је тада стајао на челу фрањевац др Радослав Главаш, активни усташки идеолог. Павелић је, 20. јула 1942. године, поставио чланове одбора за „Проводбу Устава ХПЦ“ и то: Алберта Штимца, саветника у Министарству, Драгутина Голојуха, књиговођу у Министарству, Василија Шурлана, свештеника ХПЦ, и Петра Лазића, председника црквене општине у Загребу[254]. Донет је био и „Прописник о дужностима црквено-општинских одбора“, затим привремена Брачна правила, Поступак за црквене судове, наредба о платним разредима, устројству и разврставању. Почело се и са увођењем нових назива као: жупник, тајник, достојник, управитељ жупе, каплан, официјал; све називи који су православној цркви потпуно непознати[255].

У свибњу 1942. године постављени су „Нацупници“ (архијерејски намесници) и то у Сарајеву: Николај Ружнецов, за Зеницу Антолије Парадијев, за Шид, Василије Јурченко, за Загреб, Серафим Купчевски. Све, као што се види, руски емигранти. Уз Гермогена били су: Јоцо Цвијановић, Милош Обркнежевић, Јаржански и Јевгеније Јежимски и Серафим Купчевски. Милош Обркнежевић био је секретар. Цвијановић стручњак за црквена питања, а Јежински и Купчевски за богослужбена. Била је намера да се у Бугарској, у манастиру Черепишу, где је била богословија, припреме нови клирици, али то није могло бити остварено ... Гермогену је ипак успело, да око себе окупи двадесет својих свештеника. Павелић је за „здушни рад и предано дјеловање на срећивању православне цркве“ одликовао Гермогена, Васу Шурлана и Јоцу Цвијановића високим усташким одликовањем „Ред за заслужбе – велеред са звијездом“; такав орден имали су највећи усташки часници[256].

Много теже било је наћи епископе за остале три епархије. За све време постојања НДХ и ХПЦ успели су режим и Гермоген да пронађу кандидата само за Сарајевску епархију. То је био Спиридон Мифка, личност неуравнотежена и веома проблематична. У време када је пао избор на њега Мифка је био парох у Високом. Хиротонисан је у Загребу 15. августа 1944. године. Да би Мифка могао бити хиротонисан требало је пронаћи бар још једнога

253 *Вјесник* од 7. III 1976.
254 *Вјесник* од 7. III 1976.
255 На истом месту.
256 На истом месту.

православнога епископа, који би хтео да учествује у хиротонисању Мифке. Влада се обратила Румунији и Бугарској молбом да њихове цркве пошаљу тражене епископе. Бугарска православна црква није уопште на то одговорила, а румунска је послала Висариона Пују, који је заједно са Гермогеном хиротонисао Мифку[257]. Треба, овде, напоменути да је овај Висарион Пуја, крајем априла 1945. године, када су се патријарх Гаврило Дожић и епископ Велимировић налазили у Кицбилу (Аустрија), неколико пута покушавао да га они приме на разговор, али су они то одбили, што не би могао бити случај када би било тачно тврђење Милоша Обркнежевића о наводној сагласности патријарха Гаврила Дожића на избор Гермогена за митрополита ХПЦ. (Писцу ове књиге, који се тада налазио у пратњи владике Николаја, све је ово и лично познато).

За разлику од Гермогена, Спиридон Мифка био је човек у најбољим годинама (рођен је 10. априла 1902), у Самобору код Загреба. Учио је гимназију у католичком сјеменишту у Сплиту, прешао на православље и свршио православну богословију у Сремским Карловцима. Био је свештеник у разним местима; напустио је жену и децу; лутао по манастирима; за време рата прикључио се бугарској војсци као војни свештеник и радио је са Бугарима и за Бугаре. Морао је, касније, да бежи из манастира Вета, где се био склонио; из Немачке, прешао је у НДХ. Док је био у Немачкој опет је прешао у римокатолицизам и ставио се на располагање фра др Радославу Главашу, који га је послао у Горажде за пароха, али је и одатле морао да бежи у Височко. Гермоген је, касније, на саслушању код комуниста изјавио, да је знао ко је Мифка и да он није био за то да постане епископ. „Године 1944, изјавио је он, Министар правде и богоштовља, Др. Цанки, затражио је од мене да дадем пристанак за кандидатуру Спиродина Мифке за епископа сарајевскога. Ја нисам пристао на ово тражење министра и навео сам да сарајевски архимандрит Николај води истрагу против Мифке због црквених преступа почињених у Височком. Иза тога позвао ме је Поглавник код себе и у присутности министра Цанкија предложио ми да дадем пристанак да Мифка буде хиротонисан за епископа сарајевског. На мој одговор Поглавнику да не могу дати пристанак, он ми је одговорио да сву одговорност прима на себе, а у исто време министар Цанки прочитао је телеграм румунског патријарха којим јавља да у Загреб долази румунски митрополит Висарион Пуја да рукоположи Мифку. Тада ми је Павелић рекао да више нема разлога да се противим, па сам тај предлог прихватио и скупа са митрополитом Висарионом хиротонисао Мифку за епископа сарајевског[258].“ Павелићева воља морала се извршити.

Према Еугену Кватернику, успостављење ХПЦ било је једно од средстава да се умире Срби. То је, вели Кватерник, било закључено на једном састанку вођства: „Сви су се присутни чланови владе и представници оружаних снага сложили у томе, да је дошао прикладан час, да се изглади сукоб са Србима. Др Павелић је нагласио, да ће као прво средство пацификације успоставити Православну цркву. Али, створени закључци остали су на папиру. Православна црква успостављена је као ‚ХПЦ' с чисто антикомунистичким тенденцијама. На њено чело постављен је Рус, а не Србин. Била је то, дакле, руско-хрватска православна црква, која није могла привући Србе. У ствари, Др Павелић је требао мјесец дана да избави мртворођенче – само се забављало са четири православна попа, а након три мјесеца разговора, преговора и надмудривања, триумфално је изјавио: ‚Већ сам их све међусобно посвађао'[259].“

У Ватикану нису били незадовољни оснивањем ХПЦ јер су знали да ће она бити под снажним утицајем усташа и морати да ради онако како од ње буде захтевано. И за Ватикан и за НДХ било је важно, да ће ХПЦ моћи утрти пут за унију са Римом и ако буде активно радила помагаће похрваћење Срба и допринети да се остварује теза о православним Хрватима. Никола Рушиновић, јављао је, 9. маја 1942. године, Лорковићу и ово: „Признање

257 *Вјесник* од 11. III 1976.
258 *Вјесник* од 7. III 1976.
259 Еуген Кватерник: „Ријечи и чињенице“ (*Хрватска ревија,* год. V, св. 1, 1955, стр. 69-70).

православне цркве, како сам Ти већ јавио, примљено је јако добро. У томе Света Столица гледа пут ка вјерској унији и нестанак шизме у Хрватској. То би за њих био ‚драгоцјен' дар, који Хрватска може поклонити Светој Столици. Да би се поспјешило, мишљења су, да би било потребно оснивати гркокатоличке центре у крајевима, где се налазе православни и пустити да на томе ради Др. Шимрак, за кога тврде да је најбољи познавалац за вјерска питања на Балкану. Неки од католичких представника у Хрватској нерадо гледају прелазак на источни католички обред, али Ватикан, па и Света Столица слажу се у томе, јер је то најбољи пут, а и најбржи ка Унији, што ће недвојбено бити и од политичке вриједности за НДХ[260]."

Супротно овоме схватању иронизирао је кардинал Тисеран цео овај поступак. Рушиновић јавља, 28. маја 1942. године, Лорковићу: „Каже (Тисеран) да су Нијемци признали ХПЦ када су заједно са нама поклали све свештенике и када је нестало 350.000 Срба[261]." И, касније, у разговорима са Лорковићем Тисеран је рекао, да ХПЦ „не значи ништа, јер је настала вољом Поглавника и његовом вољом може опет нестати[262]."

3.

Чим је дознао за спремање проглашења ХПЦ, која је, да би иронија судбине била већа, за свог првог поглавара добила православнога Руса, Свети синод СПЦ је, на својој седници од 30. априла 1942. године, заузео став, који је, разуме се, био сасвим негативан. Иако је административно јединство СПЦ због окупације било разбијено, Свети синод се сматрао њезиним законитим представником. У првој одлуци о овоме, све што је било у вези са ХПЦ, названо је *неканонским,* што је, у ствари, и било. У томе документу стоји: „Рукоположења, унапређења у више свештене чинове, које је он извршио сматрати неважећим и то све дотле, док по свему овоме не донесе одлуку Свети архијерејски сабор СПЦ[263]."

У *Упутствима* свештенству из ослобођених крајева, које је Свети синод издао 31/18. октобра 1944. године, дакле непосредно после уласка партизана у Београд, речено је, у осмој, тачци: „Како је одмах у почетку рата у западним крајевима наше отаџбине на потпуно незаконит начин основана тз. ‚Хрватска православна црква', на челу са једним јерархом бивше руске заграничне цркве, који је одмах за свој издајнички чин од своје бивше канонске заграничне православне руске цркве и њеног архијерејског Синода стављен под суд и забрану свештенодејства, и како је Свети архијерејски синод наше СПЦ на седници својој од 30/17. априла 1942. године (Син. број 1103, 1128, зап. 222), од 1942.) већ у самом почетку прогласио оснивање ове цркве као и њеног јерарха *неканонским,* те се у евентуалном односу према њему и његовом свештенству, у колико га буде било, односити као *неканонском.* Рукоположења, унапређења у више свештеничке чинове, које је он извршио, сматрати *неканонским* и то све дотле, док по свему овоме не донесе надлежну одлуку Свети архијерејски сабор СПЦ.

Свештеници, који су се тамо затекли и признали његову црквену власт, уколико су раније били клирици СПЦ имају се од стране надлежних наших архијереја ставити под суд и забрану свештенодејства и судити им.[264]"

На овај проблем вратио се Свети архијерејски синод и 1945. године. У Изјави о своме раду за време између 5. IX – 23. VIII 1945. и 22 – 9. IX 1945. године речено је: „Узет је поново у расматрање цео предмет о оснивању тзв. ‚Хрватске православне цркве', а нарочито о постављању архиепископа Гермогена за митрополита те цркве и незаконитости избора и рукоположења Спиридона Мифке за епископа те цркве, садејства Румунске православне

260 *Тајни документи...*, стр. 118.
261 На истом месту.
262 На истом месту.
263 Гласник СПЦ, број 4 од 1. IV 1946, стр. 54.
264 *Гласник СПЦ,* бројеви 10, 11, 12 од 31 (18) XII 1944, стр. 79-80.

цркве у томе рукоположењу, па је ово питање издано стручњацима на проучење и коначни извештај[265]."

На седници Светога архијерејскога синода, одржаној 27/ 14. јануара 1946, године опширно је, поново, расправљан цео случај ХПЦ и донето је низ одлука. После краћега прегледа стања СПЦ и српског народа који је остао на територији, коју је држала НДХ, наведено је какве је, и којим редом, Павелић издавао Уредбе и Одредбе о оснивању и раду ове цркве. После анализе ових чињеница наведени су разлози због којих се и ХПЦ и све њене радње морају сматрати *незаконским:* државна власт није била надлежна да ствара ХПЦ; стварање те цркве „није био израз воље и тежње тамошњега православнога народа и његове јерархије"; што „не постоје ни остали канонски услови за оснивање автокефалне ХПЦ". О овој одлуци Свети архијерејски Синод покушао је да обавести Цариградску патријаршију, Румунску и Грчку цркву, али окупаторске власти то су онемогућиле, а окупаторска цензура није дозволила ни објаву ове одлуке у званичном листу Српске патријаршије „Гласнику"[266]. Могла је бити обавештена Руска загранична црква.

После сазнања о постављању Гермогена за митрополита ХПЦ Свети архијерејски синод СПЦ констатовао је ове елементе о *неканоничности* овога чина. Наведено је, поред осталога, да је Свети архијерејски синод Руске заграничне цркве још 6. децембра 1942. године ставио под забрану свештенодејства Гермогена „због тешког канонског преступа, предао га Црквеном суду, искључен је из састава Архијерејског синода Руске заграничне цркве и стављен под забрану свештенодејства"[267].

Пошто су наведени бројни канони, који се односе на Гермогенов случај, донета је одлука да се остаје при ранијим одлукама о овој ствари. О свему је, као и обично, обавештавана и Руска загранична црква. Одлучено је, такође, да се ова одлука достави свим архијерејима „на територију данашње Србије с тим, да се ова одлука као и раније саопштене одлуке Светог архијерејског синода од 17./30. априла 1942. године, саопшти свему свештенству а преко свештенства вернима са црквеног амвона"[268]. Све ово је, такође, саопштено и митрополиту Анастасију.

Због учешћа румунског митрополита Висариона Пује у хиротонији Спиридона Мифке, прекинуо је Свети архијерејски синод канонске везе са Румунском православном црквом: ово је требало да важи све до повратка патријарха Гаврила Дожића на чело цркве и до коначне одлуке Светог архијерејског сабора СПЦ[269].

Нестанком НДХ нестала је и ХПЦ, али су остале извесне последице њенога рада. Поново је констатовано да се „оснивања ове цркве има сматрати ништавним и неканонским, а ХПЦ и њезина јерархија шизматичком". На седници Светога архијерејскога синода СПЦ, која је одржана 27/14. марта 1946. године, разматране су последице рада ХПЦ и донет низ одлука у којима се, углавном, понавља оно што је већ било одлучивано. Ове одлуке, шест укупно, упутства су епископима из оних епархија (или њиховим заменицима пошто епископа није било) како да поступе и према верницима и према свештеницима, који су сарађивали са овом црквом. Истакнуто је да, где год је то могуће, треба имати у виду принципе „црквене економије". Рукоположења вршена од стране Гермогена и Мифке сматрати ништавним као и унапређења из нижих у више црквене чинове. „Свештенорадње извршене за време расколничке службе од стране оних свештеника који су свештенички чин примили од својих законитих и канонских епископа СПЦ имају се признати по црквеној економији ..." Само крштења и венчања, која је обављао Мифке и лица која је он рукоположио, имају важност ако имају потребне законске услове, који су предвиђени у Брачним правилима „у коју се сврху

265 *Гласник СПЦ,* број 3 од 1. X (18. IX) 1945, стр. 82.
266 *Гласник СПЦ,* број 4 од 1. IV (19. III) 1945., стр. 54.
267 На истом месту.
268 На истом месту.
269 На истом месту.

сви тада склопљени бракови имају подврћи темељној ревизији". Световна лица, која су приступила ХПЦ „имају се примити натраг у СПЦ по чину примања расколника, а према упутствима ранијега расписа Светог архијерејског синода од 18./31. октобра 1944"[270].

У јерархији ХПЦ било је много више свештеника Руса, него Срба, али је било и Срба. Милош Обркнежевић навео је имена лица која је Гермоген одликовао за Божић 1942. године[271]. Из једног Извештаја о раду седница Светог архијерејског синода, види се да је у епархији Зворничко-тузланској било седам свештеника, који су приступили ХПЦ. Њима је суђено, али су им узете у обзир околности под којима су морали да живе. Они су ослобођени казни[272].

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ

1.

Иако је дошла под немачку окупацију, СПЦ је у окупираној Србији имала нешто лакшу судбину него у другим деловима окупиране Југославије. Један од разлога је, вероватно, била и верска и национална компактност становништва и формирање једне домаће администрације, која се могла позивати на одредбе међународног права у тражењу заштите за народ и цркву. Тотална капитулација југословенске војске била је 17. априла 1941. године, а већ је 30. априла 1941. године била формирана Комесарска управа за ово окупирано подручје. Да би пристали на административну сарадњу са окупатором на коју су, по међународном праву, имали право, представници скоро свих политичких партија Југославије, који су били Срби, поставили су окупаторским властима одређене захтеве, који су се односили непосредно и на СПЦ. Тражили су „да СПЦ има да настави свој рад несметано и са истом организацијом; да се у црквама и даље за време службе помиње име краља Петра II. и српског патријарха као и надлежних епископа и да слике краља Петра по надлештвима и приватним домовима имају остати и бити поштоване, јер ми и даље остајемо поданици своме краљу; да судови имају пресуде да изричу у име Њ. В. краља Петра II". (Немци овај део нису примили), али су примили све друго[273]. Иако је окупација била разбила и територијално и административно јединство Југославије, окупатор је признао, у принципу, и административно и духовно јединство СПЦ. СПЦ је опет постала симбол духовног и националног јединства српског народа, које је окупација била разбила у разне делове.

Да Немци, који су сву кривицу за одбацивање Пакта од 25. марта 1941. године бацили на српски народ, нису имали, а тешко и да су могли имати, симпатија за СПЦ, разумљиво је. То је проистицало из самога стања ствари. Немцима није било непознато, да је СПЦ преко патријарха Гаврила Дожића и епископа др Николаја Велимировића и др Иринеја Ђорђевића била више него само идејно заслужна за пуч од 27. марта 1941. године. И да је, затим, цео Свети архијерејски сабор поздравио и „озаконио" овај пуч. Тиме шта је и како је речено од стране епископата СПЦ, Црква је била потпуно уведена и као установа у цео овај сплет активности против сила Осовине. Отуда није било никакво изненађење, да је са немачке стране дошло до одмазде. Она се, видљиво, одразила и у запоседању зграде Патријаршије, али ово запоседање није дуго трајало, јер је зграда била убрзо ослобођена. Оштрица немачке одмазде погодила је лично патријарха Гаврила Дожића, који је био ухапшен и малтретиран. (О овоме било је опширно говора напред.)

270 На истом месту.

271 Милош Обркнежевић: *Развој православља у Хрватској и Хрватска православна црква,* Минхен-Барселона, 1979, стр. 257.

272 *Гласник СПЦ,* број 5, од 1. маја (18. априла) 1945, стр. 66.

273 Бошко Н. Костић: *За историју наших дана,* 1949, стр. 19.

2.

На територију окупиране Србије, заједно са Банатом, нашло се *седам* епархија и делови Београдско-карловачке митрополије који нису били потпали под НДХ. То су биле епархије: Банатска, Нишка, Жичка, Шабачка, Браничевска и Тимочка. Осим патријарха Гаврила Дожића немачке власти нису дирале ниједнога од епископа ових епархија. Од свих епископа ових епархија само је владика Николај Велимировић био онемогућен да врши своју дужност. Он је остао у Жичи и тамо боравио све док Жичу нису бомбардовали Немци, октобра 1941. године, свакако у склопу немачке одмазде због комунистичко-четничког сукоба са Немцима. Ово је било седмо уништење Жиче: „Од авионског бомбардовања порушени су били сви манастирски конаци, а од саме цркве била је срубљена апсида[274]."

После овога разарања Жиче, а свакако и у вези са партизанско-четничком акцијом против Немаца, епископ Николај Велимировић био је интерниран у манастир Љубостињу, где је, по свему што се зна, био без нарочито јаке немачке контроле. Писац ове књиге зна да се до епископа Николаја могло доћи (што није био случај са патријархом Гаврилом Дожићем). У Љубостињи је епископа Николаја посетио мој таст Милан Остојић и разговарао са њим. Зна се, такође, да су код њега долазили и официри са Равне Горе где је тада био штаб Драже Михаиловића. Један од тих официра био је мајор Палошевић, који је остао у манастиру са владиком неколико дана. Када је требало да се врати натраг у штаб упитао је владику Николаја, опраштајући се од њега и рекао:

„Ја се сада враћам, преосвећени, на Равну Гору. Имате ли шта да поручите по мени Чичи?"

„Имам једну велику и важну поруку", рекао је владика. „Кажите Чичи, да сам му поручио, да одмах пошаље мајора Палошевића у Босну, да тамо четује и спасава народ српски, јер овде нама у Србији није потребан[275]." И ово би указивало на то да епископ Николај није тада био под јаком немачком контролом.

3.

Окупирана Србија била је постала *збег* не само прогоњеног српског народа, него и прогоњеног свештенства, и вишега и нижега. Поред митрополита Јосифа и епископа Викентија Проданова са Југа, били су се, у окупирану Србију, склонили и зворничко-тузлански епископ др Нектарије Круљ и захумско-херцеговачки епископ Николај Јокановић. Ту се био склонио и мукачевско-прјашавски епископ Владимир Рајић, а био је пребачен из Загреба митрополит Доситеј, кога су усташе веома тешко злостављали. Све је њих СПЦ, у окупираној Србији, примила и разместила у Београду и по унутрашњости.

Хапшењем и интернирањем патријарха Гаврила Дожића настало је у СПЦ стање, које је предвиђено чланом 55 Устава СПЦ (од 3. IX 1931.), који гласи: „Кад је патријарх отсутан или ма због ког узрока спречен да врши своју председничку дужност у Сабору, односно Синоду замењује га, по његовом овлашћењу, најстарији по епископском посвећењу епископ, члан Сабора односно Синода, а ако овог нема, најстарији по епископском посвећењу епископ, члан Сабора, односно Синода[276] ..." То је, у овоме моменту, био митрополит Јосиф, јер је митрополит Доситеј био тешко болестан.

Крајем маја, пре него што је био пребачен у манастир Раковицу, посетио је патријарха Гаврила у затвору митрополит Јосиф обавестио га о стању у Цркви. Рекао му је: „Све то једино (било коју интервенцију) можемо да добијемо ако тражимо преко Немаца редовним путем, да нам омогуће да дознамо тачно стање по епархијама које су ван домашаја Србије.

---

274 Станислав Краков: „Генерал Милан Недић", књ. I: *На оштрици ножа,* Минхен 1963, стр. 240.

275 На истом месту, стр. 155.

276 *Црквено законодавство СПЦ,* књ. III, Београд, 1938, стр. 36-37.

Под таквим тешким условима, ја сам био присиљен да преузмем вођење административних послова до повратка Ваше Светости на престо. Желео сам да тражим од окупатора информације. Напомињем Вашој Светости, да је митрополит Доситеј враћен у тешком стању из Загреба. Он је био претучен од усташа. Преживео је велики страх и искушења. Сада је болестан. Његово здравствено стање не дозвољава му да би могао да преузме послове за ово место, пошто има више права него ја[277]."

Без много склоности да дâ митрополиту Јосифу било какво овлашћење, патријарх Гаврило му је рекао: „...Но, Ви сте и сами предузели тај посао до сада без мога овлашћења. Према томе, Ви можете продужити и даље у томе правцу, моја је дужност као патријарха српског да Вас опоменем, да добро отворите очи и добро водите рачуна о свему томе шта радите, да не бисте у противном случају радом оштетили Српску цркву и њене националне и светосавске интересе и тако изазвали против Вашега рада последице које су законом предвиђене. Ако будете све радили, како то захтевају интереси Српске цркве и народа, у што ја не сумњам, нарочито у овим трагичним моментима, онда ће то бити Ваша велика заслуга коју ће Вам признати Отаџбина и наша Црква за све то бићете награђени[278]."

Делегација СПЦ посетила је 7. јула 1941. године, патријарха Гаврила у манастиру Раковици. Сачињавали су је: др Иринеј Ћирић, др Нектарије Круљ, др Јован Илић и др Емилијан Пиперковић. И они су га детаљно обавестили о стању у Цркви. Обавестили су га и о *Меморандуму,* који је предат заповеднику Србије као и о усташким злочинима[279] ... После ове посете, како је званично било објављено, епископи су се „састали на конференцију, на којој је констатовано да су немачке окупационе власти изјавиле да је потребно да се, *колико је могуће, одржати јединство* СПЦ под управом прописаном њезиним Уставом. После конференције, молитвом је отворена седница Светог архијерејског Синода, на којој је утврђено да Њ. Св. патријарх Срба г. Гаврило није у положају да врши своје службене дужности, те је наступио случај из члана 55 Устава СПЦ и да, према томе, Њ. Св. патријарха има заменити у Светом архијерејском Синоду најстарији по епископском посвећењу"[280].

Ово би било прво заседање и заједничка седница Светога архијерејскога синода после окупације Југославије, која је потврдила функције митрополита Јосифа. Свети архијерејски Синод сходно ситуацији у којој се налазила и СПЦ и српски народ изјавио је да ће „лојално извршавати законе и наредбе окупационих и земаљских власти и утицати преко својих органа на потчињене органе на потпуно одржање реда и мира и покорности. Свети архијерејски Синод сматра за потребно да позове благочестиви народ, да се нарочито у овом бурном времену чува свих оних струја које се дижу против вере, свете Цркве и свега духовнога живота и које могу изазвати пометњу, те да остане веран својој православној Цркви, која је вечна и која га је кроз векове чувала"[281].

4.

Др Милан Борковић истиче да је, „само дан касније" после посете епископа патријарху Гаврилу, дакле 8. јула 1941. године, предат војном заповеднику Србије *Меморандум* СПЦ о злочинима усташа у НДХ против српскога народа и свештенства. Борковић, сасвим нетачно, истиче: „Готово је сигурно да је овај Меморандум писан у договору са Саветом комесара или, можда, на њихову иницијативу, јер је непосредно пре тога Шредеру поднет такав Меморандум тзв. владе комесара у коме се истиче ‚забринутост' за положај становништва

277 *Мемоари патријарха српског Гаврила,* стр. 511.
278 На истом месту, стр. 512-513.
279 На истом месту, стр. 534.
280 *Гласник Српске православне цркве,* број 2 и 3 од јула 1941.
281 На истом месту.

српске националности у суседним крајинама и захтева за проширење граница Србије[282].“

У овоме казивању Борковића има неколико нетачности. Прво, Комесарска управа није се никада *називала владом,* јер нити је то била, нити је требало да буде. Затим, друго, иницијатива за стварање овога Меморандума потекла је од професора др Радослава Грујића. Могуће је, чак је и врло вероватно, да се он о томе саветовао са митрополитом Јосифом и, можда, са још неким. Грујић је био технички организатор рада око припремања овога Меморандума, а ја сам, по његовом наређењу, био лице које је у просторијама тадашњег Црквеног музеја примало избеглице које су нам долазиле или саме или су их слали из Патријаршије. Ово су биле махом избеглице из НДХ. Ја сам бележио њихове изјаве и истовремено прикупљао материјал из хрватске усташке штампе. Из тих изјава и тога материјала направљен је концепт овога Меморандума, који су прегледали, и где је било могуће, допунили професори Радослав Грујић, др Перо Слијепчевић и др Момчило Селесковић, који је био лектор за наш језик на Берлинском универзитету.

Др Радослав Грујић је тада држао катедру Историје српске цркве на Православном богословском факултету у Београду и био управник Црквенога музеја, а ја сам био доцент код професора Грујића. Преводе су извршили др Перо Слијепчевић и др Момчило Селесковић, који су били германисти по струци.

Када је све ово било готово поставило се питање: ко ће у име СПЦ да потпише овај Меморандум и преда га војном заповеднику Србије. И митрополит Јосиф и други епископи су се устезали да ово учине. На крају је, ваљда и као викар патријарха Гаврила Дожића, овај Меморандум потписао епископ Валеријан. Знам и сећам се врло добро да је професор Грујић био врло узрујан због овога ... Борковић, погрешно, вели, да је овај Меморандум био предат генералу фон Шредеру, који је, у међувремену, погинуо у авионској несрећи, а наследио га је генерал Данкелман, коме је овај Меморандум и предат[283].

Станислав Краков,.такође погрешно, помиње, да је у Патријаршији постојао „један Комитет који је имао за задатак да прикупља податке о усташким злочинима над Србима. У томе Комитету били су Перо Слијепчевић, Лазар Тркуља (погрешно речено уместо Тркља) и још неки истакнути Срби са територије на којима је владао усташки покољ“[284]. Када је спреман овај *први* Меморандум, није у Патријаршији још постојао никакав Комитет. Могуће је и врло вероватно, да је он постојао касније, јер се зна да је Патријаршија продужила да прикупља овај материјал. Сећам се да је у приземљу зграде Црквеног музеја грејана једна соба где су се скупљали свештеници и где се прибирао овај материјал, али је то било знатно касније. Лазар Тркља није био у овој групи, јер је врло ретко био у Београду. Он је, највише, био теренски радник Михаиловићеве организације и када би дошао у Београд, кретао се врло обазриво; обично је живео илегално. Једном таквом приликом и ја сам га срео у Београду. И за време студија и касније, били смо добри другови. Нењељко Н. Плећаш, рекао је за њега: „Он је био политички курир Драже Михаиловића; он га је слао политичким људима и сада се вратио са једне такве мисије у Београду[285].“

Овај Меморандум имао је више одјека у иностранству него у земљи. Као што је познато, овај Меморандум је пренео у иностранство др Милош Секулић, првак Савеза земљорадника. Краков вели, а то може бити тачно, да је Лазар Тркља (код Кракова увек погрешно Тркуља) био оно лице, које је Секулића повезало са митрополитом Јосифом. И Лазар Тркља био је високи функционер Савеза земљорадника (ако се тачно сећамо био је у време пред Други светски рат секретар овога Савеза). Краков вели: „Баш те дане Лаза Тркља обавестио је митрополита Јосифа, да он има човека преко кога би могао да достави *оба*

282 Др Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији,* Београд, 1979, стр. 266.

283 Др Милан Борковић: На истом месту; О потписивању овога Меморандума моја лична сећања из тих дана и казивање професора Грујића.

284 Станислав Краков: *Генерал Милан Недић,* књ. II, стр. 201.

285 Нењељко Н. Плећаш: *Ратне године 1941–1945*, Колумбус, Охајо, 1983, стр. 115.

Меморандума генералу Симовићу у Лондон. Тај предвиђени курир за Лондон, био је београдски лекар Др. Милош Секулић[286]."

Др Милош Секулић стигао је у Лондон 1. новембра 1941. године[287]. Меморандум, који је објављен у иностранству, носи потпис владике Валеријана, из кога се може закључити, да је то био Меморандум о коме је горе било речи и који је др Секулић пренео у Лондон. Мени неки други Меморандум, који је предаван Немцима, у ово време, није познат, што, разуме се, не искључује могућност да га није било у другој некој форми. Дискусија о овом првом Меморандуму у иностранству је позната.

5.

Када се има у виду однос СПЦ како према Комесарској управи, тако исто и према влади генерала Милана Недића може се рећи, да је став и епископа и свештеника, био, бар формално, коректан. Не може се, међутим,. рећи да је став епископата и свештенства према њима био истоветан. И Комесарска управа и влада генерала Недића, тражили су од Цркве разумевање за њихов положај и подршку у њиховом тешком раду. Истицано је, а то је лако могло бити свима јасно, да је одржавање реда и мира у земљи било животна потреба народа. Оно што се тражило, било је да свештенство не помаже побуњеничке акције, које су се биле почеле јављати и које су изазивале тешке одмазде окупатора. Веома важно у свему томе било је крупно питање збрињавања десетине хиљада избеглица и свештеника, који су се нашли на овом подручју и који се нигде другде нису могли склонити. Да се сви они збрину, била су, поред реда и мира, потребна и материјална средства, а она су се могла добити само од српских државних власти. Поткопавање и парализсање рада тих власти, онеспособљавало их је да дају материјалну помоћ.

Црква је, према својим могућностима, правила буџет. Тежња је била, да се Црква финансијски издржава из својих редовних прихода од црквенога приреза, али то није било могуће. Из једне финансијске Уредбе за опште потребе СПЦ за 1942. годину предрачун је изгледао овако:

1) Целокупни расходи .... 132,828.537 динара
2) Целокупни приходи........................... 117,937.737 динара
3) Вишак расхода.................................. 14,800.800 динара.

Уз предлог буџета речено је: „Буџетски дефицит ће се првенствено подмирити из примања од државе по постојећим законским прописима, а уколико се примања не остваре са рачуна обртних капитала[288]." У Уредби је речено, да у току буџетске године 1942. „не могу се вршити никаква унапређења"[289].

И поред врло скромних прихода, Црква је одвајала извесне суме за социјалне и хумане сврхе. Дато је, у два маха, Српском црвеном крсту по 50.000 динара; Комесаријату за избеглице 75.000 динара, Заједници рада 50.000 динара[290].

Без помоћи државе, Црква не би била у могућности да плаћа функционисање својих органа и црквене администрације, плаћање свештенства, нарочито оних, који су добегли и били без парохија као и помагање свештеничких удовица и сирочади.

6.

Може се рећи да тадашње привремено вођство СПЦ, није било, а није ни могло бити,

286 Станислав Краков: На истом месту, стр. 201, 203.
287 На истом месту.
288 *Гласник СПЦ,* број 1 од 1. XI (19. X) 1942, стр. 81.
289 На истом месту.
290 Гласник СПЦ, број 1 од 19. XII 1942, стр. 6.

одушевљено са ставом српских власти према појавама у земљи, које су наговештавале избијање немира. Не може се сумњати у то, да су епископи желели мир и ред, али се не може рећи, да су њихове симпатије биле на страни српске власти. И они су, зна се, били под јаким утицајем англоамеричке пропаганде, делом и пропартизанске, али су били обазриви у своме држању. Писцу ове књиге је, на пример, лично познато, да су још у почетку избијања четничке акције код митрополита Јосифа, долазили официри из групе Драже Михаиловића. Према њему су биле упућене симпатије овога старога комите са Југа, који је коб обрта догађаја осетио непосредно на себи. Многи су веровали, да ће се и Други светски рат развијати као и Први и да ће победа сила које су и они сматрали савезницима, омогућити да се васпостави све оно што је, капитулацијом Југославије, било изгубљено. Сигурно је, међутим, да ниједан од епископа није имао симпатија за партизанску акцију, која је постајала све осионија, али се ово не би могло рећи за неке свештенике.

Када је влада генерала Милана Недића, преко Велибора Јонића који је био министар просвете, објавила текст Апела за борбу против комуниста и позвала све угледне људе у Београду да га потпишу, потписала су га само *три епископа:* епископ нишки др Јован Илић, епископ зворничко-тузлански др Нектарије Круљ и викарни епископ патријарха Гаврила Дожића, Валеријан Стефановић. Потписали су га и свештеници: Душан Васић, Милорад Михаиловић, Михаило Поповић и М. Крсмановић. Од наставника Православног богословског факултета, Апел су потписали: др Лазар Мирковић, др Радослав Грујић, др Душан Глумац и др Ђоко Слијепчевић[291].

Митрополит Јосиф није потписао овај Апел, јер је, у то време, партизанска акција била ојачала и у Западној Србији и комунисти су били почели да убијају поједине свештенике који су се истицали као противници комунизма и национални људи. Тако је, 11. августа 1941. године убијен јеромонах Митрофан Матић, игуман манастира Чокешине; 19. септембра 1941. године, убијен је свештеник Милан Пашић; млађа кћерка проте Пурића из Нове Вароши, која је била комунисткиња, осудила је на смрт свога брата свештеника и сама га стрељала. У то време је прота Јевстатије Караматијевић отишао у партизане заједно са својом децом[292]. Свирепо је убијен игуман манастира Милешеве: „Игумана су комунисти убили на десет дана пре вашега доласка (српских четника). Тек смо пре три дана пронашли његов леш и сахранили га крај манастира[293].“

Баш у то време имао је писац ове књиге следећи доживљај: у редакцију „Наше Борбе“ дошао је један млад свештеник, кога нисам познавао. Рекао је да је свештеник у Севојну код Ужица. Звао се, колико се данас сећам, Маринко Радојевић. Сав усплахирен испричао је, како су га партизани били заробили и затворили у једно одељење станице у Севојну и поставили стражара да га чува ноћу. Имао је срећу да је стражар био млад гимназијалац, његов комшија, који му је омогућио да ноћу побегне. Када је дошао у Београд, отишао је најпре код митрополита Јосифа и све му испричао шта је доживео. Зачудило га је што није наишао на разумевање које је очекивао[294].

7.

Епископи су изражавали и објашњавали свој став у својим *расписима и посланицама,* које су издавали о Божићу и Васкрсу. Посланице су издаване у име Светога архијерејског синода; није се, у њима, улазило у непосредна збивања у земљи и у свакидашњици. Били су доста нејасни, када су се изражавали против *безбоштва* и избегавали да помену име партизана и њихову акцију, која им није могла бити непозната. У Посланици Светога

291 Станислав Краков: *Генерал Милан Недић*, књ. I, стр. 100-113; доноси списак свих потписника овога Апела.
292 Станислав Краков: *Генерал Милан Недић*, књ. II, стр. 94.
293 На истом месту, стр. 98.
294 Лично сећање писца.

архијерејскога синода за Божић 1941. године, за невоље у животу они окривљују безбожнике: „Њих је“, веле, „било у свима временима и сваколика њихова делатност ишла је на то, да се умањи потреба и значај вере за људски живот. Проповедници безверја радили су свесно или несвесно на рушењу Христове љубави и на јачању мржње и зависти.

Таквих је било и код нас, а има их и данас. Њихов убитачни рад по живот народа, осећа се најјаче у доба народних патњи и страдања. Слабљење вере, планско рушење хришћанских принципа имало је увек за последицу слабљење љубави према ближњима, па и према народу као целини. Оно је и сада разорило међусобну хришћанску братску љубав и хришћанско милосрђе. Место тих лепих одлика нашег народа, разбуктале су се у нашем народу у наше време: завист, мржња, најразноврсније доставе и тужакања, хушкање на зла дела, на нереде и немире. Одбачени су сви обзири љубави и саможртвовања, само да се нашкоди брату своме на кога се гледа као на непријатеља. И на срамоту вашу, говори апостол Павле: ‚Зар нема међу вама ниједнога мудрога, који може расудити међу браћом својом, него се брат с братом суди (I. Кор. 6, 5-6)’[295].“

Пре ове Посланице Свети архијерејски синод издао је *Распис* свештенству. Први Распис издат је 8. јула 1941. године. У њему су свештенство и народ обавештени, да је неколико епископа (њихова су имена раније поменута) посетило патријарха Гаврила у манастиру Раковици и да је Свети архијерејски синод на челу са митрополитом Јосифом озакоњен и да је почело свој рад. Дата је изјава Светога архијерејскога синода да ће Црква „лојално извршавати законе и наредбе окупационих и земаљских власти и утицати преко својих органа на потпуно одржање мира и реда“[296].

И власти у земљи и опште стање захтевали су од Цркве да утиче на одржање мира и реда, који су били поремећени у великој мери. Над земљом је лебдела опасност уништења народа од казнених експедиција, које су изазивали партизанско-четнички нападі на окупатора. У Распису, који је нека врста комеморације поубијаним и пострадалим од ових експедиција, вели се, да „Свети архијерејски синод с дубоким болом и топлом молитвом Господу се сећа свију чеда свете СПЦ, која су претрпела патње, и синова и свештенослужитеља њених, који су изгубили животе своје. Свети архијерејски синод чиниће све што год може да олакша судбину пречасног свештенства, монаштва и благочестивог народа, и да се омогући да му света Црква његова без сметње проповеда реч Божију, предаје божанску благодат и руководи га на путу вечног спасења[297].“ Овај Распис је потписао у име Светог архијерејског синода бачки епископ Иринеј Ћирић.

У другом Распису, издатом 4. августа 1941. године, који је у име Светога архијерејскога синода потписао тимочки епископ Емилијан Пиперковић, подсећа се свештенство на Распис од 8. јула 1941. године у коме је Свети архијерејски синод позвао „наше свештенство и цео народ, да се нарочито у данашњим бурним временима чува свих оних струја које се дижу против вере, свете Цркве и свега духовнога живота, и који могу изазвати пометњу, и да се остане веран својој светој православној Цркви, која је вечна и која га је увек чувала[298].

У Распису се истиче да су настале тешке прилике и да им је дошло до сазнања, „да неки синови нашег народа не схватајући озбиљности времена у коме живимо, нису се одазвали у потпуности нашем очинском позиву, јер се у нашем народу дешавају многе појаве које немају везе са нашом народном традицијом ни са нашом хришћанском вером о међусобној љубави, слози и милосрђу, већ прелазе у обична злочинства и друга недопуштена дела. Оваквим радом се наноси штета не само угледу и достојанству нашега народа и наше Цркве, него се иначе наше прилике још више погоршавају, а црквени и народни живот већма отежава и

295 *Гласник СПЦ,* број 2 и 3 од 1. III (14. V) 1942, стр. 10.
296 *Гласник СПЦ,* број 2 и 3 од 1. III (14. III) 1942, стр. 10.
297 На истом месту.
298 На истом месту.

доводи у безизлазан положај“[299].

У вези са Расписом од 8. јула 1941. године налаже се епархијским епископима, да препоруче и нареде своме свештенству, „да се најозбиљније преда својим свештеничким светим дужностима свештенослужитеља и духовних пастира и да своју паству и своје верне синове опет позову и поуче да се у овоме мучном времену покажу мудри, окупљајући се око своје Матере Цркве и настојећи да се одржи вера у Бога, међусобна слога, рад и мир, љубав и поштење“[300].

У трећем Распису Светога архијерејског синода, издатом 26. септембра 1941. године, који је, у ствари, апел свештенству и народу, а који је потписао митрополит Јосиф, епископи се изражавају и јасније и отвореније. Указује се на све невоље, које су снашле наш народ и Цркву: „Прво је“, вели се тамо, „настала окупација наше отаџбине. После је дошло до прогањања Срба и српскога свештенства у областима ван територије Војног заповедника Србије и њихово избеглиштво на ову територију. Најзад, последњих дана појављује се и међусобно проливање братске крви, погибија свештеника, заузимање манастира, прогон монаха и отимање манастирске имовине. Ако би се овим путем и даље ишло Бог зна докле би се стигло и какво би стање наступило за нашу Цркву и за наш народ. Овакво стање забрињава сваког нашег родољуба, а нарочито нас црквене пастире[301].“

Нема никакве сумње да су се горње примедбе, у ствари оптужбе, односиле на партизане и њихову акцију. Указује се, даље, на дужност Цркве и свештенства у ситуацији, која је настала: „Зато су и сада за нашу Цркву и наш српски народ настали велики и одговорни моменти. Како ћемо се у њима снаћи и како ћемо избећи неминовну катастрофу, то зависи од свију нас. Зависиће прво од тога, колико се будемо сви придржавали учења нашега Спаситеља о миру, слози и хришћанској љубави, тим основним темељима правог хришћанског живота[302].“

Понављајући раније савете и упутства и указивање на то, какви свештеници треба да буду и изгледају, тражи се од њих, у тачци четвртој: „Да обрате пажњу на црквену дисциплину и субординацију; да не напуштају своје дужности и своје место опредељења, већ да је увек у својој парохији и на својој дужности[303].“

Као заменик патријарха Гаврила, митрополит Јосиф је, 19. фебруара 1942. године, упутио један Распис свештенству Београдско-карловачке архиепископије и давао им упутства шта и како треба да раде. Треба, прво, да у свакој парохији оснују „добротворно старатељство“ за помагање сиротиње; друго, да се појача морал: „Ако учвршћивање ове основе није првенствени задатак свештеника, чији ће онда бити; да се залажу за рад, ред и мир и добру вољу међу људима. Ако икада, сада је ово најпотребнија брига. Од овога му зависи опстанак и његова будућност; нарушавање ма и једнога од ових принципа живота води неминовној народној пропасти.“ И, на крају, као четврто, захтева се од пароха да се старају да земља буде обрађена: „Тамо, где се обрада појединачном снагом не може успешно постићи, нека се изврши мобом, позајмицом и другим могућим начином. Нарочиту бригу обратити сиротињи, инокосним и обезглављеним породицама, којима су домаћини пали или на пољу части за краља и отаџбину или су у интернацији[304].“

Све је ово било потпуно у складу са напорима и настојањима владе генерала Милана Недића. Епископи су, све више, увиђали фаталност разбуктавања грађанског рата у земљи и последице које су погађале народ. Свему томе, као и забринутости због немања јединства у народу, дâт је пун израз у Васкршњој посланици, коју је потписао митрополит Јосиф. „Шта

299 На истом месту.
300 На истом месту.
301 На истом месту, стр. 10-11.
302 На истом месту.
303 На истом месту.
304 *Гласник СПЦ,* број 4 од 1. IV (19. III) 1942, стр. 24.

више", стоји у Посланици, „заборавило се да смо сви ми Срби, делови једнога тела, уједињени једном вером православном, једним језиком, једном крвљу, једном и то славном прошлошћу; да смо потомци славних светитеља: Светога Саве и Симеона, светога кнеза Лазара и див-јунака Милоша и Марка и осталих српских великана; и да смо као такви дужни чувати вековни свој амацет: само слога Србина спасава[305]."

Није било, нити се на хоризонту оцртавало, да ће бити ни мира, ни слоге: стихија грађанског рата таманила је на све стране и ширила се целом земљом. Суочени са стварношћу епископи су вапили: „Свети архијерејски синод ставља у амацет свима вернима да буду сложни срцем и душом. Да забораве све увреде и да у корену прекрате сваку распру и свако небратско разрачунавање. Јер ако су слога и јединство икада били потребни нашем народу, то су сада у овим судбоносним данима најпотребнији. Никада, па ни у најстрашнијим данима наше прошлости, судбина нашега народа није била тако на таквој прекретници: бити или не бити као сада. Стога од свих нас се тражи да радимо мудро и да не гинемо лудо ... Тражи се да у сваком нашем послу и подухвату, провејава дух зреле промишљености и хладнога расуђивања и одмерености и да се свуда и на сваком месту очува ред и мир као темељ нашег личног и народног опстанка[306]".

Ако се не може оспорити тачност и садржајност ових указивања, може се приметити да је све ово писано тако, као да у земљи није беснела комунистичка револуција чијим је руководиоцима, изразито водећим безбожницима, ово указивање на Исуса Христа и на принципе хришћанског учења и морала и међусобној љубави, звучило комично. Људима сасвим друкчијега менталитета, где је сестра – комунисткиња убијала брата – свештеника и син оца, где је светиња вере и Цркве драстично обесвећивана, где су свештеници на садистички начин кажњавани и мучени – говори синодских расписа и посланица били су, најблаже речено, узалудан посао. У земљи је вођен рат за отимање власти, која је, нарочито у то време борбене захукталости, одрицала Цркву. Није се радило ни о заведеним ни о необавештеним људима, ни о националној побуни против окупатора, него о организованој активности људи, који су знали шта хоће и који су упорно ишли своме циљу. Епископи, онолико колико их је било остало и који су имали слободу кретања (бар релативну) и делања веровали су да чине оно што им је могуће. Да они, као колектив, нису имали смисла за стварност, показали су и доказали својим опредељењем за пуч од 27. марта 1941. године. Тиме су они, свакако несвесно, били једна од компонената изазивања српске националне трагедије.

И у даљим посланицама третирана је иста проблематика: устајало се против себичности и саможивости и препоручивано помагање сиромашних (Посланица за Божић 1943).[307] Васкршња Посланица за 1943. годину истиче да је „данас време искушења и да се треба надати и држати Цркве". Посланица за Божић 1944. године подвлачи, да Божић празнујемо „уз крвопролића и узалудно разрачунавање". Истиче се да се изгубљено не може лако вратити и да су потребни стрпљење и молитва: „Искреном и пламеном молитвом Бог се умилостивљава и препреке се отклањају."[308] У Васкршњој Посланици за 1944. годину, последњој под окупацијом, желе да ово буде последња година рата „и да се свако кога је коса смрти мимоишла, ускоро врати своме дому и своме послу. А кад Господ то учини, прво на што треба обратити озбиљну пажњу, на што треба још уложити највећи труд, јесте да сваки српски дом, свака српска породица буде духовно и морално обновљена и препорођена и да буде свака по једна мала црква, на којој треба увек да почива чврсто и наша Отаџбина и наша држава."[309]

305 *Гласник СПЦ,* број 2 и 3 од 1. III (14. III) 1942, стр. 20.
306 *Гласник СПЦ,* број 4 од 1. IV (19. III) 1942, стр. 20.
307 *Гласник СПЦ,* број 1 од 1. I 1943. (19. XII 1942), стр. 6.
308 *Гласник СПЦ,* број 5 од 15. (2) IV 1943, стр. 33-34.
309 *Гласник СПЦ,* број 1 и 2 од 29. (16) II 1944, стр. 26.

8.

Питање спремања свештеничког подмлатка постављало се пред Цркву у свој својој збиљи. Подела Југославије на окупационе делове онемогућила је рад богословија које су постојале пре рата. На окупационом подручју Србије налазио се само Православни богословски факултет, али ни њему као ни целом Београдском универзитету није био дозвољен нормалан рад. Само повремено су одржавани испити, али се није јављао већи број кандидата.

Свети архијерејски синод, у саставу какав је био тада, донео је 17(4) септембра 1941. године, одлуку да се ученицима VI разреда, који су тај разред завршили са успехом, призна стручни богословски испит „без полагања испита и о томе изда посебно сведочанство".[310] Решено је, исто тако, „и свима ученицима осталих разреда богословије издати годишње сведочанство с тим, да они ученици, који су на крају школске године показали слаб успех из једнога или два предмета, прелазе у наредни разред без полагања поправнога испита из односних предмета".

„Ако се у идућој години не буде могао омогућити рад богословијама на досадашњи начин, то настојати да се оснује једна богословија на територији Србије[311]."

Вршене су припреме да се у Београду отвори богословија Светога Саве у коју би се примили „само ученици свих српских богословија који се сада налазе на територији Србије и Баната. Пријем ученика у први разред неће се вршити у овој школској години".[312] Ова богословија требало је да буде отворена у интернату Православног богословског факултета, а разредни испити да се одрже од 1. до 5. септембра 1942. године. Решено је: „Време школске наставе одредиће се накнадно. Исто тако приликом уписа одредиће се шта који ученик у школу треба са собом да понесе од рубља и одела."[313] Одређено је било колико који ученик треба да плаћа. Ученици чији родитељи плаћају „преко 300 динара на име основног пореза годишње, морају да плаћају за своје издржавање по 1000 динара месечно унапред. За време бављења у Београду, до ступања у Интернат, ученици ће се морати сами побринути за стан и храну"[314].

Разматран је и случај питомаца Гимназијског интерната у Битољу. Они су били обавештени о томе „да им Свети архијерејски синод ставља на вољу наставак гимназијских наука, пошто више овај Интернат не постоји"[315].

Од отварања богословије у Београду није било ништа. Испити за трећи разред одржани су од 1. до 6. марта 1943. године, а за остале разреде априла исте године.[316] У обавештењу о томе речено је: „Време полагања ових испита објавиће се касније. Ученици треба да понесу храну за неколико дана. Треба сами да се побрину за преноћиште."[317] Овим испитима су присуствовали митрополит Јосиф и др Василије Костић.[318]

Тек 1943. године отворена је, у Нишу, у школи „Коста Рашић", богословија Св. Саве. То је учињено према одлуци Светог архијерејског синода од 25. јуна 1943. године. Предавање је почело 30. јуна 1943. године. Радили су сви разреди. У VI разреду било је 67 ученика (није се јавило 19); у V разреду уписано је 69 ученика, а није се јавило 13. У IV разреду било је уписано 99 ученика, а није се јавило 28. У II разред уписано је 60 ученика, а није се јавило

310 *Гласник СПЦ,* број 9 од 2. (15) XI 1941, стр. 181.
311 На истом месту.
312 *Гласник СПЦ,* број 8 од 1. VIII (19. VII) 1942, стр. 51.
313 На истом месту.
314 На истом месту.
315 Гласник СПЦ, број 9 од 1. IX (19. VIII) 1943, стр. 59.
316 *Гласник СПЦ,* број 1 од 1. II (19. I) 1943, стр. 7.
317 *Гласник СПЦ,* број 5 од 15. (2) IV 1943, стр. 41.
318 На истом месту.

19. На крају било је уписано 295 ученика, а у школу је дошло 217 ученика, два су умрла. Школска година је трајала за VI разред до 30. августа, а за остале разреде до 22. септембра 1943. године. Нова школска година почела је 7. октобра 1943. године. Било је уписано 164 ученика: 69 у V, 56 у IV, 39 у III разред. Упис нових ученика није објављен. Предавање је почело 8. октобра, а трајало је до 21. октобра, када је школа престала да ради због тога што су Бугари заузели зграду школе, а другу зграду није било могуће наћи[319].

М. Милошевић, свештеник, који је био ученик ове богословије, приказао је бригу Цркве за образовање богословског подмлатка за време окупације Србије. У чланку „Четрдесетогодишњица Нишке богословије“[320], он вели, да је ова богословија радила од јуна 1943. године, до англо-америчког бомбардовања Ниша. Осврћући се на напоре Светог архијерејског синода, да се отвори ова богословија, он вели: „...У септембру 1941. године у ‚Новом Времену' изашло је једно кратко објашњење да ће у Београду бити отворена богословија. Међутим, таква намера није остварена. Учињен је покушај и 1942. године и ученици су били позвани да се пријаве 1. септембра ради уписа: ‚Упис је обављен у конаку књегиње Љубице, преко пута Саборне цркве. Ученицима су том приликом издате уредне потврде, да су редовни ђаци и да остају код својих кућа, док се школа било где не отвори и почне са радом. Показало се да је и овом приликом све остало на доброј вољи и жељи и племенитим намерама'[321].“

Када школа није могла да почне да ради како се желело, Свети архијерејски синод препоручио је свим професорима да из својих предмета, израде потребне уџбенике, који би се умножили на шапирографу и доставили ученицима. Израђена су и питања из свакога предмета за сваки разред посебно према наставном програму који је тада важио. Према тим питањима ученици су могли да се спремају. Питања су подељена ученицима 14. новембра 1942. године и наговештено је да ће испити бити заказани за јуни месец 1943. године у Београду.[322]

У међувремену отворена је богословија у Нишу у школи „Коле Рашић“, која се налазила у близини нишкога гробља, на периферији града. Настава је почела 1. јула 1943. године: „Ученици су добили сламарице од хартије испуњене сламом, спавали су на поду из кога су ноћу излазиле стенице ... Нешто од постељине ученици су били дужни да донесу сами од својих кућа. После завршених часова ученици су заједно са професорима и васпитачима одлазили на ручак у Српску избегличку кухињу (ИК), која се налазила на другом крају града Ниша, до Нишаве и градске тврђаве. У кухињи је био обезбеђен само ручак са вечером, доручка није било. Храна је била врло лоша и оскудна, али с обзиром на време, ништа се друго није могло очекивати. Са ученицима хранили су се и сви професори.“[323]

После три месеца рада одржани су испити са матуром. Било је планирано да се ради и даље, све док се не буде морало ложити. Истовремено, са почетком савезничких бомбардовања, Бугари су „наредили да се школа испразни и да се ученици распусте. Привремено су се настанили, пошто се град није могао напустити без потребних докумената, у метоху манастира Хиландара у непосредној близини Саборне цркве.[324]

„Зими 1943/44. поново су ученицима била подељена питања из наредних разреда са напоменом, да ће се испити обавити у јуну 1944. године у Београду. Време је било сувише судбоносно и тешко а иначе је било посве опасно доћи у Београд, ипак је са једном групом ученика у Патријаршији тога лета обављен испит. По доласку ослобођења ученике је очекивао фронт у Источној Босни и Срему. Тек после две године, јавили су се, октобра 1946.

319 *Гласник СПЦ,* број 5 од 31. (18) V 1944, стр. 37.
320 *Весник,* број 717 од маја 1983.
321 На истом месту.
322 На истом месту.
323 На истом месту.
324 На истом месту.

године, у Београд. Тада је донета одлука: да сви свршени ученици четвртог разреда богословије, могу бити рукоположени после једног краћег испита пред епархијским архијерејом, с тим, што су дужни у року службовања да полажу испите из преостала два разреда.“[325] Ректор богословије у Нишу био је епископ др Нектарије Круљ, а професор Живан Маринковић; наставници су били: Борис Селивановски, Бранко Цисарж, Виктор Квачазе, Миодраг Милошевић, Ђуро Попов, Кирило Врга, Михаило Ђусић, Никола Михаиловић, протођакон, и Славко Михаиловић.[326]

9.

Није, бар колико је нама познато, приказано страдање свештенства СПЦ за време последњег рата. „Споменица православних свештеника 1941–1945“, жртава фашистичког терора и палих у народноослободилачкој борби (Београд 1960), непотпуна је и необјективна. У њу су унета имена само оних свештеника, које су поубијали или усташе или окупатори, а има случајева да су у њу унета и имена свештеника који су умрли природном смрћу од болести (на пример: Блажо Голубовић). Нису, међутим, унета имена свештеника које су, било за време рата било после рата, поубијали комунисти и стрељали без суда, а њихов број није мали.

Због објективних околности, у којима се писац налази, није могуће саставити исцрпан списак имена ових свештеника, али ће то бити учињено у границама могућности. Ово је, донекле, могуће учинити за окупирано подручје Србије и за Црну Гору. Списак имена ових свештеника биће дат на крају овога поглавља. На окупираном подручју Србије, комунисти су убили 30 свештеника од којих су 27 били активни чланови ЈНП „Збор“, а Немци су убили 5 свештеника који су били активни чланови ЈНП „Збор“. У борби против партизана погинуло је 16 богослова од којих су 13 били активни омладинци ЈНП „Збор“. У Црној Гори комунисти су убили 27 свештеника; 45 их је погинуло у борби против партизана, а у Словенији је, после рата, стрељано 9 свештеника из Црне Горе. Талијани су убили 14 свештеника или као таоце или ради одмазде.[327] За Далматинску епархију Давид Н. Дамјановић наводи имена осам свештеника, које су убили комунисти[328], а девет свештеника убили су усташе.[329]

Душан Кашић је навео да је убијено 409 свештеника, 97 монаха, и 9 вероучитеља, свега 515 лица. Из епархија, које су се налазиле на окупационом подручју Србије, убијено је 143 свештеника, 54 монаха и 2 вероучитеља. Кашић не помиње ко их је и зашто убио.[330] Кашић исто тако наводи да је у Крагујевцу стрељано седам свештеника и два вероучитеља и наводи њихова имена: Радован Цветић, Драгутин Мијатовић, Живојин Аксентијевић, Будимир Савић, Никола Алексић, Андра Божић и Јован Кнежевић; вероучитељи су били: Никола Мачкић и Јован Калафатовић.[331] Кашић, сасвим некритички наводи, да је тада у Крагујевцу стрељано 7.000 људи.[332] Ово је сасвим произвољан број који наводе комунисти.

10.

Однос српских власти, под окупацијом, према СПЦ, односно СПЦ према овој власти, није био драматичан. И Комесарска управа и, касније, влада генерала Милана Недића,

325 На истом месту.
326 На истом месту.
327 За имена са обадва ова подручја захваљујем пријатељима: протојереју Алекси Тодоровићу и професору Јовану Јоветићу.
328 Давид Н. Дамјановић: *Крв, јаук и сузе,* Чикаго 1981, стр. 227.
329 Саопштење протојереја Милорада Доброте.
330 Душан Кашић: *„Српска црква под немачком окупацијом“. СПЦ 1920–1970,* стр. 231.
331 На истом месту, стр. 228-229.
332 *Споменица...,* стр. 199.

настојале су, силом нужде, да се у земљи одржи мир и ред и тиме спречи даље уништавање народа на овом подручју, које је било постало збег прогоњених Срба. Било је сасвим у природи ствари, да је ова власт била благонаклона према Цркви и да се трудила да јој помогне што више. Још је Душан Летица, комесар за финансије у Комесарској управи (Кашић га погрешно назива министром финансија), унео у упутство Министарства финансија од 17. маја 1941. године, да ће Државна благајна вршити исплате принадлежности службеницима СПЦ на територији која се налази под немачком окупацијом (ужа Србија и Банат), као и онима који су приморани да напусте своје дотадашње место боравка. То је представљало велико олакшање за Цркву, јер у првим данима, док је новац још нешто вредио а збуњеност била највећа, ово је било знатно окрепљење.[333]

Предусретљивост и разумевање српских власти омогућили су Цркви да одбеглим и пребаченим свештеницима буду исплаћене „четири заостале плате, што им је послужило као одлична основа за почетак новог живота."[334] Прихватање и збрињавање, како овог свештенства тако исто и добеглог народа, било је могуће само тако ако на овоме подручју буде очуван ред и мир, али се неки свештеници тога нису држали: „...Иако је већина свештеника остајала по страни, било је свештеника који су се ангажовали на једној или другој страни. Неки су изгинули у борби, неки чамили у логору на Бањици или другде, неки су убијени."[335]

После посете патријарху Гаврилу у Раковици, епископи, чланови тадашњег Светог архијерејског синода, изразили су своју лојалност како окупационим, тако и домаћим властима, јер је то, у тим околностима, било једино логично и разумно."[336] Тога су се епископи, бар формално држали иако није било никаква тајна да су њихове симпатије биле на страни генерала Драже Михаиловића, на којој је страни био и знатан део свештенства на окупационој зони Србије. Било је, разуме се, пожељно, да се епископи јасније изразе за борбу против партизана. Било је покушаја од стране Немаца да на то утичу, али се не би могло рећи да је на епископе вршен било какав драстичнији притисак. Њега није вршила ни влада генерала Милана Недића, иако је она о жељама немачких власти морала да води рачуна. У децембру 1942. године командујући генерал Србије доставио је генералу Милану Недићу акт који гласи: „Са жаљењем морам констатовати да у последње време свештенство све до највећих врхова узима учешћа у побуњеничком покрету, у најмању руку својим симпатијама. Ни под којим условима не може се трпети то, што свештеници дозвољавају да буду употребљени на пример, као преносиоци вести или да више или мање отворено суделују у англофилској пропаганди, или да манастири – чак манастири калуђерица – буду искоришћавани као свратишта. Епископ Николај је из ових разлога пре неколико дана из његовог места боравка северно од Трстеника, доведен у околину Београда ... Пре него што се осетим побуђеним да и овде предузмем строге мере, као што сам то већ раније морао да учиним, ја овим опомињем и молим Вас да изволите известити кругове који у томе имају учешће да их њихов чин нипошто неће сачувати од ових мера, које сматрам да су потребне у интересу окупаторске силе. Очекујем, да ће у најскоријем времену наступити промена."[337]

Није познато да је влада генерала Милана Недића, вршила, у вези с овим, било какав притисак на епископе. Не одговара истини тврђење Милана Борковића, да је генерал Недић „радио углавном онако, како му је саветовао Управни штаб војно-управног команданта"[338]. Борковић, супротно самом себи, признаје, да је генералу Милану Недићу пошло за руком да убеди Турнера, Бенцлера и остале немачке факторе у Београду, да и они буду толерантнији,

---

333 Душан Кашић: на истом месту, стр. 230.
334 На истом месту.
335 На истом месту.
336 *Гласник СПЦ,* број 9 од 1942, Син. број 13/1941.
337 Д. Кашић: на истом месту, стр. 233.
338 Милан Борковић: *Контрареволуција у Србији,* стр. 267.

како се православно свештенство не би ставило на страну њихових противника. У вези с тим, Недић је писао Данкелману крајем октобра 1941.: „Како Ви хоћете да српски народ води борбу против комунизма, када Ви нападате иста она два његова симбола, која руше и комунисти: краља и православну цркву. Ми немамо другу заставу да истакнемо насупрот тој црвеној са Стаљиновим ликом. Краљ и Црква су два најсигурнија стожера око којих ја могу да окупим српски народ у борби против црвених, који та два симбола жешће нападају него вас саме[339].“

Односи генерала Недића према епископату, били су коректни. Недић је 28. октобра 1941. године, примио представнике Светог архијерејског синода на челу са митрополитом Јосифом. О томе је 29. октобра 1941. године, „Ново време“ донело саопштење из Кабинета генерала Милана Недића, према коме су епископи показали „у току разговора пуно разумевање за све родољубиве напоре генерала Недића, који имају за циљ стишавање страсти у народу, завођење реда и мира, сузбијање немирних разорних елемената, нарочито комуниста, да би српски народ са што мање жртава и патњи пребродио садашња тешка искушења“.

Епископи су изјавили да ће Црква, „са своје стране, настојати да се бори на страни генерала Недића, како би се у српском народу што пре повратила братска слога и духовно јединство у сузбијању међусобног истребљења. Недић се захвалио архијерејима православне цркве на њиховој посети, којом су приликом изразили своје високо родољубиво схватање улоге СПЦ у националном животу у овим тешким данима. Председник Недић је у исто време захвалио на томе што се Црква ставља на расположење за спровођење националне изградње, коју он намерава извести, утолико више што се начело сарадње између Владе и Цркве у српској прошлости показало корисним“[340].

И генерал Милан Недић и епископат, одржавали су живим сећање на рођендан краља Петра II. Благодарењу, које је тим поводом одржавано у Саборној цркви у Београду, присуствовао је, редовно, генерал Милан Недић.[341] О великим празницима измењиване су честитке између Светог архијерејског синода и генерала Недића.[342] Митрополит Јосиф и епископ др Нектарије Круљ посетили су генерала Милана Недића 18. марта 1943. године и „задржали се дуже времена у срдачном разговору са Претседником владе“[343]. Меморандум Светог архијерејског синода од 24. јануара 1942. године, други по реду, упућен командујућем генералу Србије преко њега, „како би цео овај документ добио у тежини Милан Недић је у пропратном писму дао своје лично мишљење, молећи, и са своје стране генерала Бадера, да се удовољи захтевима СПЦ[344]. Свети архијерејски синод је још 10. септембра 1941. године тражио од Недићеве владе, да протестује због тога што су Немци уништавали имовину београдско-карловачке архиепископије са седиштем у Сремским Карловцима. Свети архијерејски синод је протестовао и због положаја православног свештенства у Бачкој, као и због држања 200 српских православних свештеника у концентрационом лагеру у Славонској Пожеги“[345].

Повремено су неки од епископа, учествовали и у одржавању помена изгинулим српским добровољцима и четницима. На помену, који је одржан 20. септембра 1943. године у Саборној цркви у Београду, чинодејствовао је епископ Арсеније са 12 свештеника и једним ђаконом, а у присуству, поред генерала Милана Недића и митрополита Јосифа, и епископи Нектарије и Викентије као и министри и представници државних власти. Беседу је одржао

339 Станислав Краков: наведено дело, књ. I, стр. 294; Борковић: наведено дело, стр. 268.
340 *Ново време* од 29. X 1941.
341 На истом месту.
342 *Гласник СПЦ,* број 4 од 6. II 1942; С. Краков: на наведеном месту, I, стр. 294.
343 *Ново време* од 9. IV 1941.
344 Милан Борковић на истом месту, стр. 272.
345 На истом месту, 272, 184.

протејереј Коста Луковић[346]. Жртвама рата одржан је помен 6. марта 1944. године. Чинодејствовао је митрополит Јосиф. Били су присутни и генерал Милан Недић и министри и 200 делегата избеглица и представника установа и надлештава. Митрополит Јосиф је узео учешће и на академији, која је одржана на Коларчевом универзитету, где је Тома Максимовић одржао предавање[347].

Одржан је помен и жртвама бомбардовања Београда о Васкрсу 1944. године. Чинодејствовали су: митрополит Јосиф, епископи Нектарије и Арсеније. Присуствовали су генерал Милан Недић и чланови владе „и претставници немачке војне силе, претседник Општине са чиновништвом и многобројна ожалошћена родбина погинулих“[348].

11.

До неспоразума између Светог архијерејског синода и владе генерала Милана Недића, дошло је због објављивања – *Уредбе о преношењу послова одељења Министарства правде и надлежност Министарства просвете*[349]. Ова Уредба је донета 28. фебруара 1942. године. Према члану трећем ове Уредбе образована је, при Министарству просвете, канцеларија за вођење свих верских послова[350]. После овога Министарство просвете је донело једну Уредбу о уређењу Министарства просвете и вера, која је била објављена у „Службеним новинама“ (број 11 од 9. II 1943). Ова је Уредба „донета без икаквог знања Светог архијерејског синода и наишла је на протест и отпор Светог архијерејског синода, који се 24. фебруара 1944. године обратио Претседнику владе генералу Милану Недићу једним исцрпним протестом у коме је речено, да је ова Уредба ,изазвала сумњу, да она својим разним одредбама дира у постојеће законско стање СПЦ и њена права или даје повода погрешном тумачењу тога законодавства’[351].“

У представци Светог архијерејског синода, која је стварно протест против ове Уредбе, дата је исцрпна правна анализа ове Уредбе. Осврћући се на историјски положај СПЦ у држави и на изузетан положај Патријарха према Круни, у протесту се вели: „Наш законодавац је овај дух светосавља добро схватио и Закон о СПЦ и Устав СПЦ правилно определио гранчице заједничког рада на добру и напретку српског народа и српске државе и повукао границу сношљивости између Цркве и Државе и разграничио њихове компентенције као правних установа. Најновија Уредба *ништи тај дух и с њим постављене принципе сношљивости и то на начин, који је противан Закону*[352].“

На тражење Светог архијерејског синода „да се све одредбе ове Уредбе којима се дира у постојеће законско стање ставе ван снаге, или да се ова Уредба доведе у склад са постојећим законодавством СПЦ“, влада је одговорила 7. фебруара 1944. године. Влада није повукла ову Уредбу, али је образована Комисија „у коју је ушао и један представник Министарства правде и ова је Комисија проучила напред наведене примедбе“[353]. Комисија је утврдила „да овом Уредбом није доведена у питање аутономија СПЦ, која јој је зајамчена државним законима“[354]. Речено је даље, да се у критици имају у виду општи прописи, „који долазе до примене само у оним случајевима, где по истим питањима не постоје специјални законски прописи за поједине признате црквеноверске заједнице. А по опште усвојеном начелу и праву, општим прописима се додирују специјални законски прописи. Према томе, ни

346 *Гласник СПЦ,* број 11 и 12 од 25. (12) XII 1943, стр. 91.
347 *Гласник СПЦ,* број 3 од 15. (2) III 1944, стр. 21.
348 *Гласник СПЦ,* број 7 од 31. (18) VII 1944, стр. 55.
349 *Гласник СПЦ,* број 4 од 1. IV (19. III) 1943, стр. 22-23.
350 На истом месту, стр. 27.
351 *Гласник СПЦ,* број 8 од 15. (2) VIII 1944, стр. 57.
352 На истом месту.
353 На истом месту.
354 На истом месту.

Уредбом о уређењу Министарства просвете и вера, нису повређена аутономна права СПЦ, која су јој призната раније специјалним државним законским прописима“[355].

Овим је ова ствар била скинута са дневнога реда. Ситуација је и на окупираном подручју Србије постајала све драматичнија и за владу генерала Милана Недића све нестабилнија. Ово је био више неспоразум, него што је, како каже Милан Борковић, то био *конфликт,* који није ни тражила ни хтела ниједна страна[356].

Свети архијерејски синод покушавао је, према својим могућностима, да одржи административно јединство СПЦ. На окупирано подручје Србије сјатило се било српско православно свештенство, протерано са разних страна. То је било свештенство без својих епископа, али се Свети архијерејски синод трудио, да бар симболички одржи оне епархије, које су остале без епископа. Због тога је Свети архијерејски синод решио, 4. септембра 1941. године, „да у интересу опште црквене службе, као и потребе њихових епархија, и осталог тамо свештенства и паства њихове и онога избеглог у ове крајеве, организује овде у Београду, односно у садашњим местима свога боравка *своје епархијске канцеларије бар у најпотребнијем обиму,* те да позову на рад потребан број чиновника који су привремено додељени на рад Светом архијерејском синоду“[357].

12.

Као једно од сведочанстава трагичне српске судбине било је преношење светих моштиј Кнеза Лазара, цара Уроша и преподобног Стефана Штиљановића из фрушкогорских манастира, где су почивали, у Београд и смештени у Саборну цркву. За дозволу преношења и само преношење заслуга припада професору др Радославу Грујићу и др Миодрагу Грбићу, кустосу Музеја кнеза Павла. Дозволу код немачких власти израдио је професор Грујић при чему му је највише помагао Немац, проф. др Рајсвиц, који је био пријатељ Срба. Он је омогућио и дао војно осигурање и потребне камионе за пренос моштију ових светитеља[358].

Мошти су, пред Саборном црквом, дочекали митрополит Јосиф и епископи: Нектарије, Дамаскин, Арсеније и Валеријан. После обношења ковчега око цркве, оне су биле унете у цркву. „Уношење ковчега у цркву, благочестиви народ је дочекао на коленима. Затим је била кратка молитва и тиме је завршено тога дана[359].“ Сутрадан, била је архијерејска служба: „У овом свечаном чину узели су учешћа чланови Српске владе на челу са Претседником владе, генералом Миланом Недићем и многобројни благочестиви народ, који је био у толиком броју скупљен, да није могао сав ни присуствовати у цркви, овом свечаном чину[360].“

* * *

Већ је напоменуто да су комунисти и за време рата и после рата, поубијали велики број свештеника како у Србији, тако и у Црној Гори, које не помиње ни комунистичка ни прокомунистичка историографија. Ради историјске истине, наводимо имена свештеника и монаха који су погинули, али које они не помињу. Нису, на жалост, свештенике убијали само комунисти, него и четници и Немци. Четници су убили свештеника Драгутина Булића, професора у Чачку и Миодрага Полају, свештеника у Горачићи – Гуча. Немци су убили свештенике: Сима Маниташевића, Горчаница (Краљево), Михаила Поповића, свештеника у Вукашици – Краљево, Душана Поповића, свештеника у Краљеву (био члан ЈНП „Збор“),

355 На истом месту.
356 Милан Борковић: на истом месту, стр. 271-272.
357 *Гласник СПЦ,* број 9 од 2. (15) XI 1941, стр. 182.
358 Др Душан Кашић: на наведеном месту, стр. 234.
359 *Гласник СПЦ,* број 5 од 1. (19) IV 1942, стр. 32.
360 На истом месту.

Николу Лазовића, јеромонаха у манастиру Вујан код Чачка (био члан ЈНП „Збор“), Валеријана Лекића, јерођакона (био члан ЈНП „Збор“).

Комунисти су убили следеће свештенике са окупационог подручја Србије:

1) Милана Пашића, свештеника у Ужицу (ЈНП „Збор“).

2) Милојка Глишића, свештеника у Годовинама, Пожега.

3) Јанка Поповића, свештеника у Брекову, Ариље.

4) Добривоја Страњаковића, протојереја у Горњем Милановцу (ЈНП „Збор“).

5) Милана Туцовића, свештеника у Чачку, (ЈНП „Збор“)

6) Милана Сретановића, свештеника у Краљеву

7) Драгослава Обућину, свештеника у Краљеву (ЈНП „Збор“).

8) Алексу Вукотића, свештеника у Бјелуши, Ариље.

9) Богољуба Николића, свештеника у Грубици, Крагујевац.

10) Душана П. Поповића, свештеника у Бучју, Трстеник.

11) Љубисава Ћулаковића, свештеника у Милутовцу, Трстеник.

12) Атанија Драговића, синђела у Жичи, Краљево (ЈНП „Збор“).

13) Спиридона Бојковића, синђела у Студеници, Рашка (ЈНП „Збор“).

14) Јована Рапајића, синђела у Жичи, Краљево.

15) Михаила Ћусића, јеромонаха, професора, у Жичи, Краљево.

16) Јелисија Поповића, синђела, у Борачу, Крагујевац.

17) Рада Тешовића, свештеника у Дрежнику, Ужице (ЈНП „Збор“).

18) Милоја Јанковића, свештеника у Брђанима, Чачак (ЈНП „Збор“).

Сви су ови свештеници из Жичке епархије, којом је управљао владика Николај Велимировић.

Ван ове епархије комунисти су поубијали следеће свештенике:

1) Павла Лукића, свештеника-протојереја у Свилајнцу (ЈНП „Збор“).

2) Милутина Казаревића, свештеника у Лозници (ЈНП „Збор“).

3) Војислава Стоиљовића, свештеника у Пожаревцу (ЈНП „Збор“).

4) Живојина Арсића, свештеника у Шапинама, Пожаревац (ЈНП „Збор“).

5) Митрофана Матића, јеромонаха у Чокешини (ЈНП „Збор“).

6) Косту Мајсторовића, протојереја у Азањи (ЈНП „Збор“).

7) Јеврема Новаковића, свештеника у Крушевцу, четник.

8) Александра Јевремовића, свештеника у Параћину (четник).

9) Александра Костића, свештеника у Шаторњи, Крагујевац (четник).

10) Јована Аврамовића, свештеника у Срему (ЈНП „Збор“).

11) Бошка Трифуновића, свештеника у Банату (ЈНП „Збор“).

12) Пауна Протића, протојереја у Шапцу (ЈНП „Збор“).

Комунисти су поубијали, или су погинули у борби са партизанима, и следећи богослови:

1) Добривоје Николић из Грошнице, Крагујевац, омладинац (ЈНП „Збор“).

2) Милован Ћосовић, Доброселица, Ужице, омладинац (ЈНП „Збор“).

3) Десимир Луковић, Краљево, омладинац (ЈНП „Збор“).

4) Михаило Стојаковић, Краљево, омладинац (ЈНП „Збор“).

5) Радослав Ђуровић, Грачац, Краљево, омладинац (ЈНП „Збор“).

6) Душан Пашић, Ужице, омладинац (ЈНП „Збор“).

7) Недељко Петковић, Ужице, омладинац (ЈНП „Збор“).

8) Миодраг Петковић, Ужице, омладинац (ЈНП „Збор“).

9) Десимир Бабић, Бакиновац, Пожега, омладинац (ЈНП „Збор“).

10) Миљко Кораћ, Расна, Пожега, омладинац (ЈНП „Збор“).

11) Димитрије Јовановић, Трстеник, омладинац (ЈНП „Збор“).

12) Драгослав Парезановић, Чачак, омладинац (ЈНП „Збор“).

13) Љубиша Јоковић, Пожега (четник).

14) Ђорђе Поповић, Бањица, Чачак (четник).

15) Наум Гавриловић, Гуча (четник).

16) Радомир Петровић, Краљево.

Веома тешко пострадало је српско православно свештенство у Црној Гори. Оно је страдало и од комуниста-партизана, и од италијанских окупатора и од Албанаца, због освете. Неколико их је погинуло у борби против партизана, али је највећи број свештеника Црне Горе нестао крајем рата, негде или у Босни или у Словенији. То свештенство се повукло пред крај рата у Босну са митрополитом црногорско-приморским Јоаникијем Липовцем. Светозар Вукмановић – Темпо, чији се брат др Лука Вукмановић, повукао са овом групом, пише: „Прије него што ће партизани ослободити Цетиње, Лука је одлучио да се повуче са митрополитом, четницима, окупаторима[361].“ Није се никада тачно дознало какав је био крај и митрополита Јоаникија и ових свештеника. У неколико махова, Свети архијерејски синод је покушавао после рата, да са званичне стране буде обавештен о овоме, али увек без успеха[362].

Има нешто података о томе, како су партизани-комунисти мучили и убијали свештенике. Неке су бацали у јаму живе, а неке опет у реку, неке су, опет, мрцварили пре убиства; свештеника Нова Делића, бацили су у бунар на Беришиној Луци код Шавника.

Свештеници које су поубијали комунисти:

1) Василије Божарић, свештеник из Рогана, Љешанска нахија, 16. новембра 1941.

2) Крсто Већковић, свештеник из Роваца, стрељан 1942. године.

3) Велимир Божовић, свештеник из Заграда код Берана, крајем 1941.

4) Варнава Буђан, јеромонах, професор, 1942. избоден ножем.

5) Ново Делић, свештеник у Шавнику, убијен 1942. и бачен у бунар.

6) Милисав Дракуловић, свештеник из Куча, убила га ОЗНА 1945.

7) Никодим Јањушевић, архимандрит манастира Жупе, код Никшића. Био је прва жртва комуниста; убијен је 29. јуна 1941. године, а манастир је опљачкан.

8) Серафим Царић, архимандрит манастира Свете тројице код Пљеваља. Убијен је 1. децембра 1941. године.

9) Ристо Јарамаз, свештеник вучедолски, убијен је 20. јануара 1942. године, када је пошао да служи литургију у Кнеждо-Петровићи.

10) Михаило Милошевић, свештеник у Пећи, убили га из заседе комунисти 1944. године.

11) Саво Пејовић, свештеник из Љешанске нахије, убијен марта, 1942. године.

12) Васо Поповић, парох у Вучјем Долу, убијен је почетком јануара 1942. године.

13) Милош Поповић, прота из Бијелога Поља.

14) Блажо Радојичић, прота из Пјешиваца, УДБА га премлатила код Босанске Градишке, октобра 1947. године.

15) Лазар Радоњић, прота из Колашина, убијен по доласку комуниста на власт.

16) Саво Ракочевић, свештеник из Шаховића, убијен 1942. године.

17) Владо Секулић, свештеник из Брскута, Братоножићи, стрељан у Титограду 1945. године.

18) Дамјан Томић, свештеник – игуман манастира Косијерева, убијен у јесен 1944. године на брду Златишту.

19) Ђуро Томовић, свештеник из Поља (колашинских), погинуо априла 1942. године са крстом у руци.

20) Милош Турчиновић, свештеник у Даниловграду, убијен 1943. године.

21) Богдан Ћеровић, свештеник у Жабљаку, убијен 5. новембра 1941. године.

---

361 Светозар Вукмановић-Темпо: *Револуција која тече,* Београд 1971, књига II, стр. 13.

362 На истом месту.

22) Серафим Љатић, архимандрит манастира Свете тројице код Пљеваља.

23) Петар Вујовић, прота, свештеник у Цеклину, Ријечка нахија, смртно рањен, бачен у јаму у Кунову Присоју. Чуо му се глас из јаме пет дана; извађен из јаме и сахрањен 2. маја 1942. године.

24) Теофило Бејатовић, јеромонах манастира Косијерева, убијен 6. јануара 1942. године бачен у јаму у селу Видне, општина Вучедолска.

25) Гаврило Фабић, јеромонах манастира Жупе код Никшића, био је одведен на Благовести 1942. године у Партизански штаб. Пронађен је унакажен леш.

26) Петар Грдинић, свршени богослов, из Поља (колашинских), убијен 1942. године.

Свештеници погинули у борби против партизана

1) Станко Шаулић, свештеник из Жабљака, заробили га комунисти.

2) Павић Кековић, свештеник из Загарча, погинуо 2. јуна 1942. године у Бањанима.

3) Крсто Марковић, свештеник из Буроња, Љешанска нахија, заробљен рањен и партизани га убили 1944. г.

4) Јован Бошковић, свештеник из Доње Мораче, погинуо у борби код Бијелога Поља 1944. године.

5) Јован Лукић, свештеник из Црмнице, погинуо у Босни 1945. године.

6) Никола Милошевић, свештеник из Лијеве Ријеке (Васојевићи) погинуо 1944. године.

7) Вуко Поповић, прота из Колашина, погинуо приликом повлачења кроз Босну.

Свештеници који су нестали у Словенији (или негде у Босни)

1) Јоаникије Липовац, митрополит црногорско-приморски.

2) Петар Ускоковић, прота, секретар Црногорско-приморске епархије.

3) Спасоје Беговић, суплент Цетињске богословије.

4) Илија Дедић, свештеник Плавско-гусињске парохије.

5) Спасоје Павићевић, суплент Цетињске богословије.

6) Бранко Мустур, из Кумбора, Бока, професор Цетињске богословије.

7) Милош Васиљевић, свештеник из Никшићког среза.

8) М. Вековић, свештеник из Никшићког среза.

9) Петар Вујовић, свештеник из Чева.

10) Др Лука Вукмановић, свештеник, професор Цетињске богословије. Његов брат, Светозар Вукмановић – Темпо, који је морао знати за судбину и митрополита Јоаникија и ове групе свештеника, одбио је да каже мајци било шта о Лукиној судбини. „Са мајком“, вели он, „нисам хтио да разговарам о Луки. Она се није усуђивала да га помене преда мном. Само једном је покушала да каже како није био са окупаторима, али ја сам је грубо прекинуо и рекао да га више не помиње у мом присуству ако жели да будемо заједно. Није га више помињала[363].“

11) Милосав Вулановић, свештеник из Озринића код Никшића.

12) Мијо Драговић, свештеник из Бјелопавлића.

13) Дмитар Дубак, свештеник из Божице, Андријевачки срез.

14) Љубомир Јововић, свештеник из Косова Луга, Бјелопавлићи.

15) Милорад Кљајић, свештеник.

16) Саво Кустудић, свештеник из Никшића.

17) Александар Лабовић, свештеник из Андријевачког среза.

18) Симо Лалатовић, свештеник из Никшићког среза.

19) Андрија Лаковић, свештеник из Љешанске нахије, парох Љешкопоља.

20) Маријан М. Марсенић, свештеник из Марсениша Ријеке, Андријевачки срез.

---

363 Светозар Вукмановић-Темпо: На истом месту.

20) Драгомир Мијушковић, свештеник из Пјешиваца.

22) Саво Мирковић, свештеник из Зете.

23) Томаш Николић, свештеник из Чева.

24) Крсто Нишавић, свештеник из Заостра, Берански срез.

25) Крцун Павићевић, свештеник из Пјешиваца.

26) Павле Павићевић, монах из Бјелопавлића.

27) Томо Пантовић, свештеник из Шекулара, срез Андријевачки.

28) Никола Поповић, монах из манастира Острога.

29) Радован Поповић, свештеник из Прекобрђа, Колашински срез.

30) Филип Поповић, из Зете, члан Црквеног суда у Цетињу.

31) Ђуро Радован, свештеник из Љуботиња, срез Цетињски.

32) Јован Тодоровић, свештеник из Пиве.

33) Симо Шакота, свештеник из Маина (код Будве).

34) Урош Шошкић, свршени богослов-катихета, Андријевачки срез, убијен 1945. године.

35) Иринеј Крстић, синђел, катихета у Никшићу.

36) Лука Вучинић, ђакон-катихета.

37) Бошко Драговић, свештеник, Бјелопавлићи, Даниловградски срез.

38) Јосиф Ђукић, свештеник из Брскута, Подгорички срез.

39) Ђорђе Калуђеровић, свештеник из Ћеклића, Цетињски срез.

40) Никица Јововић, свештеник из Косовог Луга, Даниловградски срез.

41) Блажо Поповић, свештеник-економ Цетињске богословије.

42) Радуле Шћепановић, свештеник, чиновник Црквеног суда у Цетињу.

43) Манојло Шошкић, свештеник, Андријевачки срез.

44) Павле Радоман, свештеник из Љуботина, срез Цетињски.

45) Станко Радуновић, свештеник из Штитара, Љешанска нахија.

46) Треба проверити имена свештеника, стрељаних у Словенији: и то Миливоје Костић, Лука Пејовић, Бранко Поповић, Славко Поповић, Душан Радовић, и Владимир Сољевић.

Свештеници које су стрељали Италијани

1) Марко Борозан, свештеник из Бокова крај Цетиња, стрељан за одмазду.

2) Др Саво Ђукановић, теолог, био политички комесар код партизана.

3) Ратомир Јанковић, свештеник из Плевања.

4) Богић Јовичевић, свештеник из Ријеке Црнојевића, стрељан 19. јула 1941. године за одмазду због устанка.

5) Новак Ковешњић, свештеник из Јеленка, Подгорички срез, стрељан у марту 1942. године.

6) Душан Маровић, теолог из Црмнице, стрељан као таоц за одмазду.

7) Бошко Поповић, свештеник из Горњег Поља, срез Никшићки, убијен под Требјесом 1942. године.

8) Симо Поповић, свештеник из Косора, срез Подгорички, стрељан за одмазду 25. јуна 1943. г.

9) Цветко Станишић, свештеник, члан Црквеног суда на Цетињу, стрељан као таоц 25. јуна 1943. године.

10) Андрија Шиљак, свештеник из Бобова код Пљеваља, стрељан 3. децембра 1941. године.

11) Мирчета Головић, свештеник из Никшића, партизани га заробили а стрељали Италијани 1943. г.

12) Иларион Мијатовић, игуман Пивског манастира, стрељан 1943. године.

13) Јоко Сочица, свештеник из Пиве, изгорео са женом, снахом и четворо унучади у

кући, коју су запалили Италијани.

14) Обрен Вуковић, свештеник из Коњуха, срез Андријевачки, убили га Арнаути, 1941. године.

Овоме се могу додати још имена: Саво Вуксановић, свештеник из Требаљева, Колашински срез, убили га комунисти; Радоња Јукић, свештеник из Андријевице, убијен на улици по уласку комуниста у Андријевицу; Раде Поповић, свештеник из Велике, Андријевачки срез, погинуо на Мојковцу у борби против партизана 1942. године.

ПОЛИТИЧКО-НАЦИОНАЛНО ОПРЕДЕЉЕЊЕ СВЕШТЕНСТВА

1.

Српску православну цркву (СПЦ) нису погађале само последице неколико окупација и прогони народа и свештенства у НДХ, него и расцеп у самом свештенству. Као што је било настало идеолошко-политичко дељење у народу настало је и међу свештенством СПЦ. И то у мери за коју СПЦ до тада није знала. Није то била само подела по политичким партијама, каквих је било до пред Други светски рат, него по идеолошком схватању и погледу на свет и живот. Појавила су се била два фронта: *национални и пропартизански.* Првоме се могу прибројати свештеници који су, упадљивије или дискретније, помагали четнички покрет генерала Драгољуба Михаиловића – Драже, као и они, који су се коректно држали према српској управи генерала Милана Недића. Разлике између једних и других биле су више тактичке него суштинске. Осим у Српском добровољачком корпусу (СДК) оружани одреди Владе генерала Недића нису имали *посебно организовану верску службу.* Верске потребе других владиних оружаних одреда вршили су, обично, надлежни парохијски свештеници.

Није, сасвим, јасно како је била организована верска служба код четника, али се може рећи да није била *једнообразна* као што ни сами четнички одреди у целој земљи нису били једнообразно организовани. Док на окупираном подручју Србије није познат ни један случај да је на челу једног четничког одреда био свештеник, за подручје изван Србије то се може рећи. Један од покретача оружане борбе против усташа у Гацку, Херцеговина, и у Голији, село Казанци, био је свештеник Радојица Перишић, који је добио и звање војводе. У Далмацији четнички одред је формирао и водио свештеник Момчило Ђујић, који је био командант четничке Динарске дивизије. И он је имао звање војводе и то је остало све до данас. У Источној Босни се помиње као један од четничких команданата, свештеник Саво Божић. За свештеника Влада Зечевића, свештеника из Крупња, зна се да је, у почетку оружане борбе у Србији, био пришао четницима, али их је брзо напустио. Под 6. октобром 1941. године забележио је Драгојло Дудић: „Свештеник Владо је дошао из Крупња ... Поп се показао прилично кавaљер; чак нам је донео и једну кутију луксузних цигарета, које смо са задовољством попушили после крџе која нам стоји на расположењу у довољној количини[364].“

Дудић помиње да је, већ средином 1941. године, међу четницима било свештеника, али је један свештеник на њега правио несвештенички утисак: „Поп је гадно псовао, скоро уз сваку реч, као да уопште није припадао овим редовима, у којима је провео своју младост. Врло живог темперамента, гаменски немиран, необуздан у сваком погледу али из њега ипак провирује другарска искреност; није нимало лицемеран. У разговору се узрујава и једном приликом, не знам тачно коме је то било упућено, поп у разговору енергично одмери до лакта и изазва општи смех[365].“

2.

364 Драгојло Дудић: *Дневник,* Београд 1951, стр. 165.
365 На истом месту, стр. 58.

У окупираној Србији у организацији генерала Михаиловића, свештеници су највише вршили дужности у позадинским организацијама: било их је, како нам је и лично познато, и команданата места и одређених територија, било их је и у штабовима појединих четничких команданата (Миливоје Мандић код Кесеровића). На конференцији у селу Ба, на дан Светога Саве 1944. године, помињу се два свештена лица: Јован Рапајић јеромонах, и свештеник Будимир Соколовић ... По жељи и наређењу генерала Михаиловића, био је основан Верски одсек при Врховној команди краљевске војске. Јован Рапајић је постављен за директора тог одсека. Рапајић је, заједно са Ратибором Ђурђевићем, оснивао курсеве у оквиру овога одсека. Команданти су слали одабране људе на курсеве: „Курсеви су имали карактер практичних вежби, а не само предавања. Сваки од ученика је морао да одржи један или два говора, отприлике онако, како би говорио на скупу своје јединице. Циљ је био да их ослободимо страха који сви почетници имају од јавнога наступа. У току викенда од 6 до 10 течајаца и са једним наставником ишли би у околна села да држимо говоре сељацима које смо могли окупити ... Као што се могло и очекивати, команданти су нам слали и веома подобне и веома неподобне људе. Изненађујуће је да су се неки од свештеника показали сасвим неподобним. Они су већ имали искристалисан приступ служби Богу и нису могли прихватити нове методе рада, а да се сами не осете угроженим. Неке смо вратили кући да нам не кваре рад са младим световњацима, образложивши, разуме се, да они и сувише знају да би били на нашим курсевима. Неки су већ почели да реагују гадно, оптужујући нас да уводимо протестантизам кроз читање Светог Писма, које је било редован део наставе[366].“

Овај мисионарски рад био је намењен, највише, религиозно-моралном подизању бораца и народа, а не вршењу било каквих дужности, које би се сукобљавале са свештеничким дужностима ... У Далмацији и на простору Лике и Западне Босне свештеници су, знатним делом, били на страни четника. Давид Н. Дамјановић даје нешто података о томе. По активности, коју су вршили, Дамјановић их дели на три групе: „Оне који су преживели усташке погроме и током рата активно припадали Четничкој Динарској дивизији; оне који по питању одбране српског народа у данима који спадају у најцрње у његовој историји, су били потпуно пасивни; и оне који су својим симпатијама или активношћу били наклоњени комунистима, каквих је, нажалост, и у нашим крајевима било.[367]“ Дамјановић наводи имена свештеника из све три ове групе као и имена оних које су комунисти поубијали: убијено их је шест, а погинула су два; партизанима је пришло пет свештеника, а неутрално су се држала четворица[368]. У Новопазарском санџаку борио се активно против комуниста свештеника Селимир Поповић ... Када се четничка Динарска дивизија повукла крајем рата у Словеначко Приморје имала је уз себе групу свештеника и уређену верску службу у јединицама.

Српско православно свештенство у Црној Гори било је, у огромној већини, на страни четника. Због тога је и дало највећи број жртава са својим митрополитом на челу. Само је незнатан број свештеника из Црне Горе пришао партизанима где су, видеће се, играли важну улогу. Масовно сатирање свештеника у Црној Гори одразило се на обнављање свештеничког кадра које је било веома тешко.

3.

На страни партизана борио се или је илегално помагао партизанску борбу знатан број и богослова и свештеника СПЦ. Још пре рата КПЈ се трудила да својом пропагандом обухвати и богословску омладину. Ова активност је била појачана после VII конгреса Коминтерне 1935. године када је пропаганда Народног фронта у Југославији била врло активна. „Не треба

366 Др Ратибор Ђурђевић: „О човеку јачем од нас“ (*Американски Србобран* од 30. марта 1983).
367 Давид Н. Дамјановић: *Кроз крв, јауке и сузе.* Чикаго 1981, стр. 227-229.
368 На истом месту, стр. 229.

заборавити да је Коминтерна на своме VII конгресу, 1935. године, донела одлуку о повезивању револуционарних традиција разних народа са савременим тежњама напредног човечанства. Политбиро ЦК-а КПЈ, још пре избијања Другог светског рата, у одлуци о задацима Фронта народне слободе каже: ‘Комунисти нису и не могу бити противни националним осјећањима разних народа. Комунисти поштују и бране борбене традиције сваког народа’[369].

Ово је, свакако, био један од разлога да су ове идеје налазиле приступа и код неких младих богослова. Нарочито нападнуте су биле три богословије: Сарајевска, Цетињска и Призренска. Од тадашњих пет богословија Сарајевска богословија важила је као најлибералнија (из ње је дошао Тодор Вујасиновић и, нешто касније, Влајко Убавић, Никола Поповић и Митар Папић). Утврђено је да је Цетињска богословија дала неколико водећих свештеника-партизана (поред *осталих* Илија Ћук, Ратко Јелић и не само они).

Од богослова, са вишом спремом били су прокомунистички оријентисани: Влајко Убавић, син проте Павла Убавића, краљевског сенатора, Никола Поповић-Крепо, Митар Папић, Блажо Зец, Душан Маровић и др Сава Ђукановић, који је студирао на Старокатоличком факултету у Берну, где је и докторирао са одличним успехом, као и Ломпар, који је касније био југословенски конзул у Женеви. Ђукановић се био кандидовао за асистента при катедри за Нови завет на Православном богословском факултету у Београду. Интелектуални ниво ових личности био је доста висок, али је њихово схватање православља и српског наслеђа било мало.

КПЈ није се тада задовољавала тим да продре у богословије и на Православни богословски факултет где су стваране комунистичке ћелије, него је покушавала да продре и у манастир Пећке патријаршије и у Дечане. У манастиру Пећке патријаршије живео је и радио монах Јован Зечевић, Херцеговац, млад и полетан човек, жељан знања. Чинио је напоре да стекне средњошколско образовање и то га је довело у везу са ученицима гимназије у Пећи, где је била врло јака комунистичка активност. Њихова предусретљивост везала га је за њих. Ја сам, године 1929, имао прилике да га упознам када је долазио код нас у Призренску богословију. Пала ми је, тада, у очи његова динамика и жеђ за знањем коју није могао да утоли на месту где се налазио. Отишао је у партизане и погинуо 1943. године. „Био је на челу чете која се спремала за народноослободилачку борбу од људи који су били избегли у манастир Патријаршије. Ухапшен је 1942. године и интерниран у Албанију. Из затвора у Тирани пуштен је 1943. године и неко време провео у једном манастиру код Фирна у Албанији, где је поново ухваћен и убијен од балиста[370].“

Миодраг Николић наводи случај монаха Григорија Соколова из Дечана, који се био спријатељио са Рамизом Саликовићем, који му је достављао комунистичку литературу. Рамиз Саликовић, легендарна личност код комуниста, говорио је овом калуђеру: „Када ти досади свето јеванђеље, прелистај овај ћитаб[371].“ Када је једном приликом хтео да му преда књигу *Основи марксизма* и *Пут интелектуалаца,* Рамиз је био ухапшен у Дечанима[372].

Јаков Блажевић наводи случај Милојка Мајсторовића, сина свештеника Мајсторовића, који је био студент права и комуниста. Он је, 1940. године, био изабран за председника општине у Доњем Лапцу; убиле су га усташе 1941. године[373]. Нарочито је био интересантан случај „попа Раше“: „Звали смо га ‚поп’ јер је био завршио богословију. Није се запопио; на Карловачкој гимназији радио је као катихета. Био је родом из Грачаца од Станисављевића[374].“ За њега вели Блажевић, да је био теоретски изграђен комуниста и изванредан агитатор: „...У

---

369 Владимир Дедијер: *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита,* Ријека 1981, стр. 570.

370 *Споменица...*, стр. 75.

371 *Политика* од 1. IV 1983.

372 На истом месту.

373 Јаков Блажевић: *Препознавање,* Загреб 1980, стр. 156.

374 На истом месту, стр. 158.

говору је знао пронаћи најбољи начин да свој темперамент и ријечи и мисао повеже у јединствени склад, у чему је био луцидан, тако да су на збору људи и омладина узвикивали за њим, аплаудирали му, што иначе није био неки лички обичај[375].“ Постао је члан Окружног комитета. Усташе су га скинуле с воза на путу за Загреб и убили[376], Срби Лике, Кордуна и Баније припадали су највише Самосталној демократској странци чије је вођство било изразито улево оријентисано.

Необичан облик сарадње са партизанима била је сарадња монахиња манастира Светог Стевана у Липовцу код Алексинца. Због те сарадње овај манастир је недавно одликован Орденом заслуга за народ са сребрним зрацима. Поводом овога одликовања писао је Т. Тодоровић: „Од првих дана устанка јула 1941. године особље манастира са игуманијом Параскевом-Анком Димшић на челу ставило се на располагање припадницима Озренског партизанског одреда и позадинским радницима НОП. Све време Другог светског рата манастир је био главни партизански пункт у борби против окупатора и домаћих издајника. Лично познанство игуманије Параскеве са народним херојем Момчилом Поповићем, првоборцем Дракчетом Миловановићем и осталим руководиоцима покрета из *предратног периода* искоришћено је да се на сабору 2. августа 1941. године у манастирској порти одржи збор и народу објасни да је у овоме крају почео оружани устанак, односно да је истога дана формиран Озренски партизански одред. Сакривено оружје по капитулацији бивше југословенске војске игуманија Параскева је тога дана предала борцима Озренског партизанског одреда“. („Политика“ од 7. децембра 1984)

У своме напису „Партизански манастир“ Тихомир Нешић даје још исцрпније податке о овој сарадњи („Политика“ од 16. децембра 1984). Према овим подацима, овај манастир је за време рата био „партизански радни центар“: „Пуне четири ратне године у манастиру је радила партизанска штампарија и радио-станица, прихватани нови борци и неговани рањеници.“ Монахиње су постале „партизанске неговатељице“ и курири. Испод монашких одежда безброј пута су носиле летке, билтене, лекове, одржавајући везу између партизанских одреда на Озрену, Сврљишким планинама и Јастребцу“.

Дешавало се и ово: „Од јесени 1941. године, замонашене партизанке и неколико бораца запослених као манастирске слуге у манастир доносе партизанску технику и остварују рад обавештајног центра ... У манастирском звонику је непрестано радила партизанска болница. Ту су се пре одласка у одреде, опорављали и побегли логораши после пробоја из фашистичког логора на нишком Црвеном крсту 12. фебруара 1942. године ... У Липовцу су се 1944. први пут састали први органи нове власти, Окружни народноослободилачки одбор Ниша и Срески народно-ослободилачки одбор Алексинца.“

Игуманију Параскеву су, напокон, открили и осудили четници али није погубљена. Пришла је партизанима као болничарка и носи Споменицу 1941. Њено световно име је Ана Димшић. После рата је радила у Савезном комитету за здравље и у многим хуманитарним установама. На манастиру стоји табла са натписом: „У овој згради је у току народно-ослободилачке борбе од 1941. до 1944. године радила партијска техника Озренског партизанског одреда.“

4.

Један број свештеника СПЦ активно је помагао партизанско-комунистички покрет како на територији окупиране Србије тако и изван ње. Не би се могло рећи да су сви ови свештеници били комунисти, али се може рећи да је највећи део њих подлегао утицају комуниста и њиховој пропаганди о томе да је КПЈ повела народно-ослободилачку борбу и да јој је главни циљ борба против окупатора, што разуме се, није било тачно. Било је међу овим

375 На истом месту, стр. 158.
376 На истом месту, стр. 160.

свештеницима и таквих који нису били задовољни са стањем какво је било дотада у Југославији, па су то своје незадовољство каналисали на тај начин.

Учешће свештеника СПЦ на страни партизана-комуниста није било равномерно у свим деловима земље. Иако њихов број није био велики последице њиховог учешћа на страни партизана-комуниста дошле су до израза после рата, а трају још и данас. На целоме подручју Црне Горе, Новопазарског санџака и Боке Которске у партизанској борби узело је учешћа седам свештеника. Све је њих митрополит црногорско-приморски Јоаникије Липовац био ставио под Црквени суд. Од њих седам, комунисти су били: Блажо Марковић, тужилац Црквеног суда на Цетињу, који је и пре рата сарађивао са комунистима. На Цетињу је основао задругу „Сељачко братство“, а касније се звала „Сељачка самопомоћ[377].“ Цвјетко Станишић, судија Црквеног суда у Никшићу, који је пре рата припадао Српској земљорадничкој страници. Стрељали су га 1943. године Италијани. Током рата се огласио као комуниста и био од њих слављен. Међу комунистима уживао је велики углед и протојереј Јагош Симоновић, који је био архијерејски намесник у Колашину. Јагош Симоновић, који је биран у водеће органе партизанске власти, помиње се често и у књизи *Колашин*[378]. У самоме почетку акције био је на страни националиста и на листи лица које су комунисти хтели да стрељају. Тврди да су га у партизане одвела деца. Умро је марта 1946. године у Колашину а комунисти су га топло ожалили. Био је већник и на Првом и на Другом заседању АВНОЈ-а, што свакако не би могао бити да комунисти нису имали поверење у њега[379].

Међу свештеницима-комунистима из Црне Горе помињу се још: Видак Дракић, Ђорђе Калезић, Руфим Жижић, Блажо Радоичић, Јевстатије Караматијевић, Ристан Павловић, Симо Ђ. Поповић, и богослови: Драгиша Церовић, помоћник џелата, Мато Антуновић, студент теологије, Јакша Булатовић, проф. и још неки други[380] ... За комунисте је радио и Василије (Мирко) Драговић, који је пре монашења био наставник веронауке у гимназији у Пожаревцу, а касније је био сабрат манастира Острога. Патријарх Гаврило Дожић био га је послао у Енглеску на дошколовање, јер је имао са њим комбинације. У Лондону се био повезао са Мајским, совјетским амбасадором. Комуниста је био и Душан Марковић, који је био завршио Православни богословски факултет у Београду. Трудио се да доведе у склад *Библију* са Марксом, што, разуме се, није било могуће. Комуниста је био и Јован Вукмановић, пре рата професор богословије у Сарајеву, а после рата у дипломатској служби југословенских комуниста ... Др Сава Ђукановић, који је већ поменут, био је комуниста, иако је био докторирао из Новога завета на Старокатоличком богословском Факултету у Берну и био цењен као студент. Пред рат био је благајник СКОЈ-а за Београд. За време рата био је једно време политички комесар; ухватили су га четници и стрељали ... комуниста је био и Блажо Зец, који је после рата постао директор гимназије.[381]

Сасвим одан комунистима био је и прота Јавстатије Караматијевић из Нове Вароши; био је председник НОО у своме месту; после је био члан и Првог и Другог АВНОЈ-а.[382] Прошао је кроз све борбе од Треће до Седме партизанске офанзиве. Погинуло му је неколико чланова породице. Направио је и војничку каријеру: био је пуковник ЈНА. Био је и лични пријатељ Јосипа Броза Тита. Умро је 9. априла 1948. године у Загребу, а сахрањен у Београду 14. априла 1948. године „уз највеће војничке почасти“[383].

На подручју Босне и Херцеговине с партизанима-комунистима сарађивало је неколико свештеника и теолога. На овом терену била је ситуација друкчија него у Црној Гори и

---

377 Пакао или комунизам у Црној Гори, издање „Гласа Црногорца“, Цетиње, свеска 8, стр. 7.

378 Батрић Јовановић и другови, Колашин, Београд стр. 392 и даље.

379 Прво и Друго заседање АВНОЈ-а, Београд 1950, стр. 307, 314; сравни Споменица, стр. 170.

380 *Пакао или комунизам у Црној Гори,* св. 8, стр. 7.

381 Имена ових личности била су писцу лично позната.

382 Прво и Друго заседање АВНОЈ-а, стр. 306, 314.

383 *Споменица...*, стр. 163-164.

окупираној Србији, где је лична безбедност људи била, колико-толико, могућа и где сатирање Срба није било тако масовно као у Босни и Херцеговини, која је потпала под НДХ. Најинтересантнија личност био је Тодор-Тоша Вујасиновић, који је завршио Сарајевску богословију, али није никада био свештеник нити у црквеној служби. Био је и вођа скаута. После завршене богословије студирао је у Паризу социологију. Вујасиновић је један од главних организатора комунистичке акције у Источној Босни. Један део свога рада описао је у књизи *Озренски партизански одред*[384]. Родољуб Чолаковић помиње и свештеника Саву Савића, кога су протерале усташе па касније је дошао у Источну Босну и придружио се партизанима[385]. У то време био је већ човек у годинама, рођен је 1876. године. После изласка из логора у Славонској Пожеги и Шапцу „провео је са својим народом у устаничком Бирчу претрпевши све офанзиве, пустошења и насиља од непријатељских хорди. Уз њега учествују и три његова сина, од којих је један стрељан од стране четника. За активно учешће и овакав допринос НОБ-и изабран је за члана АВНОЈ-а и ЗАВНОБиХ-а“[386].

Интересантан је случај Јована-Јола Зеца, који је рођен 19. јануара 1912. године у Поборима у Црној Гори и свршио богословију у Сарајеву, а службовао у Славонији. После прогласа НДХ побегао је, јуна 1941. године у Србију, где је добио место привременога пароха у Чукаревцу, нишка епархија, али дужност није примио, „јер је упућен од стране руководства НОП-а у Београду у Славонију, заједно са Душаном Маријаном, судијом из Пакраца и Лазом Тихомировићем, учитељем из Слатинског Дреновца, да сарађују на организовању првих партизанских група на планини Поуњу и Папуку“[387]. Ово се могло десити само зато, што су сва тројица били организовани чланови КПЈ.

Јован-Јоле Зец био је и теренски радник и командант групе партизана. Предводио је партизане у неколико борби. У једној од њих, 24. децембра 1941. године, имао је борбу са усташама и домобранима, који су таманили српска села и били повели собом доста људи, жена и деце. Одред Јована Зеца сачекао их је у заседи, али је борба била оштра: „Тада је поп Јован, на челу својих бораца пошао да уништи непријатељски пушкомитраљез код моста, али је ту јуначки погинуо[388].“

Иако стар и оронуо, рођен 28. децембра 1889. године, у партизане је отишао и свештеник Јован С. Шолаја. Деца су му се сва налазила са партизанима. Хром у једну ногу, кретао се са Централном болницом Главног штаба. У Босанској Крајини, био му је крај: „Ухватили су га Немци и почетком марта 1943. године, био је погубљен[389]“. Помиње га и Давид Н. Дамјановић[390] ... Овој групи је припадао и протојереј Милан Мацура, архијерејски намесник у Шибенику, рођен 1884. године. И његови синови били су активни комунисти; један од њих је осуђен на 20 година робије у Италији, а други погинуо у борби партизана: трећи је пао у борби против четника, и са женом интерниран је у Италију. Замењен је, касније, за италијанске заробљенике и одведен код партизана. После рата узео је управу Далматинске епархије у своје руке. Био је члан Удружења свештеника СР Хрватске. Умро је 27. јануара 1955. године у Шибенику.

Групи ових свештеника припада и Јован С. Миодраговић, рођен 24. јуна 1898. године у Обровцу. Ухватили су га Италијани и послали у интернацију. Замењен је за италијанске заробљенике и онда отишао у партизане. Вио је члан ЗАВНОХ-а. Повлачио се са партизанима Десете далматинске бригаде и погинуо 16. јуна 1943. године у селу Бојбодих код Фоче ... Свештеник Илија Ћук играо је важну улогу као и Ратко Јелић. Они су најважније

384 Тодор Вујасиновић: *Озренски партизански одред,* Сарајево 1950, стр. 51.
385 Родољуб Чолаковић: *Записи из ослободилачког рата*, књ. III, Загреб 1950, стр. 218-219.
386 *Споменица...*, стр. 170.
387 *Споменица...*, стр. 73.
388 На истом месту.
389 *Споменица...*, стр. 151.
390 Давид Н. Дамјановић, На истом месту, стр. 229.

личности у оснивању Свештеничког удружења. Били су активни партизани. Ђук је настрадао у једној саобраћајној несрећи, а Јелић је касније умро.

У Херцеговини је био интересантан случај свештеника Новака Мастиловића, који је био свештеник у парохији Нананићи – Фојница код Гацка. Ухапшен је од усташа око Видовдана 1941. године и поведен на ликвидирање заједно са грађанима Гацка и Автовца. Ликвидирање је вршено пред јамом „Голубњача" у селу Корита, где су жртве убијане маљем у главу и бацане у јаму. Ту су убијени и бачени у јаму протојереји Видак Вишњевац, ујак Новака Мастиловића и Шпиро Старовић, свештеник из Автовца; и један и други били су вероучитељи писца ове књиге. У моменту када је био ред да се Новак Мастиловић, који је био школски друг писца ове књиге, ликвидира, наишла је од Билеће једна италијанска колона од које су се усташе уплашиле, што је Мастиловић искористио да побегне и да се, касније, склони у Црну Гору. Касније је пришао партизанима Владе Шегрта. Био је већник Другог АВНОЈ-а, после рата председник Президијума Босне и Херцеговине. Убеђени комунисти били су Влајко Убавић, Никола Поповић – Крепо и Јован Станчић, који су код комунистичког режима добили одговарајућа места у просвети и култури.

Врло интересантна била је судбина „калуђера Мирона". Радило се о Милуну Николићу Мирону, калуђеру, рођеном 1897. године, који је, на крају, био стрељан од комуниста. Радио је са херцеговачким партизанима, постао члан КПЈ, осећао се као комуниста. Био је мобилисан од четника и одведен у Лику. Ту су га заробили партизани али му нису веровали да је комуниста и стрељали га као четничког попа. „И док је замјеник команданта бригаде Данило Дамјановић заробљеним четницима говорио пред њихово пуштање кућама, Мирон пред пушчаним цијевима групе бораца из Првог босанског батаљона, који секунд прије него што га је плотун саставио са земљом поред врела Цетине, почетком августа 1943. године, узвикнуо је: Живјела КПЈ, живјела Народно-ослободилачка војска[391]." Политички комесар био је Љувен Натрак, који је учио богословију у Сарајеву и Битољу и, касније, студирао на Православном богословском факултету у Београду.

Протојереја Миодрага Станојевића, свештеника у селу Штитари, звали су „црвени прота". Брат му Мирослав био је обешен у Ваљеву, а сестра Милеса погинула у офанзиви на Сутјесци. Миодраг је био у логорима у Шапцу, Бањици и Маутхаузену, па затим у Дахау. Још пре рата, заједно са професором Жиком Поповићем, основао је у Штитару књижницу и читаоницу. Пропагирао је агротехнику и вештачко ђубриво". Преживео је рат и прима борачку пензију.[392]

5.

Од посебног значаја била је скупштина једне групе свештеника и неколико богослова, која је одржана 15. новембра 1942. године у Српској Јасеници, коју су тада држали партизани. То је била *прва скупштина ове врсте,* која је донела одређене одлуке и упутила народу *Посланицу* у којој позива српски народ и свештенство „да остаје непоколебљиво уз редове народно-ослободилачке војске Југославије и позива српски народ и свештенство са окупиране територије као и остале родољубе и борбено народно свештенство и свештенство осталих вера, да им се придруже у светој народноослободилачкој борби"[393]. *Посланицу* је потписало десет свештеника, од којих су сви били функционери партизанских јединица и двадесет студената теологије и богослова, такође функционера у партизанским одредима[394].

У *Посланици* се критикује југословенска држава и СПЦ због немања веза са Русијом. Осуђује се терор фашиста и вели: „...Отуда нема оправдања ни за једног владику, свештеника

391 Мансур Сеферовић: „Вријеме ратно калуђера Мирона." *Политика* од 13. XII 1980.
392 *Политика* од 23. XI 1980.
393 *Споменица...*, стр. 12; одељак: „Историјска документа и литерарни прилози".
394 На истом месту.

и Србина да сарађују са окупатором. Та досадашња сарадња са фашистима једнога дела Епископата и свештенства, равна је гнусном злочину и издаји свога народа, па их народ брише из списка својих синова и изравнава их са зликовачким окупаторима[395].“ Осуђују се Гермоген и Павелићева ХПЦ. Одаје се признање патријарху Гаврилу Дожићу, али се нигде не помиње владика Николај Велимировић.

Одаје се, такође, признање и захвалност свима онима, који су пали у борби. За свештенике-партизане вели се: „Војни свештеници партизанских јединица у своме ходу са победоносним бригадама, кроз све крајеве Југославије, оживотворили су црквени живот српског народа. Многе су цркве отворене и у њима се врши служба божија, разваљене и опогањене, очишћене су и освећене. Десетине хиљада деце је крштено, десетине хиљада погинулих, покланих и умрлих опојени су, стотинама брачних парова је венчано, стотинама нових домова освећено; много хиљада је причешћено и извршени су безбројни верски обреди народа[396].“ Истиче се слобода свештенства и вели да оно никада „није било слободније у проповедању, служењу и вршењу својих свештеничких дужности него у овом народно-ослободилачком рату: никада српско свештенство није било ближе своме народу и народ свештенству него што је данас на ослобођеној територији“[397]. У складу са званичном линијом КПЈ позивају католичко и муслиманско свештенство „да се придруже својим народима који све више и масовније приступају у партизанске борбене редове“[398].

Једна група свештеника СПЦ, њих 12 на броју, из Далматинске епархије, одржала је 21. октобра 1943. године, у Буковици своју прву скупштину, којој су присуствовали и представници римокатоличког свештенства. Двојица учесника ове скупштине, протојереј Илија Булован и јереј Милорад Доброта, напустили су ову скупштину и касније приступили Четничкој динарској дивизији и са њом се повукли из земље[399]. Држани су реферати са дискусијом. Скупштина и народ који је присуствовао, осудили су југословенску владу у Лондону и Дражу Михаиловића, као и војводу Момчила Ђујића и њему сличне“: „Свештенство је потом дало пуно признање народно-ослободилачком покрету и његовим војничким и политичким руководиоцима[400].“ И са овога састанка упућен је проглас народу.

Проглас има три тачке. Свештеници себе називају „народним свештеницима“, један термин, који ће за себе употребљавати сви пропартизански расположени свештеници. Истиче се да свештенство „у данашњим изузетним приликама не може заузимати неки други став, него остаје непоколебиво на овој линији“. Позивају се свештенство и народ у борби на страни партизана „за крст часни и слободу златну“. Проглас је пун комунистичко-партизанских фраза. Позитивно је у њему само истицање у трећој тачци: „Свештенство протестује као свједок фашистичког дивљања, бијеса и нечувених звјерстава, протестује јавно против безобзирног мучења, паљења, пљачкања и убијања нашег незаштићеног народа извршених од стране бездушног фашистичког окупатора и његових слугу усташа и четника[401].“

Представници римокатоличког и православног свештенства упутили су, 30. октобра 1944. године, *Проглас* у коме поздрављају ново стање: „Не знамо“, вели се у *Прогласу,* „како ће се развијати даљи односи између Државе и Цркве, али од срца желимо и тражимо да се правилно развијају у искреном сагласју и тијесној сарадњи између Духовне и Грађанске власти, на највеће добро народа, државе и цркве[402].“

Састављачи овога *Прогласа* пуни су илузија о стварним намерама нове власти према

---

395 На истом месту.
396 На истом месту.
397 На истом месту.
398 На истом месту.
399 На истом месту; Ćiril Petešić: *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941–1945*, Zagreb 1982, стр. 246-248.
400 Ćiril Petešić, стр. 246.
401 На истом месту.
402 На истом месту, стр. 248; *Споменица,* стр. 180.

цркви и да ће она желети њену сарадњу; „Ми смо добили увјерење, да је предвиђено Повјеренство за вјерске ствари сложено од свећеника, који су толико Богу вјерни колико и народу, постати и развити заиста у надлежни орган складног рада између Цркве и Државе, те ће наши представници у Повјеренству имати високу задаћу, да тамо тумаче и покажу, како слобода вјероисповјести не оштећује државне интересе и како ни најмање не спријечава културни напредак народа[403].“ У тој нади они истичу: „То је оно ново вјеровање у нови свијет које преображава душе надбројних католичких и православних свећеника, вјеровање у свијетлу слободу Нове Југославије, у свијетлу слободу наших цркава[404].“

6.

Положај српских православних свештеника на подручју окупиране Србије био је друкчији; било је свештеника који су помагали партизанску борбу, а мање оних који су активно учествовали у њој. Тачан списак имена ових лица није лако саставити. *Споменица* наводи неколико имена тих лица, али није јасно која су од тих лица радила за партизане, а која нису. Врло је интересантан случај свештеника Драгољуба Милутиновића, који је са лажном четничком легитимацијом извео Јосипа Броза Тита из Београда и тиме му омогућио несметан излазак на терен. Са Титом, Ранковићем, Иваном Милутиновићем и Ивом-Лолом Рибаром повезао га је Владислав Рибникар. Издао је четничке легитимације, Ранковићу, Милутиновићу и Лоли Рибару. „Титу је издао и посебну легитимацију и поставио га за командира чете Јаворског одреда[405].“ Четници су га убили 20. јануара 1942. године[406].

Главне личности са подручја окупиране Србије на страни партизана су следећи: Владо Зечевић, свештеник из Крупња, прота Милан Смиљанић из Ужица, његов син Михаило Смиљанић. Помињу се још: Александар Савић из Чачка, Милош Ранковић из Самала код Краљева, Милутин Настасијевић из Сипића код Крагујевца, Милован Тиосављевић из Доњег Милановца, Милан Стаменић из Београда, ђакон Владимир Чоловић, Лазар Стругар, свештеник из околине Пожаревца, Спасоје Токовић, свештеник и песник, Чедомир Виђентијевић и његов син Алекса, свештеници. За њих двојицу пише „Весник“, орган Савеза удружења православних свештеника Југославије: „Прота Чеда и поп Алекса нису у Ваљевском крају подигли устанак, али су донекле били светлост његова. Они нису у том крају устанак подигли, али су га предводили[407].“ Свештеници Виђентијевићи, отац и син, били су ухапшени и доведени на Бањицу. Стрељани су заједно 2. априла 1943. године у Бањичком логору[408].

У партизанима у Србији био је и свештеник Данило Дукић, који је био свештеник у Клању. Потиче из свештеничке породице. Са Миланом Таковићем постављао је „народне судове“ по Мачви. Умро је 15. фебруара 1975. године. У некрологу, који му је написао Миодраг М. Станојловић, вели се и ово: „Приликом успостављања народне власти бирани су у њу само они које је народ желео, а народ је желео да чује реч проте Данила[409]. Био је најпре ухваћен и од немачког Војног суда осуђен на смрт, али му је казна била замењена за 35. година робије и послат је на издржавање казне у Маутхаузен, а одатле у логор Штајн. Ослобођен је од стране Црвене армије у мају 1945. године.

У логор у Мозбургу био је послан протојереј Небојша Кондић, који је припадао оним свештеницима који су из НДХ били пребегли у Србију. Слали су га из логора у логор, а

403 На истом месту.
404 На истом месту.
405 Споменица, стр. 102-103.
406 На истом месту, стр. 103.
407 „Вјесник“ број 68 од 1. II 1952.
408 Споменица, стр. 48-49.
409 „Вјесник“ број 619-620 од 1. IV 1975.

најпосле у Дахау где је био до краја рата. Међу првим ступио је у Удружење. Умро је 22. октобра 1962. године[410].

7.

Током времена, а нарочито пред крај 1942. године, комунистичко вођство почело је да увиђа штетност грешака које су чињене према Цркви и свештенству у почетку партизанске борбе. Ретки су били случајеви да су партизани у окупираној Србији поштовали верске обреде. Један такав случај забележио је Драгојло Дудић у своме *Дневнику:* опело стрељаном партизану извршио православни свештеник по прописаном обреду Цркве. То је било 11. августа 1941. године. Дудић је записао: „Стигли смо на гробље тек што је поп завршио своју дужност. Чича је наставио својим говором[411].“ Ово је било у селу Рабијама. У то се време вршила диференцијација у опредељењу између четника и партизана. Дудић је, 14. августа 1941. године, записао: да су код њих била дошла два четника, један је био сељак, а други поп[412]. У Брежу је, пред кафаном, локални свештеник, 23. августа 1941. године, седео за столом заједно са партизанима: „Водила се дискусија[413].“

Убрзо се све то мењало. У Причевићу је, 22. септембра 1941. године, Дудић записао: „Тамошњи свештеник је говорио како се спрема велика војска да све по шумама разоружа. Дали смо налог нашој чети у Осечини да још у току раног јутра похвата све те петоколонаше и доведе ради истраге[414].“ Већ у то време, вели Дудић, водио је једну чету четника поп Боривоје Ненадовић: „Дуго би било описивати какве су се све сцене одиграле јуче и данас између мене, попа Боре и поручника Лазе Станића. Ову буну дигли су тобоже због тога што сам ја мобилисао десет муслимана младих војних обвезника у Малом Зворнику[415].“

Када су се нашли у Босни, нарочито у Босанској Крајини, партизанско вођство је осетило практичну потребу да промени држање према верујућем народу. Промена овога става дошла је до израза и у одлукама Првог заседања АВНОЈ-а на коме су као делегати била четири православна свештеника и један свршени богослов (Тодор Вујасиновић)[416]. У осмој тачци Резолуције Првог заседања АВНОЈ-а речено је: „У АВНОЈ-у сакупљени су представници свих народности, вјера и антифашистичких политичких партија, који су се на дјелу показали вјерни и одани на раду који су издржали сва искушења тешке борбе за народно ослобођење[417].“

При Извршном одбору АВНОЈ-а основан је Верски одсек, а партијски активисти су одржавали конференције у Бихаћу и Цазину. На ове конференције долазили су и римокатолички свештеници и хоџе: било је педесет хоџа и три фратра:[418] „Изложио им је став према верама и верским службеницима и позвао их да се искрено и поштено придруже народно-ослободилачкој борби и да народу редовно објашњавају потребу оружаног јединства Срба, Хрвата и Муслимана у борби против окупатора, усташа и четника. Њихов рад пратим и видећемо ускоро колико ће испунити исправно своју дужност. Поред штампане и растурене Посланице српских свештеника и о Курбан Бајраму упућен је писмени краћи поздрав муслиманима, који су потписали наш вјерски реферат муслиманске вјере Сејро Мисић, хоџа III. Санџачке бригаде и Мехо Омерхоџић из Петрова[419].“

410 На истом месту.
411 Драгојло Дудић: *Дневник,* стр. 50.
412 На истом месту, стр. 57.
413 На истом месту, стр. 85.
414 На истом месту, стр. 139.
415 На истом месту, стр. 169.
416 *Прво и Друго заседање АВНОЈ-а,* стр. 13.
417 На истом месту, стр. 73.
418 На истом месту, стр. 91.
419 На истом месту.

Партизанско вођство је сада иступало либералније. Решили су да се изда Партизански календар; није ометана верска настава; могле су да раде и верске школе: „У местима где постоје верске школе, клостери и мектеби, треба их оставити да раде и даље, контролишући њихов став према народно-ослободилачкој борби, а не мешати се у питање вере и наставе[420].“ Одобрено је да се у школама држи верска настава: „Без сметње одобрава се предавање веронауке за католике, муслимане и православне и остале вероисповести. Тако исто одобрава се да ученици ових школа вероисповести могу похађати своје конфесионалне школе, у слободним часовима, у колико такве школе постоје и могу самостално радити ... Смјер школе је ослободилачки и антифашистички. Васпитање у њој има за начело: просветом слободи ... Настава вјере у основним и народним конвенционалним школама има се изучавати у духу узајамне вјерске трпељивости, вјерске дисциплине и дужног поштовања других вјероисповести. Васпитање у вјерском духу не смије довести дотле да васпитаници прецењују своју, а потцењују друге вјере, јер вјера не смије да дијели човјека од човјека[421].“

Све ове тезе ушле су и у одлуке Другог заседања АВНОЈ-а. Тито је, тада, нашао за потребно да демантује да њихова борба има за циљ бољшевизирање земље: „Нас су клеветали и још клевећу са свих страна, али по јединственом плану. Сви окупатори, врховни квислинзи и продане издајице и њихови господари у иностранству и говорили су и говоре да је наша народно-ослободилачка борба у Југославији чисто комунистичка ствар: бољшевизирање земље, покушај комуниста да узму власт, укидање приватне својине, *уништење цркве и вере, уништење културе* итд. Ове су клевете старе и отрцане ... Прошла су она времена када је шака реакционара приписивала, понекада са успехом, комунистима Југославије и сличне ствари, да би их изоловала од народа“[422].

У упутствима Националног комитета ослобођења Југославије о организацији просвете речено је: „Народни ослободилачки покрет, који је изграђен на најдемократскијим начелима, бори се за поштовање слободе савести и верског убеђења. Ради тога стоји на становишту да се родитељи сами и индивидуално изјасне да ли желе да њихова деца уче веронауку или не. Народно-ослободилачки одбори дужни су да оној деци која се јаве да желе учити, омогуће верску обуку и да им ставе у ту сврху на расположење школске просторије и друге потребштине[423].“

Све ово ће се, током времена, показати као обично теоретисање. И овде је за партизанско-комунистичко вођство важила она народна изрека: нужда закон мења. И они су према потреби мењали свој став према верујућим људима. Владимир Дедијер је 25. децембра 1942. године, записао у свом Дневнику: „Вратили смо се са седнице. Поставило се питање верских обреда. Несвршени богослов Богдан Кубурић крштавао је децу, па неке жене питају да ли је тај чин пуноважан. Казао сам Одбору да упути питање о томе Верској комисији при Врховном штабу, којој је на челу поп Владо Зечевић[424].“

У селу Дринићи партизани су славили Божић и обилазили комшије, када су славили крсну славу: „Читаво пре подне ишли смо из куће у кућу. Све су нам то добри суседи, сви моле да их данас посетимо. У подне код нас чесница, наредио Ђидо (Милован Ђилас) да се направи. Стари Ребић је тражио пару[425].“ У штампарији, у месту Дринићи, штампана је Посланица православних свештеника у 300.000 примерака и растурана као пропагандни материјал.

Наредбом од 22. јуна 1942. године Јосип Броз Тито успоставио је звање *војних свештеника* при бригадама са *називом војни референт.* Одређено је било: „Ако у бригадама

420 На истом месту, стр. 98
421 На истом месту, стр. 101.
422 На истом месту, стр. 12.
423 На истом месту, стр. 281.
424 Владимир Дедијер: *Дневник,* II, Београд 1945, стр. 43-44.
425 На истом месту, стр. 57.

има више свештеника, један је бригадни а остали батаљонски. По дужностима и правима равноправни су. Штаб бригаде одређиваће, као бољи познавалац, који ће бити бригадни а који батаљонски ... Знаци распознавања су: бригадни: на левој руци крст (за хришћане), за муслимане полумесец, итд., два ширита испод знака, а за батаљон са једним ширитом. На капи петокрака звезда[426].“

Сарадња муслиманских хоџа са партизанима за време рата није била ретка појава. Ово је истакао и Владо Шегрт, генерал у пензији и члан АВНОЈ-а, у једночасовном предавању које је одржао 21. децембра 1984. године, у ГХБ Медреси у Сарајеву. „Препород“ од 1. јануара 1985. године, доноси: „Друг Владо је споменуо неколико својих сусрета са имамима и хоџама у току НОР-а који су му помогли и са народном војском сурађивали како би се бројност активних учесника у ослободилачком покрету што више проширила. За тадашњег хоџу из Вољевца код Г. Вакуфа је казао, да ми је помогао да је пушку узело преко 60 младића у селу. Тако нешто је чинио и хоџа Тенић из села Карауле код Травника, са којим је остао у пријатељским везама све до његове смрти а са његовом породицом до данашњих дана. За муслимане Прозора и Неретвице има најбоље ријечи, а хоџа из Солакове Куле био је његов лични пријатељ у кога је имао највеће повјерење.“

Дужности су им биле: „1) вођење књига погинулих и умрлих другова и другарица; 2) популарисање народноослободилачке борбе, партизанских јединица у народу кроз крајеве куда пролазимо (по потреби и могућности залазити у домове); 3) Свештеници су обавезни да народу врше све верске обреде бесплатно, уколико то народ захтева; 4) добровољне прилоге од народа обавезни су предавати интендантима својих јединица“[427].

Партизани су, у јануару 1942. године, прослављали дан Светога Саве. То су радили и 1945. године, а то су радили и у школама: „Сва је штампа на ослобођеној територији донела чланке о значају Светога Саве. Један чланак донео је ‚Вјесник’ Народног фронта Хрватске[428].“ Прослављен је и Ђурђевдан. Тито је упутио посебну „Ђурђевданску заповест“. Слављен је и Васкрс као и други верски празници[429].

Дедијер је описао како је Владо Зечевић са једним свештеником из Гламочког Поља, „који се завукао у неко сено и преживео усташки покољ освећивао цркву. У њој голи зидови. Прво су усташе све побили, а затим су наредили да сви Срби морају да дођу да руше цркву, али је букнуо устанак. После су дошли Италијани, од цркве направили шталу, доводили коње, олтар претворили у свој нужник. Ватру су ложили, и срали и пишали. То су правили идиоти. Не познају масе. Исто су чинили и са џамијом.

Звона опет звоне. Народ почиње да придолази. Црква је опрана, јуче су је чистиле жене из Гламоча и све плакале. Брује звона, хитају сељаци у дугим белим чакширама, црвеним прслуком и округлим капама које ми називамо личким. Први пут после четрнаест месеци чују се звона у Гламочком Пољу“[430].

Није никакво чудо да је ово привлачило народ, који је био прогоњен. У њему је живела верска свест. Она није замирала ни код народа у Црној Гори, где су партизани, у почетку, били изразито непријатељски расположени према свештенству и цркви. У Колашинском крају партизани су сахрањивали своје погинуле по црквеном обреду. „На сахрани партизана, палих на Барама Краљевским, хор културно-уметничке групе Среског НОО певао је Лењинов посмртни марш. Опело је извршио прота Јагош Симоновић са другим свештеницима[431].“

Партизани овога краја окупљали су се око цркава и манастира: „Другог дана Духова, 1944, 5. јуна, код колашинске цркве држан је традиционални Сабор, на коме су говорили,

426 Vladimir Dedijer: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, II, Rijeka 1981, стр. 571.
427 На истом месту, стр. 572.
428 На истом месту, стр. 578.
429 На истом месту, стр. 580.
430 На истом месту, стр. 574.
431 *Батрић Јовановић и другови,* стр. 392.

пред око 2.000 људи, Блажо Јовановић, прота Јагош Симоновић, Нико Павић, Обрад Цицмил, Јован Ћетковић[432].“

„Огромна већина становништва у срезу Колашинском била је у оно вријеме религиозна. Партијска организација је строго поштовала ту чињеницу. Упорно се залагала да се ништа не мијења у вјерским обичајима и навикама[433].“ У манастиру Морачи одржан је, 1. децембра 1943. године, помен партизанима палим код Пљеваља. Богослужење је вршио прото Јагош Симоновић са неколико свештеника. Била је присутна велика маса народа. Били су присутни и партијски, војни и други руководиоци[434]. Године 1944: „Партизани су донијели бадњак, јашући на окићеним коњима. Била је присутна велика маса народа из вароши и околине, одушевљена овим гестом партизана. Среску НОО се бринуо и о размјештају свештеника. У Извјештају од 10. априла 1944. године стоји да у срезу има седам свештеника и да су четворица у четницима. У Доњој Морачи била су три свештеника, па су једнога послали у Липово да обави богослужење о Ускрсу. Одбор је наредио да се одмах чим прођу пости, сва некрштена дјеца имају крстити, а невенчани парови да се вјенчају[435]“. Чему се овим смерало види се и по томе, што је у децембру 1943. године наредбом Вјерског одсјека Извршног одбора ЗАВНОХ-а „забрањено да се помиње у црквама квислинга црногорско-приморског митрополита Јоаникија Липовца, да се свештеници моле за српског патријарха Гаврила Дожића“[436] ... Свештеници су били дужни да врше бесплатно све обреде које буду тражили верници „с тим што су НОО бринули о исхрани свештеника и њихових породица.“ У једном распису Вјерског одсјека Извршног одбора ЗАБНО-а каже се: „Свештенство је дужно, „да по примјеру старих српских свештеника учествује у ослободилачкој борби свога народа и да у том погледу даје примјер како се са крстом у лијевој и мачем у десној руци гине за свој народ“[437] ... Радило се о томе да и свештенство и народ гину за циљеве партизанске борбе. Све мере, методи и тактике били су дозвољени, јер, и овде, циљ освештава средства.

СУСРЕТ СА НОВОМ ВЛАШЋУ

1.

Могло би се рећи да је први сусрет СПЦ са новом, комунистичком влашћу био скоро, романтичан. Улазак Црвене армије у Београд и југословенских партизана, дочекан је, од тадашњег вођства СПЦ као *ослобођење* за којим се чезнуло. Радовали су се као да нису знали ни *ко* им ни *шта* долази. Да их је било захватило одушевљење види се и по ономе шта је о томе писао Гласник СПЦ, бројеви за 10, 11 и 12 од 31 (18) децембра 1944. године. То је поздрав ослобођењу како су га они, тада, схватили. Речено је, да је *овај 20. октобар „потпуно* ново поглавље у историји целе наше земље, а посебно белога нам града Београда“[438].

Све је, види се, пливало у народноослободилачком и панславистичком одушевљењу: црвеноармејци су „руска браћа“ и ослободиоци на које се одавно чекало. То су браћа и сестре „из велике руске земље“, који се жртвују за наше ослобођење. Опомињу се, међутим, домаћи, да би требало да будемо сада једномислени, да имамо једнаку љубав и да живимо тек сада у слободи и снази: „ништа да не чинимо из ината, или славољубља, него да се искреним и преданим радом на заједничком пољу потпомажемо и да искрено једни друге ценимо, да се

432 На истом месту, стр. 558.
433 На истом месту, стр. 596.
434 На истом месту, стр. 596.
435 На истом месту, стр. 597.
436 На истом месту, стр. 587.
437 На истом месту, стр. 597.
438 *Гласник СПЦ,* број 10, 11, 12 од 31. (18) XII 1944, стр. 81.

не старамо само за своје добро, него и за корист наше браће ... Као што смо за време тешких и црних дана окупације постојани, издржљиви, Богу и родини одани били, на делу некористољубиви и човечни, живели и радили, тако и сада у чврстом и поштеном животу, пуном врлина, бити најпоузданији носиоци и браниоци наше народне и државне слободе“[439].

Следио је низ *манифестација,* које је требало да покажу одушевљење са стањем које је настало. Већ 12. новембра 1944. године одржан је у Саборној цркви у Београду „парастос изгинулим херојима за ослобођење Београда“. Чинодејствовали су: митрополит Јосиф, епископи Нектарије и Арсеније „као и више од тридесеторице свештеника, једнога архиђакона, тројице протођакона и тројице ђакона“[440]. Утисак је, стварно, морао бити импозантан. Пре тога је, 22. октобра 1944. године, одржано захвално молебствије на дарованој нам слободи, а борцима пожељно да са савезницима Американцима и Енглезима, постигну нове херојске успехе у биткама за слободу и културу света“[441].

На овом помену, коме су, у име АВНОЈ-а, присуствовали др Иван Рибар, Марко Вујачић и Моша Пијаде, а од Националног комитета ослобођења Југославије: Владислав Рибникар и Владо Зечевић, а у име Врховног Штаба ПО и народно-ослободилачке војске: Арсо Јовановић, Пеко Дапчевић и Љубомир Ћурић. Помен је, опет, служио, митрополит Јосиф. Све је то личило на понављање сцене из предратног времена. Митрополит Јосиф је изразио радост Срба „што и ми са славним савезницима својом лептом суделујемо у крчењу нових путева општој човечанској свећи. Надамо се да ће нам туђе искуство помоћи да избегнемо *експерименте* који могу бити ризични и неблагодарни. Као да осећам душе погинулих јунака, и као да чујем њихов шапат да се тих експеримената чувамо и клонимо; они нам поручују, да је њиховим душама наша братска слога, умереност и разборитост, узајамна љубав и једнодушност најпријатнија“[442] ... На крају помена представници АВНОЈ-а, „целивали су крст и примили нафору, потом су приступили и остали представници власти, целивали крст и примили нафору“[443].

Ношен својим илузијама, тачније подстакнут жељом да Србију не искључи из сцене збивања тога дана, митрополит Јосиф је развио живу активност. Он рањеницима, у болници на Дедињу, честита славу Светога Николаја, прича им о томе како су у Првом светском рату српски војници славили славу у рововима; делио им је пакетиће са поклонима; дао је свакоме војнику крстић са џепним календаром за 1945. годину. У пакетићима је било „парче печења, колача, јабука, као дар СПЦ. Осим тога Српска црква је приложила своту од 120.000 динара за побољшање хране рањеницима“[444].

Генерал Жуков позвао је, преко свога ађутанта, епископа на другарску вечеру. Били су Јосиф, Нектарије, Симеон, Владимир и Валеријан. Вечеру је приређивао официрски хор Црвене армије, која је учествовала у освајању Београда. ТАСС-ов представник посетио је митрополита Јосифа 24. октобра 1944. године и задржао се са њим у дужем разговору[445]. Црква је повела акцију за прикупљање прилога за наше и руске војнике, која је трајала од 1. до 20. децембра 1944. године[446].

Пошто је руска заграницна јерархија са митрополитом Анастасијом на челу напустила Југославију, 7. септембра 1944. године, затражено је од руске црквене општине (биле су две) да буду примљени под покровитељство СПЦ. Био је одређен професор Јован Сокаљ за старешину Руске цркве у Београду. За вођење свих епископских послова ове цркве био је

439 На истом месту.
440 На истом месту стр. 82.
441 На истом месту.
442 На истом месту.
443 На истом месту, стр. 83.
444 На истом месту.
445 На истом месту, стр. 89.
446 На истом месту, стр. 90.

одређен епископ Владимир Рајић[447].

Божићна Посланица Светог архијерејског синода, коју су потписали митрополит Јосиф, епископи Емилијан, Јован и Нектарије, писана је у томе духу одушевљења новонасталим стањем. Истиче се, нарочито, учешће „братске руске војске“ и указује на стање какво се налази у земљи: „Као Срби са довољно историјског искуства и као хришћани са јеванђељским схватањима и осећајима делимо невоље људи[448]“. Уверени су, сасвим, да се приближава крај рата и скори повратак и састанак са патријархом Гаврилом. Због тога препоручују да свак преиспита себе и одговори на питање: „Да ли се нисмо у чему огрешили о своје дужности према Богу, према роду, према ближњему и према души својој? Ако се ко огрешио нека се покаје и поправи да би се отклонило свако зло и недогледне последице у нашем народу[449].“

2.

Народноослободилачка фатаморгана брзо је ишчезавала. Настао је сусрет илузија са стварношћу. Нова власт, безбожна по свом суштинском опредељењу, настојала је да се утемељи у народу у чије је име, без икаквог овлашћења, говорила. Удварање верујућим људима брзо је нестајало, а стварност се све јасније оцртавала. Руководство нове власти, које је било опијено својом победом, која је најмање била његова, приступало је остваривању свога плана и програма, који су усмеравали будући развој државе у сасвим друкчијем смеру од онога који је очекивала већина народа. Руководство нове власти, у ствари руководство КПЈ, стварало је своју власт и остваривало свој поглед на свет и живот. Суочила су се, негде драстичније, негде пак, мање драстично, два поретка и два супротна погледа на свет и живот при чему је Црква била у сасвим подређеном положају. Сила и власт били су у рукама КПЈ, а интензивност примене те силе зависила је од такта и увиђавности појединих органа нове власти.

Као што се могло очекивати свештенство је било прво на удару нове власти: настали су не само политичко-друштвени, него и физички прогони. Хапшени су свештеници и у Београду и ликвидирани без икаквог суђења: писцу су позната два случаја ове врсте: протојереј Недељко Стреличић, свештеник у Раковици код Београда и Сибин Станковић, такође свештеник у Београду. Та судбина је снашла и свештеника Драгослава Обућину ... За време званичне канонске посете у Оџацима (Бачка) нападнут је бачки епископ др Иринеј Ћирић, – „па како овај случај није једини, али је најтежи, јер је по свему спреман“[450]. Физички су били нападани и епископи зворничко-тузлански др Нектарије Круљ, и бањалучки епископ др Василије Костић; био је нападнут и онемогућаван му је рад и епископ горњо-карловачки Никанор Иличић.

У првим годинама после преузимања власти, комунистичке власти на разне начине прогониле су и злостављале свештенике СПЦ. Свети архијерејски синод СПЦ прикупљао је све податке о овоме, али их није могао објављивати. У званичној штампи СПЦ именовано је само неколико оваквих случајева. Свети архијерејски синод је решио: „Да се прикупе подаци о разбојничким нападима на свештена лица и да се то достави Претседништву владе[451].“ Народни одбор Г. Љешански, Црна Гора, наређивао је свештенику Радоју Ђуришићу „да се не сме потписивати као протојереј, јер је тај чин добио за време окупација“[452]. Протојереј Десимир Миколић и Вера Вељковић, члан црквеног хора, осуђени су „да плате у новцу по

447 На истом месту, стр. 91.
448 На истом месту, стр. 74.
449 На истом месту.
450 *Гласник СПЦ,* број 1 од 1. I (19. XII 1946) 1947.
451 *Гласник СПЦ,* број 5 од 1946, стр. 68.
452 На истом месту.

2.000 динара или 40 дана принудног рада зато што су у црквеној канцеларији одржавали непријатељски скуп за оснивање црквеног хора[453]. Тражено је од грађанских власти да „приликом лишавања слободе свештеника известе надлежну црквену власт“[454]. Они то, очито, нису чинили. После напада на епископа др Иринеја Ћирића он је држан у кућном затвору. Свети архијерејски синод је тражио објашњење о „околностима због којих се још увек налази у кућњем затвору епископ бачки Иринеј“[455].

Народни окружни суд у Сиску осудио је протојереја Стојана Савића из Дубице на три године изгона у Београд. На Симу Кондића, свештеника из Босанског Новог, извршен је напад; Срески одбор у Српцу насилно је иселио свештеника у Босански Кабаш[456]... Јереј Душан Радовановић, парох нишавски, „осуђен је на три године лишавања слободе с принудним радом“, између осталога и зато „што је говорио да народ треба да верује у Бога и да иде у цркву ... да се деца крштавају и људи венчавају по обичају Православне цркве. Врховни суд Србије смањио је ову казну на годину дана“[457]. Тешком казном био је кажњен и протојереј Драгутин Маринковић, парох Параћински. Он је осуђен „на трајан губитак српске националне части и шест година тешког принудног рада као и одлука Президиума Народне скупштине Србије којом му је казна тешког принудног рада опроштена, па је предмет придружен *сличним предметима*“[458]. ... На робији је био и свештеник Гљеб Кватовски, али је касније пуштен са робије[459].

3.

Вршење насиља над појединим свештеницима било је праћено самовољним мешањем и у рад црквених органа. И о томе је Свети архијерејски синод прикупљао податке и регистровао поједине случајеве. Било је доста случајева ометања *вршења богослужења*[460]. Нишки епископ др Јован Илић интервенисао је код државних власти „због погрешака које се чине са стране извесних државних органа Цркви и црквеној имовини приликом спровођења аграрне реформе“[461]. Савезној влади је упућена жалба „о некоректним и незаконитим поступцима органа грађанске власти према органима и установама СПЦ“[462]. Грађанске власти чине сметњу црквеним органима при прикупљању добровољних прилога за Цркву. Влада је замољена да „повуче своју забрану сакупљања ових прилога, ако таква забрана постоји“[463]. У Доњем Товарнику, епархија београдско-карловачка, покушано је рушење цркве“[464].

Свети архијерејски синод тражио је од Председништва владе Србије објашњење „по случају затварања свештеника, вероучитеља и школске деце у Крушевцу“[465]. Поднешена је жалба Министарству унутрашњих дела Србије против решења, „којим се забрањује скупљање прилога за СПЦ“. Демантоване су вести да СПЦ прима новац из иностранства.[466] У Београду је, 15. маја 1946. године, власт забранила ношење литије на Спасовдан, „јер је тога дана радни дан“. Пред Вазнесенском црквом у Београду организован је инцидент, а на

453 *Гласник СПЦ,* број 8 од 1. VIII (19. VII) 1946, стр. 114.
454 *Гласник СПЦ,* број 2 од 1. II (19. I) 1946. стр. 20.
455 *Гласник СПЦ,* број 2 од 1. II (19 I) 1946, стр. 23.
456 *Гласник СПЦ,* број од 1. I (19. XII 1946) 1947, стр. 6.
457 *Гласник СПЦ,* број 5 од 1. V (18. IV) 1947, стр. 156.
458 На истом месту.
459 На истом месту.
460 *Гласник СПЦ,* број 9 од 1. X (11. IX) 1945, стр. 85.
461 *Гласник СПЦ,* број 5 од 1946, стр. 68.
462 На истом месту, стр. 69.
463 На истом месту.
464 На истом месту.
465 На истом месту.
466 *Гласник СПЦ,* број 8 од 1. VIII (19. VII) 1946, стр. 114.

Духове пред црквом у Рипњу и то за време литургије[467] ... Ометано је читање Васкршње Посланице 1946. године „па је закључено да се сви ови случајеви пријаве надлежним државним властима у општем протесту"[468] ... Покушано је да се поруши парохијски дом у Моравићу, епархија Београдско-карловачка[469]. У Тимочкој епархији чињене су сметње свештенику да одлази у села ради вршења опела „и онда ако прими добровољну награду од парохијана, као и о случају из исте епархије око спровођења аграрне реформе у манастиру Каленићу и одузимању од манастира већега дела стоке, пића, и великог конака, да су у епархији браничевској одузимања економског инвентара у манастиру Туману и предаје истога државном воћном расаднику"[470].

Министарство за аграрну реформу наредило је, „да се сва гробља имају изузети од црквених општина и предати месним народним одборима. Епископу рашко-призренском Владимиру наређено је „да стане у одбрану да се гробља као освећена места изузму испод аграрне реформе"[471] ... Власти су на више места запоселе црквене зграде за потребе двоје војске. То се, највише, односило на епископске резиденције и на зграде богословија[472]. ... Манастиру Дивљанском, епархија Нишка, одузето је и оно земљиште што му је аграрном реформом остало, као и изгредима представника грађанских власти према имовини и братству манастира Вис. Ржани, епархија Нишка[473].

Месни народни одбор у Карађорђеву, епархија бачка, наредио је свештенику Јовану Тонићу да напусти парохију[474]. Пароху у Белом Потоку, епархија Београдско-карловачка, „власти ометају на све могуће начине и забрањују рад, па чак и живот доводе у опасност"[475]. „У цркви Дубравици, браничевска епархија, бачен је експлозив у цркву због чега је јако оштећена"[476]. ... У цркви Завојачкој, епархија Нишка, извршена је крађа, а у цркви у Михаљевцима, епархија Београдско-карловачка, извршена је провала и вршено обесвећење. У колонији Лазареву, епархија Бачка, забрањено је свештенику да „служи свету литургију на Тодорову суботу и да причешћује народ." У колонији Велебит, код Старе Кањиже, „забрањено је свештенику да на други дан Божића служи свету литургију". У Скрадину, Далматинска-епархија, милиција је са црквеног торња скинула заставу, „која је тамо била истакнута на дан храмовне славе Светога Спиридона". Месни народни одбор у Каонику, епархија Нишка, отерао је законитог свештеника и поставио другога. У Великом Шиљеговцу, епархија Нишка, МНО захтева да се за свештеника постави лице „које срески збор изгласа". У Бањалучкој епархији „тамошње државне власти одузимају од свештеника жито које овај добије од народа као награду за обављена чинодејства". У Махали-Зети, епархија Црногорско-приморска „малтретирано је шест свештеника, који су дошли на погреб Андрије Драговића". На забави у Бутојну, коју је приредио Одбор „Просвете", Бањалучка епархија, забрањено је певање химне Светоме Сави[477].

4.

Један од облика деловања против Цркве било је подстицање свештеника на самовољну активност, уперену против дисциплине и послушности епископима. У материјалима Светог

467 На истом месту.
468 На истом месту.
469 На истом месту, стр. 114-115.
470 На истом месту.
471 На истом месту, стр. 115.
472 *Гласник СПЦ,* број 2 од 1. II (19. I) 1946.
473 *Гласник СПЦ,* број 5 од 1. V (18. IV) 1946, стр. 155.
474 На истом месту.
475 На истом месту, стр. 157.
476 На истом месту.
477 На истом месту, стр. 157.

архијерејског синода има, поред података о сепаратистичкој делатности свештеника у Јужној Србији и Црној Гори, података и о извесним *нелегалним* активностима свештеника у другим деловима земље. На конгресу свештеника Румунске цркве појавила су се и два свештеника СПЦ (означени у актима као М. С. и М. М.), које није био нико делегирао, него су отишли самовољно.[478]

У Браничевској епархији одржаване су свештеничке конференције, „које су сазиване на захтев органа грађанске власти и одржавају се у присуству ових органа[479] … Свештенство епархије Жичке послало је са своје скупштине, држане 6. марта 1947. године, поздравни телеграм патријарху Гаврилу Дожићу који је, изгледа, био непожељан. За то је затражио од епископа Викентија, „који је заступао жичког епископа, да јави каква је ово скупштина била и да ли је она одржана са знањем и одобрењем надлежног архијереја“[480]. Од 160 свештеника и 42 монаха на скупштини је било само 27 свештеника и два монаха. Наређено је „да се испита ко је сазивач ове скупштине и да се против њега поведе дисциплински поступак како би се спречили самовољни поступци појединаца, и нарушавање правилног поретка у Цркви. Исто тако да позове на саслушање и свештенике учеснике на овој скупштини и што они ван Цркве и по чијим наговарањима траже и да их саветује да своје нарочите жеље износе преко свога надлежнога архијереја и овим путем својим вишим црквеним властима подносе[481].

Свакако у директној вези са овим појавама донет је Распис Светог архијерејског синода „о забрани држања свештеничких конференција без знања и дозволе надлежних архијереја, а које се конференције сазивају по сугестијама политичких органа, па су истовремено размотрени извештаји таквих конференција одржаних и у нишкој и банатској епархији“[482].

Ако се у вези одржавања ових самовољних свештеничких конференција радило, мање-више, о режимским покушајима цепања унутар СПЦ, свештеничка акција у Црној Гори и у Јужној Србији имале су изразито *сепаратистички карактер.* Као и у првом тако је и у другом случају иза оваквих акција стајала КПЈ. Намера је, бар једним делом, била да се од *јединствене* СПЦ направи *разједињена* и њезина *подела* прилагоди изградњи државе на федеративним принципима сходно одлукама Другог заседања АВНОЈ-а. И по одлукама Другог заседања АВНОЈ-а и по решењу *националног питања* према тезама КПЈ били су и становници Јужне Србије (сада СР Македоније) и Црне Горе (тада СР Црне Горе) *Македонци* односно *Црногорци,* али не *Срби.* Они су, по овим *тезама, били посебне националности, које имају право* и на своју посебну Цркву чиме би се употпуњавала теза КПЈ о националним посебностима и једних и других.

У то време стање наше цркве у Црној Гори било је више него тешко. Велики број свештеника је изгинуо у грађанском рату, поубијан или од комуниста или од окупатора. Један, доста бројан, део свештеника повукао се, у јесен 1944. године, са митрополитом Јоаникијем Липовцем, заједно са црногорским четницима у Босну. На крају рата комунисти су убили и митрополита Јоаникија и ове свештенике без да су икада казали где и како. Светозар Вукмановић-Темпо, чији је брат др Лука Вукмановић био у овој групи и који је свакако, морао да зна шта је било са њима, одбио је да о томе говори са својом мајком, о чему смо говорили у ранијем поглављу ... У два маха молио је Свети архијерејски синод Председништво владе и Земаљску комисију за верске послове „за извештај где се сада налази високопреосвећени господин Јоаникије“[483]. Други пут је Свети архијерејски синод констатовао да нема нових података о судбини митрополита Јоаникија и власти се моле да се

478 *Гласник СПЦ,* број 2 од 1. II (19. I) 1946, стр. 20.
479 *Гласник СПЦ,* број 1 од 1. I (19. XII 1946) 1947, стр. 6.
480 *Гласник СПЦ,* број 5 од 1. V (18. IV) 1947, стр. 155.
481 *Гласник СПЦ,* број 5 од 1. I (18. IV) 1947, стр. 159.
482 На истом месту, стр. 156.
483 *Гласник СПЦ* број 5 од 1. V (18. IV) 1946, стр. 66.

„настоји да се о томе нешто сазна“[484].

Део свештенства, које је остало у Црној Гори, одржало је, 14. и 15. јуна 1945. године своју скупштину и донело Резолуцију. Тада је већ постојало Удружење свештеника Црне Горе и Боке Которске коме је био на челу Петар Капичић. За ово време администрирао је црногорско-приморском митрополијом митрополит Јосиф. У својој Резолуцији ово свештенство из Црне Горе тражило је неколико ствари: 1) „Да се Православна црква у Југославији организује тако да буду равноправни сви православни без обзира на националну припадност“. 2) Не може примити митрополита Јосифа за администратора Митрополије „због његовог тобожњег противнародног рада и због тога што сматра да им је наметнут, него тражи за администратора епископа тимочког господина Емилијана“. 3) Пошто не постоји ни архијерејски заменик ни Црквени суд „оснива своје привремено Свештеничко удружење које ће предложити архијерејскога заменика, да он у споразуму са администратором ... оживи црквени живот у Црној Гори и установи искрене односе са тамошњим државним властима“. 4) Да ово Свештеничко удружење „преузме иницијативу за сазив свештеничке скупштине православног свештенства Југославије ради оснивања Централног свештеничког удружења са задатком, да хитно регулише положај Православне цркве у нашој земљи и односе између Федеративне Југославије и наше Православне цркве пошто то није учинио данашњи Синод СПЦ и да такво држање Светог синода не одговара интересима народа и Свете цркве, преко које се не могу спроводити *никакве великосрпске шовинистичке идеје“.* 5) „Да се изведе *демократско црквено уређење* тако да се измени Закон и Устав СПЦ како би се дало право народу и свештенству да директно учествује у избору свих црквених представника[485]“.

У овој Резолуцији падају нарочито у очи две поенте: *уместо СПЦ помиње се православна црква, а СПЦ се подмеће да спроводи „велико-српске шовинистичке идеје“.* Затим се тражи *„демократско црквено уређење принцип који није у православној цркви примењиван.* Истакнуто је, даље, да ће „свештеничка управа“ преузети управу цркве до доласка администратора и одређивања архијерејског заменика.[486] За архијерејског заменика предлажу Милана Михаиловића, члана Црквеног суда у пензији, „а дотле да се коресподенција Светог Синода са епархијом црногорско-приморском врши преко Управе свештенства“[487].

У своме одговору на ову Резолуцију Свети архијерејски синод је обеснажио битне наводе у њој и изложио како је настало тадашње стање цркве у Црној Гори. Истиче се да је „после ослобођења и по приватном сазнању“ дознао да је митрополит Јоаникије „напустио своју епархију“. После тога Свети архијерејски синод је, 24. априла – 22. III 1945. син. број 572, зап./45 одредио администратора епархије, „који је са своје стране а по добивеним обавештењима од стране црквених и световних људи који познају тамошње прилике, одмах поставио архијерејског заменика, организовао Црквени суд и о томе његове чланове обавестио[488].“

Одбија се свака кривица за стање цркве у Црној Гори. Не желећи да заоштрава психозу која је већ постојала Свети архијерејски синод, као неко олакшање за став свештенства из Црне Горе, вели: „Један део свештенства нашега у Црној Гори нашавши се усамљен после одласка свога епархијскога архијереја и једнога дела тамошњег свештенства и не сачекавши да се претходно упозна са радом и намерама Светог архијерејског синода, приступио је извесној акцији, која је у суштој супротности са постојећим канонским и законским прописима наше Свете Цркве и присвојио туђа права и дужности која му не припадају, тако да је својом поменутом Резолуцијом *прекорачио дозвољене границе и самовласно узело на*

484 *Гласник СПЦ,* број 8 од 1. VIII (19. VII) 1946, стр. 113.
485 *Гласник СПЦ,* број 9 од 1. X (18. IX) 1945, стр. 85-86.
486 На истом месту, стр. 86.
487 На истом месту, стр. 86.
488 На истом месту.

себе улогу да оно регулише положај Православне Цркве у нашој земљи и епархије у Црној Гори мимо главе Цркве Његове Светости Патријарха и Светог архијерејског сабора, који је једино надлежан за то[489].“ Следи савет овоме свештенству „да своје снаге не употребљава и троши у међусобним расправама, него сложно на добро цркве наше, свога народа и Државе“[490].

За администратора црногорско-приморске митрополије био је, и поред овога, постављен митрополит Јосиф. У овоме својству он је, 1946. године (М. Број 51) упутио свештенству оба реда, једну посланицу. Излаже им какво је стање у Цркви и указује на отпад дела свештенства од Цркве што се, знатним делом, могло односити и на свештенике у овој епархији. Опомиње их као њихов надлежни архијереј, да се они „који се одмећу од својих законских црквених власти, да се врате натраг под окриље Свете Цркве и њене законске власти; који су напустили своју свештеничку службу и своја свештеничка места, да се покају и врате светом Олтару коме су се заклели на вечну службу; како би сви заједно после ових тешких ратних дана, који су цео српски народ и Цркву нашу довели до најтежега стања, кренули на нов нам духовни живот на славу Божију, за добро нашега народа и светог Православља“[491].

Јасно и без увијања стављао им је до знања и ово: „...Онима који се у року од два месеца не одазову овом нашем архијерејском позиву остављамо, да пречисте са својом свештеничком савешћу и повуку последице свога непослуха који ће их у интересу реда и дисциплине, и самога угледа Цркве и њеног правилног живота морати снаћи[492].“

Повратком патријарха Гаврила Дожића на чело Цркве скоро је заустављено ово сепаратистичко деловање свештенства у Црној Гори. Оно је, убрзо, добило епархијског архијереја: на заседању Светог архијерејског сабора 1947. године, за митрополита црногорско-приморског био је изабран тадашњи епископ моравички (викарни) Арсеније Брадваревић[493].

5.

Озбиљнија и за јединство СПЦ опаснија била је организована акција свештенства из Јужне Србије: неколико од водећих свештеника ове групе радило је, још за време рата, на отцепљењу од СПЦ. Радили су по инструкцијама КПЈ у складу за њезином тезом о посебном македонском народу. Још пре него што је био рат завршен „Иницијативни одбор у Скопљу“ за оснивање самосталне македонске цркве у Македонији и о успостави некадашње Охридске архиепископије. То је учињено на сабору који је одржан у Скопљу 4. марта 1945. године. Преко председништва ФР Македоније упућен је протест због организовања Скопског црквеног суда са седиштем у Врању и због слања „Гласника СПЦ“ у Јужну Србију[494].

Поводом ове одлуке, у облику Резолуције, донео је Свети архијерејски синод, 22/9. септембра 1945. године, своју одлуку. Из ове одлуке се види *како* се цела ова ствар развијала и *ко* су били њени иницијатори. То су били: Методије Гоговски (као студент православног богословског факултета у Београду звао се Методије Гоговић), Никола Апостолски (као ученик Призренске богословије звао се Никола Апостоловић) и Кирило Стојановски (свакако пре тога Стојановић). Они су 5. јануара 1945. године изнели то своје мишљење на које је митрополит Јосиф, као њихов надлежни епископ, одговорио 9. јануара исте године. Свети архијерејски синод је 20. јануара 1945. године, разматрао овај проблем. Када је, 8. марта 1945.

489 На истом месту, стр. 86-87.
490 На истом месту, стр. 87.
491 *Гласник СПЦ,* број 6 од 1. VI (19. V) 1946, стр. 92.
492 На истом месту.
493 *Гласник СПЦ,* број 6 од 1. VI (19. V) 1947, стр. 187.
494 *Гласник СПЦ,* број 7 од 1. X (18. IX) 1945, стр. 82.

године, примио представку „Иницијативног одбора“ из Скопља, послату 4. марта 1945. године, Свети архијерејски синод је заузео свој став. Из Скопља су јављали, да је тамо одржан сабор, на коме је било 300 делегата из целе Македоније и да је „прихватио цео сабор (да се македонска црква призна самосталном) и да је најзад у томе циљу изабрана једна делегација која ће посетити све сестринске Православне цркве и изнети им оправданост својих захтева“[495].

Конференција епископа СПЦ решила је 12. марта (27. фебруара) 1945. године, да митрополит Јосиф оде у Скопље и да на лицу места испита и уреди целу ствар. Власти, међутим, нису дозволиле митрополиту Јосифу да оде у Скопље. Власт је предлагала, да је боље да Свети архијерејски синод позове групу свештеника из Македоније, „који би поднели извештај о стању у коме се налази Православна црква како у Скопској епархији тако и у целој Македонији“[496]. Развила се дискусија и због оснивања Црквеног суда у Врању и због слања ГСПЦ у епархије Јужне Србије и због расподеле суме од 15.000.000 динара, које је Црква примила од државе. Свети синод, позивајући се на каноне, црквене законе и традицију одбио је сва тражења ове групе, јер епархије на томе подручју чине саставни део СПЦ. У четири тачке Свети архијерејски синод изнео је своју одлуку и објаснио свој став. Цела акција ове групе свештеника сматра се самовољном и незаконитом[497].

Напомена: О даљем развоју Македонског црквеног питања, добијању аутономије и самовољном проглашавању аутокефалности биће још помена на одговарајућем месту, али се читаоци упућују на моје две књиге о овоме проблему: 1) *Питање Македонске православне цркве у Југославији,* Минхен 1959, стр. 80; и 2) *Македонско црквено питање,* Минхен 1969, стр. 105.

6.

Међу мерама које је комунистичка власт предузимала против Цркве било је и избацивање веронауке из школа као обавезног наставног предмета. Настава веронауке проглашена је *факултативним предметом.* Повереништво просвете при АСНОС-у издало је, 3. марта 1945. године, Распис о томе: „Учитељ и професор немају задатак ни право да приликом уписа делују на родитеље и децу било у коме смислу. Такође не треба подржавати никакве сукобе ученика у школи по овоме питању.[498]“ Школске власти биле су дужне да омогуће предавање веронауке „тиме што ће ставити на расположење црквеним властима и вероучитељима школске просторије, подносећи материјалне издатке за дрва. Часови веронауке треба да буду последњи, како се не би стварала збрка да неки ђаци седе на часу а друга се шетају по дворишту. Часови веронауке могу бити и у ваншколско време, тј. после подне ако је настава пре подне и обратно. Вероучитељи који су до сада примали плату на државној каси, примају је и сада. Народно-ослободилачка власт треба да омогући, у колико то саме црквене власти не могу, одлазак свештеника или вероучитеља ради вршења верске наставе, и у села у којима нема свештеника“.

„Просветни одсеци дужни су да извештавају ово Повереништво о свим питањима и појавама који искрсну при спровођењу ове одлуке. Такође су дужни да упознају све просветне раднике са овим писмом. Сви учитељи и професори дужни су да спроводе ово наређење[499].“

Ова одлука, донета, брзо, после преузимања власти када је још владала народнофронтовска атмосфера, озбиљно је погађала Цркву, али је, да је била коректно

495 *Гласник СПЦ,* број 10 од 1. XI (19. X) 1945, стр. 92.
496 На истом месту, стр. 93.
497 На истом месту, стр. 93-94.
498 *Гласник СПЦ,* број 4 од 30. (17) IV 1945, стр. 45.
499 На истом месту.

примењивана, остављала извесну могућност за верско васпитање ученика. То, међутим, није био случај и верска је настава убрзо била протерана из школа на тај начин што није било дозвољено да се одржава у школским просторијама: могла се одржавати само у црквеним просторијама којих није било довољно и равномерно на услузи у црквама. У Посланици за Васкрс 1946. године, коју су потписали Јосиф, Иринеј, Емилијан, Јован и Нектарије, речено је: „Наука о вери није обавезан предмет; ученици могу учити тај предмет само ако то хоће они или њихови родитељи. За државу вреди само онај брак и развод брака, који прогласи државна власт. За војску се не постављају нарочити свештеници нити се о државним празницима врше верски обреди[500]."

Државна власт је активно помагала атеизам и верско васпитање омладине сматрала назадним. Таласи и теоретског и практично-буквалног безбожја плавили су земљом. Да је то било узело великог маха, види се и из Васкршње Посланице Светог архијерејског синода у којој се на једном месту каже: „...Нека вас нико не буни што неки мало цене нашу хришћанску веру. То је било и раније, па и за живота Господа нашега Исуса Христа, када су га садуцеји и фарисеји гледали с презиром и одбацивали Његову науку и Његово Јеванђеље ... Сви други основи живота мимо хришћанских не дају мир, међусобну љубав, истинско поверење и добру вољу међу људима. Ма колико се говорило да је хришћанска вера у данашњем свету изгубила своју важност и своју јеванђелску улогу то не стоји, јер када би се Христова начела примењивала онако како их је Господ примењивао, не би било трвљења, омраза, мржње и ратова у свету, а не би људи изгубили свој прави пут и правац у животу, који је једино у Христу Спаситељу, који је пут, истина и живот (Јов. 14, 5).[501]".

У беседи на освећењу цркве Св. Марка у Београду, одржане 14. новембра 1948. године, патријарх Гаврило је истакао уверење да ће црква и народ све то преодолети: „Поред свих тешкоћа и неприлика, које притискују живот данашњице у целоме свету, па и код нас, наш благочестиви народ, душевно снажан, духовно бодар и светосавски свестан, са тврдом вером носи духовни мач у својој души и Христов крст у своме срцу. Он неустрашиво држи светлост Еванђеља и храбро чува аманет светосавски. Доказ за то је и ова наша дивна црквено-народна свечаност у којој призивам благодат Божију и освећујемо овај величанствени храм, понос нашега христољубивога и родољубивога Београда[502]."

Сво ово указивање на тешко стање у коме се налазила Црква, заснивало се на искуству. У Извештају о раду Светог архијерејског синода за време од 19/6. марта до 30/17. марта 1946. године вели се да су размотрене „потешкоће, које се стављају верској настави у основним школама (па је) образована комисија за израду једнога уџбеника за сва четири разреда основне школе и за њихову употребу ван школе и да се одељци из овога уџбеника објављују повремено и у Гласнику, чији се обим ради ове потребе може и проширити"[503]. Свети архијерејски синод је расправљао са Министарством просвете Србије о „наставном плану и програму из историје, па је препоручено ... и да се и даље води рачуна о примени овог наставног плана из историје и питање обраде градива знаменитих црквених и историјских личности"[504].

Да се однос власти према верској настави није поправљао, види се и из Извештаја о раду Светог архијерејског синода од 6. III (21. II) до 3. IV (21. III) 1947. године. Разматрано је питање верске наставе, па је решено да се предузму потребни кораци код Председништва владе ФНР Југославије. Одговорном лицу у Светом архијерејском синоду стављено је у дужност, „да на основу појединих жалби за ометање обављања верске наставе спреми *протест* Министарству просвете НР Србије".

---

500 *Гласник СПЦ,* број 4 од 1. IV (10. III) 1946, стр. 50.
501 *Гласник СПЦ,* број од 1. XII 1946. (1. I. 1947) стр. 2.
502 *Гласник СПЦ,* број 1-2 од 1. II (19. I) 1949, стр. 19.
503 *Гласник СПЦ,* број 5 од 1. V (18. IV) 1946, стр. 67.
504 На истом месту, стр. 67.

Узето је, за сада, на знање решење Министарства просвете НР Србије којим је овластило просветно одељење ОНО и ИНО у Београду, да у својој надлежности решавају *ко* може предавати верску наставу у школама[505].

7.

Стављање *брака,* вођење *матичних књига* и *васпитање* деце под *руководство државе* битно је ограничило права цркве и њене друштвене активности. Нова државна власт била је сама себи циљ коме је тежила партизанска борба. Др Јован Стефановић вели: „Та се борба убрзо претворила у општи народни устанак. Али крајњи циљ те борбе и тога устанка није био само ослобођење југословенских земаља од окупатора, него и завођење нових начела и нових система у нашем друштвеном и државном уређењу, који ће и свим појединцима и свим народима Југославије осигурати боље увјете за њихов живот и напредак, и за њихову једнакост и слободу. Тако се ту није радило само о устанку против окупатора, него и о народној револуцији против дотадашњег друштвеног и државног уређења[506].“

Једна од битних *новина* новога система било је *одвајање* Цркве од државе. То је прокламовано у 25-ом члану Устава ФНР Југославије од 31. јануара 1946. године. Овај члан Устава пренет је и у нови Устав од 13. јануара 1956. године као члан 25[507]. Члан 26 ових, у свему истоветних одредаба, одређује: „Брак и породица су под заштитом државе. Држава законом уређује правне односе брака и породице.

Пуноправан је само брак закључен пред надлежним државним органима. После закључења брака грађани могу извршити венчање по верским прописима.

Сви брачни послови спадају у надлежност народних судова.

Евиденција рођених, венчаних и умрлих је у надлежности државе. Родитељи имају према деци рођеној ван брака исте обавезе као и према брачној деци. Положај ванбрачне деце уређује се законом.

Малолетна лица стоје под нарочитом заштитом државе[508].“ Др Јован Стефановић вели, да је комунистичка власт „таквим решењем односа између Цркве и државе и проблема слободе савести и вероисповести, који су тијесно повезани, ФНРЈ стала у ред најнапреднијих држава свијета“[509].

СПЦ ове одредбе Устава ФНРЈ није схватила, нити је могла схватити, друкчије него као антиверске и антицрквене. Битна је разлика била у схватању појма слободе савести. Комунистичка власт је ово схватила у складу са својим интересима, а СПЦ је хтела да га схвати у његовом органском смислу, као неометано право и на слободу мишљења и на његово несметано изражавање. Већ у Посланици за Васкрс Свети архијерејски синод, помињући промене које су настале у земљи, истиче: „Ова друга (промена) можда је још много значајнија, можда и кобнија од оне прве. Та друга промена је: слобода проповедања безбожја; слобода проповедања да нема Бога; слобода да се доказује да вера није ни потребна, и да је она шта више штетна. Када помислимо на такву слободу, чини нам се на први поглед да су уздрмани и сами основи, најчвршћи темељи Свете Цркве Христове. Чини нам се да ће прснути и распасти се она стена, на којој је Господ-Спаситељ наш Исус Христос назидао своју свету Цркву и за коју је рекао да јој ни паклена врата неће одолети“ (Мат., 16.18).

„Тако нам се чини. Пред очима се јавља страшна слика *пропасти* оне Цркве која нас је крштењем примила после рођења; која нас је духовно хранила светим причешћем, која је

505 *Гласник СПЦ,* број 5 од 1. V (18. IV) 1947, стр. 154.
506 Др Јован Стефановић: *Однос између цркве и државе,* Загреб 1953, стр. 139.
507 *Устав ФНР Југославије од 1946,* стр. 14; сравни: Јован Ђорђевић: *Нови Устав ФНРЈ,* Београд 1955, стр. 60.
508 На истом месту; Ђорђевић, стр. 61.
509 Др Јован Стефановић; на истом месту, стр. 143.

пратила молитвама својим свакога којега је Господ позвао на онај свет[510].“

Као и све друге законе, који су се односили на СПЦ власти су донеле самовољно и Закон о браку. У Извештају о раду Светог архијерејског синода од 5. септембра – 5. августа до 22-9. септембра 1945. године Синод је разматрао текст о увођењу грађанског брака и усвојио представку, „која се има упутити Савезној влади ФР Југославије у заштиту црквеног брака и ставу наше Цркве против спремања законске основе за увођење грађанског брака“[511].

Нема се утисак да је од ове представке било неке користи. У извештају о раду Светог архијерејског синода од 7. децембра (24. новембра) 1945. године до 21. (8. децембра исте године) види се да су се грађанске власти мешале у брачне спорове. На једној седници Светог архијерејског синода установљено је: „Поводом више случајева да грађански судови, не само разводе црквене бракове, већ постављају захтев да се на основу њихових пресуда унесу исправке Матицама венчаних, издано је објашњење да се исправке протокола и накнадно уписивање ма каквих примедби у ове, има вршити само по решењу црквених власти[512].“

„Основни закон о браку“ објављен је у „Службеном листу“ ФНР Југославије од 9. априла 1946. године са ознаком да ступа на снагу 9. маја исте године. У истоме броју „Службеног листа“ објављен је и „Закон о државним матичним књигама“: „Овим другим Законом, који је у вези са првим Законом о браку, државна власт уводи своје посебне Матице рођених, венчаних и умрлих које ће водити посебно за то одређени државни орган и које ће од сада имати искључиво јавно-правни значај и пуну доказну моћ јавно-правних исправа[513].“

Битно у „Државном закону о браку“ је одредба, да се сваки брак мора закључити пред за то одређеним државним органима. Према члану 37 овога Закона „црквени бракови се могу склапати тек пошто су брачници склопили грађански брак“[514]. Парохијске Матице, које су водили парохијски свештеници „отворене“ су до 9. маја 1946. године (члан 48). Тога дана се закључују и свештеници могу уводити у њих податке „за рачун Цркве“, али они више немају важност јавних исправа. Свештеници су дужни чувати дотадашње Матице и државним органима давати податке које они захтевају: „Свештеници који се огреше о прописе који важе за чување Матичних књига и одбијају издавање из њих или не ставе државном матичару на његов захтев књиге на расположење, казниће се лишењем слободе од 6 месеци или новчано до 5.000 динара. За суђење по овим делима надлежни су Срески судови“ (члан 50)[515].

„СПЦ ће и даље за своје потребе водити парохијске Матице на начин како их је и до сада водила, јер су оне и до сада служиле првенствено потребама Цркве, њене организације и њене управе јер су оне по своме пореклу, по својој намени и по својој организацији биле и до сада и остају и у будуће искључиво црквене институције[516].“

Као и венчање тако исто и развод брака вршен је пред грађанским властима. Прописано је: како се и када мора јавити државним властима како рађање детета са податком о имену које је добило, тако и сваки смртни случај: „Пре пријаве смрти матичару, погреб се може извршити само са дозволом Месног одбора или грађанског, односно Народног одбора[517].“

И при проблемима закључивања брака као и при разводима, морао је постојати известан контакт и сарадња између грађанских и црквених власти. Како, где и када изложено је опширно у „Упутствима Претседништва Светог архијерејског синода поводом проглашавања Основног Закона о браку и државним Матичним књигама“[518]. То је темељито стручно разматрање целога предмета и проблема, који је био врло сложен. У немогућности да

510 *Гласник СПЦ,* број 4 од 1. IV (19. III) 1946, стр. 56.
511 *Гласник СПЦ,* број 9 од 1. X (18. IX) 1945, стр. 83.
512 *Гласник СПЦ,* број 2 од 1. II (19. I) 1946, стр. 23.
513 *Гласник СПЦ,* број 5 од 1. V (18. IV) 1946, стр. 71.
514 На истом месту.
515 На истом месту, стр. 72.
516 *Гласник СПЦ,* број 5 од 1. V (18. IV) 1946, стр. 73.
517 На истом месту, стр. 72.
518 На истом месту.

одбије покорност државним законима, Свети архијерејски синод је доследно бранио и интересе Цркве и свој религиозни поглед на свет и живот. Црквено венчање било је дозвољено само после извршеног грађанског венчања (и ту није било проблема). При разводу брака Црква је остала при своме гледишту и признала је само оне разводе брака, које прописују канони и црквено законодавство: „Православни супрузи, ма да су грађанским судом разведени не могу у други црквени брак ступити, док њихов ранији православни црквени брак и надлежни Црквени суд не разведе[519].“

Уз објашњење уз ова упутства која су послата свим епархијским епископима, да извршавају државне законе, „извршавајмо у пуној мери и наше црквене законе, јер од нашега ревновања за Цркву и верног испуњавања њених прописа зависи да ли ће наша Православна Српска црква и у будуће бити оно, што је била до сада и да ли ће се њене установе и светиње и у будуће држати и чувати“[520].

Наглашава се, нарочито, „да су оба ова Закона донесена од стране државне власти *без* икаквог претходног споразума са претставницима СПЦ. Зато се Претседништво не може сада упуштати у тумачење извесних одредаба, које изгледају непотпуне и нејасне за правилан однос црквених и државних власти“[521] ... Претпостављало се и осећало, да ће до неспоразума долазити у погледу руковања парохијским матицама. Чим се установи „случај тумачења ове законске одредбе на штету права Цркве и њених власти Претседништво Светог архијерејског синода ће учинити потребне кораке код државних власти и тражити потанко упутство о правом значају ових наредаба“[522].

На овакве случајеве није се дуго чекало. Земаљска комисија НР Србије известила је, 29. августа 1947. године, да је после ступања на снагу поменутих закона „у примени и пракси показале су се неправилности органа државне власти у односу на верске представнике и свештенство, када обављају верске обреде при рођењима, венчањима и смрти“[523]. Наведен је цео низ примера за ово[524]. Посебно Упутство о примени Закона о државним матичним књигама издала је Земаљска комисија за верске послове НР Србије 10. октобра 1947. године. У распису, поводом овога, који је Свети архијерејски синод издао свештенству, стоји: „У интересу коректних односа између црквених и народних власти, да подручно свештенство настоји овако, показујући на тај начин потребну сарадњу са народним властима у правилној примени члана 39 Закона о Матичним књигама. На овај начин свештенство ће користити и заинтересованим лицима, да због пропуста пријаве смрти надлежном матичару не сносе законом предвиђене казне[525].“

Власти истичу да се „неки свештеници од 9. маја 1946. године до сада никако не придржавају прописа члана 39 Закона о државним Матичним књигама односно напред поменутог Вашег Упутства, ова комисија сматра потребним да црквене власти на то поново скрену подручном свештенству пажњу, како у будуће не би чинило неправилности које се косе са Законом“[526].

КОНТАКТИ СА ПРЕДСТАВНИЦИМА ВЛАСТИ

1.

519 На истом месту.
520 На истом месту.
521 На истом месту.
522 На истом месту.
523 *Гласник СПЦ,* број 11 од 1. XI (19. X) 1947, стр. 274.
524 На истом месту, стр. 274-276.
525 На истом месту, стр. 277.
526 На истом месту.

Успостављање контаката са најважнијим представницима нове државне власти нису могли бити избегнути. Они су били сасвим природни. Лежало је у самој природи ствари да су највиши представници СПЦ, који су се задесили у Београду, поздравили улазак партизана и Црвене армије у Београд и поздравили их као ослободиоце. У чланку „20 октобар 1944. године“ речено је, са црквене стране, да је тај дан „потпуно ново поглавље у историји целе наше земље, а поготову белога нам столнога Београда. Стародревни летописац записује овај датум упадљивим словима у Летопису Београда и нарочито подвлачи, да су слободу браћи својој донела браћа и сестре највеће и најпространије земље словенске матушке Русије“[527].

Већ је поменуто да су се највиши тадашњи представници власти, у сусрету са црквеним представницима, држали пажљиво и у стилу старе традиције. Није могуће рећи како су се епископи осећали и како су оценили чињеницу да су се и у федералној и у републичкој власти налазила *два* православна свештеника: повереник за унутрашње послове био је свештеник Владо Зечевић, већ тада члан ЦК, а министар пољопривреде у влади Србије био је протојереј Милан Смиљанић. Већ у новембру 1944. године Владо Зечевић је дао да се осети њихова власт: 20/7. новембра 1944. године наређено је Светом архијерејском синоду да свештеници, који желе да се врате у своје парохије „треба претходно да се јаве Пријавном отсеку Команде Београда, да добију дозволу за одлазак. У Пријавном отсеку треба да покажу Ваш званични акт, са ознаком куда и са каквом мисијом се шаљу“[528]. Наглашено је, даље, да ће им органи власти излазити у сусрет, али је додато: „Напомињемо да право путовања и потпоре власти неће имати они свештеници, који су се, било службом у Србији или Војводини, огрешили о интересе народа[529].“

Било је, одмах, јасно да ће нова власт правити разлику између „наших“ и „њихових“. После званичних, свечаних додира почела је наступати *стварност свакидашњице.* Тадашњи командант Београда, генерал-мајор Љубодраг Н. Ђурић, учинио је, 5. новембра 1944. године, посету митрополиту Јосифу и са њим се задржао у дужем разговору. Није нам познато да је игде шта објављено о овоме разговору[530].

На благодарењу у Саборној цркви у Београду, одржаном 10. маја 1945. године, поводом капитулације Немачке, присуствовали су: Марко Вујачић, Милан Грол, Владо Зечевић, Сретен Вукосављевић, Чучков, Јаша Продановић и Сава Косановић „као и неколико представника Народне владе Србије“[531]. Све су то, осим Владе Зечевића, били „грађански политичари“. Осим Зечевића од виших партијских функционера није био нико. Помен је служио и одржао говор митрополит Јосиф. У односу на Немце рекао је: „...Њихова надмоћност и гордост сломљени су, слобода је извојевана и ми је са срдачним одушевљењем поздрављамо[532].“ Митрополит Јосиф није поменуо да је на Сремском фронту пало 30.000 војника са наше стране.

У ово време није још била прекинута веза између Цркве и државе: 5. марта 1945. године краљевски намесници положили су „у одајама Народне скупштине у Београду заклетву“, коју је обавио митрополит Јосиф. Радило се, са српско-православне стране, само о Срђану Будисављевићу[533]. Друга два намесника, били су: др Анте Мандић и инж. Душан Сернец[534].

Још у то време одговорни представници СПЦ веровали су у разумевање нове државне власти за проблеме Цркве. У извештају о раду Законодавне комисије за промену и допуну црквеног законодавства речено је: „(СПЦ) може с правом очекивати, да ће јој ослобођење државе пружити не само заштиту, него и сваку другу потребну помоћ, како би могла што

527 *Гласник СПЦ,* број 10 од 31 (18) XII 1944, стр. 81; (број 10, 11 и 12).
528 На истом месту, стр. 80.
529 На истом месту.
530 На истом месту, стр. 89.
531 *Гласник СПЦ,* број 5-6 од 30. (17) VI 1945, стр. 61.
532 На истом месту.
533 *Гласник СПЦ,* број 7 од 31. (18) VII 1945, стр. 68.
534 Josip Smodlaka: *Partizanski dnevnik*, Beograd 1972, стр. 268.

успешније обављати свој корисни и благоговорни рад и вршити свој узвишени задатак.

Према свима који можда не би ово овако схватили Српска црква ће у свакој *прилици заступати и бранити своја права, држећи се при томе онога начела, да се са Црквом може разговарати и преговарати, али јој* никад ни од кога наређивати[535].“ Овај извештај потписао је митрополит Јосиф.

У Посланици за Божић 1945. године истакнуто је шта који друштвени ред треба да ради у своме делокругу: „Сви нека се надају у Бога, свесни да су помагачи Божији у овоме свету[536].“ Превиђало се, или се само заузимао такав став, да нова власт нема ни чула ни интересовања за аргументацију овакве врсте. То су, сасвим јасно, показивале и мере које је она доносила. Једна од тих мера био је Закон о брачном праву. У представци, коју је Свети архијерејски синод поднео, поводом овога, Савезној влади тражи се, да власти о овоме размисле и да се питају „да ли би то била оправдана цена, која би имала да буде плаћена да се задовољи онај незнатно мали део народа, претежно интелектуалаца, који су од Цркве били фактички ментално отпали и који желе грађански брак ... Немојте наглити у критично доба кад сваки предузети корак може народну заједницу стати огромне штете, коју више не би било могуће поправити“[537].

2.

Уредба о оснивању државне комисије за верске послове, која је донета 21. октобра 1945. године, одређивала је односе између нове власти и Цркве. Уредбом се мења члан 278 Устава СПЦ по коме је веза између државе и Цркве било Министарство правде. Уредба има само шест чланова и односи се на све верске заједнице. Први члан Уредбе гласи да она „Проучава сва питања која се тичу спољњег живота верских заједница, њихових међусобних односа и положаја Цркве према држави и народним властима, као и припремање материјала за законодавно решење односа између верских заједница и државе[538].“ Даје мишљење и предлоге о свим конкретним питањима из односа верских заједница и државе, до коначног регулисања тих односа путем законодавства. Стара се о спровођењу у живот и правилној примени тих свих законских прописа, који се односе на уређење међуверских односа Цркве и државе[539].

Комисија, према члану другом, „одржаваће најтешње односе са органима верских заједница. Органи верских заједница и органи народних власти дужни су Комисији на њен захтев достављати потребна обавештења и податке“[540]. Комисију сачињавају председник и шест чланова, које „поставља и разрешава дужности претседник Министарског савета“. Према овој Савезној Уредби формирају се „земаљске (републичке) комисије за верска питања, које раде по упутствима Државне комисије“[541].

Верска комисија је произашла из Верског одсека, који је основан одлукама Првог заседања АВНОЈ-а: „На првој седници НКОЈ и Претседништва АВНОЈ-а, 3. просинца 1943., маршал Тито је предложио да се по питању вјере образује комисија при претставништву АВНОЈ-а, која ће израдити план о свештеницима и вјерској проповиједи ... По узору на закључке од 3. просинца 1943., поједина земаљска вијећа оснивала су своје вјерске комисије[542].“ Петешић оспорава тврђење Владимира Дедијера, да је „постојала од 1943.

535 *Гласник СПЦ,* број 9 од 25. (12) IX. 1945, стр. 74.
536 *Гласник СПЦ,* број 11 и 12 од 31. (18) XII 1945, стр. 90-100.
537 На истом месту, стр. 102.
538 *Гласник СПЦ,* број 3 од 1. III (16. II) 1946, стр. 47.
539 На истом месту.
540 На истом месту.
541 На истом месту.
542 Ћирил Петешић: на наведеном месту, стр. 43.

године Државна вјерска комисија при ЗАВНОХ-у, а после при влади“[543]. У Словенији је створена Верска комисија при СНОС-у, 14. фебруара 1944. године: „У њој су половину чланова чинили лаици, а другу половину свештена лица. Први претседник био је Др. Лојзе Уде, а остали чланови били су: Метод Микуш, Др. Станко Цајкер и други[544].“

И на подручју Хрватске била је формирана Верска комисија. Она је, најпре, радила при ЗАВНОХ-у а касније при влади НР Хрватске. Извршни одбор ЗАВНОХ-а предложио је, 13. априла 1944. године, за члана комисије Др Ритига, једног од важних свештеника. Био је и један правник. У једноме писму које је, 27. марта 1952. године, Ритиг писао Титу стоји: „Комисијама је дан задатак да усклађују прилике и послове између народне власти конфесионалних врховних ауторитета у земљи[545].“ Верска комисија је била и остала око и ухо режима у свим црквеним заједницама. Као таква она је политичко-идеолошки надзорни орган над радом свих црквених установа од парохије до врха.

На рад свих верских заједница односи се „Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње“, који је донет 29. маја 1945. године и има седам чланова. Потреба доношења овога Закона објашњавана је сложеношћу верских и националних односа у земљи, који су били знатно погоршани поремећеним односима у грађанском рату, који, тада, још није био сасвим завршен. Важно је следеће место из члана петога овога Закона: „...Научна критика религије и критика неисправног рада верских представника и црквених службеника не може се сматрати изазивањем и распиривањем верске мржње. Сматраће се отежавајућом околности ако изазивање и распиривање верске мржње врше црквени представници[546].“

Као известан обзир према црквеним заједницама речено је у примедби овога Закона: „Правилним тумачењем члана првога овог Закона даје се закључити да су кажњиви иступи појединаца, који се односе негативно према Цркви, верском учењу, верским органима, па уопште и антирелигиозне пропаганде са стране јавних службеника ма у којој прилици они били[547].“

3.

Постојала је нада да ће се односи између СПЦ и државе боље развијати после повратка патријарха Гаврила у земљу (8. новембра 1946. године). За његов повратак били су заинтересовани и влада и Црква; влада је, из својих разлога, желела тај повратак, а за СПЦ био је неопходан. Он је из разумљивих разлога, одбио да још на аеродрому даје неке изјаве. Само је рекао: „...Да се помолимо Богу за добро нашега народа, слогу, љубав, мир и јединство како би залечили тешке ране које је овај страховити рат нанео. Да се помолимо Богу, у Цркви, где једино свака вредност може доћи до правога изражаја[548].“

Нешто више рекао је патријарх Гаврило у својој беседи, одржаној 21. новембра 1946. године на литургији у Саборној цркви. Тај празник, Светих арханђела, био је дан крсне славе патријарха Гаврила. И овај пут је патријарх истакао, да није време говора и беседа и нагласио да треба изразити „наш дубоки бол и нашу неизмерну тугу за сва она страдања и патње, за све жртве и невоље које су се у току страховитог рата биле сручиле на живот нашег толико измученог народа“[549]. Поменуо је да је међусобна неслога била један од разлога несреће народа и Отаџбине. И окомио се на непријатеља, који је био насрнуо на Цркву. Поменуо је, да ће СПЦ, поред свих тешкоћа и ратних ужаса, и поред свих промена и моменталних тешкоћа,

543 На истом месту.
544 Владимир Дедијер: *Историјска грађа,* стр. 471.
545 Ћирил Петешић, стр. 46.
546 *Гласник СПЦ,* број 3 од 1. III (16. II) 1946, стр. 48.
547 На истом месту, стр. 48.
548 *Гласник СПЦ,* број 10, 11 и 12 од 1. XII (18. XI) 1946, стр. 211.
549 На истом месту, стр. 215.

које времена доносе, вршиће верно и одано своју верско-националну улогу и свој богољубиви и родољубиви задатак према Богу, према народу и Отаџбини, онако како је то чинила у току своје тешке али велике и славне прошлости, по учењу нашег Спаситеља Господа Исуса Христа, и по аманету свога покровитеља Светога Саве[550]. Одао је топло признање свима онима „који су у одбрани часнога Крста и слободе златне били жртве неправде и злочина од стране непријатеља ... Нека је хвала и признање свима онима, који су својим подвизима допринијели одбрани слободе наше отаџбине Југославије"[551].

Када је овако говорио патријарх Гаврило је био ношен таласима епа. Да ли није хтео, или није могао, да схвати, да се они, који су држали власт, нису борили ни за Часни крст ни за слободу златну, него за освајање и учвршћивање власти која им је била најважнија. Ово је, међутим, било само моментално расположење патријарха Гаврила. Само пар дана касније, у говору представницима београдског свештенства патријарх Гаврило је показао да је почео да схвата стварност у којој се налазе и Црква и народ. „Истина је", рекао је он, „да се моментално у тешким приликама налази наша Црква, али то је пролазна криза. Ја се не бојим за опстанак Цркве наше, јер јој ни врата Адова неће одолети. Зато вас молим и апелујем, немојте клонути духом, нити се подати очајању, већ смело водимо брод СПЦ, да би Света Црква вршила даље богољубиву и родољубиву мисију[552]."

На крају је рекао: „Морамо гледати да дође до неког споразума с онима, који управљају, јер је дужност и ових, да дође до споразума и сарадње. И ја мислим да се можемо срести на овоме путу, јер сви би требало да тежимо за добро нашега народа и наше Отаџбине[553]..." Исте мисли патријарх Гаврило је изразио и Илији Радовићу, председнику Црквеног савета Београдске општине. Рекао му је: „Ја се не бојим за егзистенцију наше Цркве. Црква је наша постојала, и јесте и била је и биће онаква како је аманет оставио Свети Сава. Она се убудуће неће отимати за световно земаљско богатство, него само за славу Божију и добро свога народа ... Можемо пасти ми са Вама, али Црква ће увек остати, јер по речима Божанског Оснивача њеног ни врата Адова одолети јој неће[554]."

У Посланици за Божић 1946. године, првој по повратку у земљу, под првим утисцима које је добио о стању Цркве у земљи, патријарх Гаврило је скренуо пажњу „на тешко стање наше Цркве и нашега народа ... Рат није поштедио ни животе многих српских архијереја, стотине свештеника и ђакона, монаха и монахиња, много стотина хиљада нашег српског православног народа, чије су драгоцене жртве узбудиле цео свијет и изазвале опште гнушање и осуду против окрутних непријатеља српског народа"[555].

Ако се ове речи односе на општа страдања, која су поднели СПЦ и српски народ, следећа констатација се односила на тадашњи положај СПЦ у новој држави: „...Нека нас нико не буни, стоји у Посланици, што неки мање цене нашу хришћанску веру. То је било и раније, па и за живота Господа нашега Исуса Христа, када су садукеји и фарисеји гледали с презиром и одбацили Његову науку и Његово Јеванђеље[556]." ... Одговарајући на поздрав приликом прославе 35-годишњице патријархове архијерејске службе патријарх Гаврило је храбрио свештенике: „...Овом приликом примите мој очински савет: потребно је да сте добро осигурани да издржите на овоме путу. На вама млађима је све, зато немојте губити стрпљење. Имајте наду, окрепљења, да вршите успешно свој посао[557]."

И јасније и непосредније указано је на тадашње стање у Васкрсној посланици за 1947. годину. Ту су, директно, *поменути безбожници,* „који представљају човека као биће мртвога

---

550 На истом месту, стр. 216.
551 На истом месту.
552 На истом месту, стр. 217-218.
553 На истом месту, стр. 218.
554 На истом месту, стр. 260.
555 *Гласник СПЦ,* број 1 од 1. I (19. XII 1946) 1947, стр. 2.
556 На истом месту.
557 На истом месту, стр. 18.

вешташтва, које нема духа, које има залеђену душу и окамењено срце. Такав живот био би мрачна загонетка без правца и сврхе, без сваког смисла, без икакве моралне вредности. А човек не само да жели живот угодан, него и вечни живот. А тај вечни живот човеку даје Христос. Он својим васкрсењем засведочава да је вечни живот божанска истина"[558].

Говорећи о вери народа Посланица указује у чему се она састоји: „...Али ви ту своју веру доказујете не само данас, него и свагда, када долазите у храм на молитву и на причест, када примате свештенике у свој дом, да вам освети славску водицу, када ваша деца уче науку о вери, када ваше умрле сахрањујете са молитвама Свете Цркве, када ваши синови и кћери поред грађанског регистровања брака иду на венчање у цркви и траже благослов Божији за такав важан догађај у животу. Једном речју ви исповедате веру у васкрслог Христа и други бољи живот. Увек, када и поред свих *тешкоћа и сметњи* вршите своје хришћанске дужности и браните своје светосавско православље[559]."

Комунистичка власт је, на *разне начине, ометала вршење свих верских обавеза и дужности. Позив ове Посланице је позив на верску храброст и мобилизацију, која се супротстављала масовној антиверској комунистичкој пропаганди. Организованој сили безбожника и њихове власти Црква је могла да супротстави само савест и постојаност верника.*

4.

Било је и разумљиво и нормално, да патријарх Гаврило после повратка у земљу покуша васпоставити лични контакт са Јосипом Брозом Титом. Он је то учинио 6. децембра 1946. године. Тито му је 23. јануара 1947. године, вратио посету у пратњи генерал-мајора Љубодрага Ђурића, који је раније успоставио контакт са митрополитом Јосифом. У *званичном Саопштењу* о овој посети није речено о *чему* су разговарали патријарх Гаврило и Јосип Броз Тито. Речено је само: „Претседник владе ФНРЈ маршал Тито задржао *се у врло пријатељском разговору од једнога сата.* Разговор је текао у расправљању о потребама наше Цркве[560]."

После ове посете уследиле су посете других државних функционера. Патријарх Гаврило и митрополит Јосиф посетили су, 31. јануара 1947. године, др Благоја Нешковића, председника владе Србије. Потпредседници Президијума ФНРЈ, Марко Вујачић, Јосип Рус и Дмитар Влахов, вратили су, 3. фебруара 1947. године, посету патријарху Гаврилу. Др Синиша Станковић, председник Президијума Србије, посетио је, 27. фебруара 1947. године, патријарха Гаврила у пратњи протојереја Милана Смиљанића и др Милорада Влајковића, секретара Президијума. Др Благоје Нешковић вратио је, 21. марта 1947. године, посету патријарху Гаврилу.

Два Титова изасланика, Петар Стамболић и Љубодраг Ђурић, посетили су, 29. марта 1947. године, патријарха Гаврила. Присутни су били: митрополит Јосиф и епископ нишки Јован. Задржали су се у „дужем разговору више од два сата. Разговор се односио на питање регулисања правних и правилних односа између Цркве и државе"[561].

Свакако по наредби Јосипа Броза Тита, посетио је 22. априла 1947. године, генерал-мајор Љубодраг Ђурић, поново, патријарха Гаврила: „Разговор је протекао у врло пријатељском расположењу, а био је наставак разговора по питањима регулисања правних и правилних односа између Цркве и државе изнесених у представци Светог архијерејског синода упућеној Претседништву владе ФНРЈ[562]."

558 *Гласник СПЦ,* број 4 од 1. IV (19. III) 1947, стр. 134-135.
559 На истом месту, стр, 135.
560 На истом месту, стр. 173.
561 На истом месту.
562 На истом месту, стр. 174.

У оквиру ових званичних посета патријарху Гаврилу уследила је и посета свештеника, чланова Народног фронта. На челу посете био је прота Милан Смиљанић. Патријарх их је примио у присуству митрополита Јосифа и епископа нишког Јована. Та је посета била покушај приближавања ове групе свештеника епископату. Патријарх Гаврило им је скренуо пажњу на то, да су они, као свештеници, позвани да савесно и марљиво делују на првом месту у Светој Цркви и да ревносно врше своје свештеничко-пастирске дужности. А у колико им њихове црквене дужности дозвољавају, нека раде и на другим корисним пословима по народ и Отаџбину, који су у складу са њиховим свештеничким чином и позивом[563].

Да се, већ тада, у једном делу свештенства осећало *гибање* у другом смеру од онога којим је ишао епископат, види се и из *Резолуције* братског састанка свештеника архијерејског намесништва Врачарско-грочанског, који је одржан 18. септембра 1947. године. У Резолуцији се истиче потреба да се чува јединство „у нашој Цркви како између епископа с једне стране, тако и између народа, свештеника и епископата с друге стране, као што је формулисано у Светом Писму и Светоме Предању“[564]. Истичући да је јединство Цркве најсветији аманет Светог Саве, у трећој тачци Резолуције се вели: „Полазећи од тога јединог исправног становишта, ми одлучно осуђујемо као жалосну појаву акцију појединих свештеника која је управљена *поткопавању* ауторитета наших епископа; која тежи да унесе раздор и забуну у свештеничке редове, а против врховне управе наше Цркве и са жаљењем жигошемо сваки покушај разбијања јединства наше Свете Цркве[565].“

Истичући да су они спремни и готови на сваку жртву, они веле: „...Ми уверавамо Његову Светост патријарха, као поглавара наше Цркве, и све отачаствене архијереје, да ћемо учинити све што је у нашим моћима, да би се и даље очувао ред и канонски поредак у нашој светосавској Цркви[566].“

Сву жуч огорчења, сабраног због непријатељског става и односа комунистичке власти према Цркви, излио је патријарх Гаврило, 14. новембра 1948. године, у беседи коју је држао на освећењу цркве Св. Марка у Београду. Он је говорио о „тешкој бури“, која Цркву потреса, напада и мучи: „Ту буру подижу и разјарују слабоверни синови Христове Цркве, које Свето Писмо назива „род неверни и покварени“ (Лука IX, 41), „синови противљења“ (Еф. II, 2), „зло срце неверства“ (Еф. VII, 24), „Дјеца клевете“, „робови погибљи“ (II. Петрова 11, 14), „на које иде гњев Божији“ (Кол. III, 6). Са пшеницом расте и кукољ, са правим хришћанима мешају се лажни хришћани, који немају чврсте хришћанске савести, који у својим колебљивим разметањима, не умеју или неће, да схвате и да се користе даровима Духа Светога, него заборављају и у своме заносу презиру оно велико начело Апостолско: „Изволи се Духу светоме и нама“ (Дел. Ап. XV, с. 8). Они не знају, да се приликом жетве кукољ одваја у снопове и баца у огањ, а пшеница оставља у житницу (Мт. XIII, 30). Ништа није јаче од Цркве; она је вечнија од неба и шира од земље, рекао је свети Јован Златоусти, велики проповедник хришћанских истина[567].“

Кроз све ове, суморне и оштре речи, патријарх Гаврило је уверен у постојаност српског народа у вери: „Да неустрашиво држи светлост Еванђеља и храбро чува аманет светосавски. Доказ за то је и ова наша дивна црквено-народна свечаност у којој призивам благослов Божији, освећујем овај величанствени храм, понос нашег христољубивог и родољубивог Београда[568].“

Према званичном извештају личног лекара патријарха Гаврила, др Павла Дрецуна, патријарх Гаврило се упокојио 7. маја 1950. године у 6,30 часова. „Узрок смрти је у акутној

---

563 На истом месту, стр. 147.
564 *Гласник СПЦ,* број 11 од 1. XI (19. X) 1947, стр. 267.
565 На истом месту.
566 На истом месту, стр. 267.
567 *Гласник СПЦ,* број 2 од 1. II (9. I) 1949, стр. 19.
568 На истом месту.

инсуфицијенцији срчаног мишића, стенокардији и можданој емболији[569].“ Умро је у својој вили на Дедињу. Његова смрт је изненадила и државне и црквене кругове[570]. Саучешће је, у име Савезне владе, Светом архијерејском синоду изразио лично Јосип Броз Тито. Оно је било врло кратко: „Молим Вас примите моје саучешће поводом смрти патријарха Гаврила[571].“

5.

Смрт патријарха Гаврила Дожића оставила је иза себе велику празнину и била је ожаљена и од Цркве и од народа. И јерархија и народ, а знатним делом и званични кругови државе, утркивали су се у томе да из личног мучеништва патријарха Гаврила извуку неки одсјај и за себе. На опелу у Саборној цркви у Београду били су присутни не само представници државе, него и доста страних дипломата као и генерални секретар Екуменског савета цркава др Роберт Тобијас. Била је извесна иронија судбине да су међу представницима комунистичке државе била и три свештеника СПЦ: Владо Зечевић, тада министар саобраћаја, Ђорђе Калазић, секретар Државне комисије за верска питања и прота Милан Смиљанић, тада потпредседник Президијума владе Србије[572].

Опело је почело у Саборној цркви 11. маја у 1 час после подне, а положен је у гробницу кнеза Милоша и Михаила Обреновића и сахрањен између њих. Тако ће, привремено, лежати између два велика кнеза српска један велики јерарх српски: Гаврило између Милоша и Михаила[573]. Посмртни говор патријарху Гаврилу држао је митрополит црногорско-приморски Арсеније Брадваревић, који је био велики страдалник, али не од окупатора, него од југословенских комуниста и дела свештенства из Црне Горе, које је било под комунистичким утицајем. Митрополит Арсеније одржао је топлу, језгровиту и документовану беседу о личности, раду и заслугама патријарха Гаврила Дожића.

У опширном, чињеницама поткрепљеном некрологу патријарху Гаврилу Дожићу под насловом: „Над смртним одром блаженопочившег патријарха српског Гаврила“[574], изнео је Стеван М. Димитријевић, професор и ректор патријарха Гаврила, опширну његову биографију, боље и непосредније него што би то могао ико други. Стеван М. Димитријевић је познавао животни пут и успон патријарха Гаврила. Што је он, касније, постао оно што је био, знатним делом је заслуга Стевана М. Димитријевића. Он је, стварно, дао скицу за израду једне монографије о патријарху Гаврилу Дожићу. Потребу за једном таквом монографијом истакао је и епископ Владимир Рајић у своме некрологу патријарху. Он је рекао: „Ми чинимо апел и овога пута на наше садашње и будуће историчаре, да му се достојно одуже једном великом историјском студијом и ми имамо дужност да му са ово неколико речи од срца узвикнемо: Слава му, слава му и вјецје сем и з градушчем[575].“

Ако би се, и када би се, неко и подухватио да испуни жељу епископа Владимира, нашао би се у врло сложеној и замршеној ситуацији, јер су и личност и дело и животни пут патријарха Гаврила, били врло сложени. Јасан пресек у њима чини и лично опредељење патријарха Гаврила и за припремање и остварење пуча од 27. марта 1941. године и увођење и целог епископата СПЦ у тај комплекс. Биће, сигурно, потребно, иако не нарочито тешко, проценити и рашчланити овај комплекс из кога је проистекла трагедија и СПЦ и српског народа, и у органској вези са тим и лична трагедија патријарха Гаврила Дожића. Уосталом, он је сам о томе доста написао у својим *Мемоарима.* Евентуалном биографу и приказивачу дела

569 *Гласник СПЦ,* број 4 од 7. V (24. IV) 1950, посебно издање.
570 На истом месту.
571 *Гласник СПЦ,* број 5-6 од 1. VI (19. V) 1950. стр. 60.
572 На истом месту, стр. 55.
573 На истом месту, стр. 59.
574 На истом месту, стр. 64-70.
575 *Гласник СПЦ,* број од 7. маја 1950, стр. 3.

и личности патријарха Гаврила, остаје само да све оно што је и како је било и шта се десило и са СПЦ и лично са патријархом Гаврилом, размотри кроз призму освештанога правила: да нема последице без узрока.

Последице и личног ангажовања и ангажовања СПЦ у психолошко-политичкој припреми пуча од 27. марта 1941. године, и у њиховом вредновању када је пуч већ био извршен у распеваном величању тога чина биле су фаталне и лично за патријарха Гаврила и за СПЦ и за цео српски народ уопште. Ни патријарху Гаврилу лично, ни епископима СПЦ, ни скоро без изузетка, војним организаторима и извршиоцима пуча, не може оспорити патриотизам и уверење, да раде и у складу са нашом народном традицијом и са интересима нашега народа. Оно што им је, у највећој мери, недостајало *био је смисао за стварност и способност политички* реалног процењивања стварности у којој се налазила наша земља у то време. Била је то, уз све ово, и злоупотреба и култа верности савезницима, којих тада није било, и култа верности опредељењу нашега народа за „царство небеско". Превиђало се, лакомислено, да у „царство небеско" не улазе живи него само мртви. И да је оно духовно-морална категорија, а не овоземаљско живовање. Учињено је и веома тешко огрешење и о демократски принцип поштовања воље народа: у име народа, без да је он, у било коме облику, питан и могао да се изрази о томе говорено је у његово име и он бачен у неописиви пакао страдања и уништавања, чије су се последице одразиле, и још увек одражавају на будућност српског народа, која се оцртава у врло тамној перспективи. Има, нажалост, обиље елемената, који показују да је пуч од 27. марта 1941. године био увод и узрок разноврсног сатирања српског народа, коме је он и данас изложен: и ко зна докле ће још бити изложен?

Не би се, разуме се, могло рећи да су свега овога били свесни и патријарх Гаврило Дожић, и епископи СПЦ, и војни пучисти. У егзалтацији погрешно схваћеног патриотизма они су проузроковали оно што нису веровали да ће доћи: пропаст државе и вишеслојевиту трагедију народа, која још увек траје. Истраживачу овога времена и анализатору елемената из којих је проистекао слом државе и трагедија народа, поставља се веома тешко питање: како, реално, историјски гледано, треба оценити неимаре и извршиоце овога пуча? У илузији о самима себи и у превиђању стварности у којој се налазила земља, они себе сматрају родољубима, а тако их је сматрао, али све мање сматра, и један део оних, који су се од њих дали упливисати. *Суштина проблема је у начину настављања проблема и начину мишљења.* У органској вези са овим, поставља се и питање: како, историјски гледано, оценити личност патријарха Гаврила Дожића и његов значај за СПЦ и за српски народ? Писац је сасвим свестан сложености овога питања и одговора на њега. И поред извесног сентименталног односа према патријарху Гаврилу Дожићу, писац мора уложити све компоненте објективности и избегавања стварања легенди и о пучу од 27. марта 1941. године и о патријарховој личности. У личности патријарха Гаврила Дожића, и у свему што је он био и шта је радио за Цркву и нацију, има много важног и за поштовање. Он је био делотворан српски родољуб, активан и истрајан делатељ Цркве, храбар и пожртвован на свим местима где га је судбина постављала. Он је био човек од части и карактера, класичан Црногорац, у правом смислу речи. Он је живео култом нације и био сасвим урастао у црквено-националну традицију; он није могао да дели интересе Цркве од интереса државе каква је тада била; нити интересе државе од интереса Цркве. И пре него што је он постао патријарх СПЦ у држави у којој је живела и радила та Црква, превиђало се да та држава није била *само српска, иако су је у већини сачињавали Срби.* То је била, и национално и конфесионално, сложена држава у којој су и други делови тражили своје место и могућност свога израза. У погрешном схватању да је, у то време, СПЦ имала дужност и право да утиче на политику државе и на њезино опредељење, лежи, свакако, главни узрок патријархова опредељења за став који је био заузео и за његово повезивање са вођама тадашње Удружене опозиције, која се трудила да сруши и тадашњу владу и кнеза Павла, који је оличавао и представљао династију Карађорђевића. Удруженој опозицији били су потребни име и ауторитет патријарха СПЦ, да

би могла постићи оно за чиме је тежила. Ова, мало делотворна, Удружена опозиција била је друштво људи, који су више живели у прошлости него у тадашњој стварности, коју нису схватили.

Сасвим је тачно да је за Југославију постојала велика опасност од напада сила Осовине, али је вођство Удружене опозиције превиђало да је, у томе моменту, та опасност била већа од Италије него од Немачке, којој је више требала југословенска привреда него југословенска територија. Повезивање СПЦ, на унутрашњеполитичком плану, са Удруженом опозицијом, која је била политички опредељена изразито против сила Осовине, учинило је да су патријарх Гаврило Дожић, и не само он лично, него и владика Николај Велимировић и др Иринеј Ђорђевић усмеравали Цркву у томе правцу. Ако су др Николај Велимировић и др Иринеј Ђорђевић могли бити означени као англофили, то би се мање могло рећи за патријарха Гаврила Дожића. Њему је, у то време, била најважнија слобода, независност и јединство државе. У ставу и плановима Удружене опозиције патријарх Гаврило је гледао главну, и, вероватно, и једину снагу отпора против сила Осовине.

Улазећи у интимну и врло активну сарадњу са вођама Удружене опозиције патријарх Гаврило је веровао да даје свој допринос одбрани Југославије. Стварност је, међутим, убрзо показала да ни код вођства Удружене опозиције ни код ужега круга политичких и војних пучиста није било духа јунаштва и храбрости. Оборити једну слабу владу није било тешко. Много теже било је умети сачувати земљу, а тиме и СПЦ у њој од опасности, које су се могле предвиђати. Већ првога дана рата, 6. априла 1941. године, патријарх Гаврило је могао да види да је опредељење и вођа пуча од 27. марта 1941. године за „царство-небеско" било обична „магла на Вележу" – празна бујица фраза и самохвала. Њима се више бежало да сачувају своје главе, него што им је било стало да се жртвују за Отаџбину.

Сви су се разбежали и склонили изван опасности и домашаја окупатора. На белези је остао само патријарх Дожић на коме је окупатор искалио сав бес своје освете. Како је с њиме поступано, шта је све доживљавао, какво је малтретирање подносио, описао је сам патријарх Гаврило у својим *Мемоарима.* Он је, стварно, *постао национални мученик,* симбол страдања и СПЦ и српскога народа. Својим мучеништвом искупио је своје залагање и своју сарадњу у припреми пуча од 27. марта 1941. године, као и у обарању владе коју није ценио. Драгиша Цветковић је оборио владу Милана Стојадиновића, који је био лични пријатељ патријарха Гаврила Дожића, па је и то појачавало аверзију патријарха Гаврила према овој влади.

У личној трагедији патријарха Гаврила Дожића била је једна од битних компонената напуштеност од вођа пучиста. Да је он од судбине био осуђен да постане објект окупаторске одмазде због свога опредељења за пуч била је друга, врло горка, компонента његове личне трагедије. Не знамо шта је патријарх Гаврило интимно преживљавао за време свога тамновања чија се строгост, временом, ублажавала. Претпостављамо, међутим, да је у души патријарха Гаврила морало бити разочарења због немара савезника према њему када су га, 8. маја 1945. године, америчке трупе ослободиле у Кицбилу, у Аустрији. Игром догађаја и ћудљивости судбине десило се, да је и писац ове књиге био у непосредној близини када су Американци ушли у Кицбил. Командант америчке дивизије, колико се сећам, била је то 36. дивизија, прво је дошао код генерала Милана Недића, који се, са својим министрима, налазио у истоме хотелу где су били патријарх Гаврило и епископ Николај Велимировић. После посете генералу Недићу, командант ове дивизије дошао је код владике Николаја Велимировића у пратњи једнога војнога свештеника, који је био у рангу пуковника. Заједно са владиком Николајем командант је отишао код патријарха Гаврила. Владика Николај је служио као тумач. Ту се није дуго задржао. Војни свештеник, који је био са њим, одређен је био за везу са патријархом и владиком. Колико се сећам, посетио је владику Николаја једном или два пута. Убрзо је ову дивизију сменила друга; то је била, колико се сећам, 41. дивизија чији командант није хтео да прими ни патријарха Гаврила ни владику Николаја иако су они то тражили. Знам врло добро, да су они, када смо били исељени из хотела (то је био „Гранд

хотел“ у Кицбилу), у један мали пансион преко пута овога хотела, писали молбу генералу Ајзенхауеру да им дозволи да иду у Швајцарску ради лечења, али одговор на ову молбу нису добили. Молба је била поновљена, али одговора није било.

Животни услови и патријарха Гаврила и владике Николаја, и њихове пратње, знатно су се погоршали после њиховог избацивања из „Гранд хотела“ ... За њих је била реквирирана једна кућа на крају града Кицбила, која је била својина једнога радника, члана Хитлерове партије. То је била кућа са партером, једним спратом и поткровљем где је тада смештен власник куће. У партеру је био смештен владика Николај Велимировић са својом пратњом (протојереј Стеван Простран и др Ђоко Слијепчевић), а на првом спрату био је смештен патријарх Гаврило са својом пратњом (Митар Џаковић, Никола Станковић, власник фабрике „Вистад“ у Ваљеву, Тимотић, оперски певач и неки тајанствени „Чика Радован“ за кога писац не зна како се, у ствари, звао. Писцу је, све до данас, нејасно по каквом су кључу ова тројица дошли за патријархове пратиоце. Митар Џаковић је у сродству са патријархом Гаврилом и фунгирао је као патријархов секретар.

Нови смештај био је удобнији за становање, али се, у свој збиљи постављало питање исхране. Америчке војне власти нису о томе водиле рачуна и ми смо били упућени на исхрану са општинског казана неке народне кухиње која се била формирала за немачке избеглице, које су почеле да пристижу са разних страна. По храну са овога казана и за патријарха и за владику ишли смо Митар Џаковић и писац ове књиге. Спада у област фантазирања да су Американци патријарха и владику Николаја снабдевали храном. Митар Џаковић фантазира када пише да је генерал Колинс „клекнуо на колена пред патријарха српског Гаврила и тражио благослов од њега. Тако исто и за његову породицу... Другог дана, наводно после пресељења у зграду која је поменута, донио је пун џип намирница сваке врсте и цигарета. Намирнице су биле предвиђене за њих двојицу и, мене као секретара патријархова. Али, патријарх је мени рекао: да све добијене намирнице поделим са епископом на два дела тако да ја не узмем свој део. То је било правично решење, тако смо и урадили“[576].

Као очевидац и сведок догађаја и са патријархом Гаврилом и са владиком Николајем жалим да морам сасвим оспорити горње казивање Митра Џаковића. Прво, амерички генерал посетио је патријарха Гаврила и владику Николаја 8. маја док су се још налазили у „Гранд хотелу“, а, друго, никаквих америчких посета није било после исељавања из хотела. Казивање о примању хране од Американаца, обична је измишљотина: то није било познато ни владици Николају нити нама из његове пратње. Да би нама олакшао исхрану владика Николај је трошио оно што је имао код себе ... Однос америчких војних власти према патријарху Гаврилу и епископу Николају, док су били у Кицбилу, био је сасвим индиферентан.

Однос британских власти према патријарху Гаврилу био је још гори. Патријарх је сам о томе оставио сведочанство: наређено му је да напусти Лондон, јер му нису хтели продужити визу коју је имао за посету због крштавања престолонаследника Александра. Патријарх је написао: „После званичног ручка, дошао је код мене чиновник Министарства спољних послова Велике Британије и саопштио ми, да је мој боравак завршен и да треба да напустим Лондон ... После овога поступка британске владе и њеног Министарства спољних послова, то јесте, одбијања да ми продуже боравак, морао сам да одбијем позив архиепископа Кентерберијског на званични ручак[577].“

Чаша горчине, коју је патријарх Гаврило морао да испија, пуњена је и допуњавана са разних страна. Физичко мучеништво коме је био изложен, допуњавано је интимним разочарењима кроз доживљаје у сусретима са форумима који су морали да га разумеју и помогну. У трагичном удесу патријарха Гаврила од 6. априла 1941. године па даље,

576 Митар М. Џаковић, *Животно дело патријарха српског Гаврила.* Париз 1984. стр. 108.
577 *Мемоари патријарха српског Гаврила,* стр. 583.

одражавао се удес и наше Цркве и нашега народа, који му је својим масовним учешћем на сахрани одао признање. За крајњу оцену животног дела патријарха Гаврила и његове личности важи она Његошева: „Поколења дела суде..." Ми смо, са пуно поштовања према личности и карактеру патријарха Гаврила, рекли оно што мислимо да је требало рећи: крупна национална личност чију је црквено-историјску фигуру осенчавала, у великој мери, његова национално-политичка активност, али се, у његовој свести и доживљавањима, то двоје уткивало у једно. Када се, после повратка у земљу, нашао суочен са новим стањем, он није више имао илузија о ономе шта се дешава и ствара у земљи.

ЗАНАВЉАЊЕ ЕПИСКОПАТА

1.

Када се патријарх Гаврило Дожић вратио у земљу и поново стао на чело Цркве бројни састав епископата био је знатно проређен: дванаест епископа није, после рата, управљало својим епархијама. Патријарха Гаврила интернирали су Немци; то се исто десило и са епископом др Николајем Велимировићем; далматински епископ др Иринеј Ђорђевић био је интерниран у Италију, а епископ рашко-призренски Серафим Јовановић одведен у интернацију у Тирану где је и умро (13. јануара 1945. године)[578]. Митрополита скопског Јосифа и епископа зетовско-струмичког Викентија Проданова Бугари су протерали из епархија и налазили су се на подручју окупиране Србије. Загребачког митрополита Доситеја Васића усташе су мучиле и злостављале; био је пребачен у Србију где је друго лежао болестан. Болестан је био и викарни епископ сремски Валеријан Прибићевић, који се био склонио у Сплит где је и умро. Бежећи од усташког терора склонили су се у окупирану Србију епископ зворничко-тузлански др Нектарије Круљ и захумско-херцеговачки епископ Николај Јокановић, који је умро 26. марта 1943. године у Сокобањи[579].

Митрополит дабро-босански Петар Зимоњић, епископ горњокарловачки Сава Трлајић и епископ бањалучки Платон Јовановић били су, на свиреп начин, убијени од усташа. Своју епархију, мукачевско-прјашевску, морао је напустити епископ Владимир Рајић, а епископа чехословачко-моравског Горазда убили су Немци. Бачки епископ др Иринеј Ћирић могао је остати на својој епархији, али је само делимично могао вршити своју дужност; његове везе са епископима у окупираној Србији, која је, стицајем околности, постала збег не само прогоњеног српског народа, него и његовог вишег и нижег свештенства, све више су ометане.

СПЦ у Црној Гори, са митрополитом Јоаникијем Липовцем на челу, нашла се под италијанском окупацијом и могла је са епископима у окупираној Србији одржавати само повремене везе. Јулски устанак од 1941. године у Црној Гори, у коме су комунисти преузели вођство, тешко је погодио и српско православно свештенство у Црној Гори[580]. Епископ будимски, др Георгије Зубковић, живео је у Будимпешти без могућности да утиче на развој ствари изван своје епархије. У манастиру Раваници умро је, 20. октобра 1946. године, пензионисани епископ пећки Јеротеј Гавриловић[581].

2.

У таквом стању је патријарх Гаврило затекао епископат СПЦ када се вратио у земљу. Без његовог присуства на челу Цркве није могао бити сазван Свети архијерејски сабор СПЦ који би могао доносити одлуке о попуњавању проређеног епископата. По повратку

578 *Гласник СПЦ,* број 5-6 од 30. (17) јула 1945, стр. 53.
579 *Гласник СПЦ,* број 5 од 15. (2) априла 1943, стр. 38.
580 *Пакао или комунизам у Црној Гори,* издање „Гласа Црногораца", свеска 8, стр. 9-17.
581 *Гласник СПЦ,* број 10, 11, 12 од 1. XII (18. XI) 1946, стр. 256-257.

патријарха Гаврила сазван је на редовно заседање, Свети архијерејски сабор СПЦ, који је радио од 16. до 23. новембра 1946. године; пре тога је радио Свети архијерејски синод, који је одржао своје седнице од 29. до 30. октобра 1946. године, свакако у вези са заседањем Сабора[582].

На заседању је Свети архијерејски сабор 1947. године могао да се бави питањем избора нових епископа и разматрањем потреба Цркве. За загребачког митрополита био је изабран банатски епископ др Дамаскин Грданички, а за митрополита црногорско-приморског Арсеније Брадваревић, који је до тада био викарни епископ сремски. Епископ Викентије Проданов, који је био без епархије, изабран је за администратора Жичке епархије. Викарни епископ патријарха, Валеријан Стефановић, изабран је за епископа новоформиране шумадијске епархије са седиштем у Крагујевцу.

За епископа полимско-будимљанског био је изабран Макарије Ђорђевић; за епископа бањалучког др Василије Костић; за епископа горњокарловачког Никанор Иличић. За викарске епископе били су изабрани Висарион Костић, Хризостом Војиновић и Варнава Настић. Ово је била *прва фаза* занављања епископата после рата. Сретна околност за Цркву било је то што је Православни богословски факултет у Београду био спремио ове људе за функције које су добили[583].

За новога епископа рашко-призренског био је изабран Владимир Рајић, који је био остао без епархије. Одређени су били за управљање незаузетих епархија: за банатску патријарх Гаврило уз помоћ Висариона Костића, за охридско-битољску митрополит Јосиф, за пакрачку митрополит Дамаскин, за сремску Викентије Проданов, за дабробосанску Варнава Настић, за далматинску Никанор Иличић, за Жичку Викентије Проданов[584].

Нови епископи били су тада млађи људи. Најстарији је био Макарије Ђорђевић, рођен је 15. октобра 1903. године у Коцељеву, а за епископа био је изабран 22. маја 1947. године; хиротонисан је 2. јуна исте године. На овој епархији је остао до 1955. године када је био изабран за епископа сремског. Епископ Макарије био је храбар човек, вредан у обнављању цркава и манастира, на чему му је остала захвална Сремска епархија[585]. Умро је 22. марта 1978. године. Сахрањен је у манастиру Крушедолу.

Др Василије Костић је рођен 17. новембра 1907. године у Великом Јовановцу, Пирот. Хиротонисан је 8. јуна 1947. године. У беседи, после хиротоније рекао је: „Ја идем на једну такву епархију, идем на епархију свих светих, на епархију знаних и незнаних јунака. Идем на епархију поплочану лобањама и костима једне трећине православних Срба тамошњих. Идем на епархију опрану крвљу и сузама најбољих синова и кћери Цркве, на челу са мучеником Платоном и другим свештеномученицима[586].“ На овој епархији остао је до 20. марта 1961. године када је био изабран за епископа жичкога. За његово време подигнуто је 28 цркава, 31 звонара, 16 народних трпезарија и 22 парохијска дома, неколико манастирских конака. Обновио је епископски конак у Жичи, који је био порушен и спаљен. Умро је 25. априла 1978. године. Био је велики ревнитељ монаштва и обновитељ манастира у својој епархији.

Хризостом Војиновић је рођен у Пожаревцу 2/19. јуна 1911. године. Хиротонисан је 1 (15. јуна) 1947. године. Висарион Костић је рођен 1/14. јуна 1910. године у Темишвару. Хиротонисан је 29/16. јуна 1947. године. Варнава Настић је рођен у Гери, Северна Америка, 1. јануара 1914. године. Хиротонисан је 19. августа 1947. године[587]. Варнава Настић је једна од драгоцених жртава, које је СПЦ претрпела од комунистичког режима. Он је био борбен и несаломив човек. У својој беседи, у којој нови епископ излаже свој будући програм, Настић

582 На истом месту, стр. 259.
583 *Гласник СПЦ,* број 6 од 1. јуна (19. маја) 1947, стр. 187.
584 *Гласник СПЦ,* број 7-8 од 1. августа (19. јула) 1947, стр. 226.
585 *Гласник СПЦ,* број 4 од априла 1947, стр. 75.
586 *Гласник СПЦ,* број 5, од маја 1978, стр. 98.
587 *Гласник СПЦ,* број 12 од децембра 1964, стр. 418-419.

је рекао: „Све што могу рећи, и највише што могу рећи, то је да ћу се радосно испети на своју Голготу, и да ту част никада нећу заменити ни са којом чашћу под овим Божијим сунцем ... јер Христова Црква води данас по целоме свету један страшни рат. Тај рат Цркве није рат за позиције земаљске власти и силе, него рат за спасење душа људских, борба да се оне отму из мрачног смртоносног загрљаја Сатанског и поврате у благо наручје. Али ова борба никада није била тако силна као што је силна у наше дане, јер су данас богатство и моћ саблазнили људске душе[588].“ Све је то указивало на то да је Настић био спреман да се ухвати у коштац са свим оним што је комунистичка власт примењивала према народу, вери и Цркви. Варнава Настић био је подвижник и зилот, увек спреман да се жртвује за Цркву којој је служио.

3.

Заседање Светог архијерејског сабора одржавано је редовно. На заседању Сабора, које је трајало од 18/5. до 28/15. маја 1949. године изабран је Емилијан Мариновић, парох у Мединцима, епархија пакрачка, за викарног епископа[589]. Важан је био изборни сабор, који је, 1. јуна 1950 године, изабрао Викентија Проданова за новога патријарха СПЦ. Кандидати за избор били су: митрополит Дамаскин, митрополит Арсеније и, разуме се, епископ Викентије Проданов. Изборни сабор, према уставу СПЦ, сачињавала су и лица, која нису била епископи. Од укупно 73 члана било их је 59, али је то према члану 47 Устава СПЦ било довољно за пуноважни рад Сабора коме је председавао митрополит Дамаскин. Гласали су тајно са листићима. Од 59 чланова Сабора за епископа Викентија је гласало 33 лица, за митрополита Арсенија 25, а за митрополита Дамаскина свега 2 лица.

Према члану 53 Устава СПЦ устоличење је обављено сутрадан по избору, 2. јула 1950. године[590]. Литургији, која је служена, присуствовали су и представници владе ФНРЈ: министар, генерални секретар владе Љубодраг Ђурић, Тодор Вујасиновић, министар железница, Владо Зечевић, бивши свештеник. Владу НР Србије представљали су: Милош Минић и Драгослав Мутаповић. Присутан је био и председник Верске комисије при Председништву владе ФНРЈ Милоје Дилпарић и прота Милан Смиљанић, председник Верске комисије НР Србије као и страни дипломатски представници[591].

Уобичајено је да у своме говору нови патријарх свој програм рада изнесе укратко. Тако је учинио и патријарх Викентије. После устоличења рекао је: „...Мој програм је стари, мој програм је кратак. Мој програм је: Господ Исус Христос. Верујем да овај програм обухвата све. У овоме програму је садржана: црква, отаџбина, народ, власт, однос са државом и појединцима... Идем напред и нећу се обазирати натраг. Мој живот је и до сада припадао Цркви и народу, за чије спасење сам спреман жртвовати и спас своје душе[592].“

На ручку, који је приредио нови патријарх, митрополит Дамаскин је подвукао једнодушност при избору патријарха[593], који је, опет, одржао говор. Поздрављајући представнике народне власти рекао је: „...Ово је један од првих интимних додира између представника народне власти и Цркве. И, баш у овоме моменту, хоћу да нагласим, да Српска црква никада није бацала своје погледе преко граница Отаџбине своје и нисмо никада очекивали помоћ ван граница и од других. Молим господина генерала Ђурића, да ово изјави на надлежном месту. И да изјави то, да је СПЦ народна и да ће она таква остати. СПЦ наћи ће саму себе.

Али, с друге стране, када дајем ову изјаву имам велику молбу, а то је да се има велико

588 *ГСПЦ,* број 9 од 1. септембра (19. августа) 1947, стр. 250-251.
589 *Гласник СПЦ,* број 1 од 1. I (19. XII) 1950, стр. 3.
590 *Гласник СПЦ,* број 7-8 од 1. IX (19. августа) 1950, стр. 87-89.
591 На истом месту, стр. 89.
592 На истом месту, стр. 93-94.
593 На истом месту, стр. 94.

поверење према нашој Цркви; своју главу дајем, да ниједан архијереј наше Цркве не тражи помоћ ван граница државе, која се зове ФНРЈ. То је ван спора и дискусије. И молићу Вас, да имате потпуно поверење у нас. Можда сам и сувише оштро наступио, али морао сам. Уверићете се, да ће све ствари поћи својим током. То није само моја жеља, већ жеља целог Архијерејског сабора.

Врло сам срећан што видим и представнике Македоније. Ја то могу да говорим из личних симпатија, јер ја Македонију волим. Шта они о мени мисле није важно. Архијерејски сабор је показао, може бити, нелогичност, али је показао разумевање да представници Македоније могу учествовати у избору српског патријарха.

Најзад, радујем се што смо учинили велики корак ка споразумевању између парохијског свештенства и више јерархије. Ми увек имамо пред собом целину и стално говоримо о целини. Може бити и неспоразума, али ја вас молим, да имате стрпљења, па ће се све решити без параграфа[594].“

У име владе ФНРЈ, као званични представник, осврнуо се генерал Љубомир Ђурић на овај говор патријарха Викентија. Рекао је: „...Све оно што је Њ. С. казала, мислим да је познато свима вама. И поверење и добра воља како саме владе ФНРЈ тако и архијереја треба да постоји. Ако не постоји тога, не може се ни говорити о доброј вољи и сарадњи са Српском црквом.

Чак и друг Тито је сам говорио, да уколико архијереји буду схватили патријарха и све се реши по најбољој вољи, да ће Православна Црква наићи на пуну подршку од стране наше владе. И у интересу је СПЦ да се дође до споразума.

Ја сам разговарао и са представницима Светога синода о најбољим жељама и сарадњи. Наша ће тежња бити управљена на то, да се ојача СПЦ и њено свештенство. А и ви морате томе допринети[595].“

Новина, непредвиђена у Уставу СПЦ, било је учешће црквених сепаратиста из Јужне Србије као и од Цркве непризнатог Свештеничког удружења у избору патријарха Викентија. У име сепаратиста из Јужне Србије (Македоније) говорио је Нестор Поповски и „нагласио и подвукао у својој здравици, да је Свештеничко удружење и народ НР Македоније увек желело јединство цркве у нашој Отаџбини“[596]. Српско православно свештенство из непризнатог Удружења представио је протојереј-ставрофор Витомир Видаковић[597]. У здравици, коју је држао, имао је протојереј Стеван М. Димитријевић много илузија. Говорећи о избору патријарха Викентија рекао је: „...А сада, само Провиђење је дало представника Карловачке митрополије ... На крају да подвучем, да у личности овога новог патријарха видим уједињење наше цркве[598].“ У опширном некрологу патријарху Гаврилу протојереј Стеван М. Димитријевић је желео да би „Провиђење и за новог патријарха указало изабраника, који ће у Српској цркви оставити светле трагове и донети свој допринос нашој мукотрпно и вековима пожртвовано стицање моралне узвишености. То нека је молитва и жеља свију нас над самртним одром мученика патријарха[599].“

Иза овога су настале званичне посете. Патријарх Викентије је, септембра месеца, посетио Јосипа Броза Тита, који му је, 26. септембра 1950. године, вратио посету. Поводом дана устанка 7. јула био је патријарх Викентије на пријему у Президијуму НР Србије, а дан пре тога, 6. јула, посетио је Президијум НР Србије[600]. Патријарх је, 3. јула 1950. године, примио чланове Главног одбора Савеза удружења православног свештенства Југославије[601].

594 На истом месту, стр. 93-94.
595 На истом месту, стр. 94.
596 На истом месту, стр. 95.
597 На истом месту.
598 На истом месту.
599 *Гласник СПЦ,* број 5-6 од 1. јуна (17. маја) 1950, стр. 71.
600 *ГСПЦ,* број 7, 8, 9 од 1. септембра (19. августа) 1950, стр. 105.
601 На истом месту, стр. 106.

Патријарх је, 25. септембра 1950. године, посетио Милоја Дилпарића[602]. Патријарх је служио литургију у манастиру Светога Ваведења где се одржавао богомољачки сабор у „који се стичу са свих страна и из свих крајева наше отаџбине[603]".

Смрћу др Георгија Зубковића, епископа будимског, 11. априла 1951. године, упражњена је још једна епархија. Свети архијерејски сабор, који је радио од 31. маја до 12. јуна 1951. године, вршио је избор и расподелу епископа. За митрополита дабро-босанског био је изабран др Нектарије Круљ, за сремског епископа Никанор Иличић, за банатског епископа Висарион Костић, за пакрачког Емилијан Мариновић, за горњокарловачког Симеон Злоковић, за захумско-херцеговачког Лонгин Томић. За викарне епископе били су изабрани: Хранислав Ђорић и Доситеј Стојковић. Пошто је викарни епископ Варнава Настић, који је управљао дабро-босанском епархијом, имао незгоде са властима, Сабор је „прихватио (његову) молбу, поткрепљену лекарским уверењем, и ставио га у пензију због болести"[604]. Као викарни епископ Варнава Настић је носио титулу хвостанског епископа.

Као видни заокрет према новој власти послат је, после заседања Светог архијерејског сабора, поздравни телеграм Јосипу Брозу Титу. Благодаре њему и влади „на доношењу Уредбе о социјалном осигурању свештеника, свештеничких породица и сирочади чиме сте показали своју очинску бригу и старање о свима грађанима наше драге отаџбине"[605].

4.

И нови епископи били су рукосад Православног богословског факултета у Београду. Осим Симеона Злоковића, рођеног 7. априла 1911. године, били су старији од оних који су били изабрани за време патријарха Гаврила Дожића. Лонгин Томић, дугогодишњи дворски ђакон, био је рођен 1893. године, а замонашио се 26. јуна 1919. године. Хранислав Ђорић рођен је 1899. године. Емилијан Мариновић је рођен 1902. године, а Доситеј Стојковић 1906. године. Сви су они имали извесно искуство у црквеној служби. Најконструктивније било је искуство Хранислава Ђорића, који је у монаштву узео име Герман. Он је био референт Светога архијерејског синода, а после избора за епископа био је главни уредник „Гласника СПЦ"[606].

Поводом десетогодишњице напада сила Осовине на Југославију нашао је и ГСПЦ за потребно да се осврне на разне догађаје за време рата. У чланку „Пре десет година" величан је, поново, пуч од 27. марта 1941. године и улога СПЦ у томе чину. Сазив Светог архијерејског сабора за 27. март 1941. године приписује се Божијој Провидности иако је био систематски упланиран и *пре извршења пуча.* Речено је, у томе чланку, и ово: „Пошто је Сабор једнодушно поздравио државни удар извршен тога јутра, одлучено је да Њ. Светост патријарх српски господин Гаврило у име свих архијереја преко радија пошаље поруку и благослов свештенству и народу. Текст поруке је заједнички састављен[607]."

У Посланици за Божић 1951. године указано је на тадашње стање и истакнуто традиционално родољубље СПЦ: „Љубав нашега народа према својој вери и Цркви највећа је гаранција да ће и у будуће све тешкоће пребродити као и оне у прошлости. Док будемо чували своју Цркву и њене светиње и живели по њеним начелима, бићемо снажни и отпорни и моћи ћемо да савлађујемо све тешкоће на које будемо у животу наилазили. У томе правцу и духу треба да васпитавамо и нашу децу, да би и она могла, попут предака својих, савлађивати

---

602 На истом месту.
603 На истом месту, стр. 110.
604 *Гласник СПЦ,* број 4, 5, 6 од 1. јуна (19. маја) 1951, стр. 66.
605 На истом месту.
606 На истом месту, стр. 123.
607 На истом месту, стр. 123.

све тешкоће у животу и не клонути духом[608].“

Епископат је, одговарајуће, занављан и даље. Још за живота патријарха Викентија изабрани су за епископе: Владислав Митровић за захумско-херцеговачког епископа. Владислав, световно име му је Војислав, син је познатог песника и учитеља Исаије Митровића. Војислав се замонашио 15. маја 1952. године и добио име Владислав. Пре избора за епископа био је професор Богословије „Свети Сава“ у Раковици код Београда. После смрти др Нектарија Круља изабран је за митрополита дабро-босанског, али је и даље задржао Захумско-херцеговачку епархију[609].

Још за живота патријарха Викентија био је изабран Лонгин Томић за епископа захумско-херцеговачког, да би 1955. године, био премештен за епископа зворничко-тузланског. На хиротонији за епископа, епископ Лонгин је рекао: „Као епископ одлазим у епархију захумско-херцеговачку, која има велику и славну прошлост у борби за очување православља и српства. Због такве прошлости и борби моја се епархија налази у тешком, претешком стању. Па се зато заветујем са овога места да ћу заложити све своје снаге да то тешко стање поправим и да прилике у њој што више средим, дубоко уверен да ће ми Ваша Светост и моја браћа архијереји помоћи, јер је моја епархија доиста највећа страдалница и мученица[610]...“ Павле Стојчевић, световно име му је Гојко, изабран је за епископа 29. маја 1957. године. И он је отишао на епархију, која се налазила у тешком стању. Непосредно пре избора био је, као протосинђел, сабрат манастира Раче[611].

5.

Патријарх Викентије Проданов није дуго остао на челу СПЦ. Изабран је одмах после смрти патријарха Гаврила Дожића, он се упокојио 5. јула 1958. године. Главно обележје његове управе Црквом био је заокрет у држању Цркве према државним властима. Темељито образован и са даром и склоношћу да научно ради (историја) патријарх Викентије је имао и богато административно искуство. Био је дуго и епархијски епископ и пре рата и за време рата. Са тим особинама, у нормално време, он је могао бити изванредан прочелник Цркве. Борац кова патријарха Гаврила и митрополита Јосифа није био. За време рата био је администратор епархије Жичке, јер је владика Николај Велимировић био интерниран у манастир Љубостињу. Да ли је за ово време било контакта међу њима ми не знамо. После рата он је био администратор Сремске епархије што му је, свакако, било ближе. И ова епархија била је за време рата веома пострадала. Нарочито су били пострадали фрушкогорски манастири од којих највећи део није још могао бити обновљен.

Заокрет у држању према државним властима, које су биле изразито безбожне, који је учинио патријарх Викентије, имао је две битне компоненте: лично добар однос са Јосипом Брозом Титом и попустљиво држање државних власти према Цркви и, нарочито, према од Цркве непризнатом Савезу удружења православног свештенства Југославије. Ове околности стезале су и патријарха Викентија и Цркву и изнуђавале им промену става према сепаратистичкој групи свештеника из Јужне Србије (Македоније). Било је то видно обележје тога преокрета који је дошао до израза приликом избора патријарха Викентија.

Заокрет у држању према државним властима није донео неке веће користи Цркви. И патријарх Викентије је, сасвим природно, желео да се реши црквено питање на Југу, али је тешко претпоставити да је све то могло бити без претходног пристанка епископата. Елиминисање митрополита Јосифа, који је имао највише изгледа да буде изабран за патријарха, показује да је утицај режима био веома јак. Патријарх је изразио своју радост да

608 На истом месту, стр. 170.
609 *Гласник СПЦ,* број 7, 8, 9 од 1. августа (19. јула) 1951, стр. 76.
610 На истом месту.
611 На истом месту.

су његовом избору присуствовали свештеници сепаратистичке групе. Ми не знамо да ли је патријарх Викентије дао режиму било каква обећања у погледу решења питања Македонске цркве, али пада у очи да је, убрзо после свог избора, патријарх Викентије на питање ТАЊУГА *одговорио да се нада да ће и питање Македонске цркве бити повољно решено.* Исто питање поставио му је ТАЊУГ и 7. новембра 1951. године као подсећање на дато обећање. Тада је патријарх Викентије одговорио: „СПЦ је стално желела решење црквеног питања у Македонији. Приликом измене Устава од 1947. године Свети архијерејски сабор је донео и унео у црквени Устав извесне одредбе да би се задовољило македонско свештенство ... С обзиром на то што су свештеници изјавили да примају јурисдикцију СПЦ, мислим да ће се ово црквено питање у Македонији повољно решити.[612]"

Виспрена духа, мудар и обазрив, партијарх Викентије није рекао како мисли да се ово питање може решити. За све време док је био на челу Цркве, он је био на великој муци и под сталним притиском режима, и Савеза свештеничких удружења и сепаратистичке групе из НР Македоније. Сви су од њега тражили да питање Македонске цркве буде решено, а он је свима одговарао да ће бити *повољно решено.* Он међутим, није решавао ово питање због тога што је знао да га не може решити а да Црква, којој је био на челу, не буде погођена и да јој се не зада тежак ударац. Мајстор у преговарању са властима, чији су представници и духовно и интелектуално били за неколико копаља испод њега, патријарх Викентије није одбијао разговоре. Само, за противнике јединства СПЦ од тих разговора није било много користи. Пред заседање Светог архијерејског сабора, маја 1951. године, писао је „Весник", орган Савеза удружења: „Учешће представника македонског клера и пастве у избору патријарха најбољи је доказ канонског јединства и синовске оданости матици Цркви. Право на језик и националну самосталност загарантовано им је државним Уставом, па се не може и не сме замерити што по томе основу и специјалним условима свога државног развитка захтевају изузетна овлаштења, корисна уосталом и по Цркву као целину. Страх од преседана, пак, у овоме случају сасвим отпада. Не видети те чињенице или не хтети их разумети значи и даље стајати под копреном великосрпског шовинизма, коме у братској заједници народа Југославије не може бити места[613]." Ратко Јелић, тада генерални секретар Савеза, поставио је целу ствар овако: „Устав ФНРЈ признао је Македонији њену националност, језик, културу. Ко ово негира тај се греши о Државни устав и тај не може рећи да је исправан грађанин ове земље[614]."

Иако је Ратко Јелић претио онима који нису као он „исправни грађани ове земље", епископи се нису дали уплашити. Време је било почело да оцртава друкчије могућности решења овога питања. И сами тражиоци независности Македонске православне цркве као да су били почели сумњати у остваривост својих захтева. Најпре су тражили пуно отцепљење од СПЦ, затим су пристали, али да за епископе буду бирани домороци и да у црквеној администрацији могу употребљавати свој дијалект. Дошли су били дотле да су одлучно одбијали од себе да траже *издвајање* из састава СПЦ. „Као што нема ниједнога човека у Македонији, истицао је свештеник Ђорђе Анђелсковски, који не жели да живи у границама Југославије, исто тако нема тога ко би желео отцепљење у црквеном погледу ... Ми нећемо никакав расцеп у Цркви, али само и даље тражимо да имамо свога владику, своје свештенике и свој језик у употреби[615]."

Коментаришући ово место из говора Анђелковског „Весник" је писао: „...Не," нагласио је, „дато не значи да црква у Македонији тражи одвајање од СПЦ или аутокефалност, како то неки злонамерно желе да представе[616]." ...Ствар се веома тешко кретала напред. Свети

612 *Весник* број 63 од 1. децембра 1951.
613 *Весник* број 50 од 16. маја 1951.
614 *Весник* број 65 од 1. јануара 1952.
615 *Весник* број 62 од 15. новембра 1952.
616 *Весник* број 60 од 15. октобра 1951.

архијерејски сабор је пратио развој овога питања. На свом редовном заседању, маја 1952. године, решио је: „У погледу епархије у НР Македонији стављено је у дужност Светом архијерејском синоду да и даље ради на нормализовању односа и сређивању прилика у смислу Црквеног Устава[617].“ Прошле су, међутим, три године а да се није кренуло са мртве тачке. На заседању Светог архијерејског сабора, одржаном од 23. маја до 4. јуна 1955. године, поново је разматрано ово питање и решено: „Исто тако по питању сређивања црквених прилика у НР Македонији Свети архијерејски сабор је, у смислу члана 4 Устава СПЦ, одобрио досадашњи рад Светог архијерејског синода и дао му потребна упутства[618].“

Једно време је изгледало да ће ово питање застати. Свети архијерејски сабор СПЦ је, међутим, 1955. године, решио да усвоји два главна захтева Иницијативног одбора: да за три епархије у Јужној Србији изабере епископе домороце, и да се у унутрашњој администрацији може употребљавати домаћи дијалекат. У жељи да се убрза испуњење овог решења Свети синод посетила је, 10. априла 1957. године, једна делегација Иницијативног одбора. Делегацију, која се састојала од десет чланова, предводили су Нестор Поповски, свештеник из Скопља, председник Иницијативног одбора, и Климент Малески, секретар Одбора.

О њиховој посети Светом архијерејском синоду није много продрло у јавност. „Весник“ од маја 1957. године, доноси да је „у оквиру одлука Светог архијерејског сабора постигнута пуна сагласност, те су том приликом именовани архијерејски заменици и чланови црквених судова, као и други функционери осталих црквених тела предвиђених Уставом Цркве, за све три епархије из НР Македоније: скопску, охридско-битољску и злетовско-струмичку“.

Посета делегације Иницијативног одбора Светом синоду учињена је пред заседање Светог архијерејског сабора и омогућила да се донесу важне одлуке о сређивању црквених прилика на овом подручју. У чланку „Пред овогодишње заседање Светог архијерејског сабора“ истиче „Весник“ од 15. маја 1957. године, да је: „Захваљујући са једне стране правилном разумевању и ставу нашег Светог архијерејског сабора, а с друге стране Иницијативном одбору, прихваћена одлука Светог архијерејског сабора од 1955. године, те је успостављено јединство и нормалан црквени живот у НР Македонији те је сада наша црква јединствена[619].“

У чему се састоји ова одлука сазнајемо из изјаве коју је патријарх Викентије дао секретару ЈУГОПРЕСА и из Посланице коју је он упутио народу и свештенству Македоније; „Свештенство и верници“, вели се у поменутој Посланици, „у Македонији изјавили су жељу да се црквене прилике њихове републике реше на друкчијој основи. Да би се удовољило тој тежњи, Свети архијерејски сабор СПЦ донео је одлуку да Свети архијерејски синод може дозволити употребу македонског језика у администрацији и проповедима на територији НР Македоније, с тиме да *богослужбени језик остане црквенословенски.* Поред тога на територији НР Македоније могу се употребљавати печати са црквеним грбом у средини написом наоколо на македонском језику ћирилицом: НР Македонија, православни епископ Н. са седиштем у Н.“ Даље је речено да се, после реорганизације црквене управе на том подручју узме у разматрање избор епископа-домородаца и остала питања, а у смислу својих ранијих закључака[620].“ За администратора три епархије у Јужној Србији постављен је сам патријарх Викентије, који је у смислу Устава СПЦ именовао архијерејске заменике и чланове духовних судова.

У посебној Посланици, коју је поводом васкршњих празника упутио свештенству и народу ове три епархије на Југу, истакао је патријарх Викентије радост „што је јединство цркве на законит начин успостављено“. Да патријарх није имао илузија о тешкоћама које још преостају, види се и из овога места његове Посланице: „Али овим није све учињено нити је

617 *Гласник СПЦ,* број од јуна 1952, стр. 132.
618 *Гласник СПЦ,* број од јуна 1955, стр. 92.
619 *Весник* број 120 од 15. маја 1957.
620 *Весник* број 189 од 1. маја 1957.

све постигнуто. Потребно је да уједινимо срца и душе. Тек уједињењем срдаца и душа наших, моћи ћемо успоставити потпуно јединство у Цркви нашој оно јединство, за које се сваки дан молимо Богу, јединство вере, љубави у нади хришћанској и јединство у Господу Исусу Христу ... Наше истинско јединство подигнути ће углед наше Отаџбине. Од нашега споразума и јединства имаће користи не само народ Македоније, него цела наша Отаџбина ФНР Југославија[621]“.

Да је Иницијативни одбор радио овога пута по упутствима владе, види се и из говора који је Вељко Зековић, тада секретар Извршног већа Народне скупштине, одржао 23. маја 1957. године на пријему за чланове Светог архијерејског сабора у Извршном већу: „Поред настојања за решење текућих питања, рекао је он, нарочито бих желео да подвучем као позитивну чињеницу, што се нашла могућност да се са Извршним већем НР Македоније делује у срећивању црквених питања у овој нашој народној републици[622].“ У своме отпоздраву патријарх Викентије потврдио је да је влада стајала иза поменутог става Иницијативног одбора. „Не бих могао пропустити да не споменем“, рекао је патријарх, „и да не изразим посебну захвалност Савезном извршном већу на помоћи приликом решавања питања, срећивања црквених прилика у НР Македонији[623].“

Посета, коју је патријарх Викентије, у пратњи тројице епископа, учинио епархијама у Јужној Србији од 28. марта до 6. априла 1958. године, била је доказ његове ревности да приведе у дело поменуте споразуме. Веома срдачно дочекан и од народа и од свештенства, патријарх се трудио да не каже много, али и да не остави утисак, да се колеба да испуни одлуке Светог архијерејског сабора од 1955. године. У својој беседи у цркви Св. Мине у Скопљу патријарх је 10. априла подвукао да су они дошли „да на видан начин потврдимо мир и јединство свете наше цркве, који су милошћу Божијом успостављени. Сви смо свесни да још није све учињено и да ће требати још много да се учини“[624].

У својим говорима покушали су поједини представници Иницијативног одбора да од патријарха извуку одређеније изјаве и *то када ће бити решено питање „Македонске православне цркве“.* Климент Малески истакао је у своме говору да ће „удружено македонско свештенство пазити као светињу братство и јединство југословенских народа. Свештенство у НР Македонији жели да помогне решење свих нерешених црквених питања која је наша стварност поставила пред нас. Посебно истичем жељу македонског свештенства за што брже решење црквеног питања у НР Македонији и попуњавање епархија архијерејима домородцима“[625].

Патријарх је на ово одговорио 6. априла 1958. године: „Ја и преосвећена браћа архијереји“, рекао је он, „доласком својим, желимо да учврстимо оно што је ослабило, да подигнемо оно што је пало, и да оснажимо оно што је малаксало. Законски су установљени мир и јединство наше цркве. Али све је узалуд ако срца наша нису сједињена[626]“.

Тома Димовски, архијерејски намесник битољски, уверавао је и патријарха и епископе, који су били са њим, да се сви труде „да се правилно схвате наше тежње и захтеви за јединство са СПЦ, јер и наши предлози да на епархије у Македонији буду постављени епископи домородци са светим благословом Ваше Светости, Светог архијерејског сабора и синода, ми смо организовали духовни и административни живот по прописима Устава СПЦ декларишући тиме, да смо за истинско канонско јединство и за јеванђелску сарадњу међу „нама“[627].

---

621 *Гласник СПЦ,* број од маја 1957, стр. 99.
622 *Весник,* број 191 од 1. јуна 1957.
623 На истом месту.
624 *Гласник СПЦ,* број од маја 1958, стр. 82.
625 *Гласник СПЦ,* број од маја 1958, стр. 84.
626 На истом месту, стр. 86.
627 *Гласник СПЦ,* број од јула 1958, стр. 142.

На своме заседању 1958. године Свети архијерејски сабор је, 10. јуна, донео одлуку да се одгоди избор епископа за епархије у Јужној Србији. У складу са својом одлуком из 1955. године Свети архијерејски сабор био је решио, да на упражњене епархије изабере епископе домороце. „Свети архијерејски сабор, вели се у *овој одлуци, начелно нема ништа против избора епископа на епархије у НР Македонији из круга домородаца.* Сва је невоља била у томе, што ниједан од предложених кандидата није имао потребне канонске услове који се траже при избору једнога лица за епископа. Сви предложени кандидати, протојереји, Тома Димовски, Нестор Поповски, свештеник Спиро Поповски и Владимир Зафиров-Поповски, наставник у Охриду, нису могли „бити бирани за епископе јер као жењени, немају канонске услове за избор за епископа“[628].

Свети архијерејски сабор није, дакле, *одбио* да изврши своје обећање, него, је без своје кривице, *дошао у немогућност да га испуни.* Он је ставио Светом синоду у дужност, „да изволи потражити и Светом архијерејском сабору предложити друге нове личности, које би могле доћи у обзир као кандидати за епископски чин за епархије које се налазе на територији НР Македоније“[629].

Судећи по посети, коју су чланови Светог архијерејског сабора, после завршеног заседања учинили Јосипу Брозу Титу и говора који су том приликом држани, не би се могло рећи да је одлагање избора епископа – домородаца за епархије Јужне Србије naљутило владу. Патријарх Викентије је, 28. маја 1958. године, одао признање Титу што је, тобоже, „државничким уочавањем и схватањем црквених потреба учинио много за сређивање црквених прилика у НР Македонији а ми са своје стране настојимо и надамо се да ће се и те прилике средити не само на корист православне цркве него и на корист целе наше Отаџбине“[630].

Тито је овоме делу патријархова говора додао само кратак коментар: „...Желео бих у вези са тиме да и ви ријешите проблем Македонске цркве онако, како ће најбоље одговарати интересима читаве наше земље. Будите увјерени да ћете увијек наићи на пуну нашу подршку[631]...“ Ово је било последње што је патријарх Викентије могао да уради и за Цркву и за решење овог тешког питања. Сигурно је да је он целоме овоме питању дао један обрт, за који се не може рећи да је у свему био негативан. Њему је пошло за руком, да целом овом питању затупи првобитне оштрице: од једног изразито сепаратистичкоr покрета патријарх Викентије направио је један покрет, који се изјаснио да жели, да у свему остане у канонској заједници са СПЦ. Ни канони, ни Устав СПЦ нису могли имати ништа против тога да на епархије у Јужној Србији буду бирани људи, који су тамо рођени и да се они и њима подручно свештенство служе језиком који је, шире схваћено, наш заједнички.

Друго је питање, међутим, да ли је Црква уопште морала да преговара са једном групом недисциплинованих свештеника, који су били пошли погрешним путем и остали упорни у непокорности својим канонским епископима и одлукама Светог архијерејског синода. Да није дошло до преговора и да се остало на линији, коју су имали патријарх Гаврило и митрополит Јосиф, могло се цело ово питање замрзнути и режим не би могао да га решава без учешћа Цркве. Напуштање ове линије отворило је могућности низу извитоперивања и злоупотреба људи, који су мењали тактику, али не и свој крајњи циљ.

6.

Патријарх Викентије је, 10. јула 1957. године, посетио Црну Гору где су црквене прилике биле доста тешке. Сепаратистички покрет био је спласнуо, али је стање и даље било

628 *Гласник СПЦ,* број од јула 1958, стр. 122.
629 *Гласник СПЦ,* број од јуна 1958, стр. 94.
630 *Гласник СПЦ,* број од јуна 1958, стр. 94.
631 На истом месту.

тешко. Било је сасвим несређено. Патријарх Викентије био је примљен сасвим добро и од власти и од свештенства. Одржао је, 11. јула, конференцију са дванаест свештеника. Дискутовано је о материјалном стању свештеника, о свештеничком подмлатку, о успостављању црквене управе (општина и повереништава), верској настави, обнављању цркава и црквеног живота и о црквеном имању, манастирима и недостатку монаха и о односу према народним властима и ових власти према Цркви, о питању црквене службе оних свештеника који су у државној служби као и о питању пензије свештеничких удовица[632].

Патријарху није било лако одговарати на сва бројна питања. Указивао је на стварност каква је била. Говорио је: „Црква нема материјалне могућности да их реши, али када *би било добре воље, а нарочито слоге,* онда ни она нису нерешива. Дошао сам и покушаћу да решавам кардинално питање: слогу свештенства, а не подвојеност. Слога изнад свега. Ја сам апеловао на вас, да сами између себе решите питање црквене администрације, односно успостављања Црквеног суда и Епархијског савета, па се нисте могли сложити. Ако се сложите, другим очима ће вас гледати и у Цркви и у држави. Онда се може у име сложне целине молити и захтевати. Одбаците оно што вас раздваја и разједињује. Оставите политику код куће. Не гледајте попреко на оне који су у Удружењу и оне који нису. Приближите се један другоме. Интерес Цркве и народа треба да вам је на првом месту[633].“

Патријарх се осврнуо и на оне свештенике, који *су ван Цркве:* „...Они свештеници који су у државној служби, а желе и даље да остану у Цркви и да обављају свештеничке дужности, треба посебно за сваки случај, поднети молбу ради регулисања њиховог положаја. Начелно по овоме питању не може се донети никаква одлука[634].“ Указујући на ово, патријарх је указао и на опасност за Цркву, која долази из редова оних, који су формално у Цркви: „У данашње доба“, рекао је патријарх, „нема опасности за нашу веру *споља,* нико нас не приморава да напуштамо, односно да се одрекнемо наше вере, опасност је *изнутра* у нама самима.[635]“

Блажо Јовановић, тада водећа и партијска и државна личност у Црној Гори, покушао је да увери патријарха Викентија, да стање Цркве у Црној Гори, ни однос према свештеницима, нису рђави. Рекао је: „У Црној Гори не постоји проблем нерешених питања између Цркве и државе. Има 5-6 свештеника који мало стрче, али ја сам саветовао да се они позову и да се са њима лепо разговара и посаветује; то је боље него сваки други начин. Ми помажемо свештенике колико можемо, помоћи ћемо и у будуће. Ми не правимо никакву разлику у стипендирању ђака. Ми дајемо стипендије и свештеничкој деци и она спадају међу најбоље ђаке. Истина је да се понегде дешавају испади против Цркве и свештеника. То обично раде млађи људи, да би нечим показали *своју револуционарност.* Ми то кажњавамо, али је боље васпитавати него кажњавати[636].“

У манастиру Острогу је, 15. јула 1957. године, патријарх одржао конференцију са 33 свештеника из архијерејских намесништава: титоградског, никшићког, иванградског, андријевачког, бјелопољског и колашинског[637]. Иза тога је, 16. јула, одржана на Цетињу седница Епархијског савета и извршен избор управе. Одобрени су рачуни за неколико протеклих година и донет буџет за 1957. годину[638].

Патријарх Викентије је прошао кроз Боку Которску и имао прилике да се, из непосредних извора, обавести о положају Цркве и свештенства у Црној Гори. Чак су и неки функционери, као Ђоко Лекић, председник општине Бар, указивали на то, да односи између

632 *Гласник СПЦ,* број од септембра 1958, стр. 213.
633 На истом месту.
634 На истом месту.
635 На истом месту, стр. 214.
636 На истом месту.
637 На истом месту, стр. 217.
638 На истом месту.

Цркве и државе „ипак нису какви су горе на врховима. Овде на терену има случајева који нису пожељни. Ми се надамо да ће посета Ваше Светости допринети да се много штошта позитивно реши“[639]. Патријарх је одговорио: „Несумњиво да су односи између Цркве и државе регулисани законом. Али закон је мртво слово на папиру ако се не испуњава. Наша Црква не гледа ван граница. Локалне власти би требале често пута да схвате добру вољу врховних власти, па онда не би било неспоразума ни овде доле. Сарадња је потребна ради опште користи[640].“ На дисхармонију између става врховних власти према Цркви и оних нижих на терену указивао је патријарх Викентије и у своме говору на пријему у Котору 21. јула 1957. године. Рекао је: „...И данас је Црква са својим народом. Српској Цркви се одаје признање са највишег места у држави. Ми радимо на сређивању односа. Врло често сагласност која се у извесним питањима постигне на врху, поквари се доле на терену. Трудимо се сви да тога не буде[641].“

Не може се оспорити да је патријарх Викентије гледао реално, како на стање у коме се налазе Црква и свештенство, тако исто и на немање могућности да се од државе изнуди оно што је Цркви требало. У говору, који је, 23. септембра 1954. године одржао у Остружници, патријарх Викентије је указао на то, да су Црква и верници у борби за самоодржање упућени сами на себе: „У данашње време“, рекао је он, „када је Црква лишена материјалних добара, ми смо остали да нас искључиво паства издржава. Према томе и наш однос према њој, у многоме треба да се промени. Много значи однос и расположење према вернима, јер како ми поступамо према њима тако ће и они да нам узвраћају. Свештеник сада више него икада, треба да буде благ и снисходљив. Има много тешкоћа и великих сметњи, али реална широкогрудност и стрпљење и врлине које свештеник мора да има[642].“

На путу кроз Боку Которску патријарх Викентије је, сасвим природно, посетио и манастир Савину са намером да се ту одмори. Уместо одмора он је оболео „од запаљења слепога црева, те је хитно однет у војну болницу и успешно оперисан“[643]. Уобичавало се, у то време, да и патријарх Викентије буде позван на званичне државне пријеме. Био је на пријему када је био Гамал Абдел Насер (ГСПЦ, септембар 1956, стр. 169). Био је на пријему 27. августа 1957. године који је Тито приредио у част председника Монголске Републике. Био је на пријему у част Селвина Лојда 5. септембра 1957. године, а 25. септембра исте године посетио га је совјетски амбасадор Николај Фирјубин, који је напуштао Југославију.[644]

И патријарх Викентије је одржавао пријатељске везе са Московском патријаршијом; тамо је био у посети од 5. до 29. октобра 1956. године. Примио га је Булгањин са којим је разговарао пола сата. Поводом ове посете објављено је једно саопштење у коме је патријарх Викентије нагласио добре односе са државом: „Без помоћи и подршке наших народних власти, ми не бисмо били у стању да обавимо посету Руској православној цркви. Због тога најтоплије благодаримо нашим народним властима на подршци и издашној помоћи којом је наша посета Руској православној цркви омогућена и извршена[645].“

Још јасније је патријарх Викентије нагласио добре односе између Цркве и државе у изјави коју је дао ЈУГОПРЕСУ за Нову годину 1957. Наглашавајући да је СПЦ *народна црква* патријарх Викентије је рекао: „Многи неће то да схвате и желели би да СПЦ иде једним другим путем. СПЦ ће ићи оним путем, којим је ишла са својим народом кроз векове. Њен је пут кристално јасан, божанском истином освећен, а народним карактером, слободарским духом и светосавском историјом признат.

639 На истом месту, стр. 217.
640 На истом месту.
641 На истом месту, стр. 218.
642 *Гласник СПЦ,* број од октобра 1954, стр. 206.
643 *Гласник СПЦ,* број од септембра 1957, стр. 218.
644 На истом месту.
645 *Гласник СПЦ,* број 1-2 од 1957, стр. 8.

У своме раду СПЦ налази још проблема оправке и подизања ратом оштећених храмова, проблеме издржавања верских школа, одржавање веронаучне наставе итд. Ти се проблеми постепено и успешно решавају. Наши верни недељом и празником пуне свете храмове у којима задовољавају своје духовне потребе ... Државна помоћ у различитом виду, омогућавање дочека делегације Грчке православне цркве и одласка делегација наше Цркве у посету Руској православној цркви, очевидни су доказ расположења према нашој Цркви[646]."

Патријарх Викентије је узео учешћа у раду Светог архијерејског сабора, који је држан од 26. маја до 9. јуна 1958. године. Још у току рада Сабора Јосип Броз Тито је, 28. маја 1958. године, примио епископе са патријархом Викентијем на челу, који је Титу захвалио на разумевању за потребе Цркве: „СПЦ као народна црква нашла је своје место у својој народној заједници, новој Југославији. Она слободно и несметано дела и ми са задовољством констатујемо да је Цркви и њеним установама, Уставом и законима осигуран несметан рад и развијање[647]." Тито им је захвалио, а после их је, 5. јуна 1958. године, примио Добривоје Радосављевић, председник Савезне верске комисије[648]. Да је Јосип Броз Тито био задовољан држањем и радом патријарха Викентија види се и по томе, што га је одликовао Орденом југословенске заставе првога реда[649].

Учешће патријарха Викентија на заседању Светог архијерејског сабора од 26. маја до 9. јуна 1958. године, било је његова „Лабудова песма". Већ 26. јуна 1958. године издато је званично *Саопштење* о болести патријарха Викентија, који је био пренет у болницу „Драгиша Мишовић". Према саопштењу конзилијума лекара, патријарх Викентије је оболео од парализе говорних органа. Болест је тешке природе, а стање његовог здравља је у стању промењљивости[650]. Патријарх Викентије се упокојио 5. јула 1958. године, у 13.50 часова[651].

Према Уставу СПЦ, када настане смрт патријарха, онда управа Цркве прелази на Свети архијерејски синод. Десило се, у томе моменту, да је најстарији члан Синода био браничевски епископ Хризостом (Војиновић). Он је као најстарији члан Светог архијерејског синода вршио дужност председника[652]. Свети архијерејски синод заказао је избор новог патријарха за 13. септембар 1958. године[653]. За патријарха био је изабран епископ жички Герман Ђорић.

ВРЕМЕ ПАТРИЈАРХА ГЕРМАНА

1.

После смрти патријарха Викентија Проданова, Свети архијерејски синод заказао је избор новога патријарха за 13. септембар 1958. године. За новога патријарха изабран је жички епископ Герман Ђорић, који се још увек налази на челу СПЦ[654]. То је више од четврт века, време, које није достигао ниједан патријарх СПЦ од 1918. године до данас. Радан и активан, он је животу СПЦ утиснуо печат своје личности и своје многостране активности. Када је изабран за патријарха СПЦ био је у 52-ој години живота. Рођен је 7. августа 1899. године у Јошаничкој Бањи.

Животни пут и успон патријарха Германа био је постепен а и јасан. Рођен у свештеничкој породици он је, после завршене гимназије, завршио и Богословију „Св. Саве" у Сремским Карловцима, која је била премештена из Београда. Завршио је и Православни богословски факултет у Београду, а затим је, нешто касније, студирао право у Паризу, што је

646 На истом месту, стр. 44.
647 *Гласник СПЦ,* број од јуна 1958, стр. 94.
648 На истом месту, стр. 96.
649 *Гласник СПЦ,* број од септембра 1958, стр. 101.
650 На истом месту, стр. 101.
651 *Гласник СПЦ,* број од јула 1958, стр. 122.
652 На истом месту, стр. 142.
653 На истом месту.
654 *ГСПЦ,* број 7 од јула 1958, стр. 147.

разуме се, проширило и употпунило његово образовање. Говори три језика: француски, енглески и немачки што је допринело његовој отворености према свету.

Патријарх Герман је почео своју каријеру скромно као приправник Духовног суда у Чачку 1924. године; од 1925. године до 1927. био је наставник веронауке. Писар Духовног суда Жичке епархије, постао је 1. септембра 1927. године. Затим је био парохијски свештеник у једном селу у околини Чачка, да би затим постао парох у Врњачкој Бањи. Као парохијски свештеник, уређивао је „Преглед епархије жичке“ и календар „Свети Лазар“. У августу 1938. године, постао је референт Светог архијерејског синода у Београду. На тој дужности, остао је више од дванаест година. Био је и главни секретар Светог архијерејског синода. Све ово је радио после завршених студија у иностранству.

Изборни сабор, коме је председавао загребачки митрополит др Дамаскин Грданички, изабрао је жичког епископа Германа Ђорића за патријарха СПЦ са 37 гласова; епископ браничевски Хризостом Војиновић, добио је 17 гласова. Два члана Изборног сабора уздржала су се од гласања. Патријарх Герман устоличен је 14. септембра 1958. године у Саборној цркви у Београду. У беседи, коју је одржао приликом устоличења, патријарх Герман се заветовао: „…Да ћу својој цркви српској, светосавској, служити предано и одано, верно и покорно с апостолском ревношћу и светоотачком мудрошћу, чуваћу њезино јединство као нераздељиву ризу Христову ... и да ћу православни народ наш, без обзира где он живео, водити путем спасења и просвећености светлошћу светога Јеванђеља Христова[655]...“ Петнаест година касније, приликом прославе петнаестогодишњице, патријарх Герман је подсетио на овај завет и рекао: „Сретан сам што са овога места могу да изјавим, да се за цело ово време нисам о своју савест огрешио. Одржао сам у потпуности ону свету заклетву, коју сам положио онога дана, када сам ступио на овај свети престо српских патријарха[656].“

После избора за патријарха, патријарх Герман изјавио је ТАЊУГУ и ово: „Мој апостолски позив, сам собом одређује мој програм будућег рада – ширење и јачање хришћанске вере, даље продубљивање добрих односа и сарадње између СПЦ и државе, одржавање братских односа са другим православним црквама и наставак започетога рада на административном, просветном и организационом послу[657].“

Није никакво чудо да су и државне власти, иако атеистички оријентисане, биле врло заинтересоване за став и за изјаве новога патријарха. Државни представници су присуствовали устоличењу патријарха Германа, такорећи по службеној дужности. Државну власт је представљао Добривоје Радосављевић-Боби, а били су присутни и амбасадори Велике Британије, Канаде, Грчке, Аргентине, Француске и Сједињених Америчких Држава. У патријаршијски трон увео је патријарха Германа епископ Хризостом у 9,30 часова, као најстарији члан Светог архијерејског синода „предајући му у знак патријаршијског достојанства; панагију српских светитеља, жезал, бројанице и белу камилавку“[658].

Патријарх Герман је и овом приликом истакао оно, што је рекао у својој заклетви, и између осталог обећао, „да ћу нашу драгу Отаџбину љубити и волети и за њу се непрестано Богу молити, да је сачува у миру и благостању ради среће и напретка, и у сарадњи са њом доприносити њеном напретку и њеном угледу“[659].

Честитка, коју је Јосип Броз Тито, по званичној дужности, послао патријарху Герману, била је знак, да се желе добри односи са СПЦ. То је доста опширно истакао и Добривоје Радосављевић-Боби у свом говору. Рекао је: „...Наше свештенство не само да није сметало, већ је доприносило даљем напретку и јачању наше државе и усклађивању односа између Цркве и државе. Могло би се рећи да СПЦ није једина, али је много доприносила у томе

655 *ГСПЦ,* број 9, септембар 1958, стр. 174-175.
656 *ГСПЦ,* број 10, октобар 1973, стр. 217.
657 *Весник* број 222 од 15. септембра 1958.
658 На истом месту.
659 На истом месту.

погледу. Досадашњи резултати показују, да је то могуће и да је корисно и по СПЦ и по нашу државу. Ми се надамо и ми мислимо, да су се Архијерејски сабор и Изборни сабор руководили том жељом, када су Вас изабрали да руководите СПЦ, а то је наша жеља, као и жеља свих наших народа. Са жељом и са надом да ћете и Ви, заједно са свим архијерејима СПЦ, својом снагом и својим ауторитетом радити у томе смеру ја Вас, ево, у моменту Вашега ступања на патријаршијски трон срдачно поздрављам и желим Вам успеха у Вашем раду[660].“

Одговор патријарха Германа био је, како је у тој прилици и у том моменту требао да буде: израз готовости за сарадњу са државом, како су је успоставила два његова претходника. Рекао је, поред осталог, и ово: „...Долазим из Жиче, која ме *потсећа на први народни сабор, када су ударени темељи Српској цркви и српској држави.* У тим мислима ја сам овде и бићу у њима до краја мога живота. То је по моме мишљењу оно што подиже углед нашег народа, наше Цркве и наше државе[661].“ Захваљујући Радосављевићу рекао је, да ће се старати да се односи између *наше* Цркве и *наше* државе у потпуности ускладе, те да буду на корист и Цркви и држави[662].

Следиле су свечаности, које су уобичајене у таквим приликама. Био је, 16. септембра 1958. године, приређен пријем у Савезном извршном већу, где су опет држани говори. Радосављевић је поново указивао на добре односе између Цркве и државе, настојећи да то поткрепи примерима из недавне прошлости. Рекао је: „...Знатан део црквене јерархије стајао је уз народ и у тешким тренутцима борбе против непријатеља ... У НОБ-и учествовао је не мали број свештеничких лица, или су са симпатијама пратили борбу против непријатеља и постављали основе друштва са хуманим људским односима ... Захваљујући таквим позитивним традицијама, које су биле у складу са развијеним тенденцијама нашег друштва раније и данас, СПЦ могла је да прилагоди свој рад међу верницима у нашем друштву, после тако дубоких друштвених промена.

То не значи да је све ишло без тешкоћа, али је битно да је код једне огромне већине верника, свештеника и епископа СПЦ било добре воље, залагања, труда и да је превлађивало руковођење принципом, да се никада не треба одвајати од битних потреба и стремљења свога народа[663].“ Изразио је жељу и наду, да ће и патријарх Герман продужити да иде тим путем „сарадње са државом у решавању још многих питања од обостраног интереса а у духу народних потреба. Ми ћемо свестрано помоћи те корисне напоре у том правцу[664].“

Одговор патријарха Германа није могао бити у нескладу са тезама Радосављевића о потреби сарадње између Цркве и државе. Рекао је „...СПЦ није се никада одвајала од свога народа, него је са њим увек чинила и чини нераздвојену целину ... Тај пут је прихватио и наш претходник, блаженопочивши патријарх Викентије, трудећи се да сарадњом између Цркве и државе допринесе бољитку и једне и друге.

Убеђен сам да је тај пут једино исправан. У име Бога, ићи ћемо њиме и тражити да што више допринесемо учвршћењу добрих односа између СПЦ и државе и што већем и бржем њиховом процвату. Ово утолико пре, што ми осећамо, да народне власти настоје, да се ти односи између Цркве и државе у потпуности нормализују[665].“

Ово је било прво, званично, успостављање контакта са представницима државне власти, који се није могао избећи. Тих контаката биће, касније, све више према приликама и потребама. Фразеологија говора, држаних у овим случајевима, обично не одражава право стање ствари. То је, претежно, учтивост, која је уобичајена у оваквим приликама. Стварност је, међутим, била сасвим друкчија – таква је остала све до данас.

---

660 На истом месту.
661 На истом месту.
662 На истом месту.
663 На истом месту.
664 На истом месту.
665 На истом месту.

2.

Као удов, свештеник Хранислав Ђорић, имао је све потребне услове да после монашења у манастиру Студеници буде биран за епископа. Поред обавезног, вишег богословског образовања, допуњеног студијама правних наука у Паризу, Герман Ђорић имао је и богато парохијско и административно искуство потребно једном прочелнику Цркве. Прво је био биран 1951. године за викарног епископа моравичког. Хиротонисан је 15. (2) јуна 1951. године. У беседи, коју је одржао после хиротоније, он је, према обичају изложио *како* схвата епископску службу и *какав* ће имати програм и држање. Питање: „Да ли ја могу као архијереј Српске цркве и веран син свога народа и своје Отаџбине, имати други какав програм изван тога заветног програма који је уткан у свеколико биће српског народа који је засведочен и освећен крвљу наших праотаца, наше браће и наше деце од Косова све до наших дана ... Ово се односи на Кнеза Лазара, који је кроз векове напајао богоносни и крстоносни народ и крепио га да издржи силу адских искушења на победоносном путу ка Царству Божијем. Ићи дакле за Христом и водити за Христом благочестиви народ кроз испуњавање светосавско-лазарских идеала, кроз чување и неговање прадедовских верско-националних обичаја, кроз свесно испуњавање својих дужности према Богу и према ближњима, поставља се данас као највиши закон и програм не само пред сваког архијереја Цркве Христове, него и пред сваког појединца, а и пред све народе читавога света, јер се само кроз Христа и његову пуну љубав и праштање, пуну милости и самоуправљања у божански наук, свет може спасити страховитих несрећа које му прете[666].“

Као викарни епископ Герман је био, заједно са професором др Душаном Глумцем, послат да обиђе делове СПЦ у дијаспори: у Северној Америци и Канади и у Западној Европи. Био је и у Женеви и посетио Светски савет цркава: Затим је обишао Свету Гору ... После смрти будимскога епископа др Георгија Зубковића био је изабран за његовог наследника, али је, због тадашњих околности, остао у Београду на положају Главног секретара Светог архијерејског синода. Истовремено био је и главни уредник „Гласника СПЦ“. Од 1953. године био је администратор Жичке епархије и нешто пре тога Будимљанско-полимске, да би од 1956. до 1957. године био администратор и Рашко-призренске епархије. После смрти др Николаја Велимировића изабран је, 9. јуна 1956. године, за епископа жичког. На томе положају остао је до избора за патријарха СПЦ, али је до 1961. године задржао и администрацију Жичке епархије.

И пре него што је изабран за патријарха СПЦ, епископ Герман био је свестан тежине и одговорности које ова служба доноси. Није претерано рећи, да је он у ступању на патријаршијски престо видео и своје пењање на Голготу и СПЦ и своју личну, као и Голготу народа, коју је преживљавао и пре избора за епископа. Овоме осећању он је дао видљивог израза у посети Светој земљи уз Часни пост 1959. године. Он је, са својом пратњом, после патријарха Арсенија Црнојевића, био први српски патријарх, који је посетио Христов гроб. У Јерусалиму је био на Велики петак 1959. године. Он је са својом пратњом ишао истим путем, којим су водили Господа Исуса Христа на распеће на Голготу. Протојереј Милан Смиљанић, који је био у пратњи патријарха Германа, описао је патријархово успињање на Голготу. „Уз певање наших црквених песама, понели смо један велики дрвени крст. Крст смо носили на десном рамену сви наизменично, почев од Њ. Светости патријарха Германа, до последњег од нас чланова делегације. Оставили смо га данас на Голготи, да ту буде до нашега повратка из Јерусалима. Тада ћемо овај крст понети собом, да га донесемо у Београд и оставимо у београдској цркви, где ће остати за вечна времена за успомену на ово наше *поклоничко* путовање[667].“

---

666 *ГСПЦ,* број 7, 8. август (19. јули) 1951, стр. 78-79.
667 *Весник* број 238 од 15. маја 1959.

Ову прилику користио је патријарх Герман, да посети света места и источне патријархе. „Наш патријарх је обдарио све црквене поглаваре и све њихове сараднике са лепим панагијама, израђеним овде у Београду и са другим интересантним поклонима – ручним радовима наших трудбеника. Узе ове поклоне, патријарх Герман је давао свима за успомену лепе илустроване књиге наших манастира, као и личне фотографије. Увек свима наглашавајући, да ове поклоне не цене по њиховој материјалној вредности, већ по великој љубави са којом се ти поклони дају[668].“

Устоличење на патријаршијском трону у Београду, у Саборној цркви, употпуњено је у духу црквено-националне традиције, устоличењем на трону српских патријарха у Пећи. Патријарх Герман је „43-ћи српски патријарх од проглашења цркве за патријаршију. Устоличење у Пећи извршено је у недељу, 20. маја 1969. године. У трон српских пећких патријарха, увели су га митрополити др Дамаскин Грданички и др Нектарије Круљ[669]. И овде су били присутни представници државних власти: Добривоје Радосављевић, Страхил Гигов, председник Извршног већа Македоније и Фадил Хоџа, председник Извршног већа Косова. Присутни су били и представници руговских Албанаца, који су по традицији, давали из своје средине војводе пећке патријаршије.“

Сасвим је разумљиво, да је чин устоличења на трону Пећких патријархâ био важан доживљај и за патријарха Германа лично и за СПЦ, која је овим манифестовала и своју снагу и своју историјску везаност за црквено-народну традицију. Беседа, коју је патријарх Герман одржао овом приликом, прожета је сва тим духом. Рекао је: „Преци наши, свети архиепископи и патријарси, увођени су у овај историјски трон, да око њега сакупљају и уче своју духовну децу закону Божијем и да их спремају за царство небеско. Ова светиња, упоредо и у духовној заједници са Студеницом и Жичом и другим српским манастирима, вековима је подизала народни дух, снажила његов живот, чувала народну државу и развијала његову хришћанску културу. То, народни светосавски дух, као блага роса испуњавао је душу српског народа, оплеменио га, просветио и понео неодољивом стваралачком снагом кроз историјска збивања, пуна искушења и злокобних катастрофалних понирања...

Са жељом да осетимо историјски дах минулих векова, који су непрекидно и непресушно струјали кроз српске светиње, а држећи се традиције тим вековима освештене, Ми смо дошли да се духовно освежимо и да се оснажимо и да везу између нас и наших светиња обновимо и појачамо.

Из ове и свих наших светиња, вековима је зрачио дух слободарства, дух развијања и неговања свега онога, што је племе наше, умало што је племенито, узвишено и свето.

Данас, када је нашим државним Уставом дата слобода савести и вероисповести, Ми долазимо као деца светосавског православља, као грађани слободне Отаџбине ФНРЈ, да слободно манифестујемо своја верска и национална осећања и да се на гробовима и светим местима Срба светитеља заветујемо, да ћемо само њиховом примеру следовати: народ свој волети, Отаџбини бити одани и верни, а цркви својој служити одано и самопрегорно[670].“

Следовале су црквене и народне свечаности. Патријарх Герман је том приликом поздравио Руговце, захвалио им за вековну пажњу и чување наших светиња и препоручио слогу и љубав са манастирским сестринством. Присуство руговских Шиптара, давало је целом овом скупу још импозантнији изглед. На свечаном ручку, у здравици коју је одржао, патријарх Герман је рекао: „Поздрављамо наше многозаслужне војводе, војводу пећке патријаршије Рађу Жуји и војводу манастира Дечана Дем Хукај Али Љану. Преко њих ми изражавамо нашу захвалност њиховим претцима за заслуге на очувању тих српских споменика, које и ми и они неизмерно и неподељиво заједнички поштујемо, волимо и

668 *Весник* број 241 од 1. јула 1959.
669 На истом месту.
670 На истом месту.

чувамо[671].“

3.

У пењању патријарха Германа на Голготу на Велики Петак 1959. године и његовом управљању СПЦ има извесне симболике. Под комунистичком влашћу, која је упорно ишла своме циљу, и у односу на Цркву и веру и у несређеним и бројним проблемима, морало је бити и прочелништво на челу СПЦ, неспокојно живовање и трајање на Голготи српског народа и СПЦ. Иако је дошао на чело СПЦ са богатим парохијско-административним и пастирским и управним искуством, патријарх Герман је имао да савлађује бројне тешкоће. Био је стално изложен притисцима и од стране државних власти, и од прорежимски оријентисаног Савеза удружења православног свештенства ФНРЈ, које је било инструмент режима за притисак на епископат и на оне који су друкчије схватали ствари у Цркви. Оно је, понекада, угрожавало и јединство СПЦ. И Савез удружења и државна власт, у својој целини, активно су помагали сепаратистичку групу свештеника из Јужне Србије. Ако је после повратка патријарха Гаврила Дожића сепаратистички покрет у Црној Гори замукао, притисак сепаратистичке групе из Јужне Србије стално се појачавао да би, за време патријарха Германа, добио своје пуно организацијско уобличење.

Да би могао организовати и рад и активност Цркве, патријарх Герман је морао имати сталну подршку и од епископата и од парохијског свештенства. Ако би се могло рећи да патријарх Герман није имао, бар у видљивом облику отпора међу епископима, имао је он, као и два његова претходника, тешкоће са делом свештенства СПЦ, које је било организовано у Савезу удружења православног свештенства ФНРЈ[672]. Још 1971. године истицао је „Весник“, орган овога Савеза, да они имају тешкоћа са епископатом: „...Поједини епископи не користе довољно наше снаге за добро Цркве. Због тога треба радити, да се ствари исправе ... Главно је: треба успоставити сарадњу. На целину треба гледати, не само на поједине епархије[673].“

С друге стране, Савез је истицао да треба уздизати ауторитет патријарха: „Патријаршијски ауторитет је одувек био важан чинилац јединства православних цркава. За СПЦ, осим тога, ауторитет Пећког патријарха био је од веома великог значаја као елеменат повезаности заједништва свих српских епархија ... Пасивизација Сабора, као и последице извесне конфедерације у епархијским односима унутар СПЦ, битно су угрозили црквено јединство[674].“

Била је велика потреба да се продужи рад на занављању епископата, који је био започет после повратка патријарха Гаврила Дожића у земљу. На овај рад указао је и митрополит црногорско-приморски Данило Дајковић на прослави двадесетпетогодишњице патријарховања патријарха Германа. Рекао је: „...Епископски кадар, који је за време ратних вихора проређен, или боље рећи, преполовљен, добрим; делом је обновљен. Стари архијереји које рат није покосио умрли су. Ви сте нове предлагали, а Свети архијерејски сабор бирао и празне попуњавао. Исти је случај и са свештеничким и свештеномонашким кадром. Благодарећи Факултету, четирима нашим богословијама и Монашкој школи и тај се кадар знатно попунио. Иако под тешким материјалним условима и другим недостацима, Ви сте за ово вријеме настојали, да Богословије, Факултет и Монашка школа, неометано наставе рад. Питање свештеничког кадра није потпуно ријешено у свим крајевима наше Цркве, али је доста учињено.[675]“

Изумирање старијих и бирање нових епископа настављено је из године у годину.

671 На истом месту.
672 О овоме видети опширније у одговарајућем поглављу.
673 *Весник* број 533 од 1. априла 1971.
674 *Весник* број 599 од 1. јуна 1974.
675 *ГСПЦ,* број 10, октобар 1978, стр. 242.

Велики губитак за Цркву била је смрт митрополита Јосифа, 3. јула 1957. године, који је и као јерарх и као личност, много значио за Цркву. Он је радио у веома тешко време окупације, довијао се како је знао и умео ... Епископ шабачко-ваљевски др Симеон Станковић, умро је 10. јануара 1960. године, епископ Варнава Настић 12. децембра 1964. године, епископ тимочки Емилијан Пиперковић, умро је 10. септембра 1970 (?)[676], епископ сремски Макарије Ђорђевић 22. марта 1978, епископ нишки др Јован Илић, 5. фебруара 1975. године[677]. Епископ жички др Василије Костић, умро је 25. априла 1978. године. Он је био један од наследника др Николаја Велимировића у Жичи, који је умро 18. марта 1956. године у Америци[678], епископ зворничко-тузлански Лонгин Томић, умро је 25. августа 1977. године[679]. Шумадијски епископ Валеријан Стефановић умро је 23. октобра 1976. године[680]. Епископ источноамерички и канадски Стеван Ластавица, умро је 10. маја 1966. године, а умро је и епископ вршачки Висарион Костић[681]. Тимочки епископ Методије Муждека, умро је 20. фебруара 1977. године. Митрополит дабробосански др Нектарије Круљ, умро је 7. септембра 1966. године, а митрополит загребачки др Дамаскин Грданички 7. октобра 1969. године[682]. Митрополит црногорско-приморски Арсеније Брадваревић, умро је 10. децембра 1963. године и био сахрањен у манастиру Светога Ваведења у Београду.

Попуњавање упражњених епархија постало је актуална потреба Цркве. Патријарх Герман се трудио да ту потребу задовољи. За време његове управе Црквом, подмлађивање епископата вршено је скоро из године у годину. Први избор пао је на др Андрију Фрушића, који је, 28. маја 1959. године био хиротонисан за викарног епископа будимљанског. Пошто је његова хиротонија извршена на сами Видовдан, подстакло га је да у својој беседи укаже на национални значај овога дана „када наша црква чини помен храбрим витезовима и заточеницима златне слободе са Косова, дана када она са материнским осећањем жели да прекади и прелије гробове, да их ороси бисерним сузама благодарности, када им пали воштанице и ставља их за најсветлији пример Богу и своме српском роду. Они су се прославили, уздигли су име српско у Европи и постали бедем хришћанства[683]. Када је хиротонисан за епископа, др Андрија Фрушић имао је 43. године. Рођен је 5. јула 1916. године.

За епископа далматинског био је изабран Стефан Боца, који је хиротонисан 9. августа 1959. године. Јован Велимировић, изабран је за епископа шабачко-ваљевскога, 13. јуна 1960. године, а хиротонисан 7. августа исте године. Када је изабран за викарнога епископа моравичког и хиротонисан 23. јула 1961. године, имао је др Сава Вуковић 31. годину. Рођен је 31. марта 1930. године. И он је у својој беседи изразио забринутост због тежине бремена и одговорности чина којег прима. Рекао је: „...Бити епископ значи не живети својим животом, већ животом пастве која му је поверена. Спасавање пастве је циљ епископскога живота. На моја млада плећа положено је данас тешко бреме. Дубоко сам свестан да ме у овоме раду не очекује тих, миран и безбрижан живот, већ тешка одговорност службе пред Богом и пред Црквом[684].“ Епископ Сава је убрзо постао епархијски епископ источноамерички и канадски да би, после смрти шумадијског епископа Валеријана Стефановића, постао његов наследник. Епископ Валеријан се упокојио 23. октобра 1976. године.

За викарног епископа моравичкога, изабран је 1. јуна 1967. године, Лаврентије Трифуновић, који је хиротонисан 16. јула исте године. Године 1969, изабран је за епископа

676 *ГСПЦ,* број 9, септембар 1970.
677 *ГСПЦ,* број 3, март 1975, стр. 46-48.
678 *ГСПЦ,* број 5, мај 1978.
679 *ГСПЦ,* број 10, октобар 1977.
680 *ГСПЦ,* број 12, децембар 1977, стр. 228.
681 *ГСПЦ,* број 3, март 1977, стр. 52-54.
682 *ГСПЦ,* број 11, новембар 1969, стр. 305-306.
683 *Весник* број 242 од 15. јуна 1959.
684 *Весник* број 291 од 1. августа 1961.

западноевропског и аустралијско-новозеландског, да би после стварања епархије аустралијско-новозеландске, остао само епископ западноевропски.

Др Данило Крстић, изабран је за викарног епископа патријарха и хиротонисан 5. априла 1969. године. Он је остао дуго на томе положају, све до избора за епископа будимског, маја 1984. године (са свим правима епархијског епископа[685]. ... За епископа тимочког изабран је Методије Муждека, који је хиротонисан 4. јула 1971. године. Рођен је 2. фебруара 1912. године[686] ... 1973. изабран је за епископа аустралијско-новозеландског архимандрит Николај Мрђа, који је хиротонисан 9. септембра 1973. године. Рођен је 30. августа 1928. године[687]. Ова епархија је основана одлуком Светог архијерејског сабора, који је заседао од 28. маја до 5. јуна 1973. године. Седиште јој је било у манастиру Св. Саве у Илајну, Викторија, Аустралија[688].

За епископа нишког, после смрти епископа др Јована Илића, изабран је Иринеј Гавриловић. Хиротонисан је 14. јуна 1974. године. Рођен је 28. августа 1930. године[689]. ... Године 1975. обновљена је *Врањска* епархија, „коју сачињавају архијерејска намесништва: пчињско, масуричко-пољанско, прешевачко-бујановачко и босиљградско. Попуњавање ове епархије извршено је, када је обезбеђена зграда за епископа и епископска тела и органе[690]. За епископа ове епархије био је изабран 1978. године, архимандрит Доментијан Павловић. Хиротонисан је 11. јуна 1978. године. Устоличио га је, 24. септембра 1978. године, епископ нишки Иринеј Гавриловић. Доментијан је први епископ врањски, после 1878. године[691]. Пострадао је у аутомобилској несрећи.

На заседању Светог архијерејског сабора, које је трајало од 12. до 21. маја 1977. године, изабран је за викарног епископа лепавинског Јован Павловић, који је рођен 20. октобра 1936. године. Хиротонисан је 31. јула 1977. године[692]. И Јован Павловић био је, са пуном личном скромношћу, свестан тежине бремена које прима. У беседи, коју је одржао, рекао је, поред осталог: „...Манастири су били разорени и опустошени, цркве порушене, свештеници мученички пострадали и наша Црква, као најтежи болесник, лежала је скоро на самртној постељи. Баш у тим тешким данима Еванђелски Сејач посејао је добро семе на њиви моје душе, коју је марљиво и нежно надгледао[693].“

За епископа зворничко-тузланског изабран је Василије Качавенда, кога је епископ Лонгин припремао за то[694]. За епископа тимочког изабран је архимандрит Милутин Стојадиновић, који је био на положају ректора Богословије у Сремским Карловцима. Хиротонисан је 10. јула, а устоличен 24. јула 1977. године. Рођен је 10. јула 1918. године. ... После одласка епископа др Саве Вуковића из Америке, за његовога наследника изабран је Велимир Ковачевић, који се замонашио 16. јуна 1978. године у Београду и добио име Христофор. Хиротонисан је за епископа 18. јула 1978. године, а устоличен у Америци. Рођен је 25. децембра 1925. године у Америци, амерички је држављанин[695].

Године 1977. изабран је за викарног епископа, а убрзо затим и за епархијског епископа, Јеврем Милутиновић, сада епископ бањалучки. Рођен је у селу Бусновићима код Приједора. Више богословско образовање добио је у Духовној академији и Москви (Загорск). За

685 *ГСПЦ,* број 4, април 1969, стр. 79-83; сравни *Православље* од 1. јуна 1984.
686 *ГСПЦ,* број 8, август 1971, стр. 180-184.
687 *ГСПЦ,* број 10, октобар 1973, стр. 221-226.
688 *ГСПЦ,* број 6, јуни 1973, стр. 128.
689 *ГСПЦ,* број 8, август 1974.
690 *ГСПЦ,* број 6, јуни 1975, стр. 107.
691 *ГСПЦ,* број 11, новембар 1978.
692 *ГСПЦ,* број 9, септембар 1977, стр. 177.
693 На истом месту, стр. 173.
694 *Православље* број 270, од 15. јуна 1977.
695 *Весник,* број 659 од јула 1978.

викарног епископа биран је, а затим хиротонисан 17. септембра 1978. године[696] ... Василије Владић, изабран је за аустралско-новозеландског епископа. Рођен је као десето дете. Више богословско образовање је добио на Православном богословском факултету у Букурешту (Румунија), а после, био је послат на допунске студије у Оксфорд, Енглеска. За епископа изабран је 1978. године, а хиротонисан 3. септембра 1978. године у Саборној цркви у Београду[697].

За викарног епископа патријарха Германа био је изабран архимандрит Сава Андрић, који је пре избора био на служби у Банатској епархији. Хиротонисан је за викарног епископа моравичког 20. јуна 1982. године. Рођен је 14. маја 1938. године у Душановцима код Ужичке Пожеге[698]. Када је обудовела Врањска епархија, изабран је на мајском заседању Светог архијерејског сабора 1984. године за врањског епископа („Православље“ од 1. јуна 1984. године).

Од посебног значаја је за СПЦ у Црној Гори био избор протојереја Данила (Томе) Дајковића за митрополита црногорско-приморског. Ова епархија остала је упражњена удесом митрополита Јоаникија Липовца, крајем рата. Покушаји чињени после рата са овом епархијом нису успели. Једно време је митрополит Јосиф био администратор ове епархије, затим је Арсеније Брадваревић био изабран за њезинога митрополита. Због свога става и држања према режиму митрополит Арсеније био је прогоњен, суђен и осуђен једно време на робију. Схватило се да само један домородац може имати успеха и ауторитета у тој епархији. Због тога није успео ни покушај са др Андријом Фрушићем као администратором. Због тога је био изабран домородац, удови свештеник, који је имао богато парохијско и административно искуство.

Пошто се замонашио Дајковић је 20. маја 1961. године изабран за епископа, а хиротонисан 21. јуна исте године. Рођен је 19. октобра 1895. године. Он је данас најстарији јерарх СПЦ. До избора за митрополита био је парохијски свештеник, секретар Црквенога суда у Штипу, судски тужилац у Скопљу; архијерејски заменик и управник Патријаршијскога двора у Београду. „Када је постао митрополит обновио је цркве у епархији, а нарочито манастире. Завршио је неке цркве чије је зидање почело још пре рата. Његовом иницијативом, Свети архијерејски сабор отворио је Монашку школу у манастиру Острогу. Улаже све своје силе да нормализује црквени живот у овој тешко пострадалој за време рата епархији[699].“

Своје схватање стварности у којој се нашао изнео је у програму свога рада у својој беседи, коју је одржао приликом устоличења на Цетињу, коме је, у знак пажње, присуствовао и патријарх Герман. Истичући да смо *остварили* „слободу златну“ митрополит Данило је рекао: „Па вас молим немојте заборавити *крст часни* на који смо се исто тако позивали и за њега се борили. Није тај крст направљен од злата или сребра или никла, већ од Христа и његове божанске науке, његовог страдања, смрти и васкрсења. Крст представља нашу веру и нашу Цркву, јер као што се слобода није могла очувати без борбе, не може се вера и Црква очувати без крста. Крст је симбол рађања, живота, смрти и васкрсења[700].“

Осврћући се на црквене прилике у Црној Гори, нарочито на међусобне односе оно мало свештеника што је још било у Црној Гори, митрополит Данило је рекао: „...Дошао сам и донео доста добре воље и уложићу исто толико труда, да колико ми моје скромне снаге и старост дозвољавају заједнички са вама још коју годину радим у винограду Господњем, да обновим порушено, уљепшам сачувано, да вјеру Господа Христа и дивно православље

---

696 *ГСПЦ,* број 11, новембар 1978, стр, 268, 271.
697 На истом месту, стр. 264-267.
698 *ГСПЦ,* број 7, јули 1982, стр. 166-171.
699 Епископ Сава (др Сава Вуковић): „Епархије и епископи 1920–1970“, у *СПЦ 1929–1970,* Београд 1972, стр. 534.
700 *Весник,* број 291 од 1. августа 1961.

подгрејемо, да завађене ако их има измиримо, да мир, слогу и љубав у души и срцу нашем загрејемо оном истом ватром којом су је вјековима грејали моје претходнике, ваши очеви, ђедови и остали славни преци. Ја сам дошао не да се борим ма са киме, јер зато немам потребе, већ да радим и сарађујем са свима вама, без обзира јесте ли на њиви или у канцеларији, на грађевини или фабрици, држите ли у рукама рало или косу, чекић или клијешта, на добро Цркве и нашега народа; да сарађујем и одржавам добре односе са народним властима, да споразумно, са пуно повјерења, љубави, разумијевања и братског опхођења отклонимо и најмање неспоразуме и сметње ако их има, а које би стале на пут нашим добрим односима, добром и корисном раду на добро нашега ужега завичаја, *свега српског и југословенских народа.* Дошао сам да пођем путем Светога Саве и Светога Петра Цетињског, то је пут мира и братске слоге.

Ја не желим имати *немилих и туђих, већ хоћу да смо сви мили и сви наши,* да управимо све своје снаге и силе на свом одређеном послу, а све да буде наше и за све нас. То ће бити моја жеља, мој програм и моје настојање[701].“ На мајском заседању 1985. године изабрао је Свети архијерејски сабор синђела Никанора Богуновића за викарног епископа митрополиту Данилу, који ће имати титулу „епископ хвостански“. Ово је, највероватније, учињено због дубоке старости митрополита Данила.

Прилике, које су настале у дијаспори СПЦ, у вези случаја бившега епископа Дионисија имале су, поред осталога, за последицу да је ова, пространо веома велика, епархија подељена на *три* епархије и да су за њих изабрани нови епископи. Створене су: Средњеамеричка, Западноамеричка и Источноамеричка и Канадска епархија. Када је бивши епископ Дионисије био осуђен и рашчињен, било је разумљиво да су за нове епархије морали бити бирани и нови епископи. Било је, исто тако, разумљиво, да један епископ није могао сам отаљавати ни црквене ни културно-националне послове и потребе овако великога простора. То је, у своје време, увиђао и сам бивши епископ Дионисије. У чланку „Ревизија Устава епархије“, који је објављен у „Америчком Србобрану“ од 6. априла 1962. године, Дионисије је заговарао стварање митрополије и бирање за њу више епископа, који би били његови „помоћни епископи“, „а да се за пример организације цркве узме грчки тип, а не руски, тј. да ова црква увек остане у саставу са својом матером Црквом и Патријаршијом у Београду, у Југославији, без обзира на државне режиме, који тамо владају“.

Дионисије је за ову митрополију тражио *аутономију* „и право да предлаже Сабору лица за своје будуће епископе, односно митрополите“. Своје излагање и образложење Дионисије је завршио узвиком: „Али, нека свак зна, време је дошло да *она има неколико епископа, да би заједнички могли* да ухвате црквени живот у руке и поведу га још бољем напретку. Овде изјављујем, да сâм не могу више са успехом да носим ово бреме, да вршим сав овај посао око организовања и уређења наше свете Цркве.“

У то време Дионисије је *имао своје кандидате за нове епископе* на овоме подручју. Из једнога објашњења, објављенога у „Парохијском гласнику“ цркве Св. Саве у Милвокију (јула 1963. године) дознајемо ко су *тада* били кандидати епископа Дионисија. Тамо стоји ово: „Кад је прота Милан Бркић прошле године полазио за Београд упитао је епископа Дионисија: .Преосвећени, ако ме буду питали у Београду који су наши кандидати за епископе, шта ћу рећи?’ Епископ Дионисије је одговорио: ‚Прото, Ти знаш који су наши кандидати увек били, разуме се, први је на листи архимандрит Фирмилијан, други архимандрит Григорије, а трећи прота Стеван Ластавица’.“

Свети архијерејски сабор бирао је баш ову тројицу и изабрао за епископе СПЦ у Америци и Канади. Најпре је, 13. јула 1963. године, хиротонисан Стеван Ластавица (умро 10. маја 1966). Затим, 1. августа 1963. године, др Фирмилијан Оцокољић и, после њих, Григорије Удицки. ... На своме заседању, маја 1984. године, Свети архијерејски сабор изабрао је за

701 На истом месту.

канадског епископа јеромонаха Георгија Ђокића, духовника манастира Тавне, а за викарнога епископа јеромонаха Лукијана Пантелића. Георгије Ђокић је хиротонисан 3. јула 1984. године, а Пантелић 1. јула исте године („Православље“ број 416 од 15. јула 1984. и „Православље“ бр. 417-418 од 1-15. августа 1984). Георгије Ђокић је устоличен за канадског епископа 14. октобра 1984. („Православље“ бр. 425 од 1. децембра 1984). Лукијан Пантелић је изабран за епископа славонскога са седиштем у Пакрацу, а устоличен је убрзо иза тога („Православље“ бр. 438 од 15. јуна 1985). На мајскоме заседању изабрао је Свети архијерејски сабор три нова епископа: др Амфилохија Радовића, професора Православног богословског факултета у Београду, за епископа вршачкога: хиротонисан је 16. јуна 1985. године. За викарнога епископа патријарха Германа изабран је јеромонах Лонгин Крчо, а за викарног епископа митрополита Данила синђел Никанор Богуновић. Ово је, тренутно, јули 1985. године, бројни састав епископата СПЦ[702].

4.

Свестрано активни рад, који је развијао и још увек развија, није патријарх Герман могао развијати без потребних сарадника, а епископи су, и по природи ствари и по положају, и најближи и најприроднији сарадници свакога патријарха. То је, у пуној мери, случај и са патријархом Германом, који се старао за подмлађивање епископата. Сретна околност била је и у томе да су кандидати за епископе могли бити нађени међу домаћим монаштвом. Више него што је то био случај пре рата, Црква се старала и о томе, да обезбеди и допунско школовање монаха који су показивали интересовање и ревност. То је постизано слањем монаха у неке друге православне земље. Нарочито у Грчку, Совјетски Савез и Румунију. Може се рећи да је најплодније православно богословско образовање добијано у Грчкој, где се школовало неколико наших данас водећих богослова. Из њихових редова попуњаваће се и епископат.

Када се нашао на челу СПЦ патријарх Герман морао је да води рачуна и о стварању подношљивих односа између Цркве и државе. Ово је било нешто лакше него одмах после рата. У режимском законодавству, устави од 1946. и 1974. године, гарантује се, бар формално, слобода вере и деловање верских заједница иако је то, не тако ретко, више теоретско-политичко, него реално: комунистичка власт не може, по самој суштини свога бића, дозволити несметано развијање пуне црквене активности. За ово има у Југославији обиље доказа: повремено обнављање антицрквене кампање и политичко подозрење Цркве и њезиних органа. Оцртавајући карактер времена патријарха Германа, писао је др Чедомир Драшковић: „Патријарх Герман зна да и пред Црквом и пред државом стоје заједнички интереси и веома је пажљив када је у питању неговање братства и јединства и равноправности наших народа. Стога му не пада лако, кад опази и да се код извесних органа државне власти непознавање прописа, или њихова неправилна примена, као и недовољно познавање целокупне проблематике односа са Црквом доприноси тврђењу неких, да је вера код нас угрожена, да држава води антицрквену политику итд., чиме они само доприносе разбијању јединственог фронта организованих социјалистичких снага.

А чињеница је да се код нас изграђује социјализам на интересном друштвеном плурализму, који омогућује да дођу до изражаја све стварне слободе. Јер „ако је верски интерес ствар стварне слободе човека, а не средство политичке диференцијације у друштву, онда не постоји никаква потреба да се тај интерес политизира и као такав постане оружје у борби за политичку власт“[703].

За патријарха Германа Драшковић вели: „Ово утолико пре што он до сада није дозволио да Црква буде коришћена за политичке циљеве и акције, јер је свестан да Црква упрегнута у

---

702 *Православље,* број 416 од 1. јула 1984; исто, број 417-418 од 1-15. августа 1984.

703 „Патријарх српски Герман“, *Споменица,* Београд 1978, стр. 19.

кола политике не може бити слободна. А он заиста жели да Црква буде слободна и само на своме послу. Стога има разлога да се с поверењем гледа на начин на који су односи са верским заједницама, па и са СПЦ, код нас регулисани Уставом СФРЈ[704]."

Иако је слобода Цркве у Југославији само релативна, њу је Црква користила и користи не само спољашње. Резултати који су постигнути на свим црквеним подручјима за време откако је патријарх Герман на челу Цркве то показују. О раду патријарха Германа, како на унутрашњоцрквеном плану, тако исто и о његовим спољноцрквеним и међуцрквеним везама *изнели* су сарадници књиге „Патријарх српски Герман" и бројне и интересантне податке. Из њих произилази да је он врло динамичан и предузимљив човек, који умије да представља и СПЦ и српски народ. У тој улози, без да он то наглашава, он се, целокупним својим радом, представља као *етнарх,* јер у ово време српски народ и нема другог представника.

Епископ др Данило Костић, који је као викарни епископ патријархов, провео дуго времена уз њега, написао је: „Што се нас лично тиче, као дугогодишњи сарадник Њ. Св. Патријарха, видели смо да је неуморан служитељ олтара, да је смотрен администратор, да је старовременски задужбинар и да је одушевљени поборник јединства свих Срба, свих православних и свих људи добре воље[705]." Ово и јесу, стварно, оквири рада патријарха Германа.

Више и потпуније о свим компонентама времена, у коме се налази СПЦ са патријархом Германом на челу писао је епископ Симеон Злоковић, који је и као епархијски епископ и као члан Светога архијерејског синода и Сабора, имао прилике не само из непосредне близине да прати рад патријарха Германа, него и да учествује у њему. Он је, на њему својствен начин, продубљено, писао о томе[706]. Он је писао: „Ниједно раније време није Цркву стављало пред толико изазова, као ово наше време. А ово је време снажних идејних и политичких струјања, време социјалних и хуманих тражења, време далекосежних научних сагледања и религиозних преиспитивања, време националних буђења и државних преокупација, време екуменских сусрета и идејних приближавања и суочавања. Па ипак, ово је време у којем чудесно брзо техника и технолошка револуција с једне стране човека обогаћује, а с друге оштећује и духовно осиромашава[707]."

Време је поставило и СПЦ пред ове изазове у којима се патријарх Герман морао, и мора, да сналази. Свему овоме што се збива на ширем међународном плану треба додати сложене компоненте данашње трагичне српске стварности. Епископ Симеон истиче да је патријарх Герман на овоме плану дорастао ситуацији: „Патријарх Герман поседује једно наглашено осећање за пулс српске црквене и народне историје. То осећање код њега ствара равнотежу између онога што доноси време и онога што нам је остварила традиција. Јер ко не осећа да живот има своје непромењљиве истине лако ће се опустити низ таласе новога, лако збунити па и изгубити. Памти историја одговорне личности и у Цркви, које нису поседовале унутрашњу равнотежу између новога, које се силом живота намеће и старога, које чува велики капитал наследних вредности духовне културе и здраве црквене духовности[708]."

Да је патријарх Герман могао постати и остати оно што јесте, омогућиле су битне особине његовог карактера. „Видели смо патријарха Германа у своме времену самога и са својим сарадницима у савременом свету. Треба нешто казати о патријарху Герману међу његовим најближим сарадницима. Са њима је он решавао крупне проблеме и изазове времена, стваране новим националним кретањима у земљи и одређеним политичким утицајима у свету. Први пут је Српска црква доживела један тежак раскол у епархији ван

704 На истом месту, стр. 20.
705 На истом месту, стр. 11.
706 Епископ Симеон (Злоковић): „Патријарх у своме времену и међу својим сарадницима", у „Патријарх српски Герман", *Споменица,* стр. 21-24.
707 На истом месту, стр. 22.
708 На истом месту, стр. 23.

земље. И унутрашњи проблеми и проблеми Цркве у свету, били су тешки и компликовани. Сарадња патријарха са архијерејима овде је била пуна, увек смишљена и добро постављена. У тој сарадњи са браћом архијерејима показивао је патријарх Герман *увек две пресудне особине, моћ да се стрпи и снагу да отрпи.* А то је оно што човјек мора да поседује на сваком одговорном месту, најодговорнијем, посебно. Велики Гете на једном месту је казао да је „најбоље од свега човекова унутрашња тишина пред бурама у свету, која се не може отети ни „огњем ни мачем". Обдарен способношћу да брзо мисли и да брзо изналази, у многим тешким тренуцима, налазио је он излаз из ситуација. Наш Свети архијерејски сабор са двадесетак архијереја, често наглашено индивидуалних личности, као и Свети архијерејски синод, који се бира из чланова Сабора, нису једноставни скупови великодостојника Цркве. Много пута било је потребно изналазити пут до сагласности, и својим тактом и смиреним приступом проблемима, патријарх Герман је много убрзао налажење доброг пута и срећног решења. Спадамо у ред оних неколико наших архијереја, који су епископи свих двадесет година патријарха Германа на кормилу Цркве. Иако је наша улога првенствено била ангажованост на пољу унутарње мисије Српске цркве, добро су нам били познати и сви остали напори Цркве, да се под смиреним водством патријарха Германа решавају ефикасно и сложени проблеми на осталим пољима црквене делатности[709]."

Истиче се, нарочито, да је лични однос патријарха Германа „према архијерејима присан, братски и некако наглашено природан. Нисмо у питању ми стари архијереји, који смо са њим чланови Светог архијерејског сабора од 27 до 31 годину, него и када су у питању млади, тек посвећени архијереји. Увек је поштовао себи по чину равног архијереја како у својим вршњацима или мало млађим од себе, тако и у оним који су тек превалили тридесету годину живота"[710].

5.

На унутрашњем црквеном и националном плану, битно обележје активности патријарха Германа било је верност православљу и народној традицији. У Посланици за Васкрс 1958. године, док је још био жив патријарх Викентије, указао је на то, да је СПЦ била увек народна црква па је и данас. Она је са својим народом, са њим је патила и страдала, али је и са њим се снажила и духовно подизала да никада не клоне, борећи се за свој опстанак и слободу, туђе поштујући, а своје чувајући. А таква је она и данас, после тешких страдања и борби, у ослобођеној својој драгој Отаџбини у којој сви сложно настојимо и залажемо се за њезин процват и напредак. А за тај напредак први је услов да живимо у миру[711].

Патријарх Герман је продужио својим путем. Када је био изабран за патријарха он није могао предвидети пред какве ће га проблеме ставити време и догађаји, који су Цркву притискали споља и потресали изнутра. Он је, међутим, реално гледао на стварност у којој се нашао и знао, да се и снага Цркве и отпорност народа свим искушењима налазе у дубини и снази вере народа. На освећењу Спомен-цркве у Лазаревцу у част и спомен 1.300 каплара, патријарх Герман је извршио духовну смотру верних СПЦ. Видео је да има отпада у народу и питао вернике на овој свечаности: „Да ли ми испуњавамо задатке које смо примили приликом свога крштења, приликом примања православне вере? Дајемо ли оно што смо дужни дати? А дужни смо: Богу, Цркви и својој Отаџбини. Питамо вас: крштавате ли своју децу у цркви? Ако то не чините, окренули сте леђа Цркви и нисте достојни наследници предака ваших и не можете се назвати синовима Божијим. Ако младенце у црквама не венчавате, ако мртве ваше не сахрањујете по црквеном правилу и прописима, спустили сте на главе оних који то чине без учешћа Цркве страшни мач Божији. Ако све речено не чините по вери шта сте онда ви?

709 На истом месту, стр. 23-24.
710 На истом месту, стр. 24.
711 *Весник,* број 205 од 1. јануара 1958.

Отпадници од вере и Бога. Губите тако легитимацију православног хришћанина. Саветујем вас и молим, учите децу своју да се Богу моле[712]."

У Посланици за Божић указао је на страшне последице отпадања од вере. Рекао је: „Морамо признати да је у времену у коме живимо слављење величине Бога заиста у многоме умањено на земљи. Опала је побожност, опао је морал; нестало је мира и сигурности у животу, опале су врлине које човека чине човеком. Слобода је добила изразе самовоље, јер је у име такве слободе допуштено све, а што је далеко од праве моралне слободе која треба да краси лик човеков. Опала је вера у Бога, нема добрих дела. Немајући у себи Бога, људи су престали бити људи. Зар нам то не показују свакодневни жалосни догађаји убиства, подметања експлозива који убијају невине људе, тако да човек нема животне сигурности. Краде се, обијају свети храмови и односи скромна црквена имовина, скрнави се име Божије, краду се освећени предмети и свете иконе. Опала је посета светих богослужења. Људи се не старају о потребама своје Цркве као дара Божијега. Не пости се, мало причасника у току године, деца нам не знају Закон Божији, родитељи су заборавили на своју родитељску дужност. Млад свет постаје похлепан и саблажњив у својој чудној моди и начину како се облачи и како живи. Угрожена је светиња брака и најлепши род супружанске љубави, верност, која спаја супруге у нераздвојиву везу и заједницу моралну. Један од највећих смртних грехова: прељуба узима маха и уништава здраву породицу, а децу таквих родитеља излажу највећој опасности у животу. Врше се чедоморства још нерођене деце. Оснивају се друштва за заштиту животиња, а планира убиство још нерођене деце. Зар је могуће присуство Божије у оним домовима нашим, где још има некрштене деце? Зар може бити благослова Божијега међу супружницима без благослова своје свете Цркве приликом склапања брака и ступања у нови живот?"

На напуштање морално-религиозне ревности у народу, указао је патријарх Герман и у Посланици за Васкрс 1970. године. Тамо је речено: „...И ми архијереји, видећи око себе тај нагли и страшни отпад од вере, клонемо понекада духом и помислимо да је све изгубљено. А већ сутрадан почнемо добијати вести да није све тако црно као што смо мислили. И, заиста, изузев неких наших крајева и градова – још увек више од 90% нашега света слави славу, крштава децу своју и по верском обичају сахрањује своје умрле. Они, који не верују, неће то учинити. Забрине нас понекада што је недовољно недељом и празником света по црквама, али дође Богојављење, дође Свети Сава, дође – и по градовима – Велики Петак, дођу сабори крај цркве, и манастира и храмовне славе, дођу дани када се наш народ причешћује – и ми се сами изненадимо колико света буде по тим до јуче празним црквама и како је стварно Богу све могуће. Имамо утисак да је у верском погледу данас нешто боље него што је било непосредно после рата. Светосавске прославе по црквама су, например, далеко свечаније и масовније него некада, верска штампа за народ многобројнија и ревноснија и веће опорављање цркава, парохијских добара и манастирских зграда добровољним прилозима. Мислимо да смо онај први налет отпада, Божијом помоћи, јуначки издржали. У оном одсутном моменту огромна већина свештеника остала је и даље у Цркви на својим позицијама, а само је један незнатан број побегао и уклонио се. И далеко се више нашега света у овим критичним годинама определило за веру него што се очекивало. И тако је Свети Сава дубље усадио хришћанску веру у душу нашег народа него што се мислило.

Остаје нам сада да се одржимо. Како? Само моралном чврстином. То је страшна и несаломива снага. Ако је будемо имали бар толико колико смо је имали до сада, нема места страху и неспокојству[713]."

Од компетентнијих од мене приказане су разне гране делатности патријарха Германа, како на унутрашњем црквеном, тако и на међуцрквеном плану. Као патријарх, патријарх Герман је истицао: „Ставио сам себи у задатак да идем у народ и да га учим, и да се

712 *Весник* број 443-444 од 1-15. децембра 1967.
713 *ГСПЦ,* број 3, март 1970, стр. 59.

истовремено учим од народа[714].“ Градимир Станић био је стални пратилац патријарха Германа на његовим путовањима по земљи и описао је ова путовања у облику *Дневника*[715]. ... Патријарх Герман је своју духовнопастирску активност посведочавао како *личним задужбинарством,* тако и подстицањем других на задужбинарство. Он је обновио манастир Ново Јовање у Овчарско-Кабларској клисури; цркву светога Луке у Крњачи крај Београда; његова је задужбина и манастир Светога Стевана у Сланцима, али је највећа његова задужбина Нова Лазарица у Великој Дренови. Ово је до сада најважнија задужбина патријарха Германа[716]. Милисав Протић наводи шта је о овој делатности патријарха Германа писао Радоје Брадић[717]:

„...Доласком на престо српских патријараха, у Српској цркви се јавља интензивна динамичност, чиме се одликује време у коме ... патријарх Герман држи кормило Српске цркве. Подизање нових цркава и обнављање ранијих парохијских цркава, манастира, подизање звоника, парохијских домова, врши се незапамћеним темпом. Могло би се рећи да изградња и обнова у овоме обиму надмашује изградњу и обнову цркава и манастира у доба патријарха Макарија Соколовића[718].“

Патријарх Герман је схватио значај како образовања богословског подмлатка, тако и унапређење црквенобогословске штампе. „Као једна од превасходних заслуга Њ. Св. јесте, да је одмах по ступању на патријаршијски престо дао иницијативу за што интензивније издавање књига религиозне садржине: веронауке, катихизиса, духовне песме, декламатори и верско-поучне књиге, тако да је до данас издање Мале религиозне библиотеке достигло број од тридесет и један. Осим тога, издато је неколико *Споменица* о важним историјским догађајима у СПЦ, на којима су сарађивали наши познати научни радници. Пре две године, пак, благословом и иницијативом патријарха Германа покренут је лист Православље, који излази два пута месечно, а који је наишао на добар пријем и одзив код свих верника-учених и неучених Српске цркве[719].“

Приказ издавачке делатности за време двадесет година управљања СПЦ приказао је Милисав Протић – по именима и писцима и годинама излажења[720]. Протић је дао и „библиографију живих речи патријарха Германа од времена 1958. године па даље“[721]. Бранко А. Цисарж даје приказ рада патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа[722]. Декретом патријарха од 15. децембра 1966. године, одобрен је рад Верско-добротворног старатељства и Православног народног универзитета. Прво предавање одржано је, септембра 1967. године. Одржао га је др Радмило Вучић. За помагање ове врсте активности писала је др Љубица Вуковић: „Стално у току ствари Патријарх је увек и непоколебљиво подржавао, храбрио, објашњавао, убеђивао, инспирисао. Да његове апсолутне и обједињавајуће подршке није било и да је нема, велико је питање да ли би се Верско-добротворно старатељство развило у „продужну руку“ како то Патријарх неуморно понавља на свим скуповима и састанцима из године у годину“[723].

Од великог религиозно-моралног и националног значаја био је пренос мошти цара Душана из Патријаршије у цркву Светога Марка у Београду. То је било 19. маја 1968. године

714 Градимир Станић: „Патријарх Герман у народу. У „Патријарх српски Герман“, *Споменица,* стр. 59.
715 На истом месту, стр. 33-39.
716 Милисав Д. Протић: „Патријарх Герман – задужбинар и неимар“. У „Патријарх српски Герман“. *Споменица,* стр. 79-97.
717 *Православље* 1970, стр. 89-90.
718 Код Милисава Д. Протића, стр. 137.
719 *ГСПЦ,* број 8, август 1968, стр. 158.
720 „Патријарх српски Герман“, *Споменица,* стр. 73, 228.
721 На истом месту, стр. 145, 171.
722 На истом месту, стр. 74, 97.
723 Др Љубица Вуковић: Верско добротворно старатељство и православни народни универзитет“. У „Патријарх српски Герман“, *Споменица,* стр. 143.

уз учешће свих епископа СПЦ који су учествовали на заседању Светог архијерејског сабора маја месеца те године. Преношење посмртних остатака цара Душана представљало је импозантну национално-црквену свечаност, која се неће заборавити: пред физичким и пред духовним очима народа васкрсавала је визија славне српске прошлости у данима тамне српске безнадежности.

У беседи, коју је одржао, патријарх Герман је рекао: „Ово што смо урадили, урадили смо, јер нас је тако водила рука Господња. – Дух Савин и Душанов тражили су да ово учинимо и да те царске кости изнесемо из таме и мрака на светло Божијега дана, пред очи нашега рода и читавог културног света. О, како су дивни и неиспитани судови Божији, који су пуни небеске симболике.

Постављамо их овде као вечног стражара на мртвој стражи православног српства, као будног чувара вере и родољубља.

Приђите децо Светосавска да се поклонимо овоме Витезу без страха и мане, творцу српског патријаршества и царства, великом Законодавцу, славном потомку предивнога родоначелника рода нашега Стефана Немање, у монаштву названог преподобног и светог оца нашега Симона мироточивога[724].“

6.

Патријарх Герман је развијао и врло живу активност на међуправославном и, уопште, на међуцрквеном плану. Ту своју активност он је почео одласком у Свету земљу и посетом гробу Господњем. „Српском патријарху Герману припада част, што је од почетка свога патријаршијског служења схватио рад на јачању веза међу помесним православним црквама не као повремени контакт него као сталан, непрекидан облик узајамне активности на остварењу основних задатака Православне цркве како у домени појединих помесни цркава, тако и у православној плироми. Зато он овој активности приступа програмски, плански[725].“

Патријарх Герман је сматрао себе иницијатором оснивања међуправославне сарадње. После литургије држане на Васкрс 1959. године у Јерусалиму, он је рекао: „Ми желимо да сви поглавари православних цркава буду заједно као један сноп и да тако будемо сложни и једнодушни према свима нашим непријатељима. Увидели смо да је крајње време да сви православни збију своје редове и да свуда иступају заједнички као једна целина. Ми учинисмо први корак. Ако се сматра да је ово добро, нека нам остали следују[726].“

Да би и делотворно посведочио искреност ових својих речи, патријарх Герман је посетио све источне патријархе, који су, касније, вратили посету СПЦ. Чинећи ово, патријарх Герман је подржавао пример Светога Саве са његових путовања по Средњем Истоку. Резултат овога био је да је углед СПЦ и патријарха Германа код источних патријараха све више растао ... Велики значај за лични углед патријарха Германа и за углед СПЦ имала је посета васељенскога патријарха Атинагоре СПЦ, као и њихов сусрет у Светој Гори поводом хиљадугодишњице Свете Горе када су оба патријарха били у манастиру Хиландару. Манастир Хиландар патријарх Герман посетио је приликом свога поклоничког путовања у Свету земљу 1959. године. Посета је „имала за циљ да се уклоне препреке и установи контакт: најпре са самим братством манастира Хиландара, а потом и са факторима грчке државне и црквене политике“[727]. Света Гора је под канонском управом васељенског патријарха, али је и за напредак и рад манастира Хиландара било потребно регулисати

---

724 *ГСПЦ,* број 6, јуни 1968, стр. 122.

725 Др Душан Кашић: „Допринос патријарха Германа свеправославном јединству и сарадњи“. У „Патријарх српски Герман“. *Споменица,* стр. 25.

726 На истом месту, стр. 26.

727 Др Димитрије Богдановић: „Хиландар у свести и политици српске цркве.“ У „Патријарх српски Герман“. *Споменица,* стр. 76.

односе и са грчком државном администрацијом „од које зависи решавање многих општих и практичних питања, важну улогу има јерархија Јеладске цркве, са којом је нарочито негован сестрински однос традиционалног пријатељства“[728].

Међусобне посете највиших представника СПЦ и Јеладске цркве биле су честе. За време посете Јеладској цркви, 1964. године, патријарх Герман био је одликован „Орденом великога крста краљевскога реда краља Ђорђа I“. То је највеће грчко одликовање[729]. Архиепископи Атински и целе Грчке посећивали су СПЦ неколико пута и о томе је црквена штампа писала. Најтријумфалнија посета патријарха Германа Јеладској цркви била је 1978. године, када су патријарху Герману указане највише црквене и државне почасти[730].

Добри односи између СПЦ и Јеладске цркве долазе до израза и у одласку на студије студената СПЦ у Грчку и грчких у Београд. Кашић вели: „Сви ти кандидати уживају не само стипендију СПЦ него и пуно очинско старање Њ. Св. патријарха Германа, који непрестано води бригу о свакоме од ових студената појединачно и настоји да изнађе могућност за њихов што пријатнији боравак у нашој средини и за што боље услове њиховог студирања“[731].

Још пре него што је Други светски рат био завршен обновљени су односи између СПЦ и Руске православне цркве. Њих су неговали и митрополит Јосиф, и патријарх Гаврило и патријарх Викентије Проданов па је то продужио и патријарх Герман. СПЦ посећивали су, поновљено, и патријарх Алексеј и патријарх Пимен и те су посете узвраћане: и од стране представника РПЦ и СПЦ. За време једне његове посете именовао је Савет Московске духовне академије патријарха Германа за свога члана. Добри црквени односи неговани су и са црквеним представницима Бугарске, Румуније, Финске и Чехословачке. По уобичајеном обичају измењиване су међусобне посете.

И рад и личност патријарха Германа много су допринели порасту угледа СПЦ у екуменском покрету. СПЦ, „она хтела или не хтела, – налази се у сталној размени пастирских и других искустава са другим црквама и верским заједницама. Ово се оцењује као позитивно: Српску цркву су посетиле личности из појединих цркава за које су једини стручњаци знали да постоји[732]. СПЦ је од 1965. године званично члан Светског савета цркава. Већ јула 1978. године на заседању Светског савета цркава у Упсали патријарх Герман био је изабран за првога члана од шест председника Савета цркава.

Треба, у вези овога избора, напоменути да се патријарх Герман примио овога избора тек после сагласности Светог архијерејског синода, који је одлучио да се патријарх Герман прими „за првога од шест представника свих православних цркава“[733]. Ова скупштина је радила 4. до 19. јула 1968. године. Један од српских делегата писао је касније: „Многи су нам после седнице прилазили и честитали на части која је овим указана нашој цркви и њеном поглавару. Сутрадан су Руси после литургије произносили молепствије српском патријарху као новом председнику ССЦ[734].“

У својству првога председника ССЦ патријарх Герман је, од 28. до 31. јула 1969. године посетио ССЦ. Ово је била његова прва посета у овој функцији. Други пут је посетио ССЦ од 22. до 26. августа 1973. године. У приватној посети био је два пута у Швајцарској: октобра 1976. године и фебруара 1977. године, ради консултовања лекара и контроле[735]. На положају првога председника ССЦ остао је патријарх Герман до Пете скупштине ССЦ, која је одржана у Најробију. Представници ССЦ из Женеве посећивали су Југославију неколико пута. Од

728 На истом месту.
729 *Весник* број 361-362 од 1964.
730 *ГСПЦ,* број 12, децембар 1978; Детаљан приказ ове посете.
731 Душан Кашић: На истом месту, стр. 32.
732 Радомир Ракић: „Патријарх Герман хришћанском’ свету“. У „Патријарх српски Герман“, *Споменица,* стр. 62.
733 *ГСПЦ,* број 7, јули 1968, стр. 134.
734 *ГСПЦ,* број 8, август 1968, стр. 167.
735 Радомир Ракић: на истом месту, стр. 69.

1968. године постоји у Југославији Екуменски савет цркава[736].

Традиционалне су везе између СПЦ и Англиканске цркве, које су интензивиране и у Првом светском рату и, нарочито, после Другог светског рата. Један део наше црквене дијаспоре налази се у Енглеској где је, 1968. године, освећена Српска православна црква Лазарица, у Бирмингему[737]. Године 1969. патријарх Герман је, од 9. до 18. августа, посетио Англиканску цркву и тиме узвратио посете са англиканске стране[738]. Од стране Англиканске цркве одликован је са „Ламбретским крстом“ 1966. године. Те године посетио је и примас Англиканске цркве, Михаил Рамзеј, СПЦ[739].

Није, види се, црквена активност патријарха Германа била ограничена само на православне цркве, него је била шира – екуменскија. И поред свега што се дешавало у Југославији за време Другог светског рата патријарх Герман је, где је и када је то било могуће, неговао коректне односе и са представницима Римокатоличке цркве. Коректни су и односи са Исламском верском заједницом и са верским заједницама уопште. Силом околности СПЦ је у активно одбрамбеном ставу према инвазији низа секти, које долазе са Запада и материјалним средствима, којима располажу, врбују присталице на штету и СПЦ.

Ма колико да је патријарх Герман могао бити задовољан постигнутим успесима како на унутрашњоцрквеном тако и међуцрквеном плану, било му је суђено да доживи два удара са СПЦ и за нацију: самовољно осамостаљивање цркве у Јужној Србији, коју су прогласили Македонијом у етничком смислу, и црквени раскол у Северној Америци и Канади, који се проширио и на друге делове дијаспоре: у Европи и Аустралији. Трагика овога удеса је и у томе, што ни у једном ни у другом од ова два збивања патријарх Герман није био фактор, који је повлађивао њихово настајање, организовање и оформљење. Црквени сепаратизам у Јужној Србији, који се изнедрио из низа теза КПЈ о националном питању у Југославији и развијао се и оформљивао у току Другог светског рата, наследио је патријарх Герман од свога претходника патријарха Викентија Проданова, који је био подлегао притиску режима и дозволио, да у његовом избору за патријарха узму учешћа и вође овог покрета, који су у свему били подстицани и помагани од комунистичког режима у Југославији. Примајући сарадњу са вођама овог сепаратистичког покрета, патријарх Викентије је веровао да ће моћи иступити оштрице њихових захтева, што су му они и обећали. Патријарх Викентије је био преварен. И када су кола пошла низбрдо, није их више било могуће зауставити. Када је у ставу Цркве, који су имали митрополит Јосиф и патријарх Гаврило Дожић, направљен продор и када су се ствари захуктале, онда Црква није имала ни снаге ни могућности, да то заустави.[740]

У даљем излагању ограничићемо се само на истицање главних момената из овога комплексног проблема (јер смо о томе посебно писали). Када су се захуктале ствари, уз стално појачавање притиска режима, а да би се, колико-толико, очувала форма јединства Цркве, СПЦ је, на челу са патријархом Германом, изашла најпре у сусрет оним захтевима и црквених и политичких сепаратиста, који су се могли разумети и схватити: постављање домородаца за епископе, служење домаћим наречјем у црквеној администрацији и у проповедима. На народно-свештеничком сабору у Охриду, држаном од 4. до 6. октобра 1958. године, дакле непун месец дана после избора жичког епископа Германа за српског патријарха, проглашена је МПЦ под околностима које су нејасне, а у *вези самовољног одласка викарног епископа* Доситеја Стојковића у Скопље ради стављања на чело овога покрета. Први Устав МПЦ, донет 6. октобра 1958. године, прогласио је да се МПЦ „налази у

736 На истом месту.
737 *ГСПЦ,* број 7, јули 1968, стр. 151.
738 *ГСПЦ,* број 9, септембар 1969, стр. 214, 333.
739 *Весник,* број 405-406 од 1. и 15. маја 1966.
740 О настојању оформљивања МПЦ писали смо у *Питање МПЦ у Југославији,* Минхен, 1958. И у *Македонско црквено питање,* Минхен, 1969, стр. 105.

канонском јединству са СПЦ преко њеног поглавара Њ. Св. патријарха СПЦ". Према 38. члану овога Устава црквено-канонско јединство МПЦ и СПЦ треба да буде оличено у личности патријарха СПЦ кога митрополит МПЦ помиње на литургији. Према члану 39. Устава МПЦ однос између ове две цркве одредиће се посебном Уредбом, коју треба да донесе „митрополитски управни одбор"[741].

Може се лако схватити какво је и колико било изненађење и за патријарха Германа лично и за СПЦ као целину када се све ово догодило. Могло се, а и морало, очекивати да ће се нешто десити. Радостан што је епископ Герман био изабран за патријарха писао му је, 25. септембра 1958. године, тадашњи епископ америчко-канадски Дионисије да се обрадовао да је епископ Герман изабран за патријарха СПЦ. „Знам", стоји у писму, „Ваше бреме колико је и какво је. Управо проблем да сазнам како је тешко и претешко, велико и превелико. Ваша Светост зна и познаје у потпуности и, што је најважније, решила је да га прими на своја плећа и носи, крепљена Духом светим који наше немоћи попуњава и наше недаће и тешкоће олакшава. Знам да ће Ваша Светост много пута завапити Богу и светитељу Сави: помагај – давим се, али у тим часовима сетите се, да имате једног старог пријатеља далеко преко Океана, који се моли милостивом Богу за Вас, који увек вади честицу на светој литургији за Вас, у границама свих могућности, свесрдно и најискреније помогне ношењу претешкога бремена српског патријарха[742]."

Када је у Охриду проглашена МПЦ показало се да је епископ Дионисије показивао пуно разумевање за то. Он је писао: „Први велики, а можда од највеће важности за целину СПЦ, потез новога патријарха био је *целисходно решење* питања такозване Македонске цркве[743]..." ово је, разуме се, било илузија свих оних који су веровали и у осећање мере и у неку логичност развијања овога питања. Реалнији су били они, који су одмах схватили о чему се, стварно, радило[744]. Радило се о тактици обмањивања и „затурања трага". Са стране СПЦ, и лично патријарха Германа, постојала је добра воља да се односи између СПЦ и МПЦ среде и устале. Када се нашао у Јужној Србији, међу епископима који су се наметнули, патријарх Герман је морао да прави љубазно лице на рђаву игру, коју је режирао режим према својим интересима. Снажна потпора комунистичког режима и тамошњих сепаратиста био је Савез удружења православних свештеника Југославије, који се не само упорно залагао за ову ствар, него је то продужио и онда када су, уз пуну подршку режима, и Доситеј и његови епископи самовољно прогласили *аутокефалност* своје МПЦ.

Истичући да су и он и епископи, који су дошли са њим, представници СПЦ и српскога народа, патријарх Герман је, по дужности, изјавио епископу Доситеју: „Свети архијерејски сабор СПЦ у сталној бризи за Цркву Христову, за очување свете вере православне, а из љубави према нашој Отаџбини донио је историјске одлуке из којих резултира остварење жеља и захтева православног свештенства и народа НР Македоније. НР Македонија добила је најзад домородце за своје епископе, добила је своју црквену организацију у МПЦ, оставши и даље у духовном и канонском јединству са СПЦ преко наше смерности – патријарха. Ако сви ми и сви други фактори будемо сматрали да је том одлуком ударена тачка и да се нема више шта радити, била би велика погрешка. Напротив, ми морамо свим силама и даље радити и све своје напоре употребити, те да одбијемо све нападе који нам са стране долазе и да одољевамо свима силама које се са разних страна труде да се мешају у наше унутрашње ствари[745]."

741 О свему овоме видети детаљно у *Питање МПЦ у Југославији* стр. 58-64.

742 Копија овога писма у поседу писца.

743 Епископ Дионисије: „Њ. Светост Герман, пети патријарх обновљене српске Пећке патријаршије". У *Гласу канадских Срба* од 23. октобра 1958.

744 *Равногорски борац* број 119 за новембар 1958; *Глас канадских Срба* од 13. новембра 1958 и од 3. фебруара 1959.

745 *ГСПЦ,* број 7, јули 1959, стр. 222.

Када је, после устоличења у Пећи упитан, на конференцији за штампу у манастиру Високи Дечани, у каквом су стању односи између СПЦ и МПЦ патријарх Герман је рекао: „Прошлогодишњом одлуком Светог архијерејског сабора МПЦ је добила *аутономију,* оставши у јединству са СПЦ преко патријарха као заједничког врховног поглавара[746].“ Ову аутономију схватио је епископ Наум као „чврст бедем на бранику Отаџбине и православља“ и рекао да „сви радимо да се очува јединство и ред у нашој православној цркви“[747]. И Доситеј и његови епископи заклињали су се на јединство са СПЦ и од патријарха Германа и СПЦ указивана им је одговарајућа пажња. Када је Доситеј био у Београду, у пратњи Нестора Поповскога, примио их је патријарх Герман и, заједно, Добривоје Радосављевић-Боби, који је и тада био председник Савезне верске комисије. Радосављевић је „поздравио ову заједничку посету и пожелео да се односи између Српске и Македонске цркве одвијају у духу постигнутога решења“[748].

Како је тешко падало ово признање аутономије МПЦ види се из писма, које је патријарх Герман, 30. септембра 1959. године, писао епископу Дионисију: „Одлуке у Охриду од октобра прошле године ставиле су нас пред дилему: или да применимо строге канонске мере и отворену шизму продубимо до коначног расцепа, или да прихватимо начело црквене икономије и спасемо што се спасти може. Осетили смо се позвани да све учинимо да се заустави даљи нежељени ток догађаја[749].“

„Нежељени ток догађаја“ није се, на жалост, могао зауставити. И Доситеј и фактори, који су стајали иза њега, нису били задовољни оним што су већ били постигли: аутономија је за њих била само одскочна даска за даље тражење. У разговору са Драганом Стаменковићем, тада председником Изврšног већа СР Србије, који је вођен 5. маја 1967. године, патријарх Герман је истакао да су тада сви заинтересовани веровали у то да је питање МПЦ скинуто са дневнога реда. „Тако су и они“, рекао је патријарх, „били схватили и захваљивали нам се и не само они већ и Радосављевић, тада председник Савезне верске комисије.[750]“

На навађивање да се МПЦ да *аутокефалност,* патријарх Герман је одбио и рекао: „Ви кажете да њих треба задовољити. Да ли нас Србе ко пита и да ли и ми у овој земљи постојимо, и да ли и нас треба задовољити? Ко је иницијатор свега овога: да ли ми или они? Ми смо хтели да их задовољимо и то је било учињено, али сада се од нас тражи да извршимо самоубиство. Не, ми то нећемо учинити и ако они сами прогласе аутокефалност отворено Вам кажем да ћемо Доситеја пред суд, па шта му Бог да и тај суд[751].“

Притисак режима на СПЦ био је, види се, из чисто политичког разлога. То је било јасно и патријарху Викентију Проданову. У једном акту од 12. јануара 1955. године, у коме је изложио свој разговор са Добривојем Радосављевићем и Љубчом Арсовим, стоји и ово: „Тешкоћа за решење овога питања лежи у томе, што се црквено питање поставља у вези са политиком. Наиме, тражи се да *наша Црква призна македонски народ. Наше је становиште било да је то државна ствар и да то не спада у црквену надлежност. Црква признаје данашњу државу и њено уређење, пошто се и она налази у тој држави, али није позвана да се меша у политичка питања.“*

Свети синод МПЦ затражио је, 30. децембра 1966. године, да се МПЦ призна аутокефалност што је погоршало односе између СКЦ и МПЦ, која је, поновљено, мењала свој Устав. После четврте промене Устава МПЦ појавио се у Београду Доситеј са његовим епископима. Одржан је био заједнички састанак са Светим архијерејским синодом СПЦ. „На

---

746 *ГСПЦ,* број 8, август 1960, стр. 171.
747 На истом месту, стр. 182.
748 *ГСПЦ,* број 3, март 1962, стр. 116.
749 У *Издајство српског народа и СПЦ.* За штампу спремио епископ Дионисије. Либертивил 1968, стр. 98.
750 *ГСПЦ,* број 3, март 1962, стр. 122.
751 Фотокопија Извештаја Светог архијерејског синода СПЦ од 10. марта 1967. налази се у поседу писца. Сви наводи узети су из ње.

томе састанку митрополит Доситеј и његови епископи отворено су изашли са захтевом да им се да аутокефалност. Захтевали су да се одмах сазове Свети архијерејски сабор у ванредно заседање, нашто им је одговорено да се то не може јер не сматрамо да је то ствар хитне природе[752]".

Захтевано је од њих да Светоме архијерејском синоду поднесу писмено тражење, које ће бити поднето Светоме архијерејском сабору. Они су то и учинили 3. децембра 1966. године. У томе писменом тражењу изнели су примедбе на држање СПЦ[753]. На заседању, одржаном од 23. маја до 1. јуна 1967. године, Свети архијерејски сабор је размотрио ово тражење Доситеја и његових епископа. Одлучено је да се не прихвати њихово тражење. Као реакција на ово дошао је сазив „црквено-народног сабора" у Охриду 19. јуна 1967. године, *који је самовољно прогласио аутокефалност МПЦ.* Да не би било сумње у то, да све ово није урађено без пристанка СКЈ, Јосип Броз Тито је пожурио да као поглавар државе одликује Доситеја Стојковића „орденом југословенске заставе са лентом"[754].

Скуп у Охриду, који је радио од 17. до 19. јула 1967. године, био је занет опијумом фалсификовања историјских чињеница: своју цркву прогласио је *наследницом* некадашње Охридске архиепископије, која није била *словенска* него *византијско-грчка творевина.* Разумљиво је, да СПЦ није могла, а ни хтела, да се сагласи са овом одлуком. Своје разлоге и образложење донео је Свети архијерејски сабор СПЦ и објавио их[755]. Епископима МПЦ је јасно предочено шта их чека ако би самовољно, као што су и прогласили „себе за аутокефалну (цркву), она ће се сматрати, како од СПЦ, тако и од осталих православних цркава расколничком верском организацијом и бити, као таква, одлучена од општења са њима"[756].

Тако је и било и остало све до данас. На страну Доситеја и његових епископа стао је, поред комунистичког режима, Савез удружења православног свештенства Југославије, које, такође, није признато од Цркве. Патријарх Герман и вођство СПЦ постали су предмет напада са разних страна без могућности да се бране и да јасно одговоре на те нападе.

Свој став и став СПЦ изнео је патријарх Герман у својој изјави, датој 18. јануара 1968. године, после пријема код Мике Шпиљака: „Ми ово питање сматрамо онаквим какво јесте. Управо, то је чисто унутрашњи проблем наше Цркве. У исто време он тангира све остале православне цркве обзиром на наше канонско јединство са њима. Тешкоће су у томе што се преко наше штампе или на неки други начин овом целом проблему даје боја политичког питања. Ми смо дужни и Богу одговорни да чувамо поредак и устројство Православне цркве. По питању светих канона не може бити никаквог компромиса, као ни по питању догми. Кад се појавио сличан случај у Америци, ми смо били одлучни и поступили по светим канонима. И у овоме случају Свети архијерејски сабор није могао поступити друкчије. Ми смо желели да се овоме питању не даје политички карактер и да се као такво не презентује народу преко штампе, радија и слично[757]."

Против Доситеја и његових епископа поведен је судски поступак; тужилац је био др Василије Костић[758]. Они се нису одазвали позиву на саслушање па су били послати епископи Никанор и Макарије и протојереј Младен Младеновић, да посете тамошње архијереје и позову их да успоставе нарушено јединство и врате се у крило Мајке Цркве. Ова је мисија била означена као неуспела, јер „није достигнут жељени резултат, те овај проблем и даље остаје"[759]. Он је отворен и данас.

752 На истом месту.
753 О целом току разговора и одлука видети у књизи *Македонско црквено питање,* стр. 70 до 89.
754 Радио-Загреб од 31. јула 1967, у 16 часова.
755 *ГСПЦ,* број од јула 1967.
756 На истом месту.
757 *Православље,* број 25 од 28. марта 1968.
758 *Глас канадских Срба* од 4. маја 1968.
759 *Православље* број 42 од 19. децембра 1968.

8.

Случај бившега епископа Дионисије Миливојевића веома је онеспокојио Цркву и лично патријарха Германа. И у своме личном односу према патријарху Герману и у своме ставу према Цркви у земљи показао се Дионисије Миливојевић некоректно и дволично. Он је, без икаквога притиска *споља* створио *први* раскол у СПЦ док је случај МПЦ настао и растао под притиском комунистичке власти у оквиру њезине националне политике према Србима, коју је примила и наследила од Коминтерне. Политика Коминтерне према Југославији била је дуго изразито *антисрпска и разбијачка.* Сличност између ова два случаја је у томе што су у њега уплетени и црквеноканонски и политички мотиви.

Како је настајао, растао и развијао се случај Дионисија Миливојевића ми смо, у то време, посебно изнели и документовано поткрепили[760]. Случај Дионисија Миливојевића настао је и развијао се у дијаспори. О томе ће бити реч у посебном поглављу.

Време патријарха Германа још траје и то је разлог да се, овде, не може давати оцена о његовом целокупном раду. И поред свих тешкоћа које је имао у своме раду остаће име патријарха Германа забележено у историји СПЦ и због два нарочита момента: освећење Спомен-цркве у Јасеновцу 2. септембра 1984. године[761] и *полагање повеље о наставку грађења храма Светога Саве на Врачару у Београду* 12. маја 1985. године. И једно и друго су велики црквенонационални успеси како СПЦ тако исто и лично патријарха Германа[762].

ОЖИВЉАВАЊЕ ЦРКВЕНОГА ЖИВОТА ПОСЛЕ РАТА

1.

Познато је, да је организовани црквени живот на целоме подручју СПЦ био знатно поремећен ратом од 1941. године и последицама које су настале после њега. На подручју окупиране Србије, које су држали Немци, и у Црној Гори, где су били Италијани, могла се одржавати црквена администрација иако не без тешкоћа. И у Јужној Србији, коју су били запосели Бугари, и у Бачкој, коју су запосели Мађари, и, нарочито, на целоме подручју усташке НДХ био је црквени живот више него отежаван. Док је у окупираној Бачкој могла бити одржавана црквена администрација, јер је епископ бачки, др Иринеј Ћирић, остао на своме месту, у НДХ је било све разорено: три епископа су била убијена, један интерниран у Италију, а два су се морала склонити у окупирану Србију, која је постала збег протериваног свештенства не само са подручја НДХ, него и из Јужне Србије.

Да се не би изгубио, бар идејни, континуитет са разореним епархијама, наредио је Свети архијерејски синод, да се организују и одржавају епархијске канцеларије ових епархија, које су морале да воде евиденцију свештенства са свога подручја. Ако су епископи СПЦ, који су, углавном, сачињавали тадашњи Свети архијерејски синод, веровали да ће после престанка окупаторске власти имати слободу кретања и рада по целој земљи, морали су бити разочарани наредбом повереника унутрашњих послова, бившега свештеника, Владе Зечевића, која је издата 20/7. новембра 1944. године и којом се наређивало да они свештеници који желе да се врате, „треба претходно да се јаве Пријавном отсеку Команде Београда, да добију дозволу за одлазак. У Пријавном отсеку треба да покажу Ваш званични акт, са ознаком куда се и којом мисијом шаљу“[763].

Нова, комунистичка, власт, је овим показала да хоће да задржи контролу над кретањем

---

760 Др Ђоко Слијепчевић: *Огрешење владике Дионисија.*
761 *Православље* број 420 од 15. септембра 1984.
762 *Православље* број 434 од 15. априла 1985.
763 *ГСПЦ,* број 10, 11, 12 од 31/18. децембра 1944, стр. 80.

свештеника што је, јасније, истакнуто у другој тачки ове наредбе: „...Напомињемо да право путовања и потпоре власти неће моћи добити и уживати лица која су се, било службом у Србији или Војводини, огрешила о интересе народа[764].“ Није, међутим, овде ништа речено за свештенике из других крајева. О њима су они, вероватно, имали своју евиденцију.

2.

Епископи у Београду, који су, тада, представљали вођство СПЦ, мислили су стално на време када ће престати окупација и настати могућност да се свештеници могу вратити на парохије са којих су протерани. Свети архијерејски синод је, 31/18. октобра 1944. године, издао *Упутство* свештенству из ослобођених крајева. Испред упутства о томе шта треба да раде налазило се једно *разматрање* о стању какво је на терену на који треба да се врате. Помињући им оно, што су они и сами знали, епископи истичу да је наш народ у тим крајевима „три и по године без своје мајке Свете православне српске цркве, без икакве чисте и праве верске утехе. Силом је нагоњен да отступа од праве и истинске вере својих отаца или да се уз одрицање свога српскога имена поклоне издајничком јерарху бивше заграничне руске цркве и његовој неканонској и расколничкој управи“[765].

Клањајући се поднетим жртвама, које „падоше у борби, радујемо се победи *часног крста и слободи златној*. Враћамо се на наша стара огњишта и приступимо најискреније и највերније раду на обнови земље и народног благостања и пријонимо свим својим снагама на посао, који очекује од нас *црквена и народна заветна мисао наша,* да сакупимо растурено стадо наше, да га опет оживимо и вратимо снази његовој и духом свих благодати Божијих поново задахнемо, да останемо сви Срби и учесници чистог православља и нашег српског светосавља“[766].

У наређењу Светог архијерејског синода, којим позива на повратак и обнову, истакнуто је: где, шта и како треба радити. Епископи, где их је било, свештеници и народ треба да се враћају одмах чим се који крај ослободи (тачка 1); да се свуда установи црквена власт. Епископи ће, после повратка, награђивати исправне свештенике, а оне, који то нису, „суспендоваће од те части и достојанства и на њихова места привремено поставити достојна лица, било да су то органи црквених судова, Епархијских управних одбора, парохијски свештеници и црквено-школски органи“ (тачка 2).[767]

Где се не може установити редовно стање поставиће се нова повереништва. Храмове, који нису сасвим разорени, треба очистити и оспособити за богослужење. Где су храмови разрушени одредиће се привремено односно место, означити ће се крстом и чекати до бољега времена на обнову, а за свето богослужење има се уз освећење и прописану за то молитву оспособити једна просторија, а у споразуму са грађанским властима по најпре у којој школској и другој јавној згради[768] (тачка 3) ... Наређено је, даље, да се уреди гробље: „...Све мученичке кости које су по околини растурене прикупити их и опремити их све уз свечана опела у посебну општу гробницу. Надаље треба сачинити пописе свију мученика, уписати их у нарочиту читуљу и за покој њихових душа молити се и на Светој литургији спомињати их у јектеније и на проскомидији вадити честице за њих“ (тачка 4)[769].

Дато је и упутство шта да се ради са онима који су превођени на римокатоличку веру. Треба послати свештенике у „ова духовно поробљена села и крајеве и снабдети их потребним

764 На истом месту.
765 На истом месту, стр. 77.
766 На истом месту.
767 На истом месту.
768 На истом месту, стр. 78.
769 На истом месту.

пуномоћима, повратити отету паству поново Светој Православној цркви (тачка 5)[770]. Није се превиђало да је ово врло сложен и одговоран посао. Повратак у Православље требало је да буде на драговољној основи: „У случајевима где су поједина насеља, или појединци, присиљени били, да уз верски чин признају римокатоличко вероисповедање, надлежни архијереј ће овима уз све горње одредити *осмонедељну* епитимију строгога поста и молитве[771].“

У другим појединим случајевима, „где је слабост појединаца по њиховој вољи“ омогућила преверавање, надлежни епископ ће испитати сваки случај и према томе донети одлуку „како за сходно нађе и досуђивати теже епитимије, а према онима који су спекулисали, па сада покушавају да се верски повраћањем не само рехабилитују у нашем православном и српском друштву, надлежни ће архијереј досуђивати оваквим људима специјалне, дуже и теже епитимије“[772].

Посебно је, у тачки шестој, разматран случај оних насеља и парохија где се народ разбежао тако да су оне опустеле. У таквим случајевима „нека народ из суседних парохија заједно са својим свештеницима преузме бригу о њиховим огњиштима, док се неко од чланова њихових породица можда не врати из заробљеништва, из концентрационих логора и са разних других мучилишта на које их је непријатељ немилосрдно осудио.

Нарочито треба повести бригу о деци која су остала без икога свога, а која су можда и одведена по разним иноверним установама или код приватника с намером да их одроде и затру траг њиховом српском православном пореклу. Када ова деца буду пронађена повратити их у православље, и све трагове њиховог тешког духовног ропства најсавесније и најпожртвованије лечити и водити рачуна о свакој појединој души, било дечијој било одраслих, где је ропство оставило можда каквог јачег трага на њиховом однарођавању“[773].

„Код деце која су крштена у римокатоличкој цркви и која самим повратком њихових родитеља постају припадници Светог Православља, обавити ће се накнадно света тајна миропомазања уколико раније нису миропомазани. Тој деци ће се том приликом дати и ново име. О свему томе ставиће се и сходне примедбе у дечијем крсном листу.

Ова деца имају се увести као обраћена у књигу обраћених (књигу веропрелаза).

Над свим лицима која су венчана по обреду римокатоличке цркве имају се очитати молитве које по православном обреду у Требнику следују после молитве, Господи и Боже наш, славоју и честију вјенчај ја’.

Лица која су преминула и сахрањена по обреду неправославном имају се појединачно или сви заједно по православном обреду опојати[774].“

Свештеницима је, у тачки седмој, стављено у дужност да васпоставе *парохијске матице:* „У оним местима где су оне потпуно уништене, свештенство ће обавити попис народа у својим парохијама и провести реконструкцију уништених матица, а према постојећим црквеним и државним прописима.

Свештенство има неизоставно и што пре средити тачне *статистичке податке о садашњем* послератном бројном стању својих парохијана и установити *разлику њиховог бројног стања пре рата.* Описати што детаљније догађаје у којима су појединци и *како гинули* и страдали.

Извештаје о свему овоме, који има да буду што исцрпнији, свештеници ће увести у своје *Летописе,* а препис тога извештаја поднети својој надлежној црквеној власти[775].“

Осма тачка овога Упутства бави се „Хрватском православном црквом“ (о томе је већ

---

770 На истом месту.
771 На истом месту.
772 На истом месту, стр. 78.
773 На истом месту, стр. 78-79.
774 На истом месту, стр. 79.
775 На истом месту.

било говора). Указује се на одлуке, које је Свети архијерејски синод већ донео о томе. А пошто је све то било неканонско и све су радње и Гермогенове и њихове јерархије, незаконите: „...Рукоположења, унапређења у више свештеничке чинове, која је он извршио сматрати неважећим и то све дотле, док по свему овоме не донесе надлежну одлуку Свети архијерејски сабор СПЦ.

Свештеници, који су се тамо затекли и признали његову црквену власт, и у колико су раније били клирици СПЦ, имају се од стране надлежних наших архијереја ставити под суд и забрану свију свештенодејстава и судити им[776]."

Девета, завршна, тачка овога Упутства односи се, највише, на материјално питање. Епископима ових подручја (којих тада још није било) наређује се да приступе „сређивању имовине црквене, како покретне тако и непокретне, односно шта је насилно отето проналазе, односно што је насилно запоседнуто мирним путем или путем власти враћају законитом црквеном власнику.

Свака црквена јединица има *обавити попис штете учињене* црквеној имовини за све време овога рата. Попис штете имају обавити законити представници, односно јединице или нарочите комисије, које ће према природи случаја или само односно црквено представништво, а у извесним случајевима и над објектима и установама већег имовинског значаја и сам надлежни архијереј са својим епархијским управним одбором.

Ово последње се тиче нарочито манастира и манастирског имања и оних установа у којима су се чувале нарочите библиотеке, наше историјске старине и драгоцености.

У комисију за процену штете у појединим манастирима треба да уђе и потребан број угледних по могућности стручних лица.

Штета има да се процени према старој предратној вредности новца"[777].

Предвиђено је, даље, да овим редом месни пароси „по упутствима надлежнога архијереја" и да се ако је могуће „успостави како је штета настала и по могућности прикупити податке о лицима, која су ову штету лично учинила или својим деловањем лично проузроковала"[778]. Овај посао је требало свршити што пре, а ако подаци нису потпуни издаће се упутство да се попуне и коначно среде „да све јединице сачине о томе свој посебни кумулативни извештај, у коме ће се извести поименично по архијерејским намесништвима стање у свакој појединој јединици, а на крају извести рекапитулацију сваког намесништва посебно и целе епархије заједно. Посебно упутство о свему томе издаће и Патријаршијски управни одбор"[779].

Ово упутство донето на седници Светог архијерејског синода за време од 29. октобра до 11. новембра 1944. године, темељито је размотрио цео овај проблем и одредио шта и како би требало урадити. Ово је урађено као да се живело у редовним приликама и као да се могло рачунати са разумевањем и подршком грађанских власти што није био случај. Није се, прво, избегло свештенство ни брзо ни лако враћало на своје некадашње парохије и, друго, помињање надлежних епископа ових пострадалих епархија било је сасвим илузорно: просто и једноставно због тога што их није било, а грађанске власти, комунистичке, нису биле наклоњене ни цркви ни свештенству. Поред свега тога СПЦ је, у то време, била без материјалних средстава, да није могла обезбедити опстанак свештенству које се враћало на згаришта.

Могла се дати *само једнократна помоћ од 3000 динара, а монасима од 1000 динара.* „Парохијском свештенству са осталога територија исплаћиваће се ова помоћ, по одлуци Председништва, ако и када буде расположивих материјалних средстава[780]..." Почетком 1946.

---

776 На истом месту.

777 На истом месту, стр. 79.

778 На истом месту.

779 На истом месту, стр. 79-80.

780 *ГСПЦ*, број 11-12 од 31/18. децембра 1945, стр. 103.

године Свети архијерејски синод је могао истакнути да се по ослобођењу Срема „настојало да се свештеници врате на своје парохије у ослобођени део. Дата су им упутства шта да раде и како да поступе. У доста случајева снабдевени су најпотребнијим светим утварима, богослужбеним књигама, одеждама, светим миром и другим пошто је свега тога тамо недостајало. У главном сви су на својим местима до 10. јула. Изузетак чине неколицина који нису могли да се врате[781]."

Стање затечено у Срему било је више него очајно. „Нарочито у појединим местима народ је био сасвим изгубио интерес за веру и цркву[782]." Посета митрополита Јосифа и активан рад свештеника учинили су да је настало ново верско буђење: „...Нарочито у последње време се осећа да струји црквени живот. Народ се враћа цркви, интересује се за веру, тражи да му деца уче веронауку, помаже своме свештенику и осигурава му егзистенцију.

У србијанском делу архиепископије нит црквенога живота се није прекидала. Религиозно-морално стање верника је углавном задовољавајуће[783]." У Срему је порушено 28 парохијских храмова и лакше оштећено 62, не рачунајући ту манастирске храмове. За време окупације је у Срему порушено 23, а лакше оштећено 56 парохијских домова[784].

Нарочито је било велико и безобзирно рушење и пљачкање фрушкогорских манастира: „Рушени су храмови и остале црквене зграде, пљачкан је живи и мртви инвентар готово свих црквених општина, црквене ствари однесене су и уништаване, тако да је данас ретко која црква снабдевена и најпотребнијим стварима за богослужење. Од овог дивљачког уништавања и пљачке свега онога што је припадало СПЦ никако нису поштеђени готово сви манастири у Срему ... Братство манастирско нема где да склони главу, толика је пустош и рушевине на све стране. У манастиру Беочину, Јаску, Привиној Глави, Малој Ремети, Фенеку и Крушедолу налази се по један или двојица свештеномонаха који су примили унеколико управу над манастирима и станују у најпотребнијој соби манастирског конака. У манастирима Шишатовац, Хопово, Велика Ремета, Крушедол, Гргетег, Раваница, Раковац и Бешеново не могу ни главу склонити, него им је дата парохија оближња на опслужење, да би тако лакше могли водити надзор над манастиром и имовином[785]." Наведено је, даље, шта је из кога манастира однето.

3.

Стање није било боље ни у другим епархијама, које су за време рата биле изван подручја окупиране Србије. У једном запису из епархије горњокарловачке, из 1948. године, стоји: „...Пре свега треба знати, да се служи само у *двадесет и шест парохија, док осталих стотину и педесет нема* свештеника. Где нема свештеника, тамо се мора мисионарити. А то је тешко. Понекада мора се пешачити по неколико километара, мука, дакле, стане свештеника да дође у парохију, камо га зову[786]."

„Божијих храмова нема. Само стрше зидови храмова и торњеви цели или упола порушени. Звона понегде има. Та су постављена на стубове. Света литургија се врши или у лађи бивше цркве или у сеницама крај бивше цркве. Једном сам у месту држао свету литургију уз једну сачувану стену цркве. Слично томе као што се Јевреји моле у Јерусалиму крај зида плача[787]."

Ово је разлог да се може служити лети: „Јер ако није лепо време, не може се уопће света

781 *ГСПЦ,* број 2 од 1. фебруара (19. јануара) 1946, стр. 44.
782 На истом месту.
783 На истом месту.
784 На истом месту.
785 На истом месту, стр. 45.
786 *ГСПЦ,* бој 7-8 од 1. августа (19. јула) 1948, стр. 87.
787 На истом месту, стр. 87.

литургија служити, пошто нема у селу других прикладних просторија ... Све речене тегобе пута и бриге, како ће се служба Божија одржати, нестају онога часа, чим је свештеник дошао у контакт са народом. Они мили поздрави, она искрена радост занесу свештеника толико, да он и сам дели радост са њима. Како је само потресно за свештеника, кад старац дође к њему и вели му: ‚Љубим ти руку оче и сретан сам што те видим.' Па она исповед у сузама, кад покајник каже, да се већ седам година није исповедио и причестио, мада је у мучном животу пуно грешио, нагони и самога свештеника, да и он у сузама моли милост Божију за опраштање његових греха.

После одржања свете Литургије буде повише случајева крштења. Има ту деце мале, али и велике. Једном ми доведоше на крштење једног пет година старог дечака. Лепо обучен, паметно и отворено дете. На моје питање, што је дошао, рече ми: ‚Дошао сам да ме крстиш.' Тај одговор угодно ме је изненадио и мене и све присутне око мене. Јамачно, родитељи су му чешће говорили, да ће га отац прота крстити. Он је запамтио, па не само леп одговор дао, већ и сав обред крштења поднео мирно и весело[788]."

Ову туробну слику стања цркве на подручју краја, које је за време рата било под НДХ, делом ублажују, а делом употпуњују подаци из црквене штампе. Душан Штрбац, уредник „Весника", истиче: „Стотине оштећених цркава довели су у ред и исправно стање свештеници из Удружења, а и леп број храмова поново подигли. Изградили су многобројне звонаре, народне трпезарије и парохијске домове, а и да не спомињемо уређење црквених порти, старање о уређењу и улепшавању гробља. Чак су и неки манастири (Крупа у Далмацији, Ораховица и други) иницијативом и заузимањем свештеника из рушевина подигнути и у првобитно стање доведени и оспособљени за пуни свој духовни рад[789]."

На скупштини Свештеничког удружења Босне и Херцеговине, одржаној 22. октобра 1964. године, истакнуто је, у четвртој тачки закључака: „Ми смо свјесни да се ратне и друге посљедице на нашој територији осјећају још и данас, а нарочито у неким дијеловима наше републике[790]." Из шесте тачке се види да је било свештеника „који дјелују у привредно неразвијеним подручјима и од свештеничке службе не могу прибавити довољно средстава за рад. И на овоме пољу треба да дође међу нашим члановима до братске солидарности и сталешке свијести која је и до сада побеђивала"[791].

На освећењу цркве у Госпићу, 4. октобра 1964. године, истакао је горњокарловачки епископ Симеон велику помоћ Срба из Милвокија и Саут Чикага за подизање ове цркве. Он је, поред осталога, послао поруку Србима ван Отаџбине: „...Кажите браћи нашој у далеком свету да се овде на старим огњиштима прославља име Божије. СПЦ остала је верна аманетима Светога Саве и многобројних Срба светитеља пред чијим кивотима горе кандила и пред чијим светим телима усрдна молитва сузом оросава земљу... Иако смо у рату много страдали, Бог је на нама показао милост своју. Јер сила Божија се показује и у венцима победника и на гробовима мученика. Ово је шести храм који освећујем од лета прошле године. Само једна седмица дели нас од седмога освећења, нека Бог да ... А даће Бог па ћемо обновити постепено и остале наше свете храмове, да се, како каже народна песма, у њима поје литурђија, овог света као и онога.

Молим се Богу и светом великомученику Георгију коме смо посветили овај свети храм, да останемо непрекидно у духовној заједници, у јединству срца и мисли. Да ниједан Србин у свету не пропадне одсечен од нашега светог дрвета народног, од свештеног стабла Светосавског. Да се ни са једним Србином који живи далеко од старога огњишта не догоди оно што бива са граном која одсечена пада поред свога стабла. Наша света Патријаршија чуварка вере наше, традиције наше и нашега духовног јединства. Нека и ова светиња која је

788 *Весник* број 292 од 15. августа 1961.
789 На истом месту.
790 *Весник* број 370 од 15. новембра 1974.
791 На истом месту.

задужбина браће наше расејане по свету, постане још један симбол наше узајамне љубави и јединства. Нека помогне Бог[792].“

На пожртвовање за цркву указао је и свештеник Димитрије Јока, мој млађи друг из Призренске богословије, даровит песник, књижевно образован и обдарен. Само у Сремској епархији, где је дуго службовао, утрошено је за оправљање цркава 100,000.000 старих динара. „Не треба заборавити“, вели он, „да су то *већином добровољни прилози.* Каква је тек слика у читавој нашој цркви? Колико је ту радова, колико дивних примера пожртвовања, колико вештине прилажника послу. Штета је да се то не региструје јавно. Само у намесништву Земунском од 18 цркава оправљено је од рата наовамо 16[793].“

Приликом освећења новога парохијскога дома у Сиску утврђено је да је у „домовном протоколу било до 1941. године регистрирано око 1.700 православних душа, док их је прота Богуновић 1945. године затекао *само 20.* Већина их је ликвидирана по усташким логорима, неки су преко логора у Цапрагу насилно депортирани у Србију, а имовина им је опљачкана, док је мањи дио успео отићи у партизане ... Дакле, по своме доласку није имао коме да буде свештеник, а није било ни материјалних могућности за егзистенцију“[794].

За стање у Славонској епархији писао је прота Бошко О. Босанац: „Има 78 цркава и парохија. Спада међу наша црквена подручја која су материјално највише пострадала. Срушено је до темеља 50 парохијских храмова и 29 парохијских домова, разорена три манастира.“ Нешто је од тога обновљено, али се појавила опасност са друге стране у облику насртаја разних секти: „Појава разних нових верских заједница, које својом пропагандом, прозелитизмом, хоће да жању тамо где нису сејали, користе тешкоће цркве, уносе неспокојство међу вернике, нудећи своју материјалну помоћ стварају код нашег питомога Славонца утисак напуштености и неповезаности са својом патријаршијом и централом, као да у СПЦ не постоји јединство, већ свака епархија брине своју бригу, а пострадалим и уништеним епархијама како буде, нека се сналазе како могу и знају[795].“

У Сремској епархији десило се, од 19. до 24. јануара 1969. године ово: похарана је црква Светога Николе, на југозападној страни села Голубинци. Радило се о капели, која је подигнута 1889. године: „...Ушли у капелу, и направили прави масакр од икона: полупали, изломили столове, исцепали завесе и покриваче и све друго што им је дошло до руку. Оставили су праву пустош у унутрашњости ове богомоље. Потпуно је уништен нови иконостас од 23 иконе – рад младога сликара Драгана Бјелогрлића из Новог Сада, као и резбаријски део царских двери и рад сликара Анђелка Радића, такође из Новога Сада. Иконостас је сачињавао једну целину, а постављен је 1966. године. Исто су уништили још седам икона које су висиле на зиду[796].“

На свештеничкој скупштини горњокарловачке епархије, која је одржана 1. и 2. јуна 1977. године, жалио се свештеник Л. Савичић: „Чињеница да ни један свештеник нема организовану верску наставу, да сваки у просјеку опслужује 3 до 4 парохије где се појави на пар сахрана годишње или служи на црквеним рушевинама једном годишње то лако потврђује, а слика су наше критичне црквене стварности[797]...“ На семинару, држаном у Оточцу септембра 1982. године, чуло се још више. Симо Вишекруна, протођакон владике Симеона, рекао је: „Очигледно је да се доста учинило. Податак да од тридесетак свештеника најстарији је са 21 годину службе то потврђује. Оправљено је и подигнуто доста нових цркава, али ни из близа стање још не задовољава, јер нешто више од половине предратног броја цркава стоје у

792 *Весник* број 370 од 15. новембра 1964.
793 *Весник* број 439 од 1. октобра 1967.
794 *Весник* број 443-444 од 1. и 15. децембра 1967.
795 *Весник* број 458-459 од 1. и 15. јула 1968.
796 *Весник* број 473 од 15. фебруара 1977.
797 *Весник* број 646 од јуна 1977.

рушевинама и чекају боље дане[798].“

Протојереј Јован Николић записао је своје утиске са пута за семинар. На путу за Зрмању: „Уз пут видели смо неколико цркава у рушевном стању; без крова; сигурно чекају на ред за обнову. У томе делу Лике само у Великој Попини и Госпићу има стални парох ... После рата прота Илија (Ћук) је обновио цркву у Зрмањи, осветио је и када се вратио у Загреб црква је запаљена. И све до сада била је без крова. ЕЦО из Карловца сада је приступио обнови цркве у Зрмањи.

Преко Грачаца и Титове Коренице вратили смо се у Загреб. На Крбавском Пољу једина светла тачка црквеног живота је обновљена црква у Јошанима. Али мало даље, цркве опет у рушевном стању: Пећинци, Дебело Брдо, Титова Кореница.

Највише падају у очи рушевине цркве у Титовој Кореници ... у свој лепоти стоје једино рушевине храма српске православне цркве. Можда би ЕЦО у Карловцу требало да дâ једно званично саопштење за јавност шта све стоји на путу да се ова црква обнови, јер вероватно нису у питању само финансијска средства[799].“

Ни у Црној Гори стање цркве није било боље. Нешто од окупатора, а нешто од партизана трпели су и црква и свештенство; цркве су на неким местима *обесвећиване.* Током и крајем рата свештенство је било знатно проређивано, а оно које је остало није показивало потребну ревност, али је, скоро искључиво, било организовано у Удружењу. Нарочито је била велика оскудица у подмлађивању свештенства. Стање се почело поправљати после доласка митрополита Данила на чело митрополије. У материјалном погледу ово свештенство је било упућено на помоћ државних власти више него у другим крајевима земље[800]. ... На Скупштини Удружења, одржаној 25. јула 1974. године у Никшићу, дискутовано је и о стању цркава и гробља: „Констатовано је да је знатан број оправљених, а има их које пропадају, јер нема материјалних средстава за њихову оправку; затим о незавидном материјалном положају свештеника; њиховим дужностима дисциплини према надлежним црквaним властима[801].“ После рата у Никшићу је, први пут, основано Свештеничко удружење.

Свештенство Захумско-херцеговачке епархије веома је пострадало за време последњега рата, а после рата се нашло у положају свештенства Црне Горе. Стање се почело поправљати после доласка епископа Лонгина Томића, кога је наследио на тој катедри Владислав Митровић, који, иако митрополит дабробосански, и даље администрира ову епархију. ... Подмлађивање свештенства ишло је доста успешно. Године 1974. ова епархија је имала 40 парохијских свештеника и 4 монаха. Активних је било 18, и 3 свештеномонаха, један на парохији, двојица са службом на манастирским парохијама. Двојица имају преко 40 година свештеничке службе, двојица 18, док сви остали имају испод 18 година. „Сви су свршили богословију, двојица Богословски факултет у Београду. Није на одмет рећи да сви свештеници ове епархије пристојно живе и сигурно се може рећи да имају просјек примања изнад просјека осталих професија за ове крајеве. Од 20 парохијских свештеника осморица имају своје аутомобиле па је и то једно од мерила стандарда. Према садашњем стању у епархији ова има потребу за још 5 до 8 кандидата за свештенички чин, а с обзиром да двојица садашњих свештеника треба да иду у пензију за коју годину, онда би овој епархији недостајало десет кандидата за свештенички чин[802].“

Свештеничке кандидате слали су највише Манојло Говедарица из Кифиног села, послао је сина и брата. Затим прота Ристо Мужијевић из Невесиња: „Њих двојица су послали највише кандидата, тако да је данас у овој епархији од 21 активних свештеника двије трећине

798 *Весник* број 709 од септембра 1982.
799 На истом месту.
800 *Весник* број 514 од 15. новембра 1970.
801 *Весник* број 605-606 од 1. и 15. септембра 1974.
802 *Весник* број 597-598 од 1. и 15. јуна 1984.

су из Невесињског намјесништва[803].“

4.

Сређивање црквено-богослужбеног живота после рата на подручју данашње СР Србије било је много лакше иако не без проблема. Иако је било, ту и тамо, оштећених цркава и манастира и парохијских домова, није било разарања као што је било у епархијама, које су се нашле на подручју НДХ. Ометање и отежавање сређивања црквено-богослужбеног живота у СР Србији долазило је од ревнилаца нове власти, која је своју правоверност комунизму доказивала вршењем разних притисака на свештенике и на вернике, што је стварало нарочиту психозу застрашивања не само верника него и неких свештеника, који су напуштали своју свештеничку службу и тражили друга запослења.

И у овоме, врло тешком и несигурном времену, обистињавале су се речи Достојевскога, да ће „из народа доћи спасење земљи“. Спасење вере и цркве, потискиваних на свима плановима јавнога живота, дошло је у СР Србију из *редова богомољачкога покрета,* с *једне стране и активности побожних жена* с *друге стране.* Богомољци се нису плашили да одржавају своје молитвене скупове са својим свештеницима на челу. Један такав скуп одржан је 1948. године у селу Трнава код Рашке. Парох Трнавски, Слободан Д. Николић, позвао је био и околне свештенике, сапарохе, „како би ова прослава била што свечанија. Али, поред најбоље воље, заузети својом службом, нису могли ни један доћи, што је код свих присутних изазвало жалост“[804].

У гостима, на овом богомољачком скупу, били су „чланови других братстава, који нису жалили труда да дођу на ову нашу свечаност и да је својом појавом увеличају“[805]. Парох Слободан Д. Николић, одржао је беседу на тему „Чији смо ми Срби“, затим су певане духовне песме и читани „Охридски пролози“ епископа Николаја Велимировића. Народски карактер овоме скупу давало је „гуслање уз гусле што је код присутних изазвало сузе и оставило дубок утисак са овога нашега скромнога али религиозног славља“[806].

Исте године, 18/31. октобра, одржан је *молитвени сабор* у манастиру Св. Прохора Пчињскога. Приказивач овога скупа забележио је: „На светога Луку од ране зоре долази народ са свих страна. Од Куманова и околине, уз реку Пчињу магарићима, коњима или пешке. Од Гњиљанског среза коњским колима, из Бујановца и Врања колима, аутомобилима, камионима и пешке, а од Алексинца, околине и других крајева железницом од Ристовца, па одатле пешице или колима преко, прелазећи високи гребен Старачком, Планиницу горњег тока реке Пчиње долазе на коњима и магарићима, а други се спуштају преко највећега виса планине Козјака, пролазећи уском путањом кроз густу шуму. Од Прешева долази се коњима или пешке преко Рујна и Старачких висова. Сав тај народ за себе и стоку нађе места у зградама манастира и око манастира[807].“ Овај пут се причестило око 200 лица.

Овакви случајеви и призори нису били чести, али су богомољци свуда, где их је било, помагали свештеницима при вршењу богослужења. Било је, разуме се, међу свештеницима и таквих, који нису одобравали певање богомољачких песама на богослужењима. Током 1965–1966. године вођена је о томе дискусија између Добривоја Каписазовића, протођакона, и неколицине свештеника. Не оспоравајући њихов духовни значај и утицај на верне, Каписазовић је био против тога да се оне певају на богослужењу: „Са певањем богомољачких духовних песама у храмовима не можемо се сложити ни онда када се те песме узимају из Духовне лире коју је издала Патријаршија. Јер треба имати у виду да богомољачка братства

803 На истом месту.
804 *ГСПЦ,* број 7-8 од 1. августа (19. јула) 1948, стр. 86.
805 На истом месту.
806 На истом месту.
807 *ГСПЦ,* број 9, 10, 11, 12 од 1. децембра (18. новембра) 1948, стр. 155.

певају друге духовне песме чији би садржај требало не само проверити него и увек будно проверавати – чак и када се оне које се ван храмова певају ... Певање богомољачких песама можемо упоредити са певањем уз гусле, које је, у прошлости будило верско-национална осећања, али се оно одвијало ван храмова, а не у њима[808]."

На чланак Добривоја Railписазовића осврнуо се Слободан Ратковић својим чланком „Певање богомољачких песама у храмовима"[809]. Ратковић је имао сасвим друкчије схватање: „...Са певањем одабраних духовних песама и народ се слаже јер их разуме, што није случај са певањем неких нотних композиција ... Уосталом, зар и духовне песме нису лепо компоноване, бар на народном језику, и зар је грех као такве предавати их нашем свету, који их је жељан[810]."

Ратковић мисли да је ово погодније у мањим него у већим местима: „Дакле, има крајева где се ове духовне песме могу певати и певају се, а има крајева где не могу. У овоме првоме случају, иако се служба одржи али без певања духовних песама, многи одлазе с коментаром (са самим собом): да служба није била „баш најбоља само због тога што се нису чуле песме на свом разумљивом језику. Треба ли овде коментара?[811]."

За Ратковића ове песме нису „гудање". „Оне надопуњују све оно што им је у току богослужења било нејасно. После завршенога богослужења и слушања одабраних песама, наш верник излази и одлази кући духовно препорођен, а још ако је од попа чуо лепу и садржајну поуку о дану и празнику, онда верујем да је духовно називање таквог нашег верника потпуно ... Ја, на пример, никада не бих (а и не чиним) певао неку композицију за причастен, кад има тако лепих духовних песама које ће исто тако одговарати својој намени, јер ће од песме нешто и запамтити, прилепиће се за душу, а од композиције само ономе ко је разуме[812]."

Мисли, даље, да се певањем ових песама на богослужењу „не руши ред и поредак предвиђен Типиком, већ се настоји да се целокупно наше богослужење приближи нашем вернику и да исто буде разумљиво, те је у вези овога сасвим правилна и одлука Светога синода, да се приступи преводу богослужења са црквенословенскога језика на наш српски, природни и разумљиви језик. А један од првих био би и „озакоњење" да се духовне песме могу (које ни до сада нису забрањене) певати на богослужењу"[813].

Јавио се и Свет. Минуровић (?) са чланком „Певање богомољачких песама у храмовима"[814]. Он сматра да је ова тема веома озбиљна и да је потребно „чути мишљење надлежних па и најодговорнијих фактора". Тек тада треба донети одлуку шта ће се задржати: „Само по себи се разуме да их треба преиспитати и темељито проверити тим пре, што се певање ових песама у последње време толерише (а негде и форсира) како то рече Railписазовић[815]. Указује на „Духовну лиру" владике Николаја и вели: „Појање неких духовних песама из Лире епископа Николаја има свој пун смисао и значај. Пре него што падне одлука о превођењу црквеног пјенија на народни језик треба ову врсту пјенија форсирати[816]."

Поново се јавио Добривоје Railписазовић. Мисли, и даље, да није дозвољено одступати од песама које је црква дозволила: „А колико је мени познато, наша црква није за увођење певања тзв. богомољачких песама донела никакву одлуку, нити је извршила њихов избор, нарочито у погледу мелодије. А познато ми је да су мелодије богомољачких песама врло различите, да има таквих које би се морале забранити за певање и ван храмова. Истина, има

808 *Весник* број 392 од 15. октобра 1965.
809 *Весник* број 394 од 1. и 15. децембра 1965.
810 На истом месту.
811 На истом месту.
812 На истом месту.
813 На истом месту.
814 *Весник* број 397 од 1. јануара 1966.
815 На истом месту.
816 На истом месту.

међу њима и лепих, дивних али, понављамо, њихово певање у храмовима треба најпре црква да усвоји, озваничи и благослови и одобри. А дотле оне се не би смеле певати у храмовима, но само на молитвеним скуповима, духовним приредбама и слично. Композиција на пример, уваженога проте Мирка Павловића (који је стручан и за одабирање текста и давање адекватних мелодија) могле би се од стране цркве прихватити и озваничити, можда, и за појање у храмовима. Али, дотле, мислим, ове се не би смеле певати у храмовима[817].“

Поводом писања Каписазовића објавио је протојереј Лазар Радосављевић чланак „Шта се сме певати у храмовима“[818]. Он наводи свој случај и, свакако, је на страни Каписазовића. „Имао сам“, вели он, „прилику да се лично уверим да се је духовна песма певала у цркви на глас *чобанске песме.* То је било у цркви у Б. на дан 16/3. новембра прошле године. Песма је била из Пролога и мелодија је била узета од једне чобанске песме. Питао сам ко је крив за ово што се у храм уноси овако световњачко певање. Сматрам да свештеник сноси кривицу што дозвољава да се такве арије уносе у храм. Верујем да ово није усамљен случај и да се то чини и у неким другим храмовима[819].“

Није нам познато како се ова ствар даље развијала и како то данас стоји. Ова врста певања богомољаца израз је, свакако, њихове религиозне ревности.

5.

На подручју СР Србије сређивање црквено-административног живота није текло равномерно. Истицано је, да је то ишло теже у епархијама: Нишкој, Тимочкој и Рашко-призренској. Због слабог материјалног стања „има доста непопуњених парохија. У источном делу Нишке епархије, око Црне Траве, и даље према бугарској граници са бугарском мањином, читаве општине немају свештеника, док према Бугарској граници свако и најмање село га има. Због тога у тим крајевима, може да дође и до нежељених политичких проблема. Но, о правилној расподели црквених кадрова наши надлежни црквени органи се слабо интересују“[820].

Васпостављањем Врањске епархије хтело се, вероватно, ублажити недостатак свештеника и према бугарској граници и према утицајима из СР Македоније. Избором архимандрита Доментијана Павловића за врањскога епископа ова је епархија први пут после 1878. године добила свога епископа, дакле после пуних стотину година[821].

На источној страни Тимочке епархије био је, и остао, појачан бугарски утицај преко свештенства са бугарске стране. И за време рата било је знакова влашког утицаја за отцепљење од Србије и прикључење Румунији. Ову акцију је водио Ђорђе Сувајкић, некада богослов Призренске богословије.

* * *

Утицају цркве на народ супротстављале су се, после рата, разне околности, које су се, знатним делом, одражавале и на расположење народа, који се, под утицајем режима, делио на вернике и на оне који су престали то бити. Како и колико није било лако бити парохијски свештеник, чија је егзистенција, знатним делом, зависили од народа, описао је Димитрије Јока у чланку „Новац душегубац“[822] ... Истичући пример решења овога питања у Исламској верској заједници Јока указује на незгоду непосредног наплаћивања за учињене свештеничке

817 *Весник* број 400 од 15. фебруара 1966.
818 *Весник* број 406 од 15. априла 1966.
819 На истом месту.
820 *Весник* број 515-516 од септембра 1970.
821 *ГСПЦ,* број за новембар 1979; сравни *Весник* број 659 од јула 1978.
822 *Весник* број 659 од јула 1978.

услуге: „Овако непосредна плата је за нас највеће зло, а највише тамо где је необуздано среброљубље узело маха па саблажњава и отуђује, а онда разне секте то користе са великим успехом.

У наше побожне куће наш свештеник уђе два пута, једанпут или никако. Сваки улазак је плаћен. То су службене плаћене посете, а неслужбена, приватна, препустили смо секташима, који небројено пута посете те наше побожне куће, дајући им лектиру, проповедајући им и врбујући их за себе. Зашто смо се ми ограничили само на плаћене службене посете? Зашто смо наше контакте са вернима ограничили само на време услуга и служби[823]."

На једној „међуправославној конференцији у Жичи", држаној од 21. до 25. септембра 1980. године, чуло се и ово схватање: „Данас велики слојеви друштва живе изван цркве. Ово нису само неверујући или велики број младих хришћана по нашим парохијама, нису само они који никада нису сазнали, или изгубили „осећај за Бога" или који су изгубили свест о људским вредностима...

Известан број свештеника нема успеха у своме мисионарењу. Неки су, опет, усплахирени и избегавају суочење са проблемима. Уместо да проповедају реч спасења, они се опредељују за лакши апостолат. Њихов круг интересовања се ограничава на парохијане које већ знају. Они ретко кад баце поглед према „другима" са стране, према онима који остају на граничној линији, неверујућима, јер такво мисионарење је напоран рад, тежак дијалог тражи темељито школовање, и захтева стрпљење, смиреност и озбиљност. Тако, већина људи не дотиче присуство или сведочење хришћана. У ствари, ни у једном друштву није лако делати мисионарски. И прошлост и садашњост показују скоро исти став према спасоносној речи Божијој. Одрицање или раскидање везе са Богом јесу честа реаговања света"[824].

СТАРАЊЕ О ПОДИЗАЊУ СВЕШТЕНСТВА

1.

Раније смо говорили о томе колико и како је пострадало и било проређено свештенство СПЦ током Другог светског рата, што од усташа, окупатора, што од комуниста и током рата и после њега[825]. Велики број и свештеника и још недовршених богослова изгинуо је за време рата ангажованих на разним завађеним странама. У току рата, под окупацијом, није било могуће школовати свештенички подмладак иако је нешто покушавано и у Црној Гори и у окупираној Србији. Шта је и како покушавано у окупираној Србији већ је изложено. То што је предузимано у томе правцу били су курсеви за полагање испита. Од тога би се, донекле, могла изузети Богословија у Нишу, која је радила кратко време.

Чим су се почеле срећивати прилике после рата, Свети архијерејски синод покушавао је да отвори богословију у Призрену. У манастиру Раковици код Београда радила је, колико су у то време дозвољавале могућности, Богословија „Свети Сава". Свети архијерејски синод је одлучио, 19/16. маја 1945. године, да се у Призрену отвори богословија и да се у њу примају ученици са свршеном средњом школом (као што је било и пре рата). Мислило се и на отварање интерната за гимназисте, али то није било могуће.

Оскудица у свештенству један је од разлога да се за свештенике рукополажу богослови који су свршили четири разреда и старији су од двадесет година „с тим да се пре рукоположења за свештенике имају подвргнути испиту пред нарочитом комисијом коју ће одредити надлежни архијереј. А они богослови, који нису свршили четврти разред богословије имају *полагати приватне испите пред комисијом, коју ће одредити Свети архијерејски синод.* И после положеног испита из четвртога разреда рукоположити за

823 На истом месту.
824 *ГСПЦ,* број 11 од новембра 1980, стр. 270.
825 Види списак свештеника које су поубијали комунисти, који, свакако, није потпун.

свештенике“[826].

Они богослови, који су свршили, или положили, само четири разреда богословије „имају допунити своје образовање из петог и шестог разреда у току две године пред комисијом, коју одреди надлежни архијереј и после напредовати“[827]. Према одлуци Светог архијерејског синода 31/18. маја 1945. године, ови богослови су морали да полажу испите из Светога писма Новог завета, из догматике, литургике, црквенога певања и правила, администрације, црквенословенскога језика и правила. Епископу др Нектарију Круљу било је стављено у дужност да изради скраћени програм за ове предмете[828]. Одлуком Светога архијерејскога синода од 6. јуна / 24. маја 1945. године, предвиђено је да у први разред богословије у Призрену буде примљено 40 ученика и да наставничко особље чине ректор и пет наставника. Ученици су морали имати најмање двадесет година. Настава у богословији трајала би четири године, а не шест, као што је то било раније[829].

У извештају о раду Светог архијерејског синода од 8. септембра / 23. августа 1945. године, види се да је Министарство унутрашњих дела известило Свети синод „о сметњама које онемогућују отварање богословије у Призрену“, али се не види какве су то сметње биле и у чему[830]. Наставни план за четврти разред богословије уступљен је Наставничком савету на оцену: „Усвојен је скраћени програм за полагање испита после рукополагања оних богослова који нису редовно свршили пети и шести разред богословије[831].“

У извештају о раду Светог архијерејског синода од 19/17. марта 1946. године наведено је: „Узет је на знање извештај Председништва Светог архијерејског синода о свима досадашњим покушајима и припремама за отварање Богословије и пошто према изложеном стању за сада нема изгледа да се приступи формирању једне потпуне богословске школе, јер за то нема потребних материјалних средстава нити просторија, препоручено је Председништву: 1) да поред свих тешкоћа покуша и даље, да се отвори бар први разред богословије у Призрену, 2) да се испита могућност отварања богословских курсева за оне кандидате, који имају средњешколску и њима сличну спрему, а желе да ступе у свештенички чин, да се спреми програм за те курсеве и да се при изради програма обрати пажња на догматске, обредне и административне предмете.

Умољено је Њ. П. епископ Владимир, као администратор епархије рашко-призренске да сачини инвентар сачуваних ствари богословије Призренске[832].“

Тек 24. фебруара 1947. године дозволило је Министарство просвете НР Србије, да се отвори Призренска богословија са напоменом да је СПЦ треба да издржава. О овоме је требало обавестити народне власти Косова и Метохије. Предвиђено је да настава траје четири године уместо шест година. Почело се само са првим разредом. Одређено је било „да ће у интернату поред ученика, бити смештено и наставничко особље, које ће се попунити касније када ће им се одредити и посебне дужности. За ректора Богословије одређен је протојереј Живан Маринковић, а за наставнике: протосинђел Кирило Врга, Др Василије Костић и јеромонах Доментијан Павловић. Сви су били монаси. Они су требали да припреме зграду за смештај 50 ученика и пет наставника и коначно да расмотре начин снабдевања интерната са животним намирницама и извиде могућност коришћења за исхрану тамошњег богословског земљишта“[833].

За ову сврху издато је Живану Маринковићу 50.000 динара. „Личне издатке сваког појединога од горњих наставника исказати као издатке као аконтације на њихове

---

826 *ГСПЦ,* број 5-6 од 30. (17) јуна 1945, стр. 49.
827 На истом месту.
828 На истом месту.
829 На истом месту, стр. 49-50.
830 *ГСПЦ,* број 9 од 1. октобра (19. новембра) 1945, стр. 84.
831 На истом месту.
832 *ГСПЦ,* број 5 од 1. маја (18. априла) 1946, стр. 67.
833 *ГСПЦ,* број 4 од 1. априла (19. марта) 1947, стр. 136.

принадлежности па их својевремено приликом исплате принадлежности ове аконтације обрачунати[834].“ Сви ови наставници *реактивирају* се од 1. априла 1947. године са положајем којег су имали на дан прекида службе. Ови издаци падају на терет општега буџета СПЦ.

У томе моменту још није било одређено када ће почети настава. Ученици, чија је старост била одређена од 15 до 22. године, примаће се ако су сиромашни као благодејанци „док ће они имућнијих родитеља плаћати за своје издржавање по 400-600 динара месечно. Висину овога издржавања одредиће надлежни архијереј приликом пријема самих ученика“[835].

Да са отпочињањем рада ове богословије није ишло лако види се и из извештаја о раду Светог архијерејског сабора, који је заседао од 11. априла до 8/21. маја 1947. године. Тамо је речено: „...Узето је, исто тако, у расматрање васпитање и спремање свештеничког подмлатка па донета одлука да се одмах отвори Богословија у Призрену; она би заједно са Богословским факултетом у Београду, имала да за сада, макар делимично, задовољи важну потребу за свештенством, које је заједно са нашим народом у великом броју страдало[836].“ Рад у Призренској богословији почео је 10. октобра 1947. године[837]. Почетком 1948. године расписан је конкурс за пријем 50 ученика за школску годину 1948/49[838].

Ревидирани наставни план за богословије из кога су избачени пољопривреда и гимнастика изгледао је овако: грчки језик се предаје само у првом и другом разреду, а у трећем се разреду укида; општа историја смањена је од три часа, у првом разреду, на два часа; у другом разреду на два часа; морално богословље смањено је у четвртом разреду за један час тако да се изучава у трећем разреду два часа, а у четвртом разреду два часа; историја хришћанске цркве смањена је у другом разреду на три часа, а да се у првом разреду изучава три часа: догматици оставити исти број часова с тим да се имају изоставити „догме у историји“ пошто ово градиво спада у историју цркве и апологетику; апологетику смањити за један час у четвртом разреду и оставити свега два часа, а у трећем разреду повисити на три часа[839].

Православни богословски факултет није могао одмах отпочети рад. Отпочео га је 31. августа 1955. године, када је за декана био изабран др Радивоје Јосић. „До 1952. године Богословски факултет је радио у саставу Београдског универзитета, када је дошло до издвајања факултета из оквира Београдског универзитета. Наиме, влада НР Србије број 62 од 15. фебруара донела је одлуку ‘којом се Православни богословски факултет у Београду издваја из састава Универзитета’[840].“

Др Чедомир Драшковић вели да је издвајање било 1. јула 1952. године. „Међутим, прве школске (1945/1946.) године после ослобођења уписано је 61 нових ученика. Њихов број је опет почео да расте, тако да је школске године 1952/1953, од укупно 240 студената било 129 нових. Међутим, због извесних потешкоћа које су неминовно морале да наиђу са издвајањем Богословског факултета из оквира Универзитета, број нових студената опада, тако да их је школске године 1960/1961. било свега 38 нових, од укупно 82 студената, са тенденцијом отпадања[841].“

Црква је, одлуком Светог архијерејског сабора, донела Односну уредбу о Богословском факултету, као и Правила о упису и систему полагања испита као и Правилник о стицању научног степена „доктора теологије“ и полагању докторскога испита[842] ... Међу уписаним студентима за школску годину 1949/50. било је 14 жена. Једно време одвијао се рад на

834 На истом месту.
835 На истом месту.
836 *ГСПЦ,* број 6 од 1. јуна (19. маја) 1947, стр. 177.
837 *ГСПЦ,* број 12. од 1. децембра (18. новембра) 1947, стр. 290.
838 *ГСПЦ,* број 3-4 од 1. априла (19. марта) 1948. стр. 318.
839 *ГСПЦ,* број 11 од 1. јануара 1950 (19. децембра 1949), стр. 4.
840 Бранко Цисарж: на наведеном месту, стр. 80.
841 Др Чедомир Драшковић: „Црквене школе српске патријаршије“. У *СПЦ* 1928–1978, стр. 331-332.
842 Бранко Цисарж: на наведеном месту стр. 80-81.

Богословском факултету нормално према наставном плану, који је био донео Савет факултета[843]. После рата на овом факултету докторирало је пет кандидата од којих су тројица постали наставници овога факултета (Чедомир Драшковић, Благоја Гардашевић и Димитрије Димитријевић).[844]

Богословија „Свети Сава“ радила је, такорећи, редовно: у октобру 1946. године „пријавило се свега 43 ученика, а испитима је приступило 30, од којих је 15 положило испит, а 11 одбијено на поправни испит, а 4 на понављање испита“[845]. Касније је донето решење Светог архијерејског синода: „Свима богословима, који су свршили VI разред Богословије Светог Саве у Београду са најмање врло добрим успехом, признато је ово сведочанство о положеној богословској матури са правом уписа на Богословски факултет или Духовну академију. Исто то признато је – оним богословима, који су са најмање врло добрим успехом положили испит VI разреда пред архијерејском комисијом бачком[846].“

„По одлуци Светог архијерејског синода из 1949. године, ова је Богословија привремено отпочела свој рад у манастиру Раковици 1. септембра 1949. године као курс. Настава је отпочела 1. септембра и трајала до краја новембра 1949. године, када је због зимског периода прекинута до почетка априла 1950. године, где је поново продужен рад кроз даља три месеца, тј. до краја месеца јуна и завршен годишњим испитом. На овај курс примљени су дотадашњи ученици богословије, као и у први разред, према потреби[847].“ Ова школа је, „првих година, радила по четвороразредном а од 1952/53. по петоразредном програму, – све до јануара 1958. године од када је премештена у Београд, у зграду Интерната студената богословског факултета, где и до данас ради“[848].

Богословија у Сремским Карловцима отварана је *постепено.* Године 1963. Свети архијерејски сабор је тражио „да се што пре издејствује ослобођење црквених зграда у Сремским Карловцима, како би се у њима отворила такође Богословија“[849]. Државне власти су то одобриле, па је „почев од школске године 1964/1965. од Богословије Светог Саве у Београду отворен одсек и почео са радом са првим, другим и трећим разредом у згради Српских народноцрквених фондова у Сремским Карловцима. У први разред је примљено 32 ученика по конкурсу, други разред формиран је од приватних ученика који су завршили први разред, а трећи разред се формирао од једног упоредног одељења из богословије Светог Саве и из Призренске богословије“[850]. Ова богословија носи име Светог Арсенија, другога архиепископа српског.

На отварању ове богословије, 15. септембра 1964. године, рекао је патријарх Герман: „Ми знамо све жртве и невоље које је цркви нашој нанео рат. Ми знамо како је и под којим условима дошло до укидања ове школе. Али ми смо данас сведоци да се Карловачка богословија поново рађа као феникс птица из свог пепела. Деца, наша, ево, поново долазе да продуже тамо где су њихови старији усред рата прекинули.

Ових дана имао сам срећу да будем у Трнову на гробу Светога Саве. Тамо сам се молио на месту где је умро и сахрањен највећи син нашега рода и оснивач самосталности Српске цркве и искрено се молио за Српску цркву и српски народ, али сам исто тако и тамо мислио на овај час и молио се Богу да срећно дођем међу вас и да вам баш у овоме часу донесем благослов Светог Саве[851].“

---

843 *ГСПЦ,* број 2-3 од 1. марта (16. фебруара) 1950, стр. 34.

844 На истом месту.

845 *ГСПЦ,* број 1 од 1. јануара 1947. (19. децембра 1946), стр. 9.

846 *ГСПЦ,* број 2 од 1. фебруара (19. јануара) 1946, стр. 21, 26.

847 Код Бранка Цисаржа, стр. 81; и „Рад патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа“, у *Патријарх српски Герман,* стр. 82.

848 На истом месту, стр. 83.

849 На истом месту, стр. 86.

850 На истом месту, стр. 87-88.

851 *Весник,* број 367 од 1. октобра 1964.

Мање тешкоћа било је са отварањем богословије у манастиру Крки. Манастир је имао потребне просторије и ни од кога се није морала тражити дозвола за то. Прво отварање двогодишњег богословског курса, „за кандидате који су завршили осмогодишњу школу, одслужили војску и имају *призив* за свештенички позив“[852]. Већ 1964. године отворена је „двогодишња богословска школа у манастиру Крки (1. септембра 1964) под називом ’Нова православна богословија у манастиру Крки’“. Отворена је званично 13. септембра 1964. године. Отворио је рашко-призренски епископ Павле ... По рукоположењу ученици су *приватно полагали трећи разред богословије.* „Ова двогодишња богословија у манастиру Крки радила је свега *пет* школских година (од 1964–1970). И исту су завршиле *четири* генерације, односно 85 ученика, од којих је већина рукоположена и успешно обавља свештеничку службу[853].“ Од школске 1969/70. године отворено је једно одељење првога разреда петоразредне богословије у манастиру Крки: „Тако су од 1969/1970. у манастиру Крки радиле упоредо обе богословије, а од школске године 1970/71. само петоразредна богословија, док се двогодишња угасила[854].“

У последње време ради се на подизању нове зграде за ову богословију. У апелу, којег је далматински епископ Николај Мрђа упутио СНС у Америци стоји: „...Све наше богословије имају своје зграде, а ова је у манастирским просторијама које не одговарају условима школе. Ми смо до сада као и други ово некако толерирали, али се више не може, јер нам ни професори ни ђаци немају оно најпотребније ... Ми то без помоћи са стране не можемо сами урадити, јер смо врло сиромашни за такав подухват. Недај Боже да дође до затварања ове школе, због неодговарајућих школских услова, била би наша општа српска срамота. Ја као њен први ректор и коме је било поверено њено отварање знам добро колико смо муке имали да она почне свој рад са било колико нормалним условима. Сада заиста више не може. Та богословија је најстарија у Српској цркви[855].“ Она носи име „Света три јерарха“.

2.

Други светски рат проредио је и редове монаштва СПЦ, које, и иначе, није било бројно. Пре рата је у манастиру Високи Дечани постојала Монашка школа, али се превиђало и тада, као и касније, да монаштво без личног унутарњег признања није нешто што се може научити што, разуме се, никако не значи да монасима не треба омогућити и осигурати темељито научно образовање. За Православну цркву ово је утолико важније што се из редова монаха занавља и попуњава епископат.

У почетку своје акције партизани су убијали и монахе. Тако је на окупираном подручју Србије убијен јеромонах Митрофан Матић (11. августа 1941. године), старешина манастира Чокешине[856]. Партизани су у Црној Гори убили следеће монахе: архимандрита Никодима Јањушевића, настојника манастира Жупа, код Никшића (29. јуна 1941): архимандрита Серафина Џарића, настојатеља манастира Свете Тројице код Пљевља (1. децембра 1941); Варнаву Бућана, протосинђела (15. јануара 1942); Теофила Бејатовића, јеромонаха манастира Косијерева (6. јануара 1942); Гаврила Дабића, јеромонаха манастира Жупа, код Никшића (на Благовести (1942);[857]. Међу поубијаним било је и монахиња.

После доласка комуниста на власт, настала је забуна и код једнога дела монаха у СПЦ. Неки су од њих, (тачан нам број није познат) напуштали свој чин или су прелазили у друге службе. Потреба за обнављањем монаштва осећала се на све стране. Зворничко-тузлански

852 Бранко Цисарж: на истом месту, стр. 89.
853 На истом месту, стр. 90.
854 На истом месту.
855 *Амерички Србобран* од 1. фебруара 1982.
856 Боривоје М. Карапанџић: *Грађански рат у Србији...,* стр. 73.
857 *Пакао или комунизам у Црној Гори,* свеска 8, стр. 9, 14, 15, 16.

епископ Лонгин Томић, 25. априла 1960. године, обавестио је Свети архијерејски сабор да је „монашко питање у нашој цркви горуће и једно од најважнијих питања, коме наша Црква и наш Свети архијерејски сабор треба да посвете озбиљну пажњу, да би се што пре нашло целисходно решење“[858].

Да је Светом архијерејском сабору било јасно померање међу монаштвом види се и по томе што је, 7. јуна 1954. године, донео одлуку о претварању женских манастира у мушке и мушких у женске о чему је могао да одлучује сваки епархијски архијереј[859]. Неки „Р“, у чланку „Десет година епархије шумадијске“[860] опширно је разматрао ово питање и писао: „Проблем монаштва је и данас актуелан у целој нашој Цркви. Многи монаси нису били у стању да се снађу у новим приликама, које су донеле ратне последице и нови догађаји. Многи од њих нису били дорасли духовно и морално да се ухвате у коштац са тешкоћама које су настале. Тако и перспектива манастира и монаштва у Шумадијској епархији у првим њеним данима нису биле нимало ружичасте ... Већина манастирских зграда и манастира били су упропашћени или сасвим оштећене. Била је оскудност у монаштву толика, да се скоро остало без монаштва и без монашког подмлатка. У пет манастира колико их је било приликом оснивања епархије, живело је свега шест монаха и 23 монахиње. Многи су од овако малог броја били без религиозно-моралних квалитета за свој позив и манастирску мисију. Већ данас прилике су се измениле, знатно је порастао број монашких лица. Данас у епархији има 70 лица што јеромонаха, монахиња и монаха, искушеника и искушеница. Врло мали број се задржао из времена оснивања епархије. Промена у квалитету је далеко значајнија[861].“

У настојању обнове монаштва, обновљена су три мушка манастира „у којима се живот угасио још пре неколико векова: манастир Ралетинац 1947, године, у Левчу; 1953. године манастир светога арханђела Гаврила, звани Тресије на Космају и 1956. манастир светога Николе у Темнићу. У њима живи 19 монаха[862].“ Даље се вели: „...Са задовољством ћемо моћи закључити, ако обиђемо ма који манастир у Шумадијској епархији да је живот у њима првенствено молитвени и у раду. Неки од њих потсетиће нас на монаштво из првих векова хришћанства.

Народ у Шумадији је хомогени српски елеменат, који је у дубини душе религиозан и дубоко везан за своју веру и културно наслеђе. Он само није можда толико црквен колико би то било потребно“[863].

На своме редовном заседању је Свети архијерејски сабор, 7. маја 1961. године, одлучио да се *оснује семинар за монахе.* За управника је постављен синђел Десимир Влатковић, професор богословије Светога Саве. Дужност духовника вршио је игуман Евстратије, старешина манастира Преображења, а старање о семинару поверено је било епископу др Василију Костићу[864]. Овај је семинар почео рад 1961/62. године. То је био једногодишњи монашки семинар за младе монахе до 30 година. Семинар је радио 1962/63. године: „На овом семинару млади кандидати за монахе имали су прилику да науче потпуно монашко правило са служењем литургије и да своје знање искуством практично обогате и да стекну потребно знање и из других богословских предмета[865].“

Због малога броја монашких кандидата овај је семинар обустављен у школској години 1963/64. После њега основана је монашка школа у манастиру Острогу, која је почела да ради 1967/68. школске године: „У ову школу су примани монаси и искушеници са дозволом и благословом епархијских архијереја, са најмањом предспремом од четири разреда основне

858 Код Бранка Цисаржа, стр. 91.
859 *ГСПЦ,* број 7, 8, 9, јули-септембар 1954, стр. 90.
860 *ГСПЦ,* број 6 од јуна 1957.
861 На истом месту, стр. 133.
862 На истом месту, стр. 133.
863 На истом месту.
864 *ГСПЦ,* број 6 од јуна 1961, стр. 146.
865 *ГСПЦ,* број 7 од 1962, стр. 343.

школе. Школа је имала ранг осмогодишње школе[866].“ Ова школа је радила до децембра 1967. године „када је њен рад, због малога броја кандидата привремено обустављен“[867]. Свршени ученици ове школе могли су се уписати у први разред богословије у Београду[868].

У манастиру Острогу одржана је, 9. јула 1979. године, прослава генерације која је завршила ову монашку школу: од 12 свештено-монаха било је присутно њих 9. Том приликом је изражено жаљење што је школа престала да ради и апеловано да буде поново отворена. Том приликом писао је „Весник“ (број 672 од августа 1979): „...Неки су наставили школовање и пред завршетком су Теолошког факултета, неки пред уписом, неки се баве иконографијом, а сви заједно улажу напоре за добробит наше свете светосавске цркве[869].“

Питање монаха и монаштва Раде Новаковић је опширно разматрао[870]. Указујући на несташицу монаха Новаковић пише: „...Бројни манастири су са *по једним монахом.* А није мали број манастира који чекају обнову и монаштво. Обнова манастирских грађевина не би била велики проблем када би било кадрова. Од стране црквеног руководства чине се, без сумње, велики напори да се што више попуне ратом и годинама проређени редови и у томе има извесног успеха. Али све то није довољно да попуни бројне манастире широм целе земље. Још да није женских манастира, ситуација би била знатно тежа“[871].

Новаковић мисли да питање монаштва и манастира „може решити само цела црквена заједница. Распоредом прискочити у помоћ онамо где је посета верника највећа и помоћ најпотребнија, а то је опет у интересу цркве, јер из тих средина могуће је очекивати нове монахе. Они су потенцијално у свакој групи побожних ходочасника и очекују речи о исправности свога пута“[872]. С правом истиче Новаковић да манастир чини манастиром његово братство: „Ма каква била манастирска здања и ма шта у њима било организовано уместо духовног живота неће задовољити вернике нити утицати на њихово расположење. Напротив, могу бити разочарани и увређени. Јер ти који чувају своју веру и наслеђе предака *јесу жива црква, заједница Бога и људи* (Еф. 4, 12) о којој, нада све, треба бринути бригу[873].“

3.

Ако је било, а има још увек, тешкоћа у напорима да се умножи *мушко монаштво* у СПЦ њих, у знатној мери, мање има, ако их уопште има, код *подизања и развијања женског монаштва у нашој цркви.* „Обновљено под утицајем руских калуђерица, приспелих у Југославију после руске Револуције. Оно се у то време опет развијало па се до 1941. године у 12 епархија, „24 манастира, њихов број попео на 286 монахиња и искушеница“[874].

У појаву, коју је др Олга Срдановић-Бараћ назвала „чудесан феномен“ спада и процветавање и умножавање женског монаштва у СПЦ: „У 18 епархија било је 845 калуђерица и искушеница у 81 манастиру, чији се број до 1981, попет на 85 и тако изједначио са бројем мушких манастира. Број монахиња је три пута већи од броја монаха[875].“

Више података о настајању и развијању женског монаштва у СПЦ после Другог светског рата дали су др Амфилохије Радовић и Хризостом Војиновић[876]. За време Другог

866 *ГСПЦ,* број 7 од 1967, стр. 136.
867 Код Бранка Цисаржа, стр. 91.
868 На истом месту.
869 *Весник,* број 672 од августа 1979.
870 *Весник,* број 666 од фебруара 1971.
871 На истом месту.
872 На истом месту.
873 На истом месту.
874 Др Олга Срдановић-Бараћ: „Улога жена у СПЦ после Другог светског рата“. У *Теолошки погледи,* 4, 1983, стр. 216.
875 На истом месту.
876 На истом месту, стр. 216-217.

светског рата пролазиле су и наше монахиње кроз велике тешкоће. Биле су прогоњене и од усташа и од окупатора. Најдрастичније је било убиство две монахиње и једне искушенице из манастира Љубостиње. Њих су Немци извели из манастира, убили и бацили у Мораву ... И други женски манастири преживљавали су много ратних невоља и страдања[877].

Пред почетак Другог светског рата било је женских манастира у 12 епархија. Већ 1969. године био је 81 женски манастир са 845 монахиња и искушеница. Ово значи да их је после Другог светског рата отворено 63. Првобитно, наше монахиње су се бавиле неговањем деце и уметничким везом. „После рата све дечије домове преузео је државни и друштвени сектор. Монахињама је поверено само неговање стотину дефектне деце у манастиру Света Петка (епархија браничевска)[878].“

Суочење са стварношћу и потреба за самоодржањем учинили су да су се и монахиње морале прихватити и других, првобитно, углавном, мушких занимања „Док се у духовном погледу строго придржавају духовних, правила: молитве, поста, богослужења, црквеног појања, монахиње свој опстанак одржавају, газдујући сада скромним манастирским имањем с једном могућношћу да их саме обрађују. Тако оне ору и копају, терају тракторе, превозе скеле, обеделавају градине, саде воћњаке и винограде, гаје стоку, пчеле и живину. Чак онако испошћене одају се у шумским крајевима и горосечи. Изнад свега треба истаћи да су многе од њих у обнови, поправци и изградњи порушених манастира, нарочито Девича, учествовале својим рукама. Довозиле камен, шљунак, песак, пекле опеке; гасиле креч, мешале малтер. Заједно са стручним мајсторима обављале зидарске и молерске послове[879].“ Овоме треба додати да се монахиње баве још „плетарством, ћилимарством, шивањем одежда и мантија као и трикотажом“[880].

Трагична српска стварност је данас и у томе, да монахиње одржавају најзнаменитије српске манастире: Пећку патријаршију, Сопоћане, Грачаницу, Студеницу, Љубостињу, Манасију, Жичу, Каленић, Горњак, Овчарско-Кабларске манастире као и неке друге. У појединим манастирима се развијају разне радиности. Манастир Ћелије, где је дуго живео и радио др Јустин Поповић, развија издавачку делатност ... Године 1969. највећи број монахиња имале су епархије (жичка 204), браничевска (149), шумадијска (104) београдско-карловачка (82). Михаиловић је нашао 1964. године у манастиру Љубостињи око 50 монахиња[881].

* * *

После Другог светског рата било је отпада и из редова *свештено-монаха,* али не, колико ми знамо, из редова *монахиња.* Рускиње (уколико их је још било), које су желеле да се врате у Совјетски Савез могле су се вратити. О Русима, свештеницима, монасима Свети архијерејски синод донео је одлуку, да се покупе тачно подаци о броју свих Руса свештеника и оних, који нису у служби цркве, па да се ово питање изнесе пред Свети архијерејски сабор, стиме да се оним руским свештеницима, монасима и монахињама који хоће да се врате у Отаџбину има издати канонски отпуст, а са онима који желе да остану у служби наше цркве поступи као и са нашим свештеницима, монасима и монахињама и призна им сва законом стечена права и обавезе али без икаквих законских изузетака као и без признања каквих специјалних привилегија[882].

Општа несигурност, психички и морални притисак, психоза антирелигиозног

---

877 Др Амфилохије Радовић и Хризостом Војиновић: „Обнова и развој нашег женског монаштва.“ У *СПЦ 1920–1970,* стр. 332-353.

878 На истом месту, стр. 336.

879 Олга Срдановић-Бараћ, стр. 217.

880 А. Радовић, Х. Војиновић, стр. 342.

881 Ж. А. Михаиловић: „Оне се Богу моле“. *Весник,* број 358 од 15. маја 1964.

882 *ГСПЦ,* број 1 од 1. јануара 1947. (19. децембра 1946), стр. 7.

расположења и, не тако ретко, непосредно угрожен материјални опстанак, били су узроци отпадања од цркве, монаха који су, после напуштања звања, желели да се жене али да пређу у световне свештенике. „Два таква бивша монаха, М. В. и Ђ. А., молила су, после ступања у брак, да могу бити рукоположени за свештенике с тим, да се у случају уважења њихових молби имају претходно подврћи испиту за прва четири разреда богословије[883]."

У СПЦ објављивано је, повремено, напуштање свештеничке службе појединих свештеника. Поводом тога одлучено је: „Умољени су поново сви епархијски архијереји да чим пре доставе списак свих оних свештеника, који су сасвим напустили своју дужност у цркви па прешли у световну или неку другу службу, као и оних који поред своје редовне свештеничке службе обављају и неку другу световну службу с тиме, да се преко ‚Гласника' има упутити позив свим оним свештеницима који су били стално или привремено напустили своју службу без знања и одобрења архијереја, да се врате на своју дужност иначе ће се према њима применити канонски прописи 81 и 83 Апостолско правило[884]."

Оваквим свештеницима остављен је рок од једнога или два месеца да се врате у своју ранију парохију или ће, по „истеку овога рока (бити) лишени места службовања и стављени под забрану и даље по закону поступити"[885]. „Надаље је препоручено да према свештеницима, који су и поред своје свештеничке службе примили друге службе, а ове одговарају угледу свештеничке службе и није на штету свештеничке службе, поступају према природи случаја и толерирају такве случајеве обзиром на тешке данашње прилике, у противном случају ако таква служба не одговара достојанству свештеника и његове црквене службе позову овакве свештенике да ту службу одмах напусте, а у случају непослушности поступити као и под I[886]."

Решено је, такође, да се парохије оних свештеника „о чијој се судбини ништа поуздано не зна не попуњавају" већ да се доделе на опслуживање суседним свештеницима а ови да дају породицама несталих највише 1/2 прихода. Исто тако да се даје „најмање једна 1/2 прихода породицама оних свештеника, који су осуђени на затвор или робију[887]."

МАТЕРИЈАЛНО ОБЕСПРАВЉЕЊЕ ЦРКВЕ

1.

„Ослобођење", које је дочекано са радошћу и које је донела нова, комунистичка, власт и расположење које је било захватило и неке представнике цркве брзо је прешло у забринутост и огорчење. Пошто су измењали уобичајене формалности међусобног упознавања, настајала је стварност, која је тешко погодила цркву. Није одвајање цркве од државе било, само по себи, оно што је најтеже погодило цркву, него је то био начин на који је то тумачено и спровођено у дело. То начело имало је као последицу укидање свих *финансијских извора* из којих је црква до тада живела. Устав је предвиђао могућност да држава може помагати верске заједнице, што је она, уз извесне прекиде и чинила, али као знак добре воље, а никако као право цркве на ту помоћ[888].

Мере режима, које су тешко погађале цркву, биле су следеће: ликвидирање ранијих пензионих фондова па и црквених; увођење аграрне реформе којом је цркви одузето 70.000 хектара земље и шуме, и „остављено је свакој цркви само по десет хектара, а и изузетним случајевима црквама и манастирима веће историјске важности по тридесет хектара и по

883 *ГСПЦ,* број 1-2 од 1. фебруара (19. јануара) 1949. стр. 9.
884 *ГСПЦ,* број 9 од 1. октобра (18. новембра) 1945, стр. 84.
885 *ГСПЦ,* број 5 од 1. маја (18. априла) 1946, стр. 67.
886 На истом месту.
887 На истом месту.
888 Ристо Грђић: „Општа обнова црквеног живота и устројства". *СПЦ 1920*–1970, стр. 244.

тридесет хектара шуме“[889]. „Ратна штета цркве процењена је на 2,432.618,334 и пријављено је још динара 879,019.175. Па и таква има да се плати у року од педесет година[890].“

Цркву су погодили *разни облици национализације.* Национализовано је 1180 црквених зграда у вредности од осам милијарди динара, за све то одређена је накнада у тако бедним износима, да се о накнади не може ни говорити. Па и таква накнада има да се плати у року од педесет година[891]. У то време црква је имала на своме буџету 3148 парохијских свештеника, 537 других службеника и око 1000 пензионера, свештеничких удовица и сирочади ... Свој буџет је морала да сведе са 284,000.000 на циглих 10.000.000 динара и са буџета да скине преко 3.500 лица, оставивши на буџету само 100[892].

2.

У овако општој ситуацији црква је морала да се сналази. Пошто није могла да очекује помоћ ни од кога, била је упућена сама на себе, на верску и националну свест верника. Већ 18. децембра 1945. године Патријаршијски управни одбор издао је *један распис* о организацији, кретању и раду самоуправних тела у епархијама[893]. Даје се *упутство* шта и како да се ради. Свесни тежине положаја у коме се црква налази дају се упутства и о раду и о штедњи. Разумљиво је, да је издржавање свештеника било једно од најважнијих питања. У тачки четвртој се вели, да ће свештенство морати само обрађивати сесије, где их је још остало, „а само у случају крајње нужде да их могу дати у наполице, а ни у коме случају под закуп“[894]. Тражи се што већа штедња и појачани рад у народу, „да цео њихов живот буде у служби народа и за народ“. „Тражи се сабирање помоћи за сиромашне делове цркве, за издржавање богословских школа и централних власти цркве. То ће све бити могуће само добровољним давањем верника. Дато је упутство како да се то ради. Истакнуто је јасно, да црквене општине морају издржавати парохијске свештенике, а парохије да се брину о општим потребама цркве[895].“

Црквене општине треба да одреде на који ће начин плаћати свештенике. Даље је речено: „Заједница и целина цркве то је данас једини и највећи циљ сваког православног члана и свакога органа цркве и пред тим циљем себичности уопште не може бити места. Ако се скромно и штедљиво спроводи економија у свакој црквеној општини и у свакој епархији онда ће бити средстава и за сиромашне и пострадале делове цркве као што су епархије: горњо-карловачка, далматинска, захумско-херцеговачка и друге које се још нису јавиле, што је данас велика брига цркве, а исто тако онда ће се моћи да одвоји и за опште неопходне потребе цркве, као што су издржавање богословских школа што је данас за цркву најпотребније, питање црквених установа за издржавање свештеника и њихове сирочади, за издржавање централне власти што се исто тако поставља као неопходно[896].“

Није, свакако, посебно наглашено *шта треба* сматрати под добровољним прилозима: „Не – прирез, не – разрез и уопште никакве фискалне мере, него добровољни прилог, по слободној вољи и по императиву вере и савести свакога члана цркве. За цркву је најважније да оно што се даје буде дар љубави, а најмањи као и највећи прилог цркви су подједнако драги. Ово је средство и данас црквено-законска норма (члан 237 Устава СПЦ). И овим ће се средством црква и данас послужити[897].“ О начину прихода и како они треба да буду

889 На истом месту, стр. 243.
890 На истом месту.
891 На истом месту.
892 На истом месту.
893 *ГСПЦ,* број 1 од 1. јануара 1946. (19. децембра 1945), стр. 5-6.
894 На истом месту, стр. 5.
895 На истом месту.
896 На истом месту, стр. 6.
897 На истом месту.

прикупљани, треба да одреди епархија „према приликама и околностима које у дотичној епархији владају, то саме одреде имајући природно на уму данашње тешко материјално стање цркве“[898].

Обазривост са којом су дата ова *упутства* проистиче из трезвене процене стања у коме су се нашли и црква и држава и народ. У Васкршњој посланици за 1945. годину јасно је указано на ово: „...Јер је наша земља опустошена; многа су се огњишта угасила; многи домови у црно завијени; многи родитељи без своје деце, своје узданице и потпоре у старости; многа деца без својих родитеља, својих хранитеља и заштитника. Света је дужност свакога Србина и Српкиње, сваког верног и оданог сина и кћери наше свете цркве, да свим онима чиме их је Бог обдарио притекну у помоћ својој браћи која пате, да са њима поделе што имају, макар то био и последњи залогај[899].“

Свети архијерејски синод је, 19/6. марта 1945. године објавио да црква није у могућности да исплаћује ни свештенство ни чиновнике. „Пошто су“, вели се у одлуци, „у току задњих месеци престали да притичу сви приходи које је СПЦ имала од државе и *патријаршијског приреза,* то је Патријаршијски управни одбор присиљен да донесе следећу одлуку, којом се до коначног решења овога питања привремено регулише исплата принадлежности на следећи начин.“ Наведена су упутства у деветој тачки и речено: „У случају да се буџет прихода за 1945. годину оствари у целости или делимично, ова ће се одлука узети у поновни претрес[900].“

Не само да се ово није десило, него је и замена окупационих новчаница оштетила цркву. „Одређен је курс замене 1:20 и замена готовине, и док се за дуговање и потраживања пре 18. априла 1941. године предвиђа накнадно утврђивање курса. Из ове чињенице излази да је дуговање и потраживање СПЦ изражена у активи и пасиви приликом закључка на дан 30. априла 1945. године неће бити стварна. Поред тога настаје питање да ли ће се отплата дуговања заснованог и утврђеног до 18. априла 1941. године, а реализованога делимично или исплаћеног у целини током окупације, сматрати као свршена ствар. Исто тако да ли ће се као свршена ствар сматрати и наплата потраживања утврђеног до 18. априла 1941. године, а реализованога делимично или у целини током окупације. Од решавања овог питања, које ће се вероватно регулисати једном новом Уредбом, зависи и утврђивање имовине и дуга СПЦ у федеративним динарима[901].“

Све се искристалисало тако да је прикупљање добровољних прилога од верника постало главни извор материјалног опстанка и рада цркве. Колико је и како било тешко материјално стање цркве види се из *Упутства* за скупљање добровољних прилога за потребе СПЦ, које је, јануара 1946. године, издао Патријаршијски управни одбор. Ово Упутство издато је у вези с једним расписом из 1945. године (број 7598/ 268). Увод у ово Упутство је и јаук и апел Цркве својим верницима да својим прилозима омогуће живот и рад цркве.

Тамо је речено: „СПЦ лишена је свих својих прихода из којих је до сада подмиривала своје потребе. Пошто је имовина цркве стављена под удар аграрне реформе на неке приходе од црквених добара за сада се не може рачунати. Патријаршијски прирез из кога су исплаћиване принадлежности парохијског свештенства, епархијски прирез који је служио као покриће потреба епархије и црквено-општински прирез који је служио за покриће потреба црквених општина више се не наплаћују. Државна субвенција која је служила за одржавање црквених надлештава, установа и лица прекинута је. Приходи од капитала које је црква имала на име накнаде по члану 22 Закона о СПЦ сасвим су изостали. Капитали које је црква имала 6. априла 1941. године сведени су на незнатан износ. Судбина капитала појединих Фондова неизвесна је и Фондови су постали неактивни.

898 На истом месту.
899 *ГСПЦ,* број 4 од 30/17. априла 1945, стр. 42.
900 На истом месту, стр. 43-44.
901 *ГСПЦ,* број 5-6 од 30/17. јуна 1945, стр. 34.

Налазећи се скоро у безизлазној материјалној ситуацији и *остављена сама себи, без помоћи коју је до сада имала од државе, црква* је принуђена да потражи друге изворе за своје издржавање као што је увек кроз историју црпела своју животну снагу у вери и љубави свога православног народа. Тако је она и данас упућена да се *непосредно* обрати своме православном народу да је у овом најкритичнијем времену помогне и подржи, како би могла залечити ране које су јој овим ратом нанете, наставити своју божанску мисију за спас свога народа и своје Отаџбине[902]."

У образложењу и објашњењу овог упутства речено је и *како* црква сматра прикупљање ових добровољних прилога и *докле* ова акција треба да траје. Она је, тренутно, изазвана *акутном* потребом цркве. Овом акцијом „ради се само о томе да се створе средства за издржавање цркве, а о томе *како* ће у будуће тећи живот цркве, каква ће бити њена организација, њено издржавање тек ће се имати коначно у цркви да се одлучи, што ће све зависити и од величине средстава којима црква буде располагала"[903]. Држало се, међутим, да ће они морати подуже трајати, док се не створе и други извори, као једино средство за издржавање цркве и да ће од акције скупљања прилога зависити како ће црква, као организација даље живети и да ли ће и уколико ће у будуће бити способна за рад на задацима који су јој одређени. Акцији прикупљања има се приступити са свом озбиљношћу коју деликатност овога посла захтева[904].

О начину прикупљања прилога одређено је: „Лица одређена за сакупљање имају обићи сваки дом и сваку кућу обавестити о скупљању прилога за цркву, тако да сваки православни хришћанин зна о акцији скупљања и да нико о овоме не остане необавештен. Дајући нужна обавештења, лица одређена за скупљање обавезно имају рећи свакоме *да се прилог даје по слободној вољи и по верском убеђењу и према снази и имовинском стању и да ће то бити за цркву сада једино средство за издржавање ... Пошто се ради о добровољном давању никаква принуђавања не сме бити, ни речју нити икаквим другим начином. Сваки има да одлучи да ли ће и колики прилог дати*[905]. "

На добијене прилоге дају се признанице: „Признаница која се издаје и талон који остаје, морају бити и снабдевени потписом лица које је новац примило. Приложена сума мора бити означена цифром и словима. У случају да неко од приложника не жели да се на признаници именује, уместо имена ставиће се Н. Н. из Н. и тако попуњена признаница издаће му се. Правило је, да се за сваки прилог ма колики он био изда признаница[906]." ... Прилози су се могли давати и у ратама. Прикупљање прилога требало је прилагођавати „месним приликама у свакој црквеној општини". Прикупљени прилози су слати Епархијском управном одбору, а овај даље Патријаршијском управном одбору[907].

4.

Иако је, бар формално, било дозвољено скупљање добровољних прилога за потребе СПЦ то је, на разне начине, ометано. Расписом Министарства унутрашњих дела НР Србије од 22. априла 1946. године, забрањено је скупљање ових прилога за потребе цркве, јер се било појавило доста спорних питања о томе „како треба тумачити одредбу да се прилози могу *сакупљати само у цркви* (*шта све треба подразумевати под црквом*). Исто тако било је спорно да ли се забрана сакупљања прилога односи и на дарове у натури које свештеници

902 *ГСПЦ,* број 3 од 1. марта (16. фебруара) 1946, стр. 33.
903 На истом месту.
904 На истом месту.
905 На истом месту, стр. 35.
906 На истом месту.
907 На истом месту, стр. 35-36.

добијају *по традиционалном обичају.* Негде је било забрањено и подизање нових цркава[908].

У вези овога Расписа дато је објашњење да се дозвола за „скупљање прилога не односи само на цркву као зграду, већ и на *службене* просторије црквених органа, црквене порте, службене канцеларије и слично. Према томе прилози за цркву могу се сакупљати *како у згради* цркве тако и у црквеној порти и службеним просторијама и канцеларијама.

Забрањивање скупљања прилога односи се на такову врсту скупљања прилога где се обилазе приватни станови, које се врши по улицама или другим јавним местима (изузев црквених просторија у смислу горњега става).

Забрана скупљања прилога не односи се на добијање поклона у натури које поједини свештеници добијају од верника (храна и слично). Према томе свештеници могу примати од верника поједине поклоне у натури. Они или други појединци црквених органа не смеју обилазити приватне станове и захтевати такве поклоне, ако им неко такав поклон понуди они га смеју примити.

Подизање нових цркава није дозвољено. Разуме се да је забрањено скупљање прилога на начин како је изнето у тачки првој, став други за ма какве потребе па и за подизање цркава. Али, уколико сами верници тај новац доносе у цркву и дају, он се може искористити за потребе цркве, па и за подизање нових цркава.

Евентуалне нове цркве морају се подизати поштујући све грађевинске прописе, који се односе на подизање свих врста грађевина.

Уколико се већ догодило да је негде одузет новац, а није скупљен супротно овоме обавештењу, треба га вратити ономе од кога је одузет, у колико одлука о тој ствари већ није постала извршна и у колико није извршена“[909].

Прикупљање добровољних прилога за потребе СПЦ ометали су, у неким местима, народни одбори. Поводом извештаја о томе црквеним властима издато је упутство: „Поводом извештаја да се у црквеним општинама чине сметње од стране грађанске власти у погледу скупљања добровољних прилога за опште потребе цркве умољена је Савезна влада ФНРЈ да повуче своју забрану за сакупљање ових прилога, ако таква постоји, да се изда упутство да се ове сметње не чине[910].“

Колико је и како било тешко финансијско стање цркве у ово време види се најбоље по томе како је планиран буџет за 1946. годину; буџет је предвиђао: за *расходе* 27.523.182 динара; од *прихода* је предвиђено: 2.573.006 динара, према томе *дефицит* је износио: 24.950.174 динара. За цркву је било нерешиво питање: како да се овај дефицит попуни.

Патријаршијски управни одбор је, 30. новембра 1946. године, донео одлуку: „...С обзиром на околности, да се распише разрез на епархије, с тиме да епархије изврше даље разрезивање на црквене општине и манастире, које на њих разрезане суме подмирују било из редовних прихода било из добровољних прилога, које прикупљају[911].“ Разрез је, међутим, могао бити учињен само на осам епархија које за време рата нису много пострадале. Разрезом је предвиђено да се прикупи сума од 1.500.000 динара, а то, ни у коме случају, није решавало финансијске проблеме цркве. На *девет* епархија није могао бити извршен разрез, а *седам* је морало бити помагано.

Одлучено је: „У епархијама у којима се прилози неће скупљати посредством блокова Епархијског управног одбора покупиће све разаслате блокове и извршиће ревизију утрошених и неутрошених блокова сходно Упутству број 542/ 1946. године и о томе поднети извештај Патријаршијском управном одбору, најдаље до краја марта 1947. године[912].“

...Ни буџет за 1947. годину није могао бити осигуран разрезом: „Због тога Управни

908 *ГСПЦ,* број 10, 11, 12 од 1. децембра (18. новембра) 1946, стр. 212.
909 На истом месту.
910 *ГСПЦ,* број 5 од 1. маја (18. априла) 1946, стр. 69.
911 *ГСПЦ,* број од 1. јануара 1947. (19. децембра 1946), стр. 17.
912 На истом месту.

одбор епархија на које је извршен разрез, одређену суму разреза доставиће Патријаршијском управном одбору у одговарајућим квотама 3/12 на крају сваког тромесечја буџетске 1947. године[913].“ ... Поводом вести, да СПЦ *„прима материјалну помоћ из иностранства, издато је званично саопштење у коме су ове вести назване злонамерним и констатовано да су ове вести измишљене, јер је, СПЦ помагана само и искључиво прилозима својих верника“*[914].

Нашавши се *препуштена сама себи* црква је била принуђена да тражи изворе прихода за своје одржање. Покушај увођења парохијала или обавезног доприноса цркви успео је у неколико епархија. Тешко продире свест у наше верне да су дужни помагати своју цркву[915]. Боље се успело са стварањем Завода за израду свећа 1946. године. За рад овога Завода донет је 1948. године Пројект. Завод је израђивао „свеће и друге материјале који служе култу, за целу цркву. Овај посао се успешно развијао и даје добре резултате, мада не онако како би то могло бити и требало да буде. Па ипак, поред прихода од црквених такса, ово је главни приход на који се црква данас ослања[916].“

Верска добротворна старатељства пружила су знатну помоћ цркви. Ова „Старатељства прекрила су целу његову (патријархову) епархију, а посебно Београд. Рад на томе пољу запажен је и у другим епархијама. Повезују се верни и свештенство и у другим епархијама у чврсту заједницу, верска добротворна Старатељства ће високо подићи хришћански морал данас потребан више него икада[917].“

5.

Врло важан проблем са СПЦ после рата било је питање *социјалног осигурања свештеника, свештеничких удовица и сирочади.* Због слабог материјалног стања цркве донета је, 3. марта 1945. године, одлука да се пензионерима исплаћује само помоћ као аконтација у висини од 40% пензије с тим, да ова помоћ не може бити мања од 300 динара нити већа од 300 динара[918]. У то време црква је имала преко 1.000 свештеничких породица и 200 свештеника на пензионом издржавању. Постојао је „Пензиони фонд парохијског свештенства“ у који се морао уплаћивати допринос. Плаћање је вршено „из својих укупних расположивих средстава све дотле док се по општем плану о осигурању који спроводи држава, не донесу *нови законски прописи* о свим установама обавезног социјалног осигурања“[919].

Ова одредба донета је 11. децембра 1946. године. Њоме је било одређено да се редовни улози плаћају од 1. јануара 1945. године, „а пошто је то једино средство за плаћање пензија фонду је још од 1. јануара 1945. године стављена немогућност да одговара својим обавезама. Како се и по црквеним и по државним прописима, пензије морају да плаћају, Патријаршијски управни одбор је морао, да не би црквени пензионери остали без икаквих средстава за живот, донети одлуку да се пензије плаћају 40% од укупног пензионог износа из буџетских средстава докле ових средстава има ... У буџетској 1946. години Општи буџет неће имати средстава за исплату пензијске помоћи од 40% и према томе остаје једино средство за плаћање пензија редовни улози које чланови фонда треба да плаћају“[920].

Године 1947. ликвидиран је Пензиони фонд чиновника СПЦ. Министарство рада ФНРЈ донело је, 16. октобра 1947. године, одлуку о томе. Ликвидација се има „извршити по прописима Наредбе о ликвидацији фондова бивших самоуправних носилаца пензионог

913 На истом месту.
914 *ГСПЦ* број 8 од 1. августа (19. јула) 1946, стр. 114.
915 Ристо Грђић: на наведеном месту.
916 Исто, стр. 251.
917 Исто, стр. 252.
918 Исто, стр. 250.
919 *ГСПЦ,* број од 1. јануара 1946. (19. децембра 1945), стр. 7.
920 На истом месту, стр. 7.

осигурања радника и намештеника, пошто је споменути Фонд имао својство самосталнога носиоца социјалног осигурања.

Што се тиче Пензионог фонда свештеника СПЦ то питање тога Фонда излази из оквира прописа о социјалном осигурању, пошто се чланство у томе фонду није заснивало на најамном радном односу те услед тога чланови тога фонда нису никада били обавезни на социјално осигурање – услед тога на тај фонд не могу се применити приписи Наредбе о ликвидацији пензионих фондова бивших самоуправних носилаца Пензионог осигурања који немају значај социјалног осигурања“[921].

Патријаршијски управни одбор доставио је ово *решење „знања ради“* свим службеницима СПЦ, „према којем су службеници цркве обавезни на све гране социјалног осигурања почевши од 1. јануара 1947. године“[922]. Са овом одлуком Дирекције државног завода за социјално осигурање сагласио се Свети архијерејски синод својом одлуком од 27. новембра 1957. године[923] ... Свети архијерејски сабор, који се састао 12. маја 1948. године, расправљао је, поред осталога, и о овом питању и донео потребне одлуке[924].

Патријаршијски управни одбор је, 7. јуна 1948. године, обавестио све црквене установе и надлештва да је држава одбила да прими Пензиони фонд парохијских свештеника „у склоп државног социјалног осигурања и да парохијским свештеницима призна право на државно социјално осигурање“[925]. Решено је да се Фонд, по сваку цену, сачува „све док се не би створили услови за социјално осигурање свештенства“[926]. Пошто се приходи фонда за 1948. годину нису могли покрити из редовних прихода црква је „нашла могућност да из ванредних прихода обезбеди средства за исплату пензија свим пензионерима овога фонда. Пензијске аконтације у износу од 50% пензије исплатиће се као ванредна помоћ у три рате у току године“[927].

Оним свештеницима, који нису регулисали свој однос према Фонду продужиће се рок до 31. децембра 1948. године „као задњи дан до кога сваки свештеник мора да измири своје дуговање Фонду“[928]. Црквене општине морале су да измире део који пада на цркву: „Заостале доприносе до краја 1946. године подмириће Централна каса за све оне чланове који уреде своје дуговање до краја 1948. године, али доприноси од 1, јануара 1947. године искључиво падају на црквене општине. Црквене општине до сада дугују по рачуну неисплаћених доприноса близу 200.000 динара, и то болесно стање не би смело даље да остане. Сами свештеници треба да се старају да се њихови *лични* и доприноси црквених општина истовремено и заједно достављају, јер је то њихов лични интерес[929]“.

Крајем 1948. године требало је извршити ревизију свега чланства Пензионог фонда и израдити предлог о престанку свих права према Фонду за све оне немарне и неуредне чланове који ни у овом продуженом року не буду нашли начина да измире своје обавезе[930]. Дато је, у вези с овим, упутство о слању новаца и о томе како се врши обрачун: „Ако се новац не шаље одједном, најпре треба измирити дуговање 1945. па 1946. итд. Уплату треба вршити чековном упутницом на чековни рачун број 1-966,000333[931]“. Чланови, који су старији од 70 година треба да траже од Патријаршијског управног одбора „решење о ослобођењу од даљега улагања. Новопостављени парохи, који су прешли из чиновника у парохијску службу, а који

921 *ГСПЦ,* број 12 од 1. децембра (18. новембра) 1947, стр. 298.
922 На истом месту, стр. 290.
923 На истом месту.
924 *ГСПЦ,* број 5-6 од 1. јуна (19. маја) 1948, стр. 321.
925 *ГСПЦ,* број 7-8 од 1. августа (19. јула) 1948, стр. 62.
926 На истом месту.
927 На истом месту.
928 На истом месту.
929 На истом месту.
930 На истом месту, стр. 63.
931 На истом месту.

немају решење Патријаршијског управног одбора нека се надлежним путем обрате за решење и висину улога ... Ако је свештеник био ослобођен плаћања, ни Црквена општина није била обавезна да уплаћује допринос у Фонд“[932].

Године 1949. основан је, спајањем других фондова, „Централни фонд СПЦ“ као фонд за целу цркву, са задатком да настави рад на задацима за што су служили фондови појединих делова цркве који су се спојили у Централни фонд[933].

6.

Материјално стање свештенства поправило се закључењем Уговора (или Уредбе) о социјалном осигурању свештенства. Ово осигурање није се односило само на свештенике СПЦ, него и на свештенство свих верских заједница, које су пристајале да га приме. О томе како је дошло до закључивања *прве* Уредбе о социјалном осигурању свештенства СПЦ постоје две верзије. По једној верзији Јосип Броз Тито је обећао патријарху Викентију Проданову, да ће се питање социјалног осигурања свештенства СПЦ задовољавајуће решити. По другој верзији за ову „благонаклоност“ Јосипа Броза Тита има да се захвали ставу и раду Савеза удружења православног свештенства СФРЈ. На првом пријему код Тита, 23. децембра 1949. године, Тито им је обећао решење овога питања. Рекао је: „Решићемо и социјално осигурање свештеника[934]“.

Живко Костић, свештеник, у чланку „Поводом Уредбе о социјалном осигурању свештенства“ указује на ово обећање Јосипа Броза Тита и вели: „Е, ево, није прошло ни годину и по дана од овога обећања и пријема код Маршала, а социјално осигурање свештенства је решено: Уредба о социјалном осигурању свештеника свих признатих вероисповести обнародована је и по њој се Закон о социјалном осигурању може применити и на свештенике и на њихове породице као и на све остале службенике и раднике[935].“

Разумљиво је да је доношење ове Уредбе било поздравило свештенство. У једном допису пододбора Удружења у Пакрацу од 28. маја 1951. године се вели: „Доношење Уредбе је са одобравањем и радошћу примљено на знање. Дугогодишње тежње и жеље свештенства коначно су остварене, што се једино могло очекивати *од социјалистичке државе,* у којој не може бити социјално угрожених[936].“ У име цркве патријарх Викентије се захвалио Јосипу Брозу Титу „на донетој Уредби о социјалном осигурању свештенства чиме сте доказали своју очинску бригу и старање о свима грађанима наше драге Отаџбине“[937].

Уредба о социјалном осигурању свештеника потписана је 19. маја 1951. године и имала је свега десет чланова. Потписали су је Едвард Кардељ и Родољуб Чолаковић[938]. Не знамо на основу чега је Ристо Грђић писао да је уговор о Социјалном осигурању свештеника СПЦ склопљен 12. фебруара 1952. године, који је ступио на снагу 1. јануара 1952. године: „Овим Уговором предати су *црквени пензиони* фондови у државно социјално осигурање, а активни пензионисани свештеници и њихове породице пренети на државно социјално осигурање. Укупно је предато 1.804 активних свештеника те 325 личних и 977 породичних пензионера[939].“

Уговор (или Уредба) од 19. маја 1951. године мењан је, касније, неколико пута. Нови Уговор је потписан 14. маја 1958. године, а ступио је на снагу 1. јануара 1958. године: „За разлику од досадашњега Уговора, право на социјално осигурање по новом Уговору имају и

932 На истом месту.
933 *ГСПЦ,* број 1-2 од 1. фебруара (19. јануара) 1949, стр. 7.
934 *Весник* број 51 од 15. јуна 1951.
935 На истом месту.
936 *Весник* број 52-53 од 30. јуна 1951.
937 На истом месту.
938 *Весник* број 51 од 25. маја 1951.
939 Ристо Грђић: на наведеном месту, стр. 250.

свештено-монаси који су стално запослени као службеници у црквеној служби или су од стране епархијског архијереја постављени на парохијску или ђаконску службу. Свима предвиђеним лицима припадају права из здравственог, инвалидског и пензионог осигурања. Уговором су осигурани и чланови свештеничких породица[940].“ Овај Уговор има 21 члан, а потписали су га патријарх Викентије и Зденко Хас.

Поводом овога Уговора патријарх Викентије је захвалио свима који су омогућили да се он донесе, а нарочито Јосипу Брозу Титу, „који је од почетка помагао акцију за социјално осигурање православних свештеника. Истовремено захваљујем и онима који су допринели да се оствари *први* Уговор о социјалном осигурању православног свештенства и донесе овај *други* допуњен са бољим условима“[941]. Зденко Хас, директор Савезног завода за социјално осигурање „изјавио је да је Уговор припреман уз најпуније узајамно разумевање“[942]. ... За овај Уговор изјавио је патријарх Герман Тањугу: ... „Држава је и ове 1958. године узела на себе и *платила половину социјалног осигурања за свештенство. Поред ове помоћи држава је дала СПЦ и знатну субвенцију за покриће буџетског дефицита. Све ово само собом говори о томе какви су односи* владали између СПЦ и државе у 1958. години[943].“

Нови Уговор о социјалном осигурању свештеника СПЦ, допуњен и проширен (има 31 члан) потписан је 31. децембра 1959. године, а допуњен са три нова члана 22. априла 1960. године. Потписали су га патријарх Герман и Зденко Хас[944]. Поводом овога Уговора и допуне писао је Боривоје Миљковић, да су свештеници „и у погледу права из социјалног осигурања а у области оних грађана за чије фондове плаћају доприносе у свему изједначени са осталим осигураницима јер су и права свих осигураника, па били они законски или уговорени, једнака“[945].

Нови Уговор о социјалном осигурању свештеника СПЦ и МПЦ потписан је 14. јула 1966. године. Потписали су га патријарх Герман и Бранко Вукајловић, директор Савезног завода за социјално осигурање. Овде се патријарх Герман потписао као „патријарх Српске и Македонске православне цркве“. Овај Уговор има 26 чланова и једнако третира свештенство са обе стране. Ступањем на снагу овога Уговора престао је да важи Уговор од 25. априла 1963. године. Донета је одлука о измени Одлуке о пензионским основама за одређивање пензија и за социјално осигурана лица која врше самосталне делатности. Приликом потписивања овога Уговора измењене су здравице између патријарха Германа и Зденка Хаса. Патријарх је рекао: „Драго ми је и због тога што је *и овај Уговор о социјалном осигурању* израз положаја цркве у нашем друштву и очити знак правилних односа и неопходне сарадње између наше друштвене заједнице и Српске и Македонске православне цркве[946]...“ Ова је одлука потписана 28. јула 1966. године. Њоме су дата упутства за тумачење поменутога Уговора.

Савез удружења православног свештенства СР Србије објашњавао је Одлуку о усаглашавању пензија до 31. децембра 1967. године, *када, где и на који начин* се врши „усаглашавање“ пензија: „Ово повећање не односи се на пензионере чије су пензије одређене према пензионом основу у који су ушли и лични дохоци остварени 1969. године као последњој години осигурања.“[947] Прота Средоје Мањулов објавио је исцрпно „Објашњење свештеницима из СР Србије о старосним пензијама[948].“ Мањулов, на крају свога излагања, вели: „Све ово написано је према нормама досадашњега Уговора о социјалном осигурању

940 *Весник* број 214 од 5. маја 1958.
941 На истом месту.
942 На истом месту.
943 *ГСПЦ,* број 1-2 од јануара-фебруара 1959, стр. 2.
944 *Весник,* број 266 од 15. јула 1960.
945 *Весник,* број 357 од 1. маја 1964.
946 *ГСПЦ,* број за јуни 1963, стр. 227.
947 *Весник* број 500.
948 *Весник* број 546.

свештеника Српске и Македонске цркве, који је још на снази и важиће све дотле док се не донесе нови Закон о пензионом осигурању, на основу чега ће се склопити нови Уговор о социјалном осигурању свештенства[949].“

Нови Уговор потписан је 31. децембра 1973. године. Потписао га је патријарх Герман, али сада *само* као „патријарх СПЦ“ и Раде Борисављевић, директор Републичке заједнице пензионог и инвалидског осигурања – радника Београда“[950]. Овај Закон је промењен 1. јануара 1974. године када престаје да важи Уговор о социјалном осигурању свештенства Српске и Македонске цркве[951] ... Као што се види Уговор о социјалном осигурању свештенства често је мењан и прилагођаван потребама и цркве и свештенства.

Држава је помагала социјално осигурање свих верских заједница, које су, свака за себе, склапале Уговоре о социјалном осигурању са државом, у ствари, са федеративним републикама у којима су се налазиле. Ратко Видић навео је износ материјалне помоћи коју је држава давала за социјално осигурање у време од 1955. до 1960. године. За то време СПЦ је добила од државе за социјално осигурање 426,322.179 динара. МПЦ добила је за три године (1958, 1959. и 1960) 39,506.000 динара. Римокатоличка црква добила је 374,885.181 динара, а Исламска верска заједница 356,471.033 динара. Јеврејска заједница добила је 1,600.000 динара, а помагане су и друге верске заједнице[952]. Релативно мања сума, коју је добила за ово време Римокатоличка црква тумачи се тиме, што су се римокатоличка свештеничка удружења спорије одлучивала за ову сарадњу. Свештеничко удружење католика закључило је свој Уговор тек 15. децембра 1953. године, а Удружење „Добри пастир“, римокатоличко свештеничко удружење Босне и Херцеговине, 9. јула 1959. године[953].

На материјално помагање државе верским заједницама осврнуо се Тодо Куртовић: „Када је ријеч о нашој политици у овој области, сматрам да је крупно питање финансијске и материјалне помоћи вјерским заједницама. Прије свега, питање се поставља *како* се та усмјерава: да ли непосредно за потребе цркве као организације или свештеника као грађана. Досадашња помоћ је била корисна и, углавном, добро усмјерена. Али поставља се питање да ли у догледној – ближој или даљој будућности треба одвајати средства и помагати вјерске заједнице у овом виду ... Мислим да не треба ништа ускратити свештенику као грађанину, почев од једнаког здравственог третмана и социјалног осигурања, па даље. Али за саму вјерску активност, односно за све оно што је непосредно везано са вјерском активношћу, можда се може расправљати да у перспективи треба тежити напуштању неких намјена помоћи јер ће на свој начин доприносити потпунијем свођењу вјерског живота у уставну категорију одвојености цркве од државе. То је, дакако, и у складу са потребама вјерника. А и није сав проблем у томе. То је веома принципијелно питање и више, као што рекох, у складу са одвајањем цркве од државе[954].“

УДРУЖЕЊЕ СВЕШТЕНСТВА СПЦ

У СПЦ удружено свештенство играло је, увек, важну улогу. То је сасвим разумљиво када се схвати да су свештеници не само помоћници епископа, којим епископи додељују део своје власти. Они су активни мисионари вере и учења цркве у народу и носиоци националне мисли и духа у народу. Ма колико личност епископа била изузетна и истакнута он је без свештеника и без њихове сарадње немоћан да остварује своју црквено-верску мисију. Он, и по смислу свога назива, надгледа рад свештеника. Појам делегирања садржи у себи, по самој

949 На истом месту.
950 *Весник* број 591.
951 На истом месту.
952 Ratko Vidić, *Le postion de l’eglise en Yugoslavie*, Belgrad, стр. 94, 95, 96.
953 На истом месту, стр. 94.
954 Todo Kurtović: *Crkva i religija u socijalističkom samoupravnom društvu*, Beograd 1978, стр. 314.

природи ствари, елементе контроле над радом свештеника, који при рукополагању полажу заклетву верности епископу и цркви, коју он представља. У заклетви се вели да ће свештеник, који се рукополаже бити веран и одан епископу „као Господу".

У овој заклетви су и корени дисциплине свештеника на коју су они обавезни. Пошто црква није организација у обичном смислу речи, него је духовно-морални организам, и дисциплина свештеника се разликује од дисциплине у грађанско-световном смислу: она је нешто много више од обичне послушности; бар би тако требало да буде.

Други светски рат пореметио је и корене дисциплине свештеника поред многих других компоненти црквено-националног живота код Срба као и међусобну повезаност свештеника и епископа и њих између себе самих. Ово се морало одразити и на дисциплину свештеника који су се често налазили у ситуацијама и околностима где су били препуштени сами себи и морали да се сналазе како су сами знали и могли. За њих је, углавном, важило оно што је митрополит Јосиф рекао за себе: „Орао преоравао, копао прекопавао, сналазио се како је знао."

Да су на њихово сналажење и став, који су заузимали, утицале опште национално-политичке околности, у којима су се налазили, очигледно је. Како су, где и у којој мери те околности утицале на поједине свештенике и њихово држање било је већ говорено у овој књизи. То се, на разне начине, одражавало и на однос свештеника према епископима где их је било, и на црквене власти као установу. Идеолошко-политичка подвојеност народа за време грађанскога рата није мимоишла ни наше свештенство. Подвојеност се одразила и на начин и смер удруживања нашега свештенства после рата. Она, у извесној мери, траје и данас.

1.

Садашње Удружење српског православног свештенства у Југославији представља Савез удружења православних свештеника СФРЈ. Једна од његових техничких ознака јесте да се у називу *не помиње српско име,* него је *нагласак ударен на израз православно. То је учињено и поред тога што је у Савезу ових удружења неупоредиво највећи број свештеника СПЦ.* Данашњи Савез удружења православнога свештенства СФРЈ је договорно, колективно, удружење.

Корени овога Удружења потичу још из времена рата. Дошли су, најпре, до израза на састанку једне групе свештеника и богослова, која је, на иницијативу и под покровитељством Врховнога штаба НОП и ПОЈ и свештеника Влада Зечевића, већ у то време члана ЦК КПЈ, одржана новембра месеца 1942. године, у Српској Јасеници, коју су, тада, држали партизани. На овој скупштини било је 25 православних свештеника и богослова, који су се после формирања НДХ, у којој је СПЦ била стављена ван закона, прикључили „широким народним масама са пушком у руци и са крстом ради борбе за слободу и социјалну правду"[955].

Касније су свештеничке скупштине држане у Ервенику, Далматинској Бјелини, Буковици, манастиру Крки, а и у другим крајевима. После рата почело се са оснивањем свештеничких удружења по републикама, најпре у НР Хрватској, на чијем се подручју нашао највећи број свештеника који су били у партизанима. Ратко Јелић, један од водећих личности ове групе, истицао је да су, после рата, на томе подручју биле четири обезглављене епархије, којима је администрирао епископ Арсеније Брадваревић. Да је стање на томе подручју било веома тешко види се и из извештаја, који је он послао Светоме архијерејском синоду. За загребачку епархију је речено, да су се „сви силом поунијаћени Срби вратили у Свето православље, да су сва српска деца сирочићи, која су била у време окупације смештена у унијатским заводима и католичким породицама ослобођена из ових завода, али су смештена у државна обданишта. Препоручено је надлежном архијереју да обзиром на све прилике и

955 „Удружење православног свештенства Југославије 1882–1969". *Споменица поводом 80-годишњице Свештеничког удружења.* Београд 1969, стр. 41.

околности не покреће спор судским путем против унијата због незаконитог присвајања имовине манастира Лепавине за време окупације“[956].

У то време није постојала црквена организација на овоме простору. Тек после занављања епископата 1947. године било је могуће да се са тим почне. Епархије са подручја бивше НДХ попуњене су епископима. У Загреб је послат епископ Дамаскин у рангу митрополита, у Срем епископ Викентије Проданов, у Сарајево Варнава Настић, у Бања Луку др Василије Костић, а у епархију Горњо-карловачку Никанор Иличић[957]. Као да је свештенство овога подручја било нестрпљиво да се организује *на свој начин.* Ратко Јелић вели, да је једна група од 15 свештеника посетила патријарха Гаврила Дожића, када се он вратио у земљу, али га нису могли задобити за своја схватања. Они су се жалили да је „нажалост добар број свештеника остао у Србији на парохијама, јер је свакоме било лакше и боље бити на сређеним и богатим парохијама[958].

Када се ова група вратила из Београда дошла је на идеју да се оснује удружење; 5. августа 1946. године скупило се 52 православна свештеника из Хрватске, док су 22 свештеника, због болести или старости или заузетости, послали своја пуномоћја и сагласност са одлуком скупштине, те тако основали Удружење српских православних свештеника у Хрватској[959]. Радило се о групи око од 135 свештеника. „Удружење на територији СР Хрватске *прво је такво удружење православних свештеника* у СФРЈ којег су иницирали прота Илија Ћук (и сам судеоник НОР-а) те други угледни свештеници (прота Платон Бузанчић) недавно преминули Милан Радека, те данашњи претседник Савеза прота Ратко Јелић.[960]“

Разлози због којих нису могла бити обновљена епархијска удружења леже у томе што у неким епархијама није било епископа, а број свештеника је био мали. „Па зар и данас“, пита „Весник“ 1951. године нема епархија без архијереја, зар би у онаквим приликама какве су онда биле и могло бити речи о некаквом успеху у удруживању свештеника на тој основи[961].“ Због тога се приступило организовању свештенства по републикама. Прво је, као што се види, било организовано у НР Хрватској и Босни и Херцеговини, те затим, 1. децембра 1947. године, у НР Србији, а доцније и у Црној Гори и Македонији[962].“ „Ми смо“, стоји у „Веснику“, у почетку у спровођењу организације Удружења свештеника, по републикама водили рачуна о томе, да наша организација буде оформљена према државној организацији, јер је то био најбољи начин и пут за будући рад и успех Удружења[963].“

Епископат није пристајао на овакав начин организовања свештенства иако су они имали за то сагласност државних власти: у децембру 1947. године били су примљени код Тита и сложили се са њим. Покушали су да за ово придобију и патријарха Гаврила, али у томе нису успели. Продужили су да раде на своју руку. Они су, 3. марта 1943. године, сазвали и своју скупштину у Београду, која је радила два дана. На скупштини је учествовало неколико стотина свештеника, који су били придобијени за идеју оснивања удружења. Скупштина је покушала да утиче и на патријарха Гаврила и на Свети архијерејски синод, али они нису попуштали у своме ставу. У Резолуцији, коју је Скупштина донела, отворено се нападају „реакционарни кругови у цркви“ и вели: „Баш као и у току народноослободилачког рата и борбе, тако исто и данас постојао је и још постоји, један незнатан број у вишем и нижем свештенству, који је издао сјајне традиције нашега народног и слободољубивог свештенства као и народни карактер наше Православне цркве и интересе народа и бесрамно се ставио у

---

956 *ГСПЦ* број 6 од 1. јуна (19. маја) 1946, стр. 114.
957 На истом месту, стр. 187.
958 *Весник* број 443-444 од 1. и 15. децембра 1967.
959 На истом месту; о Ратку Јелићу види *Весник* број 310 од октобра 1982.
960 *Вјесник* од 7. рујна 1982.
961 *Весник* број 51 од 25. маја 1952.
962 *Весник* број 68 од 1. децембра 1951.
963 *Весник* број 50 од 15. маја 1951.

службу унутрашњих и спољних непријатеља као и у службу фашистичког окупатора и издајника земље ... Ми позивамо и овај мали број епископа и свештеника у земљи, који својим негативним или пасивним држањем ометају тежње наших народних свештеника и наше православне цркве, да се свесно од тога ограде и зло одбаце од себе, које се угњездило у њихове душе.“

Ово је, несумњиво, био веома рђав и штетан почетак, који није наговештавао ништа добро за цркву. Активисти ове групе, који ће, временом, прихватити руководство Удружења у своје руке иступили су као прорежимски агитатори са претензијама да диктирају епископату и цркви. Још у децембру 1947. године, они су критиковали *клерикализам* у цркви и тражили *демократизирање црквене управе.* Ратко Јелић, свакако не сам, био је неуморан у *истицању партизанских заслуга свештенства. Оно је, по њему, „правилно схватило ново време и нови друштвени поредак.* Свештенство се снашло и нашло свој прави пут основавши своје Удружење и тако ујединило своје снаге на тешким задацима свештеничког позива и обнове црквенога и верскога живота, а с друге стране, на задацима родољубивог рада у изградњи Отаџбине и у учвршћивању тековина револуције и НОР-а, првенствено слободе и независности наше земље и братства и јединства“[964].

До 3. марта 1949. године радило се на организовању републичких свештеничких удружења у целој земљи. Тога дана састало се у Београду 295 свештеника *и основало Савез Удружења православнога свештенства ФНРЈ. Прво што пада у очи јесте да се у називу Савеза нигде не напомиње српско име што, сигурно, није дошло случајно. У овоме Савезу су учлањени и православни свештеници из НР Македоније па се, вероватно, имало обзира према њима и свештенству из Црне Горе где се, после рата, био појавио сепаратистички покрет.*

До оснивања Савеза није дошло лако. У уводнику истиче „Весник“ (број 45 и 46 од 15. марта 1951. године) и ово: „Сем многих тешкоћа, довољно је споменути да је добар део наших епископа био против оснивања републичких удружења и Савеза. Чак су и Окружнице упућивали свештенству против Удружења називајући удружење неканонским и позивајући свештенике да не приступају Удружењу.“

Овакав став епископата према Удружењу није имао дејство на држање свештеника према њему: број чланова Удружења је растао. „Док су сва Удружења приликом оснивања Савеза 3. марта 1949. године бројила 1.100 чланова дотле је у 1951. години тај број износио 1.658 чланова. Године 1949. имали смо један мали број пододбора, који су, више мање, били само на папиру и формално једино у Удружењу НР Србије, дотле 1951. имали смо 90 пододбора који су се формирали у свим републикама (изузев Црне Горе, где су се ускоро формирали) и који су у већини показали видне резултате свог рада[965].“

Да је режим у оваквом организовању свештенства, чију организацију није признавао епископат, видео свој успех јасно је и из тога, да је Тито 23. децембра 1949. године, примио у Беломе двору представнике православног свештенства, које је учествовало у раду Трећега пленума Савеза удружења. „Прота Видаковић се могао похвалити Титу, да је Удружење окупило око 70% православних свештеника. Тито је то похвалио и истакнуо значај сарадње народне власти и народнога свештенства и изразио задовољство што је баш православно свештенство прво показало пут, којим треба да иде народно свештенство у нашој земљи у тежњи да заиста користи народу и држави. Стварање свештеничке организације не значи никакво изазивање унутрашње борбе у цркви. Не значи раскол, већ у првом реду стварну опробану потребу православног свештенства и свештенства других вероисповести, што ће свакако учинити да се постепено изгуби и оно неразумевање и неповерење према тим организацијама које још постоји код извесних врхова појединих цркава[966].“

Представници Удружења били су примљени од Тита у децембру 1947. године, затим у

---

964 *Весник* број 235 од 1. априла 1959.
965 *Весник* број 59 од 1. октобра 1951.
966 *Весник* број 681 од 4. маја 1980.

јануару 1950. „и оба пута су поставили питање социјалног осигурања старих и изнемоглих свештеника, њихове деце и удовица, као и регулисање друштвеног статуса парохијскога свештенства. Претседник је одмах прихватио ову иницијативу Свештеничког удружења и изјавио да ће ово питање бити сигурно решено“[967].

Први конгрес Савеза удружења одржан је 18. октобра 1951. године: према званичним подацима било је учлањено 1.625 православних свештеника. Присталице Савеза су тврдиле да је то 70% православног свештенства СПЦ. Међутим, степен привржености свих организацијом обухваћених свештеника управа Савеза и њезиној линији није био исти код свих. У дискусији, вођеној на првоме конгресу, протојереј Стева Поповић (Нови Сад) је истакао, „да има чланова, који се плаше архијереја, па не смеју да се ангажују у раду Удружења. У ствари, они са Удружењем имају само административне везе. А где тога страха има онда је по среди лична корист. Ишчекивање да као дисциплиновани свештеници, који се не ангажују у Удружењу, добију бољу парохију или неко одликовање. Од таквих је чланова двострука штета“[968].

2.

„Народни свештеници“, опседнути илузијама успеха народно-ослободилачке борбе, упорно су ишли својим путем, јер су били сигурни да иза њих и њихових захтева стоји комунистичка власт. Они су изграђивали организациону структуру свога Удружења и стварали себи своја Правила, која виша црквена власт није признавала. Републичка удружења била су представљена у Главном одбору, који је био израдио Правила Удружења и поднео их, 2. децембра 1947. године Светоме синоду на одобрење, али нису била одобрена са приговором да су скупштине биле неканонске и самовољно сазиване. После тога је, 23. марта 1948. године, на предлог Главнога одбора, образована комисија, која је имала да прегледа Правила и да их припреми за одобрење. Из Удружења у ову Комисију су ушли: прота Милан Смиљанић, прота Алимпије Поповић и Стеван Шуваковић. Пошто су представници Удружења настојали на републиканској форми организације до споразума са Светим архијерејским синодом није дошло, па су, 13. маја 1948. године, поднета „и Правила Централног удружења Светом архијерејском сабору на одобрење, које, такође, нису добили. Савез Удружења, који је основан 3. марта 1949. године, примио је, углавном, следеће задатке: 1) заступати интересе православних свештеника у ФНРЈ, 2) чувати и на делу спроводити јединство православне цркве у ФНРЈ, 3) радити на религиозно-моралном просвећивању верника и културном усавршавању православних свештеника, 4) активно учествовати у раду ССРН и помагати културно и економско подизање нашега народа, 5) чувати и неговати братство и јединство наших народа и 6) старати се о материјалном збрињавању свога чланства“[969].

Ни ова Правила нису била одобрена ни до 1951, године „као, уосталом, ни до данас, па је Главни одбор после одржаног Првога конгреса на својој седници од 19. до 20. октобра 1951. године, решио да се не упућује никаква молба за признавање већ да се упути претставника Светоме синоду са предлогом за заједничко решење актуелних питања, као што су стручно и опште усавршавање свештеника, материјално стање свештеника и њихових породица, сређивање црквених прилика и НР Македоније итд., а која су питања много важнија, него формално признање Правила“[970].

Епископат је тражио да се обнове епархијска удружења, јер није хтео да призна организовање по републикама при чему би уместо епархијских удружења постојали само

967 *Весник* број 667 за март 1979.
968 *Весник* број 6 од 1. јануара 1951.
969 На истом месту.
970 На истом месту.

пододбори. Око тога се дуго водила дискусија да би се 1954. године уместо оснивања епархијских свештеничких *удружења* приступило оснивању *„епархијских одбора* републичких свештеничких удружења“[971]. У уводнику „Епархијски одбори републичких свештеничких удружења. Њихови задаци и сврха“[972] разматрано је ово питање и објашњавано оснивање „епархијских одбора“, уместо „епархијских удружења“. Ови *пододбори* требало је да буду основани по срезовима: „Сматрало се ваљда, да ми из некога ината или, још горе, антицрквеног става то све чинимо, багателишући, наводно, црквену организацију. У примедбама Светога архијерејскога синода и Сабора, стављаним више пута на наша Правила инсистирало се, између осталога, на спровођењу организације Удружења по епархијама, на оснивању епархијских удружења, уместо постојећих по републикама. Дакле, искључивала су се републичка удружења. Ми то, разуме се, нисмо могли прихватити, имајући рђаво искуство са ранијим, дириговaним епархијским удружењима која нису могла бити чак ни онда свуда организована, када се та организација спроводила *озго,* а у колико и јесу – нису дала никаквих резултата, јер им је недостајало оно што је битно за једну организацију: слобода сталешке активности и демократичности[973].“

Епархијски одбори су били замишљени „као органи републичких удружења“. Оснивање ових одбора вршено је по одлуци Савеза од 29. децембра 1953. године: „Нека су удружења већ и формирала епархијске одборе“. Иницијативни одбор је „одушевљено поздравио своје архијереје, који су свештенству упутили архијерејски благослов и топле жеље за успех у раду на добро цркве и народа[974] ... Ови одбори је требало да имају своје *пододборе* „на своме подручју да их помажу у раду, преносећи искуство јачих одбора на слабије“[975]. Препоручивано је да се тражи контакт са епископима „где се тај контакт жели и продубљењем правилних и искрених односа, отклонит ће се неповерење које трује те односе и квари потребну хармонију у нашим свештеничким редовима, а то ће нам свима добро доћи и донети добра“[976].

Да је постојање ових „епархијских одбора“ замишљено на дужи рок види се и по томе што је био објављен „Нацрт Правила о организацији и раду епархијских одбора свештеничког удружења НР Србије“[977]. Овај Правилник је требало да има 13 чланова. Члан трећи одређује: „Епархијски одбор обухвата територије једне епархије и улази у састав Удружења српског православног свештенства НР Србије.“ Задатак им је „да обједињују и координирају рад одбора у дотичној епархији и рад у својој компетенцији на остварењу задатака предвиђених Правилима Удружења српских православних свештеника НР Србије и скупштине Удружења као и да одржавају што тешњи контакт са својим епархијским архијерејем“ (члан 4). Овај Правилник је за „Епархијске одборе Удружења свештенства НР Србије, и по њему могу остала републичка удружења сачинити Правилник за своје подручје“ („Весник“ број 127 од 1. септембра 1953).

Као да се оснивање „епархијских удружења“ није хтело схватити ни као попуштање пред захтевима епископата ни као нека реорганизација постојећих удружења. Ово се јасно истиче у уводнику „Весника“ под насловом „После оснивања епархијских удружења“. Тамо стоји: „Оснивање епархијских одбора не значи реорганизацију свештеничког удружења, већ *допуну* у постојећој организацији ... Оно, што је нарочито важно, пред епархијске одборе се поставља задатак да одржавају што тешњи, што праснији контакт са својим епархијским архијерејем ... Чинећи ово свештенство је далеко и од саме помисли да се меша у послове

971 *Весник* број 118 од 13. марта 1954.
972 На истом месту.
973 На истом месту.
974 На истом месту.
975 На истом месту.
976 На истом месту.
977 На истом месту.

црквене власти у епархији, односно у послове архијереја[978].“ У члану 10 где се говори о средствима епархијскога одбора, предвиђено је, у тачки 2 и 3, да се одржава: „добровољним прилозима и помоћи правних и физичких лица и другим ванредним приходима“.

3.

Из *„епархијских одбора“ настала* су, ипак, *епархијска удружења* српског православног свештенства. Тиме је удовољено тражењу епископата. Удружење је, као целина, означило себе *као сталешку организацију* иако је имало претензије да врши и друге активности. Прота Милутин Петровић, важна личност у вођству Удружења, објашњавао је то у уводнику „Значај епархијских удружења за рад наше сталешке организације[979].“ Он је писао: „Епархијска удружења са својим органима и пододборима (члан 6) носиоци су нашег сталешког удруживања, а треба да буду носиоци и сталешке активности чланства. Уколико негде то још нису, свакако треба да се постарамо да то постигну[980].“

У односу на републичка удружења радило се о *децентрализацији* што је схваћено као поштовање „особености и специфичности сваког удружења. Али *децентрализација* никако не значи подвојеност у акцијама већ она треба да буде заједничка јер су и заједнички циљеви организације. Кроз децентрализацију ваља остварити пуну кохезију свих наших организацијских јединица, то јест свих Удружења, свих савеза удружења, укључив ту и Главни савез“[981].

Епархијска удружења су полазне базе од којих потичу *иницијативе,* које долазе до израза на *епархијским скуповима:* „На овогодишњим скупштинама епархијских удружења требало би да конструктивне идеје нашега сталежа дођу до пуног изражаја[982].“ Да ова организациона структура није била радо прихваћена види се и из полемике управе Савеза са управом Удружења епархије банатске, која је, једним опширним дописом од 22. августа 1968. године, критиковала реорганизацију Удружења. Од стране Савеза се истиче: „Ваљда сваком треба да буде јасно да епархијска структура наше сталешке организације не лежи у *њеној првобитној основи* и да је Удружењу она, најпростије речено, *накалемљена.* Она има својих добрих страна. Ипак, прихватање епархијског удружења као *основног организационог* облика уследило је на инсистирање епископата, инсистирање мотивисано жељом да се делатност Удружења *сабије у оне оквире које је имало* и које се налази у домену и домашају архијерејске власти, мада је уз епархијске одржава и територијално-политичка структура за више ступњеве Удруживања, за асоцијације тих епархијских удружења у Савез епархијских удружења у целој земљи. То је *известан компромис,* и о њему би ваљало још дискутовати, можда тек сада после више година прикупљања искуства[983].“

Оснивање епархијских удружења уследило је после другог Конгреса свештеника Југославије, одржаног фебруара 1955. године када су била донета нова правила. Епархијска удружења основана су на епархијским скупштинама свештеника и то у 23 епархије, а републичка удружења била су сведена на *земаљске одборе* по републикама, који су се конституисали одмах после извршеног избора делегата на претходно одржаним скупштинама“[984] ... Оснивање епархијских удружења било је са пристанком и благословом надлежних епископа: „Тако на *двема* скупштинама архијереји су *лично* присуствовали, а на *осам* су били њихови заменици, а за две је дат благослов писменим путем. Један, пак,

978 *Весник* број 127 од 1. септембра 1954.
979 На истом месту.
980 *Весник* број 402 од 15. марта 1966.
981 На истом месту.
982 На истом месту.
983 На истом месту.
984 *Весник* број 464 од 1968.

архијереј примио је делегате пре скупштине и пожелео им успешан рад и дао свој благослов за одржање скупштине. Када се има у виду да су епархије у Македонији у то време практично биле још без архијереја, онда излази да је само мали број скупштина одржан без присуства или благослова архијереја. Ова организациона форма задржана је све до четврте главне скупштине Савеза у фебруару 1963. године, када је, после доношења новога Устава СФРЈ донет и нов Статут нашега Удружења[985].“ Четврта главна скупштина Савеза одржана је од 20. до 21. фебруара 1963. године.

Свештеничко удружење епархије београдско-карловачке је објавило „Преднацрт Правила“ „израђен на основу члана деветога Статута Савеза. „Преднацрт“ је био дат на дискусију: чланови су били дужни да у року од шесдесет дана доставе своје примедбе[986]. Према члану трећем Епархијско удружење је правно лице и заступа га његов Управни одбор. Према члану двадесет и другом и ово Удружење је рачунало на прилоге и дотације ... Нешто касније објављен је и „Нацрт Правила Савеза епархијских удружења православног свештенства СР Србије“[987].

Овим правилима требало је да се изврши уједињење епархијских правила. У прелазним одредбама (члан двадесет пети) се вели: „Ступањем на снагу ових Правила Савеза престају да важе досадашња Правила Савеза донета на скупштини 23. новембра 1964. године, а одобрена од Републичког секретаријата за унутрашње послове СР Србије под бројем 13 број 21/665-11-П- 1965. године[988].“

Према члану осмом „Епархијска удружења су основне организационе јединице, као чланови Савеза епархијских удружења СР Србије“. По намесништвима или општинама оснивају своје пододборе „за које прописују Правилник и помажу им у раду“. Епархијска удружења могу постојати и свој рад развијати само у оквиру Савеза (члан девети). Детаљно су дате одредбе о циљу и задацима, о чланству, органима Савеза и средствима Савеза. И овде су предвиђене „дотације и прилози“ (члан двадесет и трећи), али није речено и прецизирано одакле ови прилози треба да долазе.

У септембру 1974. године био је објављен „Нацрт правила Савеза удружења православног свештенства СР Србије[989].“ Овим правилима одмењују се „досадашња Правила донета на претходној скупштини“, каже се у „прелазним одредбама“. Члан шести, тачка *е,* захтева да се „одржава стални контакт са црквеним властима, Републичком комисијом за верска питања, као у другим органима власти и друштвеним организацијама у СР Србији“. Тачка *и* наређује учествовање у раду ССРН „у коме су заступљене све позитивне снаге нашега народа и народности на свим пољима изградње наше земље и културном уздизању људи као сваком послу који је у складу са хуманим и социјалним начелима Православне цркве, негујући при томе народне традиције и чувајући чистоту православне вере“. Тачка *ј* тражи да „чланство ради на чувању националне независности и равноправности, слободе, братства и јединства наших народа и народности“. Ово су, види се јасно, чисто национално-политички задаци у које се црква, иначе, не би смела мешати[990].

Сва епархијска удружења су преко Савеза епархијских удружења учлањена у Савез удружења. Она, разуме се, имају свој Статут, који је обавезан за све Савезе епархијских удружења. Уобичајено је да се, пре усвајања ових статута, они објаве и ставе на дискусију да би се, ако то буде тражило чланство, могле извршити измене и допуне. За статуте, који су донети 1970. године, био је објављен преднацрт Статута Удружења православног

985 *Споменица...*, стр. 43.
986 На истом месту, стр. 44.
987 *Весник* број 520.
988 *Весник* број 533.
989 На истом месту.
990 *Весник* број 605-606 од 1. и 15. септембра 1974.

свештенства Југославије.[991] Овај предлог има и преамбулу.

У овој преамбули изложено је како друштвено-политичко тако и црквено-политичко и сталешко схватање и став Савеза Удружења православних свештеника Југославије. Удружење жели „да кроз своју сталешку организацију буде и даље активни чинилац друштвенога живота у смислу сарадње на сваком послу који је у складу са хуманим и социјалним начелима православне цркве и њеним законом љубави и мира међу људима“[992]. У односу на цркву „удружено свештенство полази од схватања да је сарадња са архијерејима и највишим телима цркве нужна за успех читаве цркве и удружења као црквено-сталешке организације отуда ће и оно и даље бити иницијатор да сви проблеми који би се могли показати између Удружења и виших црквених власти буду решени у духу љубави, канонског јединства и саборности у цркви, у интересу цркве као тела Христовог[993]“. Као сталешко удружење Савез жели „да пред друштвеном заједницом буде веран тумач црквених и сталешких проблема, и помоћник у спровођењу политике конструктивне сарадње, нарочито на плану општих друштвено-црквених интереса – у питањима националне независности и равноправности, братства и јединства југословенских народа и народности ... Проблеме материјалног опстанка напретка цркве и свога сталежа, оно ће посматрати у склопу читаве проблематике савременог пастирства и услова друштвеног живота. У томе духу ће се посматрати и сва остала питања са којима се свештенство среће у своме животу и раду, а за који му је неопходно потребна сталешка организација“[994].

Ово је, у ствари, *програм* рада Савеза удруженога свештенства Југославије. Савез је неколико пута мењао и допуњавао свој Статут, али се битно у њему није мењало. Према члану двадесет петом Статута од 25 септембра 1979. године у главној управи Савеза се налази: 11 представника из СР Србије, 4 из СР Македоније, 4 из СР Хрватске, 4 из Босне и Херцеговине и 1 из Црне Горе. Дакле, свега двадесет представника. Док се, у почетку, Савеза епархијског удружења СР Србије на печату налази лик Светога Саве (члан други) тога нема на печату Главнога савеза удружења. У одељку „опште одредбе“ под *г* стоји: „Печат Главнога Савеза је округао. У средини печата је амблем: отворено свето Јеванђеље и путир. Око тога амблема је напис: Главни Савез удруженога свештенства Југославије – Београд[995].“ Овај Статут је заменио Статут из 1963. године и морао га је, такође, потврдити Савезни секретаријат за унутрашње послове.

Већ 1974. године објављен је нови „Нацрт Статута удруженога православног свештенства СФРЈ“[996]. Овај је Нацрт радила посебна комисија и требало је да га одобри Шеста редовна скупштина Савеза, која је одржана 23. и 24. октобра 1974. године. На крају Нацрта се објашњавају разлози промене Статута и наглашава да те промене нису битне. Комисија је „унела у Нацрт све оно што је у садашњем Статуту позитивно, а то су демократичност, самоуправност и делегатски систем“. Неки чланови Статута су просто пренети из „старога“ у нови Нацрт, док су неки само јасније формулисани, односно престилизовани и одређеније речени. У називу организације дошло је до промене, тако уместо назива „Главни Савез удруженога православног свештенства, који звучи мало препотентно, предложен је једноставно назив: Савез удруженог православног свештенства СФРЈ, док су остали називи остали исти“. Задржан је принцип „федералног уређења“, јер обухвата удружење и *српског* и *македонског* и *румунског* свештенства“[997].

После Нацрта објављен је „Предлог Статута“[998]. На крају Предлога је речено, да је

991 *Весник* број 482.
992 *Весник* број 487.
993 На истом месту.
994 На истом месту.
995 *Весник* број 496 од 1. фебруара 1970.
996 *Весник* број 605-606 од 1. и 15 августа 1974.
997 На истом месту.
998 *Весник* број 607-608 од 1. и 15. октобра 1975.

Извршни одбор Главнога савеза размотрио, 23. септембра 1974. године, примедбе на Нацрт „па је усвојио неке од њих, ставио их у свој Предлог Статута који ће бити предложени наредној Скупштини на дискусију и усвајање“[999]. Према овоме предлогу број представника епархија био је повећан од 20 на 33 и то из Србије 16, из Македоније 5, из Хрватске 5, из Босне и Херцеговине 5, из Црне Горе 2. У Главни одбор улазе по положају председници и секретари Савеза, уредници листова и управник Задруге (члан 25). У одсеку „Надзор црквене власти“ речено је, да се она признаје „само у оквиру у колико тај рад (Удружења) задире у канонско-догматске сфере цркве“[1000]. Овај је предлог усвојен 24. октобра 1974. године на Шестој скупштини Главног савеза удружења и објављен[1001].

И овај Статут је промењен. Био је спремљен и објављен нови Предлог Статута Савеза удружења православних свештеника Југославије[1002]. Предлог је требао да буде примљен и озакоњен на Седмој редовној скупштини Савеза, која је била сазвана. Пада у очи да је број представника у Савезу из Србије био смањен од 16 на 13, а број представника из других република остао је исти. Однос је био 13:14 на штету Србије. Седма скупштина усвојила је овај Предлог 26. новембра 1974. године: од Предлога је постао нови Статут[1003] ... У преамбули се вели да ће Савез „и даље бити заточник слободног и аутокефалног црквеног живота и сагласности са уставним начелима и законским одредбама СФРЈ који пружају Православној цркви пуну могућност слободног дејства у области религиозног живота[1004]. У виду се, свакако, има МПЦ за чије се осамостаљење Савез од самога почетка, залагао.

Наглашава се, истовремено, и потреба сарадње са „архијерејима и највишим телима цркве јер је то значајан чинилац за успех цркве и Удружења као црквено-сталешке организације; отуда ће оно и даље бити иницијатор да сви проблеми који би се могли појавити између Удружења и црквених власти буду решавани, у духу љубави, канонског јединства и саборности у цркви, у интересу цркве као тела Христова“[1005]. У одељку „Надзор црквених власти“ признаје се овај надзор над радом организације удруженога православнога свештенства и њених органа у колико тај рад задире у канонско – догматске сфере цркве[1006]. (Ово је понављање напред реченога). Нисмо, до сада, могли утврдити да ли је и овај Статут мењан и када.

Организациона структура Удружења православног свештенства у СФРЈ, које се више не може *назвати српско,* јер су у Савезу заступљени и свештеници из СР Македоније и румунски свештеници из Банатске епархије, изгледа овако: основне јединице су *пододбори* епархијских дружења, затим епархијска удружења и њихов савез по републикама. И у Статуту Савеза удруженога свештенства Југославије, у одељку, „Опште одредбе“ изнета је ова организациона структура и разграничење унутар ње. У члану првом слово *в* стоји: „Савез Удружења обједињује и координира активност и претставља целокупну сталешку организацију“[1007]. Савез одржава своје редовне скупштине по републикама, по кључу 1:15 сходно одредбама Статута. Скупштине се одржавају сваке *пете* године: „Делегате за Скупштину Савеза бирају Савезна Удружења по републикама, по 1:15, сходно одредбама својих статута“ (члан 12). Главни Савез има и своју штампу: „Весник“ је орган Савеза удруженога свештенства у Југославији и излази два пута месечно. Издају и „Православну мисао“ и свој календар. Савез има и своју Задругу, која има статуте и ради по њима.

---

999 На истом месту.
1000 На истим месту.
1001 *Весник* број 619-620 од 1. и 15. априла 1975.
1002 *Весник* број 673.
1003 *Весник* број 680.
1004 На истом месту.
1005 На истом месту.
1006 На истом месту.
1007 На истом месту.

ОДНОС УДРУЖЕНОГА СВЕШТЕНСТВА ПРЕМА ЕПИСКОПАТУ

1.

Никада пре српско православно свештенство, окупљено у своме Удружењу, није било тако офанзивно и активно према епископату као Удружење првих година после рата. Ниједно свештеничко Удружење пре овога није произилазило из једне политичке и социјалне атмосфере, која је, принципијелно, била толико антицрквена и оријентисана против вере. Оснивачи и прочелници данашњега Удружења православног свештенства Југославије били су или делом активни учесници или помагачи борбе југословенских партизана. У томе учешћу они су гледали свој политичко-национални капитал из кога су изводили право да се према епископима офанзивно поставе. Ова група свештеника тврдила је за себе да продужује национално-борбене традиције српског православног свештенства што, разуме се, није историјски тачно. Само у идеолошко-борбеној концепцији и пропаганди југословенских комуниста то је била Народноослободилачка борба. То је, стварно, била борба за освајање власти и за увођење комунистичког поретка. Указивало се, изокрећући стварност, да је један српски православни свештеник у лето 1941. године извео Јосипа Броза Тита из Београда на „ослобођену територију" у Србији. Крстан Бијељац је, указујући на ово, истицао: „То очито показује колико је цењено родољубље српских свештеника као и то да је српски свештеник у души био присталица народно-ослободилачке борбе[1008]."

Цео низ трагичних околности, које су погодиле српски народ и СПЦ после слома Југославије априла 1941. године, пропагандно је искоришћен у ове сврхе, и свакако, је утицао на неке свештенике да се определе на страну партизана. Уз те и такве околности дошло је и идеолошко-политичко опредељење неких теолога и свештеника делом за идеје народнога фронта, а делом за комунизам. Ова група је пропагандно искоришћавала жртве и српскога народа и свештенства за своје циљеве. Из *Посланице,* коју је издала једна група свештеника и богослова (несвршених), њих 25 на броју, са своје скупштине, одржане 15. новембра 1942. године у Српској Јасеници, а коју је организовао Владо Зечевић, види се један идејно-морални менталитет и духовно-национално опредељење ове групе, које ће остати доминантно за схватање вођства овако удружених православних свештеника. Они, потпуно у духу комунистичке пропаганде, изједначују четнике и усташе и југословенску владу у Лондону, заједно са генералом Драгољубом-Дражом Михаиловићем. Михаиловића и све њих називају издајницима и изазивачима братоубилачког рата, који, „заједно са окупаторима воде рат против најбољих синова и кћери југословенских народа – против партизана"[1009]. Ови свештеници су, у складу са партизанским паролама, себе називали *народним и напредним свештеницима што је било сасвим произвољно. Нити је када српски народ имао могућности да се изјасни о националном карактеру партизанске борбе нити су ови свештеници имали било каквог права да себе тако називају.*

2.

Ниједан од тада живих епископа СПЦ није показивао симпатије за партизанску борбу. Својатање патријарха Гаврила Дожића као некога свога пријатеља и идејно-политичкога предводника и узора сасвим је произвољно. Залагање патријарха Гаврила за извођење пуча 27. марта 1941. године имало је сасвим друге идејне и национално-политичке основе и циљеве. То је он, уосталом, посведочио после свога повратка у земљу 1946. године. Ако се могло говорити о спољнополитичкој оријентацији епископата СПЦ, како уочи рата тако и за

1008 *Весник* број 203 од 1. децембра 1957.
1009 На истом месту.

време рата, она је била проанглоамеричка сасвим у духу и традицијама савезништва Србије из Првога светскога рата, а то је, најмање, оно што би се могло свиђати овако опредељеним свештеницима.

Срж размимоилажења и сукоба између епископата и вођства групе ових свештеника треба тражити, поред осталога, у различитом схватању и националног ослобођења и националне државе, које се нису могле довести у склад. Протеривање окупатора и успостављање нове власти, народном бићу посве туђе, тешко су се могле схватити као национално ослобођење за којим се тежило. Протеривање окупатора омогућило је КПЈ да успостави, учвршћује и продубљује своју власт што јој је омогућило радикалну промену друштвенога поретка и вршење притиска на цркву и веру уопште. Радикално је вршена *промена појма државе и нације и објављен је рат српској државној идеји са којом се СПЦ историјски била присно везала. Ни за огромну већину српскога народа ни за епископат СПЦ нису ни нова држава, ни нова, њезина власт, били, и могле бити, националне. За „народно свештенство" оне су то биле у пуној мери. То је била њихова држава и они су, доследно, вршили напоре да у њу уткају и цео српски народ и СПЦ.* У другој тачки задатака, који је себи био поставио Пленум Савеза удружења православних свештеника ФНРЈ, држана 26. и 27. децембра 1950. године, стоји: (Задатак му је) „да уложи максимум напора, да наша црква као целина, т. ј. епископат, свештенство и народ, буду у што тешњој сарадњи са народним властима на очувању тековина народно-ослободилачке борбе, као што су братство и јединство и равноправност наших народа, да ради на социјалистичкој изградњи наше земље и сузбијању свих непријатељских тежњи које прете слободи и независности наше Отаџбине и наших народа"[1010].

Ово је тражено после избора Викентија Проданова за патријарха СПЦ. У његовом избору учествовали су и званично представници Савеза удружења што је било њима дало известан полет и наду на успостављање добрих односа са епископатом. У одговору на њихов позив да се појави на Пленуму Савеза патријарх Викентије им је посведочио нешто што није било тачно. Рекао је: „Никада наше свештенство није имало *својих посебних циљева,* нити је хтело искористити свој уплив, углед и заслуге за посебне интересе било у коме правцу[1011]." Као уздарје дошло је од Савеза истицање, да се „већ може рећи да су успостављени добри односи између *званичне цркве и државе.* Њ. Св. патријарх Викентије са много такта и умешности приступа решавању свих проблема, како у односу на државу тако исто и у самом унутрашњем животу наше цркве"[1012].

Баш ово није био случај. Ова група свештеника имала је и *свој циљ и методе да га оствари.* Први циљ је био да буде признато, али га Свети архијерејски сабор није признавао. На своме пролетњем, мајском, заседању 1951. године, Свети архијерејски сабор је одбио да то учини. Одлучено је, „да се благослова на Правила Савеза у званичној форми не може дати"[1013]. Ову одлуку Савез је сматрао нелогичном и, справом, истицао: „Неколико недеља касније Свети архијерејски сабор је на основу члана 44, тачке 4, црквеног Устава признао председнику Савеза Удружења православног свештенства ФНРЈ право на чланство и Изборном сабору за избор српскога патријарха *чиме је дефакто признат и сâм Савез.* Доцније пак, на званичним пријемима, ту чињеницу више пута потврдио нам је и Свети архијерејски синод као извршни орган Сабора, па су под тим утиском и остали архијереји, рачунајући ту и оне најнепомирљивије, сматрали да је ово питање скинуто са дневнога реда. Па не само то, већ се и после донете одлуке о ускраћивању благослова на Правила Савеза са нама рачуна и наша помоћ тражи, јер смо ми стваран и позитиван чинилац који се заиста не

1010 *Весник* број 41 од 1. јануара 1951.
1011 На истом месту.
1012 На истом месту.
1013 *Весник* број 52 и 53 од 30. јуна 1951.

може мимоићи[1014].“

Тачка 4, члана 44 Устава СПЦ гласи, да у Изборном сабору за патријарха учествују: „Претседник Главнога Савеза епархијског удружења“, а овде се радило о Савезу „републичких удружења“[1015]. Према Уредби о избору првог патријарха уједињене Патријаршије од 23. октобра 1920. године члан 3, тачка 19, у избору су учествовали „претставници Свештеничког и монашког удружења“[1016]. Ово је, касније, пренето и у Закон о избору патријарха СПЦ од 6. априла 1930. године – члан 3, тачка 5. Одавде је то пренето и у Устав СПЦ од 1947. године ... Вођство Савеза је сматрало да је њихов Савез признат. На пријему у Светом архијерејском синоду, 29. маја 1951. године, рекао је прота Витомир Видаковић, председник Савеза: „Њ. Св. патријарх је у своме говору нагласио да је Савез удружења де факто признат још прошле године када је претседник, Савеза учествовао у највећем акту – као члан Изборног сабора за избор патријарха, па је изразио наду да ће доћи и *формално признање.* Његова Светост је изразио задовољство што је Савез показао добре и конструктивне резултате на опћу корист цркве[1017].“

Ово се, међутим, није десило, Савез је поднео Светоме архијерејскоме сабору нову молбу за признање и одобрење Правила. У образложењу молбе се вели: „Прошле су пуне четири године откако смо основали републичка свештеничка удружења и више од две године од оснивања нашега Савеза. Након две неуспеле молбе подносимо поново молбу за одобрење наших Правила и благослов нашега рада[1018].“ Свети архијерејски синод требало је да ову молбу проследи Светом архијерејском сабору ... Молиоци се труде да докажу корисност свога Удружења за цркву и истичу да су они, радећи оно шта су радили, били на своме послу, „а не на туђем послу и да нисмо показали никаквих рушилачких намера и дела“[1019]. Веле, даље, да су своја Правила доставили Светоме архијерејском синоду 15/2. маја 1950. године под бројем 230.

Велимир Исаковић, протојереј београдски, коментарисао је ово у чланку „После одлуке Светога архијерејскога сабора“ о неодобравању правила Савеза и писао: „...А одлука Светога архијерејскога сабора гласи: да се Савез Удружења православног свештенства ФНРЈ не признаје, те му се не може дати благослов за његов рад. Како нам нису познати разлози, који су руководили Свети архијерејски сабор да овакву одлуку донесе, то не можемо ни говорити да ли су они оправдани или не[1020].“ Исаковић предлаже хладнокрвност „као што смо били хладнокрвни према ранијој одлуци виших црквених власти с овим наређењима од стране противника Удружења било из вишега или нижега клира[1021].“

Исаковић је истицао да сви епископи нису имали исти став према признању Савеза и одобравању његових правила. Он помиње известан број архијереја, који су у разговору са члановима Удружења изјављивали: „да осуда Удружења није на своме месту и да Удружење и Савез треба признати“[1022]. Исаковић, нажалост, не наводи имена тих архијереја, али истиче: „Ми ћемо са архијерејима одржавати коректне односе, све док не будемо принуђени да своје држање променимо према њима појединачно или у целини.“ Ми ћемо се борити против поделе свештеника на „наше“ и на оне „који нису наши, тј. на оне који нису и који јесу у Удружењу“[1023].

На конгресу Савеза, који је одржан 18. октобра 1951. године истицано је, да одлука

1014 На истом месту.
1015 Устав *СПЦ,* издање Светог архијерејског сабора, Београд 1957, стр. 30.
1016 *Црквено законодавство СПЦ,* књига I, Београд, стр. 10.
1017 *Весник* број 52 и 53 од 30. јуна 1951.
1018 На истом месту.
1019 На истом месту.
1020 *Весник* број 56 од 15. августа 1952.
1021 На истом месту.
1022 На истом месту.
1023 На истом месту.

Светога архијерејскога сабора о непризнању није никада била саопштена „иако је уследила Окружница од Светога архијерејскога синода на основу одлуке Светога архијерејскога сабора, по којој су „удружења неканонска и противцрквена“, те у којој се препоручује свештеницима да се не уписују у Удружење“[1024]. У коментару става и овога стања навео је Ратко Јелић, тада секретар Савеза, и имена неколико епископа, који су били склони Савезу. То су били: др Иринеј Ћирић, епископ бачки, Владимир Рајић, епископ рашко-призренски; „Највеће сметње чинили су, а и данас нам чине, епископ нишки Јован, епископ шабачки Симеон, епископ будимљански Макарије, а примјетно је неправилно држање још неких епископа, који ће вјероватно увидјети свој погрешан став према удружењима[1025].“

За разлику од Велимира Исаковића Ратко Јелић био је офанзивнији и према епископима. Поставио је питање: „Прво, да ли је лично нама, члановима Удружења неопходно признање Светога архијерејскога синода, односно Сабора; и друго, зашто није признат Савез[1026].“ Јелић прелази на политички терен и истиче: „На друго питање одговор је јасан: известан број архијереја, потајно непомирљив према нашој данашњој друштвеној стварности, према социјалистичкој Југославији, а коју ми волимо, и помажемо у њеној изградњи, неће да призна Савез, јер би се са тим, како они мисле, компромитовао. Друго, што архијереји страхују, да ће удружено свештенство, ако се призна Савез, окрњити њихову архијерејску власт и ауторитет. Ми пак сматрамо, да *они архијереји, који не воле ову земљу, који не воле напредак, процват и мирну изградњу своје Отаџбине, ти архијереји не желе мир своме народу – не воле свој народ, а таквима архијерејима неподобајет да сједе на владичанским столицама у СПЦ, која је од свог оснивања до данас увијек била са народом и са њиме се борила за слободу и бољи живот*[1027]*.“*

Јелић је, ипак, сматрао за потребно да нагласи да они, окупљени у Савезу, поштују епископе: „Поштујемо епископе јер чувамо карактер наше цркве, али ћемо се борити против тога *да постане епископска црква*[1028]*.“*

3.

Иако су се, временом, побољшавали односи између појединачних и групних, представника удруженога свештенства и епископата до признања Савеза удруженога свештенства није долазило. Прота Милан Смиљанић, најутицајнија личност Савеза, писао је, 15. маја 1953. године, о њиховим заслугама за цркву и истицао: „...Ми смо исто тако наилазили на разумевање и помоћ извеснога броја наших архијереја, мада због извесних неспоразума наш рад од стране Светога архијерејскога сабора као врховног законодавног тела у нашој цркви није још признат. Ми смо са своје стране чинили све да се све неравнине изгладе, да се сви неспоразуми разјасне, да се свако обострано подозревање и обострана зла воља отклоне, да се место њих у нашим односима успостави узајамно поверење и узајамна добра воља. Ми ћемо то и у будуће чинити да сједињеним снагама што пре и успешније стигнемо постављеном циљу: општем добру наше цркве и наше домовине[1029].“

Урош Бурић истиче, 28. јуна 1954. године: „Изгледа да се стање поправља и нормализује: наши отачаствени архијереји са пажњом слушају наша излагања и са више обзира приступају расматрању нашега положаја: подозрења је мање и добре воље више, што ми желимо поздравити. Као знак оптимизма су и оснивачке скупштине за оснивање епархијских одбора, којима су присуствовали лично или преко својих изасланика појединци,

---

1024 *Весник* број 62 од 15. новембра 1951.
1025 На истом месту.
1026 На истом месту.
1027 На истом месту.
1028 На истом месту.
1029 *Весник* број 98 од 15. маја 1953.

п. епископи или су писмено скупштине поздравили, и рад благословили. Продубљење устаљеног контакта свештеници ће искрено и спонтано поздравити[1030]."

И патријарх Викентије и патријарх Герман примили су *прочелнике* Савеза удружења као да је Савез био признат. Нарочито код Савеза удружења био је цењен патријарх Викентије. Њему је београдско свештенство купило и поклонило *летње архијерејско одејејање.* У захвалном писму патријарх Викентије је одао признање свештеницима и писао: „...Када је свештенству добро биће и верницима добро. Старајући се о свештенству био сам увек тога уверења да преко свештенства чиним и вернима добро. Тако сам мислио увек, тако мислим и сада и чинићу тако и у будућности[1031]."

Патријарх Герман је често примао представнике Главног одбора Савеза удружења. Поводом једнога таквог пријема, 25. децембра 1959. године, патријарх Герман је рекао да прати њихов рад и да исту бригу као и они имају и епископи. Радује се *заједничком раду* „и препоручује да сви будемо *јединствени* и да заједничким снагама радимо на корист наше цркве и државе"[1032]. Патријарх Герман је, 12. децембра 1964. године, примио представнике Главнога савеза и овом приликом одао признање за рад „истичући агилност нашега чланства у црквеном животу и интересовање за све, не само сталешке, него и црквене проблеме"[1033]. Примио их је и 18. фебруара 1966. године са протом Миланом Смиљанићем на челу[1034].

Одржавање контакта представника Главне управе савеза и са патријарсима и са епископима није мењало основни став епископа према Удружењу. Почетком 1969. године десио се један догађај, који је на ово јасно указао. Због одлуке цркве „да чланови Удружења не могу бити функционери у централним телима цркве" поднео је Бранко Цисарж оставку на своје звање у Удружењу. Извршни одбор Савеза оценио је ово „као флагрантан покушај разбијања Удружења јер онемогућује његовим угледним члановима да буду истовремено на служби у централним телима цркве и функционери Удружења – иде се затим да се виђенији свештеници отргну од свога сталешког рада у Удружењу, а самим тим да се постепено и Удружење угуши"[1035].

До тога није дошло, јер је патријарх Герман, 22. јануара 1969. године, поново примио представнике Главног савеза на челу са Александром Савићем. Разговор је, овом приликом, трајао три и по сата и био је, изгледа, врло интензиван. У саопштењу о томе речено је: „...С пуном пажњом су саслушана излагања Његове Светости као и примедбе учињене на рад наше сталешке организације[1036]." Представници Савеза, са своје стране, приказали су актуелне проблеме цркве као и „настојања Удружења православног свештенства да своје удружене снаге и даље ставља у службу своје цркве, како би се многа од постојећих питања решила на корист наше вере, цркве, народа и православног свештенства"[1037].

Да се ови разговори нису одвијали у складу тежњи и интереса Удружења види се и из чланка Александра Савића „Од разговора до сарадње"[1038]. Тамо је речено: „Несумњиво, било је и има и данас, ситуација у којима се Удружење и епископат налазе на супротним позицијама, и које као да пружају основа за тај утисак. Међутим, те ситуације нису нужне, и оне могу бити превазиђене па чак и спречене ако се проблем односа између удруженога свештенства и епархијске власти осмотри објективно и са становишта канонског поретка православне цркве и хумане стварности самога живота, којим живимо хтели то или не[1039]."

1030 *Весник* број 124 од 28. јуна 1954.
1031 *Весник* број 216 од 15. маја 1958.
1032 *Весник* број 253 од 1. јануара 1960.
1033 *Весник* број 373 од 1. јануара 1965.
1034 *Весник* број 401 од 1. марта 1966.
1035 *Весник* број 471 од 1. јануара 1969.
1036 *Весник* број 472 од 1. фебруара 1969.
1037 На истом месту.
1038 *Весник* број 473 од 15. фебруара 1969.
1039 На истом месту.

Удружење је према излагању Савеза тражило увођење *демократизма* у међусобним односима у цркви: „Тај демократизам се састоји у потпуном и слободном ангажовању свештеника и лаика *уз* епископе и у помоћи епископату у свим облицима црквенога живота где живе свештеник и лаик[1040]." И, даље, је истицано: „Наш је циљ јасан: створити или обезбедити у складу са канонским поретком, такве правне, социјалне и материјалне услове за свештенство, у којима би свештенство, вођено својим епископима, у складу и пуној сарадњи, могло извршити своју пастирску дужност у друштву које се мења. И никаквог спора ни потешкоћа нема тамо где архијереј добронамерно прихвата Удружење као чињеницу, и у томе светлу; ту се и разговара и сарађује; и плодови су обилни и обострано корисни. Наш проблем настаје тек онда када се са нама не жели разговарати, када се наш глас не жели чути, када смо игнорисани или априори одбачени као непријатељи и поред тога што деценијама упорно пружамо руку сарадње[1041]."

Контакт, који они траже са епископатом, требао је бити „заснован на узајамном поштовању, доброј вољи и спремности да се саслуша мишљење – не мишљење некога туђега, већ свога сатрудника на истом послу. Разговори у којима бисмо увек могли да упознамо своје архијереје са нашим проблемима и са проблемима Српске цркве онако како их ми видимо, и да чујемо, с друге стране, како архијереји гледају на те проблеме, да бисмо од њих у непосредном контакту били упућени и обавештени о свим одлучујућим чињеницама потребним за наш заједнички рад, мислимо, унапредили би читав црквени живот, јер би и Удружење могло још боље и ефикасније дејствовати у црквеном интересу и епископат би могао своје одлуке донети у непосредном додиру са животом, при самом извору актуелних питања у цркви"[1042].

Вођство Савеза се ограђује од тога да је оно *против* епископата. Божидар Лазаревић истиче: „...Ми знамо да *смо епископална црква* и довољно смо упућени у њену структуру. На основу тога умемо правилно да одређујемо сопствени положај, место и улогу у цркви. Такође знамо да правилно одредимо јерархијску и положајну дистанцу у њој. Насупрот често непотребног понављања тој и таквој констатацији, која има своју пуноћу у самој структури наше цркве, негде се са неке стране кратковидо подгрејава уверење да је Удружење нашега свештенства *против* епископата а аналогно томе и против *епископалне цркве као институције*[1043]."

И 1971. године, 26. јуна, патријарх Герман је примио вођство Савеза. Био је, јављали су, „начелно сагласан са већином *наших поставки.* Њ. Светост је ипак истакао важност и потребу пажње у третману неких питања са наше стране, нагласивши нужност дугорочнијега студирања начина за нека конкретна решења... Изразио је и своју забринутост што неке основне ствари не може да реши јер нема довољно разумевања и помоћи. Посебно је истакао недостатак храмова у Београду"[1044].

Пред Шесту скупштину Савеза, која је одржана 23. и 24. октобра 1974. године „Весник" је, у своме уводнику[1045], иступио против „дискреционога права" епископа: „Ако се и када пропусти и дозволи стара пракса понашања појединаца у цркви, онда можемо само констатовати да смо све и свачији посао радили и урадили, само нисмо стигли или можда немали снаге да свој сопствени посао урадимо, поготову да правни статут свештеника у цркви на задовољавајући начин решимо[1046]."

И овај пут су представници Савеза, пре одржавања Скупштине, 4. септембра 1974.

1040 На истом месту.
1041 На истом месту.
1042 На истом месту.
1043 *Весник* број 474-475 од 1. и 15. марта 1969.
1044 *Весник* број 529-530 од 1. и 15. јула 1971.
1045 *Весник* број 605-606 од 1. и 15. септембра 1974.
1046 На истом месту.

године, били примљени код патријарха Германа. Размотрили су питање: однос Удружења према епископату: „Изражено је задовољство што су ти односи углавном добри, али је изражена и забринутост што у неким епархијама то није како би требало да буде, услед чега долази до оправданог незадовољства и разочарења код свештенства који су кроз своје Удружење чинили велике напоре да се превазиђу ове тешкоће.“

Представници Савеза нису били задовољни са оним што су постигли. У уводнику „Нисмо ли већ на историјској прекретници“ жалио се „Весник“ (од 1. и 15. августа 1974. године) на то да нису ни схваћени ни признати. „Деценијама се, каже се тамо, боримо за своја права у цркви, али и сувише водимо „начелну борбу“ па, конкретно, не само да нисмо ништа изборили већ смо и многа права која смо раније имали – сада изгубили. Докле то може и сме ићи? Нисмо ли већ на историјској прекретници?

Наше изјаве, биле оне писмене или усмене и ма како логичне и искрене, посебно изјаве о лојалности епископату, оданости и бризи о његовом ауторитету, па и свих посленика у цркви, и бризи за напредак и јединство цркве – никада нису узимани озбиљно. Треба ли више понављати? Свакако не.

Последња проба била је овогодишња *представка* Главнога Савеза Светом архијерејском сабору. Ова озбиљна представка упућена је с убеђењем да ће овога пута сигурно наићи на разумевање. Међутим, све наде биле су узалудне[1047].“

„Епископат може да јавно баца анатему на Удружење, да писмено забрањује појединим функционерима Удружења да долазе на годишње скупштине Удружења на територији његове епархије, да се отворено меша у рад и изборе на свештеничким скупштинама – а да и не говоримо о томе, да може по своме нахођењу стављати забрану свештенодејства, да по своме нахођењу премешта и рашчињава свештенике, да у својој епархији ради шта хоће и да за то никоме не одговара, а свештеника не сме да се јавно брани, да се епископу не би замерио ... Време је да уследи акција. Али акција сложног удруженога свештенства и да се постави питање одговорности свакога члана јерархије, без обзира на звање, чин и положај[1048].“

Пре тога је, 3. маја 1974. године, Свети архијерејски синод, на челу са патријархом Германом, примио делегацију Главног одбора Савеза. Милутин Петровић, члан делегације, „изнео је жеље свих чланова Главног одбора изражене на седници од 19. марта 1974. године, и замолио Свети архијерејски синод да предложи Сабору да их узме у разматрање на овогодишњем своме заседању“[1049]. ... Вероватно у складу са овим жељама писао је Димитрије Јока у исто време: „Свештенство је, преко свога Удружења, неуморни борац за *епископалну цркву,* јер се само тако чува неопходно прејемство Светога Духа; када је она епископална – она је једина света, саборна и апостолска. У томе нема спора; спор је *у томе да она не буде – епископска уз епитете управе:* суверено и неприкосновено, а они баш уносе у црквену организацију велике проблеме, задржавају само одговорност пред савешћу, а не и пред законом, а на ширем плану, ту је поента – искључују читав члан Символа вере цитиран као мотив ове теме. Сувереност епархије искључује и заједништво остала два фактора, који у ово време безверја чекају да им се приђе Христовски, не у смислу *владања,* него у смислу *служења.* То би био и пут новом Уставу, за нову праксу и живот[1050].“

4.

Није само питање признања Савеза свештеничких удружења и њихових правила био спор између епископата, односно цркве, и Савеза удружења. Постојала су и још неколика важна проблема где су се они сукобљавали и где нису могли да се споразумеју. На првом

1047 На истом месту.
1048 *Весник* број 603-604 од 1. и 15. августа 1974.
1049 *Весник* број 597-598 од 1. и 15. маја 1974.
1050 На истом месту.

месту било је тражење *ревизије* Устава СПЦ од 1947. године, уопште, питање *целокупног црквеног законодавства, а затим тешко питање признавања МПЦ.* Савез је, понављано, тражио учешће свештенства односно вођства Савеза, у доношењу црквеног законодавства. Чак је и један умерен и обазрив човек, какав је био Живан М. Маринковић, предлагао ревизију црквеног законодавства у складу са променама у земљи. Он је писао: „Црква је, значи, дужна да код доношења својих закона води рачуна о правним стандардима средине, живи, односно о светским правним стандардима који су постали општеобавезно право путем државног Устава и одговарајућих закона. Право државе одређује, према томе, границе правне аутономности цркве. Црква не може донети пропис који би се косио са уставним одредбама, односно правним правилима државних закона. Приватни карактер цркве у новим условима одвојености цркве од државе никако не може бити схваћен као ослобођење цркве од друштвене одговорности. У друштву слободних људи не може бити не само јавне него ни приватне тираније у демократском систему права човека не може бити права одузимања наше ограничене слободе[1051].“

Вероватно је да је Живан М. Маринковић имао неку своју концепцију када је ово писао. Нема се, међутим, утисак да је он органски схватио одвајање цркве од државе и да му нису били јасни сви инструменти државе помоћу којих се она и даље, на разне начине, мешала у живот и рад цркве. Аутономију цркве, у комунистичком схватању одвајање цркве од државе, друкчије је схватала црква а друкчије држава: црква није могла да живи својим животом и да се неометано развија. И после одвајања црква није призната него само ограничено, трпљена. У захтеву Савеза за ревизијом црквеног законодавства има много хаотичности. Као и они и Живан М. Маринковић је имао култ државе, која је, од самога почетка, наступила као агресивни непријатељ цркве. Она је ту агресивност, постепено, умањивала и мењала тактику, али не и свој суштински став.

Маринковић, и поред тога, пише: „Захтеви свештеничког Удружења да се ревидира наше црквено законодавство засновани су добрим делом управо на сазнању да се црквени поредак мора ускладити са светским државним стандардима, а преко њих управо са оним етичким, хуманим, јеванђелским нормама које су уграђене у основу хришћанске црквене свести уопште[1052].“

„Весник“, у коме су изношене тезе и схватања вођства Савеза, употпуњује захтеве Живана М. Маринковића и захтева: „Било би већ крајње време да се покрене једна шира дискусија о стварном положају цркве у друштву. *Не мислимо при томе на правни положај цркве;* он је регулисан Уставом и законима, и ту, тренутно, као да нема већих проблема. Нешто друго је у питању. Како се друштво односи према цркви, какав је стварни углед и морални утицај цркве међу људима, какве су перспективе црквенога живота код нас; шта данас људима значи религија; шта значи – православље; какав је однос према традицији, а онда – какав је уопште смисао традиције у религиозном животу наших људи. Овим се започиње дуги низ питања на која треба дати одговор[1053].“

Управни одбор Савеза удружења СР Србије тражио је, на једној седници одржаној маја 1969. године, да се црквено законодавство мења, „јер је оно *окамењено.* Ако и доносимо неку промену у законодавству, она је декадентна (Кривична правила, одлука о укидању црквених општинских Савета, нова Уредба о избору пароха, одлуке о функционерима Удружења да не могу бити службеници централних органа цркве и просвете). Овакво законодавство какво ми имамо спутава живот цркве“[1054].

Пред почетак заседања Светога архијерејскога сабора, маја 1970. године, Савез је тражио „програмско решење црквених питања“. Истичући да само Свети архијерејски сабор

1051 *Весник* број 471 од 15. јануара 1969.
1052 На истом месту.
1053 *Весник* број 477 од 15. априла 1969.
1054 *Весник* број 478-479 од 1. и 15. маја 1969.

може“ надлежно решавати многа питања црквеног живота, указује се на немање савременога програма рада. Указује се на опасност изолације епископата и свештенства од верника и друштва, „јер би то значило све већу и страшнију опасност да сви заједно будемо усмерени у једном потпуно погрешном правцу, који би цркву ангажовао далеко више на туђим пословима него на својима“[1055]. Не задовољава их указивање епископата на то да црква има свој програм, који је садржан у Еванђељу: „Уопште није довољно поновити неколико познатих речи о православљу, светосављу, српству итд., – јер све то мора да има садржину која одговара ступњу и духовној ситуацији нашега доба: то не сме да буде анахронизам. Испод ових речи не би смела лежати визија једног романтичарског сна, већ сама стварност[1056].“

Овај романтичарски сан и визије били би у томе што се црква држи „села и некадашњег сеоског начина мишљења, па чак и парола и симбола давнашње сељачке политике, као у некој носталгији за неповратно изгубљеним ‚чедним' временима патријархалног друштва (заборављајући, уосталом, да је првобитно хришћанство – урбана религија насупрот дуговековном отпору села). Тако се не може напред“[1057].

После заседања Светога архијерејскога сабора Раде Новаковић продубљује, на известан начин, горња схватања: „Све што не дира у догму и морал, заслужује да се прихвати и процени и проучи. Ништа се не сме одбацити, јер и тамо где се неочекује може да буде лепих мисли и корисних идеја. Нико у цркви нема права на монопол мисли без обзира на чин и положај. Свакоме треба признати слободу истраживања и саопштавања резултата свога рада. Чак и неверујући могу у извесном смислу позитивно утицати на став цркве. Уђуткивати се не сме ниједан глас у цркви, јер су то методи који су одавно преживели, а цркви и иначе страни[1058].“

Указујући на чињеницу да је свештенство, по самој природи свога посла, у ширем додиру са народом Раде Новаковић указује на неке ствари, које су, по њему, или мало или нимало, познате епископима: „Пред нама се из дана у дан мења структура друштва и начин како људи мисле и гледају на религију и свештеника, и то нагони на размишљање о методу рада у цркви, о научном прилажењу овоме деликатном питању“[1059]. Тражи се уместо „апстрактне“ „жива црква“ чиме се заговара чешћи и живљи контакт са верницима: „...А верници се, пак, не стварају правним актима, нити санкцијама „државе“, него проповедима јеванђелске љубави и личним животом напуњеним хришћанским врлинама.“

5.

Оштрице критике на црквено законодавство биле су нарочито уперене против Устава СПЦ, који је донет 1947. године. Овај Устав је прерађен, ранији, Устав СПЦ, донет 16. новембра 1931. године, који није више одговарао стварности која је настала после преузимања власти од стране КПЈ. Што до измене овога Устава није дошло *одмах* после преузимања власти од стране КПЈ узрок лежи у чињеници да се у то време патријарх Гаврило Дожић није налазио у земљи, а без његовог присуства није се Свети архијерејски сабор могао састати и радити. У *званичном објашњењу* за доношење овога Устава речено је: „Пошто су извесни прописи и одредбе Устава од 16. новембра 1931. године стављени ван снаге промена у односима СПЦ према држави, а с обзиром на тешке последице рата и на прилике које су настале у животу и раду СПЦ, Свети архијерејски сабор СПЦ учинио је *измене и допуне у овоме Уставу, који се због хитности уводи одмах у живот са даном објародивања у*

1055 *Весник* број 504 од 1. и 15. маја 1970.
1056 На истом месту.
1057 На истом месту.
1058 *Весник* број 505-506 од 1. и 15. јула 1970.
1059 *Весник* број 511 од 1. октобра 1970.

Гласнику, службеном листу српске Патријаршије с тиме да се преко Патријаршијскога управног одбора у подесно време прикажу Патријаршијском савету[1060]*.“* Овај Устав је објављен у „Гласнику СПЦ“ број 7-8 од 1. августа (19. јули) 1947.

У прелазним и завршним одредбама (члан 267-269) дато је више објашњења о доношењу овога Устава и о ономе што је требало урадити. Из одлуке Светога архијерејскога сабора, а у вези са појединим прописима овога Устава, види се да су уведене неке мере којих пре није било: укинуте су епархије чешко-моравска и будимљанско-полимска, донете одлуке о претварању женских манастира у мушке и обратно, повећању броја чланова Епархијског савета епархије београдско-карловачке и постављању и премештању сталних пароха[1061].

Није јасно које су одредбе овога Устава СПЦ могле изазвати критику Савеза свештеничких удружења Југославије, али се, с обзиром на његову унутрашње-политичку оријентацију, може, са доста вероватноће, претпоставити да је то члан 14 овога Устава, у коме су наведене епархије СПЦ без да је вођено рачуна о одлукама Другога АВНОЈ-а о федеративном уређењу Југославије. Према тим одлукама на територији НР Македоније, сасвим новостворене, налазиле су се три епархије СПЦ: Скопска, Охридско-битољска и Злетовско-струмичка. Већ у то време била се појавила група свештеника из ове републике, која је тражила осамостаљивање од СПЦ.

Новој власти, исто тако, није могло погодовати држање вођства СПЦ према административној и духовној целини СПЦ, која је успела да то јединство, осим СР Македоније, сачува до данас ... Савез Удружења православног свештенства Југославије био је већ постао гласноговорник нове власти. Кроз њега је та власт казивала оно што сама није хтела да рекне, а што је за њу било важно. На Скупштини Савеза удружења СР Хрватске истакао је Ратко Јелић *потребу реформе Устава СПЦ.* Рекао је: „Свети архијерејски сабор има и по канонима пуноћу власти у Православној цркви, али та власт не би требала да буде схваћена као право на искључивост и глухоћу према гласовима који долазе ‚оздо’. Ово је захтев православне саборности а не демократизма па и црквено-правни поредак у нашој цркви мора бити заснован на хришћанским јеванђеоским схватањима односа међу људима одакле и проистичу схватања о људским правима и слободама[1062].“

У Закључцима ове Скупштине, члан шести, речено је: „Скупштина позива све одговорне факторе СПЦ да озбиљно размотре горуће потребе црквенога живота, као и измену, допуну и развој црквенога законодавства. *Недопустиво* је, да се формално-правним аргументима брани једно *превазиђено* стање, спутава слободан развој мисли и праксе. *Канони нису догме и као такви имају своје релативно (време) а не апсолутно значење. С тим у вези даје се пуна подршка иницијативи наших еминентних теолога, који су већ отворили дискусију и конструктиван приступ овоме проблему наше СПЦ*[1063]*.“*

Протојереј Милан Илић разлагао је у чланку „Наш данашњи црквени Устав“ (*Весник* број 63 од 1. XII 1951.) због чега овај Устав није добар. *Главни недостатак видео је у свевласти епископа:* „Он даје нашој цркви, у пуном смислу, не само *епископално* него и *епископско устројство.* Он би предратним временима довео, у крајњим консеквенцама, до бирократизма и клерикализма … Овакав Устав није за наш народ и не одговара нашој стварности. Он постаје озбиљна кочница здравом развитку нашега црквенога живота, јер је потпуно затворио врата слободи клира и народа. Стога је потребно да се приступи проучавању начина и норме његове измјене.“

Димитрије Јока је бранио потребу реформе Устава СПЦ овако: „Међутим, у послератном времену, уместо да се постојећи Устав *СПЦ прилагоди* новим условима живота и измењеним међуљудским односима и погледима он је мењан у смислу *јачања, па и пуног*

1060 *Устав СПЦ* Београд 1947, стр. 3.
1061 На истом месту, стр. 120-123.
1062 *Весник* број 601-602 од 1. и 15. јула 1974.
1063 На истом месту.

преузимања власти од стране једнога фактора у саборности, која је тиме угушена, на рачун друга два фактора ... Нови Устав требао би да се позабави више измењеним животом и праксом, да створи метод рада и начин прилажења човеку коме пружамо Божију поруку, али, на висини човекове дораслости и друштвене измењености[1064]."

И на Скупштини Савеза епархијскога удружења СР Србије, која је одржана 1. октобра 1974. године, тражено је да се Устав прилагоди одредбама новога Устава СФРЈ, јер је он, наводно, утврдио „услове на којима ће се убудуће остваривати сарадња између верских заједница и органа државне власти"[1065].

У дискусији је критиковано законодавство и речено: „Наше црквено законодавство годинама стоји као *окамењено,* никако да се изиђе из зачараности. Црквено-судски поступак, ако се тако уопште може назвати, сведен је на пуну формалност у коју се обично заодева самовоља и деспотизам оних који сву власт грчевито држе у својим рукама. Никако да се дође до једнога црквено-законског кодекса. *Кривична правила* и поред уверења неких архијереја да неће бити примењивана, и те како се примењују, а неке одлуке су чак ригорозније и од прописа формалних Кривичних правила[1066]."

Због одлуке Светог архијерејског сабора да се уведе *досије* за свакога свештеника настао је велики револт међу свештеницима. У чланку „Јединство цркве или конфедерација"[1067] нападнут је сремски епископ: „Да ли је епископ сремски, потписујући тај акт, помислио да и свештенство има пуно морално право да отвори досије самога епископа, па ако треба документовано све то и објави, у виду Беле књиге. Ко ће онда да буде судија? Зар да прихватимо све присутније ‚учење' да је епископ *изнад* Устава и закона; да за њега нема суда нити подлеже било каквој одговорности – јер је, веровао ко у то или не – безгрешан[1068]."

У уводнику „Расуђивање"[1069] разматрају се одлуке Светога архијерејскога сабора и скоро *прети* стањем које може настати, „јер кроз десетак само година доживећемо у нашој цркви знатне промене, а то ће све више признавати оправданост нашега настојања у сузбијању свега што подсећа на неке мрачне моменте средњега века и успостављања односа међу вишим и нижим клиром, као и верницима, на бази аманета који нам је Христос оставио: који је највећи међу вама нека буде као најмањи, а који је старешина нека буде слуга (Лк. 22, 26)"[1070]. Уводничар се, даље, пита: „Зашто се у СПЦ не зна и не помишља на рашчињење архијереја? Само је код нас искључено да се догоди оно што се догађа, на пример, у другим православним црквама, тј. да се и архијереју суди и после доказане кривице изврши најстрожија казна. Такав један случај био би довољан да дођу до сазнања сви архијереји о догматском карактеру свете тајне свештенства и о ономе шта један клирик преживљава због рашчињења. Уједно би то допринело и мудријем управљању епархијама[1071]."

Управни одбор Савеза епархијских удружења СР Србије саветује априла 1977. године: „Стеге и крутост у цркви треба одбацити. Црква, епископат и свештенство треба првенствено да се баве евангелизацијом. Тај посао се не сме схватити декларативно, већ реално и стварно. Не буде ли се радило са верницима од малих ногу, остаће се без паства. Не може се црква одржати само обредословљем. Главну мисију цркве треба Удружење да помогне. Црква и јерархија треба да успоставе приснији однос са свештеницима па ће бити мање проблема[1072]."

Душан Штрбац, уредник „Весника", се труди да докаже, да сва настојања удруженога

1064 *Весник* број 597-598 од 1. и 15. маја 1974.
1065 *Весник* број 607-608 од 1. и 15. октобра 1974.
1066 На истом месту.
1067 *Весник* број 635 од јула 1976.
1068 На истом месту.
1069 *Весник* број 637 од септембра 1976.
1070 На истом месту.
1071 На истом месту.
1072 *Весник* број 644 од априла 1977.

свештенства на измени црквенога законодавства и његовом прилагођавању савременим приликама не могу се друкчије оценити него као рад на својој њиви, јер од решења тога питања зависе сва друга питања, рад и успеси у нашој цркви[1073] ... Када се истиче потреба измене црквенога законодавства онда се (мисли) на *дубоки* захват у уређењу цркве, које је, по мишљењу неких, веома застарело. „Весник“[1074] истиче да је оно „добрим делом, донето пред рат, за једно време и прилике сасвим различите од данашњих. Погледи и схватања људи су данас сасвим друкчији и мењају се из дана у дан. Промене се услови и, начин живота, па природно, и раније донети Устав и, на основу њега разрађено црквено законодавство, Уредбе и прописи, треба да одговарају савременој црквеној стварности ради што бољега напретка цркве. Иначе се многи од тих прописа и не примењују у пракси“[1075].

Један други уводничар „Весника“ разматра „канонски поредак и ревизију црквеног законодавства“[1076]. Поента је у истицању да канони нису догме: „Канони су променљиви део црквеног законодавства, део историјски и друштвено у пуној мери условљени. Нама је познато да постоје и конзервативна схватања, по којима канони имају исту важност и вредност и исто су тако неприкосновени као и догмати[1077].“ Истиче се, међутим, да „каноне може мењати само онај ко их доноси, а то је архијерејски сабор, колегиум епископа било васељенске било помесне цркве. Према томе, црквени се закон мора поштовати докле год није надлежно измењен, или бар докле год највиша законодавна власт не почне толерирати његово нарушавање и тиме прећутно не санкционише његово укидање“[1078].

У уводнику „Основни принцип црквеног законодавства“[1079] осврнуо се на два члана Устава (13,3 и 8,1,3) који су нарочито критиковани, а нарочито оне одредбе које се односе на изборни сабор који бира патријарха: „Изборни сабор је један од најснажнијих и најважнијих израза *саборности* у СПЦ. Све је то укинуто, избрисано, уништено. Архијереји усредсређују дословно све у својим рукама, елиминишу читаве бројне и важне структуре у цркви и читаву структуру верних, лаика, и читаву структуру свештеника. ... Шта је то ако не потпуно клеризирање цркве, и још више – свођење цркве на епископат, на архијерејски колегиум, чак не ни на архијерејски колегиум него на архијереје – појединце као носиоце апсолутне свевласти у цркви[1080].“

6.

У критици законодавства СПЦ посебно место заузима критика „Кривичних Правила СПЦ“, која су донета 1961. године[1081]. Имају 92 члана, а примио их је Свети архијерејски сабор 19. маја 1961. године. Донета су на основу члана 57 и 69, 10 Устава СПЦ. На снагу су ступила 1. јула 1961. године. Из критике на ова Правила добија се утисак да је свештенство било и изненађено и зачуђено њиховим доношењем. У својој критици ових Правила истиче прота Милан Смиљанић: „…Од 92 члана ових КП нема ниједнога прописа, који би позитивним методом потстицао на узор какав треба да буде српски православни свештеник, већ сви доједнога истичу негативне стране и прописују одговарајуће казне[1082].“ Смиљанић узима у заштиту и свештенике и монахе и вернике и вели, да они „нису никада такви били, а поготову данас да би за њих требало овакве кривичне казне и одредбе доносити. Ми мислимо

1073 *Весник* број 667 од септембра 1978.
1074 *Весник* број 381-382 од 1. и 15. маја 1965.
1075 На истом месту.
1076 *Весник* број 492-493 од 1. и 15. децембра 1969.
1077 На истом месту.
1078 На истом месту.
1079 На истом месту.
1080 *Весник* број 617-618 од 15. марта 1974.
1081 Објављено у *ГСПЦ* број 6 од јуна 1961.
1082 *Весник* број 290 од 15. августа 1961.

да је овим КП нанета увреда и неизгладива бол нашем свештенству и нашем монаштву. Ваљда нисмо толико разуларени и разуздани, да су нам овакве одредбе биле потребне“[1083]. Милутин Петровић је истицао да су КП последица „само логична потврда тога негативног у Уставу СПЦ“ („Весник“ број 430 од 15. маја 1971. године).

Један други коментатор је још оштрији: „Тај закон на непосредан начин напада савест и морални лик сваког појединца у нашој цркви, јер приказује стварност у једном изокренутом, да не кажемо баш – изопаченом виду[1084].“ Наводећи шта је све у КП наведено, а шта, уопште, није требало да буде помињано, вели се: „Цркви, српској цркви, није био потребан такав акт који само компромитује ... За дисциплинске преступе и неуредности (јер смо сви слаби и грешни људи) могла су се направити дисциплинска правила, али без сумње нису били потребни ови сурови и саблажњиви анатематизми[1085].“

Интересантна су запажања једног свештеника, који се потписао као „пастир“. У чланку „Сусрети живота и КП“ он је изнео низ примера из своје праксе (свештеник је негде у унутрашњости) где је као свештеник морао да дејствује, а где су околности под којима је радио и чинодејствовао биле упадљиво супротне ономе што траже позитивни прописи и КП. Он се, с правом, пита, када је навео све случајеве где је морао да ради другчије него што се захтева у КП: „После свега овога, откада се појавише КП, који савестан свештеник може да и даље мирно врши такву праксу, када му јасно пише да је под ударом прописа, а с друге стране, можемо ли, и када бисмо хтели, да останемо ‚прописни’ на чисту штету вере и цркве. Овако, остаје нам само да све нумере из КП које нас изобличавају и под којим се ударом сада налазимо, испишемо и предложимо старијима с питањем, шта и како од сада да радимо[1086].“

Проблем о коме се дискутовало било је и питање рашчињења свештеника и поступка према њима. Појавиле су се биле две тезе: да је тајна свештенства неизгладива исто као тајна крштења и, да се расчињењем свештеника гаси и дејство свете тајне свештеника на односном лицу и да се оно враћа у ред световњака. Једна ствар, међутим, *није јасно разликована: административно кажњавање свештеника рашчињењем и вршење рашчињења по прописаном обреду цркве*[1087].

Неки „ИГО“ (незнамо ко се под тим именом крије) ствар је поставио овако: „Свргавање је легалан и допустив јуристички акт, а рашчињење је негирање тајне свештенства као и православног учења о покајању и праштању. Хијерархији је дата власт, али јој није дата самовоља или самовлашће да узурпира власт која припада Светоме Духу[1088].“

7.

Врло крупан проблем чије је решење стајало између епископата и Савеза удруженога свештенства било је питање *озакоњења и признања МПЦ.* Ми смо се на то питање два пута освртали[1089]. Оно, о чему ће овде бити речи односи се на став Савеза удруженога свештенства према држању и одлукама епископата како се он одражавао у изјавама и штампи Савеза. Основно је ово: врхови Савеза били су, и трајно остали, уз захтеве групе свештеника из Јужне Србије, који су били за осамостаљење од СПЦ. Ове њихове захтеве, зна се, одлучно је помагао комунистички режим и ту је Савез удружења, од самога почетка, био, и трајно остао, на линији режима до те мере да је из назива Савеза ишчезла реч „српски православни свештеници“.

1083 На истом месту.
1084 *Весник* број 467 од 15. новембра 1968.
1085 На истом месту.
1086 *Весник* број 307 од 1. априла 1962.
1087 *Весник* број 153; сравни број 579-580.
1088 *Весник* број 622 од јуна 1975.
1089 Др Ђоко Слијепчевић: *Питање македонске православне цркве у Југославији,* Минхен 1959, и исти: *Македонско црквено питање,* Минхен 1969.

Када је, године 1958. дошло до првога решења овога питања то је поздравио и Савез удружења. У Закључцима, тачка пета, на Пленуму Главног одбора речено је: „Поздрављајући и овога пута постигнуто пуно јединство наше цркве са успостављањем канонске везе и *јединствене организације у НР Македонији,* имајући у виду опште интересе наше цркве, националне тежње и потребе верника и свештенства у НР Македонији као и добро и напредак наше ФНРЈ[1090]."

Прота Милан Смиљанић пожурио је да ово поздрави у чланку „Решен је проблем МПЦ"[1091]. „Мислим", вели Смиљанић, „да ово њихово тражење није тешко схватити и није потребно оправданост њиховог захтева доказивати, јер то што су тражили православни Македонци, православни Срби и Црногорци имају још од времена Светога Саве. Национално обележје свога православља они су кроз векове љубоморно чували и сачували, па се и данас својим православљем поносе међу свима православним у свету. Зашто онда, исту могућност и исте услове не пружити и православним Македонцима?[1092]."

Док се и више и ниже православно свештенство НР Македоније држало споразума о *аутономији* односи су се нормално развијали. У фебруару 1962. године Доситеј је посетио патријарха Германа, био у Сремским Карловцима и у Жичи и свуда био лепо приман. Заједно са патријархом Германом посетио је Добривоја Радосављевића-Бобија. Истицали су постигнуто јединство СПЦ и МПЦ и успешно решење „свих оних питања која су се постављала у њиховим међусобним односима"[1093]) ... Радосављевић је, разумљиво, поздравио ову посету: „...Он је том приликом такође нагласио жељу да се односи између Српске и МПЦ одвијају у духу постигнутог решења[1094]."

Доситеј је посетио и Савез удруженог свештенства и изјавио да су сви његови свештеници у Удружењу: „Ја сам са мојим свештенством у Удружењу. Сем тога ми смо и *крвно повезани.* У мојим жилама тече крв удруженога свештенства. Када сам био тешко болестан, ви сте ми, оче и брате Ратко, дали своју крв. И не само то. Удружење ми је писало том приликом, а то писмо и данас чувам, да ће ми чланови Удружења дати крви колико год буде потребно. Тада сам био само епископ топлички. Ако има коме да захвали за мој живот Македонска црква то једино Богу и вама[1095]."

На Православном богословском факултету у Београду Доситеј је апеловао да се факултет чува и истицао: „...А наша црква је једна и ми треба да се старамо да међусобно будемо што ближи, да будемо једно, без обзира из којих смо крајева. Тим самим ћемо најкорисније послужити нашој Отаџбини[1096]."

Даљи развој догађаја и односа између СПЦ и МПЦ показао је да јерархија МПЦ није била задовољна са *аутономијом,* или јој нису били дозволили да буде задовољна. На своме црквено-народном сабору, који је држан у Охриду 17-19. јула 1967. године, они су прогласили *аутокефалност.* Када су врхови Савеза Удружења били тиме изненађени и зачуђени писао је Милан Радека у чланку „Један болан исход"[1097]: „Сећамо се како су нас свештеници Македонци – на питање шта се у ствари жели постићи, уверавали да се никако не мисли на *обнову давне* углавном грчке Охридске архиепископије (Димитрије Хоматијан), да се тражи само народни језик македонски у богослужењу и владике домороци ... Македонци су добили и домороце владике. А није се на томе стало. Ишло се и даље, на више него што је била Охридска архиепископија, на пуну аутокефалност, на крајње[1098]."

1090 *Весник* број 209 од 1. марта 1959.
1091 *Весник* број 243 од 1. августа 1959.
1092 На истом месту.
1093 *Весник* број 304 од 15. фебруара 1962.
1094 На истом месту.
1095 На истом месту.
1096 На истом месту.
1097 *Весник* број 443-444 од 1. и 15. децембра 1967.
1098 На истом месту.

Вођство Главнога савеза удружења заузело је свој став према проглашењу аутокефалности МПЦ, Држана је, 21. децембра 1967. године, проширена седница Извршнога одбора Савеза СР Србије. Мањулов, секретар Савеза, поднео је извештај о стању које је настало: „Одмах у почетку извештаја истакнуто је као примарно питање *осамостаљивање* МПЦ и кратак историјат шта је све претходно томе до 1958, односно 1959. године када је МПЦ добила аутономију и епископе домороце са заједничким поглаваром Њ. С. патријархом Германом[1099]."

На ово је Свети архијерејски сабор, одржан 14. септембра 1967. године, као *ванредно заседање,* одбио да призна аутокефалност МПЦ. Савез Удружења Србије одржао је, у вези са овим, два састанка, 8. и 9. септембра 1967. године: „На оба ова састанка договорено је да Главни Савез у томе смислу напише једну молбу Светоме архијерејском сабору да *у конструктивном духу и одморено реши ово питање*[1100]." Стали су на становиште да се одлука Светога архијерејскога сабора не односи и на свештенство и народ у СР Македонији: „Према томе наша организација може надаље сарађивати и са свештенством из Македоније, које је са нама заједно у чланству нашега Главног Савеза, на сталешким питањима, као и на продубљивању братства и јединства међу нашим народима и народностима[1101]."

Извршни одбор Главнога савеза бавио се овим питањем на седници, одржаној 22. децембра 1967. године. О овој седници пише Душан Штрбац, главни уредник „Весника", и ово: „У односу на питање проглашења аутокефалности МПЦ и непризнања тога од стране СПЦ на седници је изражено исто мишљење као и раније, да је то *ствар двају јерархија* и да ће се Удружење православног свештенства радовати и поздравити свако заједничко решење и нормализовање настале ситуације. Оно ништа друго више не може него да изражава своје топле жеље да се то питање реши на обострано задовољство и да својим радом допринесе смирењу и побољшању у односима двају јерархија Православне цркве у Југославији како је то чињено и у ранијем периоду. Као и увек Удружено свештенство Југославије гаји велику наду да ће, уз Божију помоћ, све добро решити на корист православља и једне, свете, апостолске и саборне цркве[1102]."

Поводом ванреднога заседања Светога архијерејскога сабора (1. IX 1976.) Главни савез удружења издао је саопштење у коме се каже: „Док, сједне стране, Свети архијерејски сабор СПЦ захтева од Македонске цркве да промене у своме црквеном Уставу врши искључиво уз сагласност са врховним законодавним телом СПЦ, дотле Свети архијерејски синод МПЦ захтева од Српске цркве потпуну самосталност, односно аутокефалију[1103]." Тај захтев је званично постављен 3. децембра 1966. године, а на своме заседању 24. маја 1967. године Свети архијерејски сабор СПЦ донео је одлуку којом одбија захтеве Македонске цркве[1104].

На ово је следио Митрополитски црквено-народни сабор у Охриду на коме је, 19. јула 1967. године, проглашена аутокефалност МПЦ. Главни савез удруженог свештенства СФРЈ истиче да није „имао увида у ток разговора између званичних фактора обе цркве нити у одлуке које су та тела доносила. Савез се зато уздржавао од било каквог јавног реаговања, једно због тога што је његов принципијелни став о томе питању одавно познат, а друго због тога да не би надлежним факторима компликовао или отежао решење овог деликатног питања"[1105].

Изражавајући жељу да се ово питање реши „у духу љубави, мира и слоге", Главни одбор Савеза је упутио Светом архијерејском синоду за Свети архијерејски сабор опширну

1099 *Весник* број 446 до 15. јануара 1968.
1100 На истом месту.
1101 На истом месту.
1102 *Весник* број 446 од 15. јануара 1968.
1103 *Весник* број 438 од 15. септембра 1967.
1104 На истом месту.
1105 На истом месту.

представку. Износе да су се о томе саветовали и сви фактори Савеза. Из текста, који је објављен, јасно се види да су они на страни оних који су утицали да се прогласи аутокефалност МПЦ. Наводе *два разлога* за свој став: „Први је императив духовног јединства Цркве Христове у јеванђелској љубави и миру ради остварења најсветијега задатка цркве – вечног спасења људи. У складу са тим, питање Македонске аутокефалности не може се решавати другчије него у духу мира, љубави, водећи рачуна о светим и далекосежним интересима цркве као тела Христова. Други је моменат, императив братства и јединства и равноправности српског и македонског народа. У светлу овога императива, македонско црквено питање треба решити тако да се не повреде основна национална права српскога и македонскога народа која проистичу из Уставом санкционисаног самоопределења и права на пуну националну слободу и независност[1106]."

Аргументација ове представке, која је доста слаткоречива, проистиче из става Савеза удружења православног свештенства према националној политици режима. Нема никаквих, одмерених, темељито фундираних, историјско-канонских разматрања како о „настајању" македонског народа тако исто и о историјско-канонском праву на аутокефалност. Указује се на то да би јасан и одлучан став СПЦ према овоме питању „неминовно довео до једног трагичног црквеног раскола. Овај раскол би био вишеструко опасан за саму СПЦ"[1107]. Другчије речено, држање СПЦ у складу са њиховим тежњама и схватањима, допринело би да се „докаже неоснованост *оптужби* о својим тобожњим *хегемонистичким претензијама.* То би, даље, морало довести и до разилажења великог броја Срба са политиком своје цркве, а тиме и до слабљења угледа и ауторитета Српске цркве у сопственом народу. Отворено указујемо на могућност да због тога буде пољуљан углед који је Српска црква, као народна црква, стекла и код народне власти у овој земљи. Врло добри односи између Српске цркве и државе били би овим погођени и уназађени за дуже време[1108]. Имајући све ово у виду обраћају се „молбом да се избегне даље заоштравање односа са Македонском црквом, и да донесу одлуку мудру, благу и одмерену, која ће отворити пут ка мирном решењу спора"[1109].

Ствари се ни даље нису измениле, али је Савез удружења продужио да иде својим путем. У закључцима Пете редовне скупштине удруженога свештенства, која је одржана 24. и 25. септембра 1969. године, у Београду, у тачки деветој, истакнуто је, да Савез одлучно ради на миру, и љубави у земљи: „У томе смислу требало би и даље свесрдно радити на проналажењу најбољега решења у постизању братског споразума између највиших представника СПЦ и МПЦ, што би било од велике користи по православље у нашој земљи[1110]..." Ни ово није утицало на став СПЦ. Скупштина Савеза удружења СР Србије, изјаснила се 1972, године, у тачки тринаестој Закључака, за сарадњу са МПЦ: „...У томе смислу наставиће се држање и заједнички рад са Свештеничким удружењем Македоније и настојати код својих архијереја да се што пре одобри еврхистична заједница и јединство између СПЦ и МПЦ[1111]."

Све је, међутим, остало исто. Било је и даље додира, покушаја дијалога, али без резултата. Режим не пропушта прилику да истакне неопходну потребу решења овога питања. Став СПЦ по овоме питању остао је непромењен. Њега је, недавно, изнео патријарх Герман у своме интервјуу са „Нином" (број од 16. маја 1982), који је пренео и „Весник". Патријарх Герман је ствар поставио овако: „Црква је Божија установа и заснована је на вери, љубави и нади, па јој је страно свако насиље у њеним унутрашњим односима. Самовољно, односно насилно одвајање једнога дела од СПЦ, као живога организма, значи дубок бол и рану

1106 На истом месту.
1107 На истом месту.
1108 На истом месту.
1109 На истом месту.
1110 *Весник* број 488-489 од 1. и 15. октобра 1969.
1111 *Весник* број 675 од новембра 1972.

непреболну. Покушавало се у два маха нешто учинити кроз дијалог, али без успеха. Међутим, пошто је на дневном реду рад Свеправославног великог сабора, који је у припреми, стављен је и проблем давања аутокефалности, то и овај случај зависи од принципијелног става Великог сабора[1112].“

Реакција од стране МПЦ била је негативна и оштра. Ангеларије, наследник Доситејев, осврнуо се на изјаву патријарха Германа у „Нину“ и изјавио: „Такве изјаве доводе у питање нашу узајамну хришћанску љубав, искушавају наше стрпљење, вређају наш национални осећај Македонаца оспоравајући при томе наше стољетне жеље за самосталном државом, а коју смо остварили ... Његова Светост патријарх српски господин Герман, понајмање има право, јер је лично у име СПЦ потписао саборске одлуке од јуна 1959, у којима се каже, да су се епархије у републици Македонији издвојиле у самосталну цркву која ће се управљати Уставом донесеним на црквено-народном сабору у Македонији ... Овом одлуком престају да важе прописи Устава СПЦ за епархије и архијереје у НР Македонији[1113].“

Ангеларије је на питање „да ли је основано тврђење да се признање МПЦ, може решити само Васељенским сабором?“ рекао да је такав став израз настојања да се решење овог питања одуговлачи до бескраја. Следећи Васељенски сабор, поред осталога, расматраће и питање аутокефалности и начина на који се она проглашава. Али то не искључује обавезу СПЦ за решавање аутокефалности МПЦ, јер је она пре свега питање двају цркава у Југославији, рекао је архиепископ Ангеларије[1114]. Симпатије Савеза удружења православног свештенства Југославије остале су, све до сада, на страни присталица аутокефалности МПЦ.

СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У РАСЕЈАЊУ

1.

Изван граница Југославије СПЦ има шест епархија, које су њезин саставни део. Четири се налазе у Сједињеним Америчким Државама и Канади, једна у Европи и једна у Аустралији и Новом Зеланду. Подручје Средње и Јужне Америке нема своје епархије, него је потчињено директно српском патријарху. Тренутно све ове епархије имају своје епископе, који су саставни део више јерархије СПЦ. До краја Другог светскога рата СПЦ је имала, ван граница Југославије, још и Мукачевско-прјашавску епархију у Прикарпатској Русији и православну Чешко-моравску епархију у Чехословачкој са седиштем у Прагу. Српска православна епархија у Задру и викаријат у Скадру (члан 13 Устава СПЦ од 16. IX 1931). У члану 14 овога Устава речено је: „Српска православна епархија будимска и делови досадашње епархије вршачко-темишварске, као и делови других епархија ван граница краљевине Југославије, остају, у погледу организације, у јерархијском и материјалном односу према СПЦ у коме су били бреме појединим српским митрополијама, све док се ови односи не би друкчије регулисали[1115].“

После Другога светскога рата, у измењеном Уставу СПЦ (од 12. јуна /30. маја 1947. године), учињене су измене према члану 15 овога Устава. Као делови СПЦ, ван граница Југославије, наведени су: СПЦ у Америци и Канади, српска православна епархија будимска, делови епархије вршачко-темишварске ван граница Југославије, православна епархија чешко-моравска, српски православни викаријат у Скадру са седиштем у Скадру, српске православне црквене општине и парохије ван граница Југославије (црква у дијаспори)[1116].

Према Уставу СПЦ од 1931. године српски патријарх управља мисијама и подручјима у

1112 *Весник* број 705 од маја 1982.
1113 *Весник* број 708 од августа 1982.
1114 На истом месту.
1115 *Закон* и *Устав СПЦ,* издање Светог архијерејског синода, Ниш 1931, стр. 21-22.
1116 *Устав СПЦ,* издање Светог архијерејског синода, Београд 1947, стр. 11.

иностранству где нема организоване српско-православне епархије[1117]. Ово је, дословно, пренето и у Устав СПЦ од 1947. године (члан 55, тачка 13)[1118]. После Другога светскога рата, под околностима које су напред изнете, из канонскога састава са СПЦ издвојене су православна епархија чешко-моравска и мукачевско-прјашавска, а над викаријатом у Скадру, због политике и става комунистичке власти, није било могуће вршити никакав надзор и утицај.

2.

Дуго времена америчко-канадска епархија је била једина значајна дијаспора СПЦ. Она се уобличавала постепено од наших досељеника у Северну Америку и Канаду. Пресељавања су се вршила, претежно, из економских разлога, који су се, неретко, мешали и са национално-политичким. Ово се односило на исељавање са територија, које је држала Аустро-Угарска, а било је исељавања и са подручја Црне Горе. Први досељеници, Срби, долазили су средином XIX века. Један од првих досељеника у Чикаго био је 1875. године, Иван Вучетић, а из Херцеговине су почела досељавања после устанка 1875. године[1119]. Не располажемо, нажалост, сигурним подацима, који би омогућили да се састави хронолошки преглед досељавања Срба у Северну Америку и Канаду.

Епископ Дионисије Миливојевић је у напису „Српска емиграција“[1120] говорио о *три етапе* досељавања пред крај Другог светскога рата: „Први талас са српскога јадранскога приморја почео је још пре стотину година. Овај се талас зауставио на обалама Океана: Мексиканском заливу и Пацифику, или где год у топлијим крајевима Америке ... Други талас почиње од пре седамдесет година, после Берлинскога конгреса углавном опет из српских крајева бивше Аустро-Угарске монархије, Јужне Србије и Македоније ... Трећи талас српске емиграције много је мањи него други, почиње после овога светскога рата ... Током овога трећега таласа ударени су основи и самосталности Српске цркве у Америци ... Почев од 1945. године епархија је руководила овим доласком, а 1948. године прикључила јој се у помоћ и Српска народна одбрана, примивши на себе технички део посла – смештаја и упослења дошле браће у Америку. У Канади то је радила СНО. Тако је заједничким снагама доведено у Америку и Канаду близу 16.000 Срба.“

Према Олги Б. Марковић казивао је Нико Мусић и ово: „Давно је почео наш народ да се насељава у Канаду пре 120 година. Ја сам долазио још 1897. године са људима што ми рекоше да су се први наши пионири населили у Викторију, Британиш Колумбија, 1850. године, Бокељ Шпиро Обрадовић ... дошао је у Кутини Ривер, Британиш Колумбија, први пут 1854. године. Гледао сам неколико наших у Клондајаку који се беху населили у Фресау Ривер. БК, од 1860. до 1865. године[1121].“

Д. Драгутиновић вели: „Српски исељеници започели су да пристижу у Америку и Канаду пре 120 година, највећим делом из Црне Горе и српских земаља под Аустро-Угарском. Те прве групе српских досељеника, у верском погледу, ослањали су се на Русе, с обзиром да је Руска црква истоветна, тј. православна. Нове групе Срба исељеника пристизале су овамо после Берлинскога конгреса (1878) такође највећим делом из српских покрајина Аустро-Угарске, Јужне Србије и Црне Горе. Придоласком те групе Срба почиње организовање и прикупљање Срба у добротворна друштва, српске националне установе, зидају се српске цркве и домови и ствара основа Српског Народног Савеза. Иза Првог светског рата долазе

1117 *Устав СПЦ* од 1931, стр. 31.
1118 *Устав СПЦ* од 1947, стр. 5.
1119 8 *Споменица српске православне цркве Васкрсења Христова,* 1905–1955, Чикаго, стр. 51.
1120 *Споменица тридесетогодишњице српског православног манастира Светог Саве и Шездесетогодишњица СПЦ у Америци.* Уредио Одбор, Либертвил 1953, стр. 13, 15, 18.
1121 Олга Б. Марковић: *Досељавање Срба у Канаду и њихова активностр.* Виндзор 1965, стр. 7.

нове групе Срба исељеника у Америку и тај период траје, утврђеним годишњим квотама, све до Другог светског рата[1122]." О стварању српских удружења и СНС писао је и Сава Хајдин, његов оснивач, а о удружењима и Бранко Пекић[1123].

Прву српску православну црквено-школску општину у Америци основали су Срби који су дошли овамо у другој половини XIX века. Ове општине, чији се број стално повећавао, признавале су, у почетку, јурисдикцију руских архијереја у Америци. Када је, 1905. године, објављена вест о стварању српске православне епархије, у саставу Руског егзархата у Америци, изражена је жеља за промену јурисдикције. Наиме, поједине црквене општине, свештеници и угледнији људи, међу којима је био и Михаило Пупин, обратили су се архијерејима покрајинских цркава у Старом крају и молили да их приме, као СПЦ у Америци, под своје окриље[1124].

Како подизање цркава и оснивање црквено-школских општина тако исто и „набављање" свештеника бивали су спонтано. Наши људи, који су се нашли у туђини, хтели су да сачувају своју веру и своје обичаје. У то, прво, време у Северној Америци радиле су руске и грчке верске мисије. Било је сасвим природно да су се Срби ослањали на руске мисије, али су бринули о томе како да дођу до својих свештеника. „Када је основано Српско-црногорско друштво чланови тога друштва упутили су писмо влади краљевине Србије у коме су молили да им се, по могућности, пошаље један свештеник или калуђер, који би обављао верске потребе. На писмо није дуго било одговора. После неколико година, 1892. године, у Чикаго стиже архимандрит Фирмилијан, касније митрополит скопски. Он је био званично послат у Чикаго од ондашњега митрополита београдскога Михаила. Архимандрит Фирмилијан служио је једне недеље на старословенском језику за Србе и Русе, а друге недеље на грчкоме за Грке. Он није хтео да буде у јурисдикцији руског владике. Архимандрит Фирмилијан је отишао из Чикага у септембру 1892. године. Он је најобразованији српски свештеник са којим сам ја (Нико Мусић) у додир долазио[1125]."

Године 1893. појавио се у Чикагу архимандрит Севастијан Дабовић, који је био под руском јурисдикцијом. Био је ревностан и даровит мисионар. Посећивао је наше колоније око Чикага, али је напустио Чикаго и отишао у посету другим нашим колонијама у Америци[1126]. Умро је 30. новембра 1940. године у манастиру Жичи, где се био склонио. О њему је Јован Р. Паландић написао интересантан есеј[1127]. Рођен је у Сан Франсиску 21. јуна 1863. године. Завршио је православну руску богословију у Сан Франсиску, а у Петрограду је употпунио своје богословско образовање. За свештеника је рукоположен 1887. године. Рукоположио га је епископ Тихон, каснији руски патријарх. Када је постао руски митрополит у Америци Тихон је хтео да Дабовић буде постављен за епископа Срба, који су то одбили. Уздигнут је на степен архимандрита и постављен за представника Срба у Америци. Био је одликован правом да носи митру, који му је поклонио митрополит Тихон.

Паландић вели: „Може се рећи да је архимандрит Севастијан Дабовић био практично надлежан за оснивање сваке српске цркве за време нашега првога периода у Америци. Он је познат као отац српскога православља на овоме континенту. Године 1894. основао је прву српску цркву у Америци, у Џексону, у Калифорнији и дао јој име Светога Саве, по имену на српскога свеца из средњега века, чији је културни рад архимандрит Дабовић нарочито ценио. Звона за ову цркву поклонили су православни Индијанци из Аласке[1128]." Захваљујући њему Чикаго је постао центар српскога црквенога живота. Као наставник у руској православној

1122 Драгослав Драгутиновић: *Живот владике Мардарија.* Либертивил 1981, стр. 31.

1123 *Споменица четрдесетогодишњице од оснивања савеза* Србобран, Питсбург 1941, стр. 10.

1124 10 Епископ Сава (Др Сава Вуковић), *Допринос Михаила Пупина приликом организовања Српске цркве у Америци* (*ГСПЦ,* април 1984, стр. 82).

1125 *Споменица српске православне цркве Васкрсења Христова...,* стр. 54-55.

1126 На истом месту, стр. 57.

1127 На истом месту, стр. 110.

1128 На истом месту, стр. 115-116.

богословији у Тенфалају Дабовић је припремио неколико Срба за свештенике. Преводио је богослужбене књиге на енглески језик.

СПЦ га је овластила да у Северној Америци организује српску епархију, али финансијске могућности Срба нису биле такве, да би се то могло остварити. Ратови Србије од 1912. године и касније учинили су да је ова намера одгођена. Јула 1914. године отишао је у Србију, али се 1915. године са Крфа опет вратио у Америку где је развијао пропаганду за Србију. Развијао је културни и хумани рад[1129].

Да би попуњавали празнине у редовима српскога свештенства руски архиепископи су у свој манастир у Саут Канану, Па., слали и српске кандидате, црквене појце, бивше манастирске ђаке итд., да сврше краћи курс од шест месеци или годину дана у пастирској школи, да се науче богослужењу и читању словенскога језика па их потом рукополагали и слали на парохије. Изузетак од ових чини др Паја Радосављевић кога је руски архиепископ рукоположио у Њу Јорку и послао на парохију у Саут Чикаго но коме је доцније одузет антиминс, а он због разних сукоба напустио парохијску службу[1130].

После Севастијана Дабовића црквени рад у Чикагу наставио је архимандрит Никифор Симоновић, родом из Црне Горе[1131]. Помињу се и други свештеници а њихов број се стално повећавао. Било их је толико да је, 5. новембра 1913. године, могао бити одржан први црквено-народни синод православних српских свештеника у Америци. Једна одлука овога сабора била је „издвајање из руске јурисдикције и прелаз под јурисдикцију митрополије Београдске“[1132]. СПЦ у Америци је тада подељена на *три округа:* источни, средњи и западни. Овај сабор је донео низ одлука. Једна од њих је била да се установи трогодишњи сабор и да то потврди митрополит Краљевине Србије; донет је нацрт за парохијске школе и правила за црквено-школске општине[1133]. Године 1916, 5. октобра (по старом календару) одржан је сабор српског православног свештенства у Чикагу. Председавао је архиепископ алеутски и северноамерички Евдоким. Било је присутно 15 српско-православних свештеника са Севастијаном Дабовићем на челу. Међу њима је био и руски свештеник Л. Турковић, касније митрополит Леонтије[1134]. Према Дабовићу ово није била прва конференција наших свештеника „само што смо се прије с њих без ичега растајали“[1135]. Истакнуто је да нису сви свештеници доши на овај сабор: „Част свештеницима који на овај сабор дођоше, а нечаст онима, који непризнавајући црквене власти и нежелећи над собом икаквог владику имати, не дођоше на сабор, већ се удружише са непријатељима нашим, који рију и раде против поретка и удружења нашега[1136].“ Истицано је да треба „имати старешину ради ауторитета и цркве и нас, да се зна наш рад и цијенити“[1137].

Примљен је, са малим изменама „Нормални Устав дља приходов од С. Американскoj православној епархији“. СПЦ у Америци раздељена је на три протопрезвитерата, на челу свакога је по један протопрезвитер. Из списка цркава се види да је скоро свака црква имала свога пароха. Од 32 наведених било је само пет вакантних места[1138]. „На питање шта да чинимо са неколицином свештеника, високопреосвећени господин архиепископ предложио је да се проте њима обрате мирним путем и доброжелећим начином, да им објасне, како они својим поступцима штете српску ствар, уопште са њима треба поступати као са

1129 На истом месту, стр. 118.
1130 Епископ Дионисије: *„Стварање организације СПЦ у Америци и Канади“*. У *Споменици...,* стр. 66.
1131 *Споменица српске православне цркве Васкрсења Христова...*, стр. 58.
1132 На истом месту, стр. 61-62.
1133 На истом месту, стр. 62.
1134 На истом месту, стр. 66.
1135 На истом месту, стр. 68.
1136 На истом месту, стр. 68.
1137 На истом месту, стр. 71-72.
1138 На истом месту.

болесницима, само у крајњим случајевима им чинити операцију или ампутацију[1139]."

Године 1917. дошао је у Америку синђел Мардарије Ускоковић преко Јапана. Он је постао парох у Чикагу после Саве Војводића: „Завршивши у земљи богословију а у Русији Духовну академију Мардарије је био врло учен човек. Поред парохијске дужности у Чикагу, он се одмах почео бавити општим проблемима и реорганизацијом цркве у Америци. С обзиром да је тада српски народ дошао до своје заједничке државе, као и слободне уједињене Српске цркве, Мардарију, касније архимандриту, полази за руком да Српску цркву у Америци и Канади организује у једну епархију под јурисдикцијом Српске цркве и Патријаршије у земљи. У овоме послу су га помагали сви овдашњи озбиљнији радници и свештеници. Тако је успостављена први пут српска епархија у Америци и Канади са седиштем у Чикагу 1923. године. Први администратор ове епархије био је 1921. године епископ Др. Николај Велимировић."

ЛИЧНОСТ И РАД МАРДАРИЈА УСКОКОВИЋА

Мардарије Ускоковић, световно име му је било Станко, био је по много чему изузетна личност. Рођен је 2. новембра 1889. године у селу Корнет, близу Подгорице, у Црној Гори. После основне школе завршио је и богословију. Замонашио се рано, 1904. године у манастиру Студеници и отишао у Русију у Српско подворје у Москву. Рано је осетио духовни призив за монашки чин. „Прво је био у Семинарији у Житомиру, па затим у Кишењеву, коју је завршио 1911. године и ступио у Петроградску Духовну академију на којој је дипломирао 1915. године са степеном кандидата богословља. На Правном факултету у Петрограду студирао је црквено право и био изабран за професора словенске гимназије у Петрограду[1140]."

По црквеном и националном раду Мардарије Ускоковић припада и Србима и Русима. Био је панслависта у најбољем смислу ове речи. Свети синод Руске православне цркве га је упутио 1917. у Северну Америку „с тим да као члан Руске црквене мисије у Америци буде представник Српске цркве у тој мисији"[1141]. Тада је био у чину архимандрита. Руски епископ Александар препоручио га је северноамеричком духовном правленију као човека „много познатог у Русији, несумњиво енергичног колико ја знам за кратког личног познанства са њим, талентованог и оданог позиву и познавајућега психолога свога народа. Питомац у Русији, отац Мардарије је успео да се покаже као велики русофил"[1142].

Када се нашао у Америци архимандрит Мардарије је, са положаја на коме се налазио, желео и настојао да уједини српско свештенство у Америци. Српскоме свештенству у Питсбургу писао је: „Када ми је од стране Руске цркве предложено да заузмем дужност начелника Српске мисије у Америци, ја сам Руској цркви ставио услове, а главни је био, да наша црква у Америци добије самосталност. То сам извојевао. Па смо за све нереде, хаос у нашој цркви, могли и имати увелико право сваљивати одговорност на Русе, али сада слободна наша црква је у нашим рукама[1143]."

Реално схватајући стварност у којој се нашао архимандрит Мардарије је молио Свети архијерејски синод у Београду да одреди једног епископа за américко-канадску епархију и за то наводи више разлога, а као главни истиче удаљеност од Београда. На основу овога тражења Свети синод је, 18. октобра 1923. године, одредио владику др Николаја Велимировића за администратора. Ту дужност је до тада вршио архимандрит Мардарије. У вези са тим, актом од 9. маја 1924. године, конзисториј Српске епархије у Америци и Канади

1139 На истом месту, стр. 73.
1140 Драгослав Драгутиновић: *Живот владике Мардарија,* стр. 117.
1141 На истом месту, стр. 34.
1142 На истом месту, стр. 34-35.
1143 На истом месту, стр. 35.

је молио Свети архијерејски синод, односно председника Светог архијерејскога синода, патријарха Димитрија, да се за епископа ове епархије одреди епископ и да то буде архимандрит Мардарије[1144].

Сваруски црквени сабор у Кливеленду изабрао је, 1919. године, архимандрита Мардарија за епископа „за вођење послова српске цркве под руском црквеном јурисдикцијом“[1145]. Архимандрит Мардарије није хтео да буде хиротонисан без пристанка СПЦ. Он је, међутим, 7. децембра 1922. године, био, од стране СПЦ, постављен за администратора ове епархије. На састанку српског православног свештенства и народа у Америци и Канади, држаном 8. до 21. фебруара 1923. године, у Гери установљен је Конзисторијум чији је председник био архимандрит Мардарије. Он се успешно супротставио мешању других православних цркава у српске ствари. Генерални конзул краљевине Југославије у Чикагу, писао је, 3. априла 1923. године, Министарству спољних послова и вера: „По доласку у Америку, почетком 1923. године, архимандрит Мардарије сазвао је конференцију свештеника у Америци, на којој је успео да постигне оно што је до тада свима изгледало невероватним, наиме, да уједини и сложи све наше свештенике у заједничком раду на организовању СПЦ у Америци, да га 28 свештеника, од 29 колико их има у Америци, признају за старешину наше цркве, да оснују епархијску Конзисторију, покрену заједнички епархијски гласник „Српска црква“ и да узму у претрес сва питања која се односе на унутрашњу организацију Епархије, односно црквено-школских општина[1146].“

Архимандрит Мардарије је, 12(25) априла 1926. године, изабран за епископа америчко-канадскога, а његов избор потврђен је Краљевим указом 25. априла 1926. године. Хиротонисан је 25. априла 1926. године у Саборној цркви у Београду. Тада му је било 36 година (У прогласу Српског епархијског фонда у Америци речено је да је изабран за епископа 7. децембра 1925. године).

Већ тада слабога здравља писао је, 19. јануара 1926. године, своме пријатељу Луки Грковићу: „Једва чекам да се пре вратим у Америку како бих најозбиљније засукао рукаве и порадио да се Српска црква постави на достојну висину. Свестан сам да ћу на томе путу наилазити на препреке и сметње покварених и себичних људи па били они у мантији или у капуту, али ме нико и ништа не може зауставити ни за један миг на томе путу, јер неизмерно волим свој народ и своју Цркву да сам готов дати живот за Српство америчко[1147].“

Због слабога здравља архимандрит Мардарије је намеравао да иде у Београд тек половином маја 1926. године, али је на позиве из Београда морао ићи раније. О томе је, 26. марта 1926. године, писао Луки Грковићу: „Из Београда дат ми је савет да нико не долази самном на хиротонију ... Мени лично нико није био потребан, али неким није ишло у рачун да се тако значајан догађај српскога народа у Америци, не изведе на што свечанији начин. Ситне душе и мали људи. Ја желим да се што пре вратим из Србије у Америку и као владика отпочнем тешки свети посао у којем, тврдо вјерујем, помоћиће ми све што је честито и поштено у Америци. Ја сам до сада нисам знао колико имам пријатеља међу нашим народом у Америци[1148].“

У *Прогласу* Српског епархијскога фонда у Америци, писаном после избора архимандрита Мардарија за епископа, стоји да на посвећење иде једна делегација: „Да покажемо да је наша Епархија кћи Српске цркве у нашој драгој Отаџбини, ми желимо да наш нови епископ прими своје посвећење и власт у Београду од стране српскога патријарха. Уз нашега епископа треба да иде изасланство које ће наш исељенички свет достојно

1144 На истом месту, стр. 35, 38.
1145 На истом месту, стр. 39.
1146 На истом месту, стр. 43-44.
1147 На истом месту, стр. 47.
1148 На истом месту, стр. 49.

представити у Отаџбини и пред духовним и пред световним властима[1149].“

После хиротоније епископ Мардарије се вратио у Америку. У Њујорку, где је стигао 13. јула увече, био је свечано дочекан: „Изређао се читав низ говорника, који су истицали важност добијања српске епархије у Америци и Канади и изражавали своје задовољство што је за првога епископа српског у Америци и Канади постављен човек кова преосвећенога господина Мардарија[1150].“

Ову епархију је, видели смо, администрирао епископ Николај Велимировић, али је њезин први епископ био Мардарије Ускоковић. Када се нашао на челу ове епархије епископ Мардарије, иако осетно слабога здравља, улагао је велике напоре да је организује и уреди. Какви су и колики били његови напори види се најбоље из његових бројних посланица, које је упућивао народу и свештенству. Из њих се види да је то био врло тежак посао, јер је било и, међу свештеницима, оних који су више одмагали него помагали. На његовој сахрани рекао је игуман Никодим Стојковић: „Ми свештеници сметали смо му и стајали на пут његовом раду. Ми смо га често и тешко љутили и у срце вређали. Али, за све то он се није светио. Молио се Богу да нам опрости и да нас освети, јер не знамо шта чинимо. Када су га свештеници највише и најдубље вређали, он се није опирао, него се затварао у своју ћелију и тешко плакао[1151].“

Аскет у личном животу, оптерећен тешком болешћу сушице, осуђен, не тако ретко, да гладује, епископ Мардарије је целога себе *узидао* у темеље америчко-канадске епархије, којој је поставио центар у манастиру Светога Саве у Либертивилу. Манастир је подигао на земљишту које је он купио и, не тако ретко, отплаћивао од својих оскудних прихода. Касније је епископ Дионисије, у два маха, 1942. и 1943. године, купио прво осам, а касније поред тога још пет хектара земљишта[1152]. Поред манастира Светога Саве подигнуто је и гробље, које се све више проширује. Ту је, 1932. године, ископан први српски гроб. „Нико никада неће прекопавати то гробље и реметити мир наших покојника, нити тиме скрнавити како светињу гробља и дужан пијетет који према својим покојницима гаји наш народ. У манастиру ће бити свештеник-монах, који ће редовно служити у храму и у одређене дане вршити помен на гробљу[1153].“

У крипти овога манастира лежи и тело епископа Мардарија. У своме тестаменту он је написао: „Овај свети манастир, као зборно место Срба у Америци и општи дом молитве као вечну кућу Божију, остављам у аманет своме драгом српском народу да га послије моје смрти чува и унапређује, да га као дивни споменик националне и вјерске свијести остави у наслеђе нараштајима у овоме Новоме Свету, да се за вечна времена зна и проповеда да је преко Океана, далеко од своје старе Домовине, било у овој земљи Срба. За оне Србе и Српкиње, који су ме за 18 година мога рада у Америци помагали и тиме ми олакшали тешко бреме управљања српском Црквом, молим се Богу да их милошћу својом награди, а од мене, њиховог владике, остављам им и њиховим домовима мој владичански благослов[1154].“

Божидар Пурић вели, да је епископ Николај Велимировић архимандриту Мардарију, пред његов одлазак из Београда, ставио у задатак да „на сваки начин купи имање у околини Чикага, на коме ће подигнути манастир Светога Саве, богословију и штампарију, дечије сиротиште, центар српског верског живота у Америци“[1155]. Он је овај манастир градио са великим напорима. Неко је рекао: „Цркву гради умире од глади“[1156]. Грађење овога манастира

1149 На истом месту, стр. 50.
1150 На истом месту, стр. 93.
1151 На истом месту, стр. 112.
1152 На истом месту, стр. 82.
1153 На истом месту, стр. 85.
1154 На истом месту, стр. 113-114.
1155 На истом месту, стр. 177.
1156 На истом месту, стр. 178.

обилно је помагао и Михаило Пупин[1157].

Владика Мардарије је умро 12. децембра 1935. године, у 9,45 часова, увече у 45-ој години живота. Умро је у болници Ан Арбору, Мичиген. Живојин Ристановић, свештеник, који му је био врло близак, записао је о Мардаријевој смрти и ово: „У Епархији није било све у реду. Самовоља и непослушност узимали су маха. Родитељски и владичански савети нису помагали. Претила је опасност разарања и рушења онога што је он са тешком муком био створио. Владика Мардарије је до крајњих граница избегавао драстичне мере. У једном случају је одбио да изврши наредбу Патријарха о уклањању једног свештеника, јер је био дубоко увјерен да свештеник зна пут ка покајању. Тај пут владика Мардарије увек је остављао отвореним. Али, морало се у извесним случајевима, у интересу цркве, и народног мира, приступити казнама. У тим случајевима народ је листом стајао иза свога владике и осудио анархију и самовољу кривих. Али, ово је потресало и погоршавало његову тешку болест и убрзавало крај. Десетог децембра био сам у Аликвипи, Па., где сам, пословима цркве остао неколико месеци. Око поноћи зазвонио је телефон. Јављали су из болнице у Ан Арбору, да је владика Мардарије на умору и да жели да ме види. Сутра дан 11. децембра, око пет часова после подне отишао сам у болницу. Болничарка ме позвала у његову собу. Приближујући се соби чуо сам његов глас. Пред отвореним вратима сам застао. Владика је лежао на леђима и нетремице је гледао горе, над собом. Као да се са неким разговарао, он је гласно понављао молитву. Лагано сам ушао у собу и стао. Владика се и даље, без престанка гласно молио. Та молитва била је његова, неписана и никада непрочитана. Молио се на српском, па би затим прешао на енглески и руски језик, па опет на српски. Тешко је по сећању написати ту молитву текстуално. Остале су ми у свежој успомени ове речи: ‚Прими оче небески мене слугу Твога ... опрости прегрешенија ... смилуј се на народ мој, децу духовну ... Господе, прислони ухо Твоје и чуј вапај сирочади мога брата Стана (владичин брат погинуо у аутомобилској несрећи 1934. године и оставио двоје деце) ... Смилуј се на све нас недостојне ... Спаси и помилуј род српски и православни, дом краља нашега и всја православније християни. Опрости Боже, као што и ја опраштам свима ... свима Амин.’

Најзад сам решио да га ословим. Мислио сам да ме не види, па сам рекао: ‚Владико, видите ли ме: дођох да Вас обиђем.’ Гледајући и даље у исту тачку, владика рече: ‚Знам да си ту, видим те ... стално те видим и када ниси самном ... хвала.’ Затим опет понавља исту молитву. Болничарка му у пролазу поправља јастук. Владика тек онда погледа око себе. Ја му приђох и пољубих руку. Он се заплака. Усне му задрхташе, хтеде да нешто каже, сузе потекоше као бујица из очију. Сео сам и чекао ... Затим се на лицу владичином појави израз тешкога умора и малаксалости. Тешко је дисао. Руком даје знак болничарки да изађе, па мени показа на столицу крај кревета. Сео сам и чекао ... ‚Хвала ти што си дошао ... Ето, ја се помирих са Господом, ... спреман сам ... моли се за покој моје душе’. Даље није могао ... Одједном је заспао као човек који је превалио тежак и заморан пут ... Најзад, у вече, 12. децембра, он је затражио воде. Болничарка је принела чашу. Владика је погледао у мене и рекао тихо: ‚Ти, оче Жико, ти ме напој’. Узео сам чашу од болничарке. Она је полако подигла главу владичину са јастука. Ја сам му дао воде из мале кашичице једном, два пута ... владика је одједном погледао горе и снажно забацио главу ... Владика Мардарије није више дисао ... Погледао сам сат. Било је тачно 9.45[1158].“

Владика Мардарије је сахрањен 18. децембра 1935. године у манастиру Светога Саве у Либертивилу. Божидар Пурић је писао: „Мисија првога владике углавном је била завршена. Подигао је манастир и ставио епархију на ноге. Плодове свога рада није дуго уживао. Његово боловање у тамници живота беше краткога века, унапред обележено, јер га је почела мучити сушица. Сувише често служио је у неиздрживим љетним врућинама, у зноју свога лица, под

1157 На истом месту, стр. 179.

1158 Живојин Ристановић: „Владика Мардарије“. У *Споменици тридесетогодишњице српског православног манастира Светога Саве,* стр. 53, 55, 57.

тешком митром и златним одеждама у малим загушљивим црквама. Сувише често корачао би зими у процесијама са рипидама, по дугим улицама радничких насеобина, поклецајући коленима, док су хладни ветрови са севера брисали америчким равницама[1159].“

Био је и остао сиромах. Држава је платила погребне трошкове. Лист „Уједињено српство“ из Чикага писао је 25. децембра 1935. године о Мардаријевој сахрани: „Гледајући на мали спровод убија српско лице лед. Убија га срам од нешто странога народа и 5 до 6 градских полицајаца пред нашом црквом. Посматрајући поворку виде се прво кола, која носе три венца: од Кнеза Намесника Павла, посланика Фотића и Српског народнога савеза. За првим колима мртвачка кола, две лимузине погребних предузећа са руским владиком Леонтијем и пет свештеника, а за овим следе осам (и речју осам) аутомобила који возе „народ“ српски у владичином спроводу[1160].“

У манастиру Светога Саве било је 200 лица и три владике „уз 40 руских, грчких, румунских и епископалних свештеника, од којих је 12 наших ... Служба и помен трајали су четири сата, обносили га око цркве, владике су се достојно опростиле са својим сабратом. Најзад је говорио конзул Вукмировић, Лука Христифоровић у име Савеза, Божо Мартиновић у име Епархијског Савета. У име свештеника говорио је игуман из Босне Никодим Стојковић“[1161].

Епархија америчко-канадска добила 1927. године Устав. „Нацрт за тај први Устав америчко-канадске епархије у основи, начинио је епископ Мардарије, носећи од самога доласка у Америку у својим мислима и плановима[1162].“ Овај Устав је примио први српски црквено-народни сабор, који је држан од 1. до 5. септембра 1927. године у манастиру Светога Саве у Либертивилу.

У беседи, коју је одржао поводом овога сабора, владика Мардарије је рекао: „Господ ми је дао срећу да доживим ово, ево, данас отварање црквено-народног сабора, плод мојих и ваших вишегодишњих мука, јемства да ће живот Српске цркве у Америци и Канади бити оно што треба. Чини ми се, као да је све сан, изгледа ми, још су ово неки договори и преговори, али, ево, реалност је пред нама, ово је Сабор који ће решити наша најважнија питања у исељеништву – питање Српске православне епархије у којој ће све бити постављено на своје место, које нам по нашој народној и духовној снази припада[1163].“

„Према Записнику првога дана Сабора било је 100 делегата од којих 34 делегата црквено-школских општина, 11 добротворних друштава и 14 од Савеза као и 4 делегата разних других организација, 20 свештеника и 13 чланова Привременог Епархијскога савета ... Владика Мардарије је рекао да је нацрт Устава рађен по угледу на Црквену уредбу Карловачке митрополије, босанско-херцеговачке аутономне цркве и према црквеним уредбама које важе за краљевину Србију, при чему је унето и неколико параграфа који се односе на овдашње прилике[1164].“

ПОСЛЕ СМРТИ ЕПИСКОПА МАРДАРИЈА

1.

После смрти епископа Мардарија Ускоковића за епископа америчко-канадскога дошао је др Иринеј Ђорђевић. На томе положају био је од 16. јуна 1936. године до 1. јула 1938. године када је био изабран за епископа ове епархије др Дамаскин Грданички, који је остао на челу

1159 Драгослав Драгутиновић: на истом месту, стр. 180.
1160 На истом месту.
1161 На истом месту, стр. 57.
1162 На истом месту.
1163 На истом месту, стр. 68.
1164 На истом месту.

ове епархије до 8. децембра 1938. године када је за епископа америчко-канадског био изабран *Дионисије Миливојевић.*

Устав епархије америчко-канадске потврђен је од Светога архијерејског сабора СПЦ – децембра 1928. године и, касније, одлуком Светога архијерејскога сабора од маја 1939. године. Према члану *првом* овога Устава: „Српска православна епархија у Сједињеним америчким државама и Канади *сматра се црквено-правно као органски део Српске Патријаршије* у краљевини Југославији и ужива све бенефиције које отуда проистичу[1165].“ За ову епархију важе све одредбе и правила, „која регулишу власт и положај СПЦ у краљевини Југославији ... изузевши нарочите случајеве, који се имају нормирати с обзиром на овдашње прилике у складу са црквено-правним принципима“[1166].

У случају епархије америчко-канадске радило се, као што се и данас ради са свима епархијама СПЦ ван Југославије, не о некој аутономној или полуаутономној цркви. Ово произилази из деветога члана Епархијскога Устава према коме епископа ове епархије поставља, односно бира, Свети архијерејски сабор СПЦ. Овај епископ је, према члану десетом Епархијскога Устава дужан „да извршује сва канонска наређења Светога архијерејскога сабора“. У ову дужност, према тачци *„м“* истога члана, спада и то, да саопштава све, и свештенству и народу разне канонске наредбе Светог архијерејскога сабора, а у тачци *„н“* истога члана је речно, да „подноси Светоме архијерејскоме сабору Српске патријаршије годишњи извештај о своме архијерејском раду“.

Члан 12 Епархијскога Устава прописује, да епископ америчко-канадски признаје српског патријарха као главу СПЦ и да је дужан спомињати га на богослужењима као све друге епископе СПЦ. „Он неће“, вели се у овоме члану, „чинити никакве измене у раду и реду црквеном без претходног споразума са њим (патријархом)“. Даље се вели, да је епископ ове епархије, *која не може бити црква за себе,* дужан „приказивати српском патријарху све Уредбе, које буду од ма које епархијске власти донесене, које ће, ако додирују област унутрашње црквене управе, зависити од одобрења Светога архијерејскога синода, као највише црквене власти“. У случају да епископ америчко-канадски, било због болести или неке друге неотклоњиве спречености не буде могао вршити своју епископску дужност, или у случају његове смрти, администратора епархије, према члану 13 епархијскога Устава поставља српски Патријарх, са Светим синодом. Ова епархија, према члану трећем епархијскога Устава „ужива пуну административну слободу, те према томе може послове своје цркве, школе и осталих епархијских установа, као и свих фондова и добара, преко својих органа, самостално управљати и уређивати у смислу устава, а у сагласности са законима Сједињених америчких држава и Канаде“.

Избором Дионисије Миливојевића, викарног епископа патријарха др Гаврила Дожића, за епископа америчко-канадскога веровало се да је ова епархија добила епископа који ће тамо дуже остати. Писцу ове књиге, који је добро познавао епископа Дионисија и пре него што је, уопште, постао епископ, и ценио га, познато је да се и он спремао на дужи и озбиљнији рад у Америци и Канади. И писцу ове књиге је нудио да пође са њим истичући да ће се тамо имати шта да ради. И на црквеном и на националном плану. Из личних разлога писац ово није могао прихватити.

Епископ Дионисије је био човек патријарха Гаврила Дожића, који је веровао да преко њега може утицати на црквени живот у овој епархији, али то није био случај. У Америку је отишао *један,* а у њој је постао *други* Дионисије Миливојевић. Он је тада био на челу главне, а реално гледано, и једне српске православне дијаспоре. Ни епископ Дионисије, ни они који су га бирали и послали у Америку и Канаду нису предвиђали шта ће се све десити и у Југославији и у свету. Оно што се десило имало је за последицу *принудно прекидање везе између ове епархије и СПЦ у земљи, која је улазила у све тежа страдања.* Пре априлскога

1165 *Устав српско-православне епархије у Сједињеним Америчким Државама и Канади,* Карловци 1939, стр. 5.
1166 На истом месту; сравни: др Ђоко Слијепчевић: *Огрешење владике Дионисија,* Минхен, 1963, стр. 4.

рата 1941. године и слома Југославије *уобличавали су своје српско осећање југословенским расположењем.* Од када је краљ Александар, 6. јануара 1929. године, прогласио Југославију у овој епархији развијале су се црквене прилике нормално. Амерички Срби, који су пратили све ово што се дешава у Југославији респектовали су краљеве одлуке. То је ишло дотле, да је на конвенцији СНС у Либертвилу 1935. године, један делегат предложио *„да се српски манастир у Либертвилу претвори у југословенски, а на њему истакне место српске југословенска застава"*[1167].

То, разуме се, није учињено, али је и даље негована званична оданост југословенској држави. Када је она, априла 1941. године пропала и у Југославији почео да бесни ужас уништавања Срба, нашао се православни српски народ у Америци и Канади у новој, нимало повољној, ситуацији. Српски прваци ове српско-православне епархије одмах су осетили потребу да нешто ураде за помагање српског народа у Југославији. Већ 1941. године основан је „Американо-српски централни одбор", који је имао намеру да помаже народ у земљи не гледајући ни на конфесионалну нити на, племенску припадност. Већ код прикупљања прилога за ову сврху показало се да су друкчије мислили и Хрвати и Словенци. Док су Срби за шест месеци прикупили 53.000 долара, амерички Хрвати, којих је било три пута више, прикупили су, само 600 долара, а Словенци само 1000 долара. Несразмера је била више него уочљива.

Српска епархија је национално ревновала. Осетила се потреба организованога рада, који се оформио после доласка Јована Дучића у Америку; то је било у лето 1941. године. Основана је *Српска народна одбрана 13. новембра 1941. године у Гери, у Црквеном дому.* За председника је био изабран Михаило Дучић[1168]. У *Прогласу,* који је објављен, стоји да су Срби, због стања у коме се налази народ „нарочито у такозваној независној Хрватској, налаже свакоме истакнутом Србину да учествује у заједничкој акцији на остварењу једне врло потребне и јаке српске организације у Америци"[1169]. У оснивању и раду организације СНО учествовао је и велики број свештеника СПЦ у Америци[1170]. У *Начелима,* која су примљена, вели се, да ће СНО обавештавати јавност „о храброј борби српскога народа за очување своје слободе и своје територије и бранити његова неопозива етничка и национална права на Балкану"[1171]. У привременој Управи СНО налазили су се и свештеници: Андра Поповић и Петар Стијачић.

СНО, у чијим су редовима били активни српски православни свештеници, одржавала је своје редовне конгресе од којих је био нарочито важан Седми конгрес, држан у Чикагу 30. јуна и 1. јула 1947. године. Овај Конгрес је назван *свесрпским* и требао је да буде представник свих Срба у слободном свету. Заједно су радили СНС, СНО и српска православна епархија са епископом Дионисијем на челу[1172]. „Како није могло доћи до стварања једнога потпуно српскога народнога представништва (Српски централни одбор) са циљем да у име Конгреса хармонује стремљења партијских политичара у Лондону и других угледних Срба и српских првака у Европи[1173]." У Српско народно представништво ушао је и епископ др Иринеј Ђорђевић, свакако као личност. Када је створен Српски национални савет у њ су ушли: др Николај Велимировић (др Иринеј Ђорђевић је иступио) Момчило Ђујић и Младен Гашић. Од богослова су били заступљени: Раца Јакшић, касније свештеник и Јован Братић[1174]. Овај Српски народни савет образован је 6. новембра 1949. године као стално представништво

1167 *Споменица српско-православне цркве Васкрсења Христова,* стр. 51.
1168 На истом месту, стр. 59.
1169 На истом месту, стр. 59.
1170 На истом месту, стр. 60.
1171 На истом месту.
1172 На истом месту, стр. 80-81.
1173 На истом месту, стр. 81.
1174 На истом месту, стр. 85.

Срба у емиграцији[1175]. У њему је био и војвода Момчило Ђујић[1176].

3.

Бројно појачање српско-православне епархије у Америци и Канади почело је још пре 1949. године досељавањем Срба из разних европских логора. То је досељавање било бројније 1949. године а трајало је до краја 1952. године[1177]. У омогућавању доласка Срба, после рата, у Америку и Канаду учествовали су: српско-православна епархија, СНС и СНО: „Да би се посао овај са успехом могао извршити били су потребни афидевити (гаранције) као и други административни послови. Те прве афидевите давале су наше црквеношколске општине[1178].“ Овим досељењем растао је и број чланова црквено-школских општина и других српских организација: „Пре доласка нових емиграната, ова општина (Чикаго) је бројала 250 до 280 црквених чланова. Већ тада, у току 1950. године, број чланова се повећао близу 400. Поред црквено-школских општина, број се појачао и у свим српским и осталим чикашким организацијама, а нарочито друштва СНС, и редови СНО[1179]. „Преузимање рада за довођење Срба из Европе у Америку, СНО је имала у виду не само хуману страну већ и појачање верско-националног живота америчких Срба уопште и њихових организација напосе[1180].“

И пре ових досељавања развијао се у овој епархији црквено-национални живот Срба, али се сада још више појачао. Основане су нове црквено-школске општине, подизане нове цркве и, упоредо са тим, растао број свештеника. Када је једна делегација СПЦ на челу са митрополитом Дамаскином била у Америци и Канади, посетили су бројне црквене општине и утврдили да у епархији има 74 парохије „што значи велики пораст у поређењу са 1939. годином када их је било 38 ... Што се тиче парохија оне су скоро све попуњене свештеницима. У овоме погледу много је допринео прилив свештеника после Другога светскога рата. Али вероватно ће се та потреба указати убрзо јер на парохијама има приличан број старијих свештеника, а сада има свега један њихов ученик у нашој богословији у Београду“[1181].

Доста дуго под црквено-духовну управу и старање епископа Дионисија потпадале су све црквене групе, општине (где их је било) и свештеници ван Југославије. Он је, стицајем околности, био једини у могућности да брине о њима и да надгледа њихов рад: свештеници су се обраћали њему и за савете и за помоћ, а једним делом и због тога да им омогући прелазак у његову епархију. Тамо су, све масовније, одлазили Срби, а свештеници су ишли за њима као у доба сеоба под Турцима, а, разуме се, и за својим личним интересима. Епископ Дионисије је, у два маха, 1957. и 1959. године, тражио од Цркве у земљи, да му се повери јурисдикција и на Јужној Америци. Он је, 6/18. децембра 1957. године писао патријарху Викентију Проданову: „Ми смо одавно тражили, да се овој епархији даде Јужна Америка која са Северном Америком чини географску целину, и коју боље и ефикасније и успешније не може да администрира српски патријарх од епископа америчко-канадскога. Па и то нам није одобрено, а Свети архијерејски сабор врши арондацију разних епархија, па чак је укинуо будимљанско-полимску епархију и поделио је између дабробосанске, црногорско-приморске и рашко-призренске[1182].“

У писму патријарху Герману, писаном 18. августа 1959. године, епископ Дионисије

1175 На истом месту, стр. 84.
1176 На истом месту, стр. 86.
1177 На истом месту, стр. 97.
1178 На истом месту, стр. 95.
1179 На истом месту, стр. 99.
1180 На истом месту, стр. 102.
1181 *ГСПЦ,* април 1963, стр. 152.
1182 Епископ Дионисије: *Издајство српског народа и СПЦ.* За штампу спремио српско-православни епископ америчко-канадски Дионисије, Либертвил, САД, 1969, стр. 51.

вели: „...Ми смо тражили да се Јужна Америка прикључи овој епархији. Све друге цркве имају цео континент. Тамо се, изгледа, неко плаши од неке моје превелике власти и Бог зна чега? Међутим сваки епископ тамо у Југославији има већи комфор и удобност него што га ја овде имам. Ја сам овде још увек на огромном пољу мисије СПЦ. Молим и тражим: да се ово питање заграничне Српске цркве, односно наше цркве у дијаспори, заједнички и најправилније реши не одузимајући ни мало, нити канонско јединство нити целину СПЦ[1183].“

Два, врло важна момента, утицала су на постепено мењање држања епископа Дионисија према епископату СПЦ у земљи. Један од њих је био ограничење слободе активности наше цркве, и више и ниже јерархије у земљи, под притиском комунистичкога режима и његове власти. Налазећи се у слободи и у моћној земљи, чији је био грађанин, епископ Дионисије је тешко могао да схвати мукотрпни живот Цркве у земљи и све околности под којима она живи и ради. Иако је, а могао је, да зна да ни под једном државном влашћу, Црква није могла бити, нити је била, *идеално слободна у својој активности.* Под комунистичком влашћу тога је најмање могло бити. Још у току рата КПЈ *је ударила основе стварању свога контролнога органа над радом свих верских заједница па и СПЦ. Из тога се, касније,* изнедрила и организационо уобличила Верска комисија, која је била, и остала, посматрач рада свих верских заједница па и СПЦ, која према њој није била попустљивија од осталих. Тежина, и извесна изузетност СПЦ била је последица њених страшних губитака за време рата и пунога обесправљења и материјалног упропаштења после рата. Док су и Римокатоличка црква и Исламска верска заједница могле да се наслоне на неке моћне факторе ван земље и да од њих добијају и моралну и материјалну помоћ, СПЦ то није могла.

Уз то долази и антисрпска политика режима у земљи, који је разбио и разјединио српски етнички и национални простор. Ако је КПЈ за време рата истицала да се бори против окупатора и тим паролама привлачила Србе на своју страну, после рата она је почела да систематски и доследно води рат против Срба. Партизански рат су, углавном, и политички и војнички, изнели српски комунисти, који су се дали *однародити и национално изгубити у шуми комунистичких фраза и парола.* Да је међу њима било и таквих који су веровали у истину и животну вредност комунистичких идеја не може се оспорити. Требало је да прође неколико деценија да се неки од њих почну отрежњивати и национално будити, а знатан део комунистичких прочелника потонуо је у материјалним чарима, које је пружала повлашћеност „нове класе“.

Притисак ових фактора омогућио је стварање и осамостаљење МПЦ. Из преписке епископа Дионисија, коју је он сам објавио, види се јасно, да он целу ову ситуацију и положај и стање у нашој земљи није могао, или није хтео, да схвати. Ма колико било разумљиво његово патриотско огорчење због овога, а оно није било изражено само код њега, тешко је схватити његово неуважавање тадашњег положаја епископата СПЦ у земљи. Он је 7. октобра 1950. године, питао патријарха Викентија о томе и тражио обавештење о томе „која је наша црквена власт донела решење о независности МПЦ: Његова Светост патријарх, Свети архијерејски синод или Свети архијерејски сабор“?[1184].

Ово је било неколико година пре него што се састао Охридски сабор (1958), а односи на оно што је било у Скопљу 1945. године и радило се о састанку који је био без икаквог пристанка СПЦ. Дионисије је говорио да се ово у Скопљу 1945, године десило „од стране неког тобоже црквено-народног Македонског сабора као скроз самовластан и незаконит акт“[1185]. Истакнуто је да Свети архијерејски синод не може признати никакву самосталну и независну цркву у федералној Македонији, која је проглашена без признања и сагласности Матере цркве и канонске јерархије у тим крајевима, која је на првом месту позвана да тумачи вољу народа у пословима црквеним, као фактор који се првенствено стара о народу

1183 На истом месту, стр. 95.
1184 На истом месту, стр. 9.
1185 На истом месту, стр. 10.

Господњем и даје рачуна о њему[1186].

4.

Одашиљање једне црквене делегације како у земље Западне Европе тако и у Америку и Канаду веома је било узбудило епископа Дионисија, јер је он у томе видео, бар у почетку, акт против себе. У његовој преписци са патријархом Викентијем то јасно показује. Он је сумњао да та делегација „има задатак да испита терен за моје смењивање као епископа епархије“, иако ово није био случај. Епископ Дионисије је, 1. маја 1951. године, о томе писао патријарху Викентију. Он је, сасвим погрешно, схватио ову посету епископа Германа Ђорића и др Душана Глумца *као неку иследну комисију која има да изврши „неко ислеђење у нама непознатом циљу да се изврши у повереној нам епархији а можда и нама као епископу исте.* Ми знамо да је против нас, као епископа ове епархије, било више тужби и политичкога карактера, да су у последње време неке пашквиле Вашој Светости упућене, али сматрамо, ако су оне Вашој Светости упућене, ако се оне у Светом архијерејском синоду узимају озбиљно, иако је све то требало да нам буде достављено и од нас затражи мишљење, а евентуално и одговор. Истовремено о посети Ваше делегације требали смо званично да будемо обавештени“[1187].

Епископ Дионисије истиче да „не можемо дозволити да се без нашега знања у поверену нам епархију шаље било каква комисија, и било какво ислеђење. До данас савесно смо вршили своју дужност и одржавали и одржавамо своје редовне канонске везе са Вама, најзад, једва смо и успели да име ваше Светости као патријарха у своју епархију унесемо, а нисмо ништа учинили што би заслуживало да нас као надлежнога епископа, чак и не обавестите о слању неке црквене делегације и ислеђења“[1188].

Истичући да је он држављанин Америке и прелазећи на политички терен епископ Дионисије прети: „...Према томе наше црквено-школске општине *неће* примити ове делегације, а ни свештеници. Исто тако долазак ове делегације, изазваће борбу и пореметити досадашњи мирни и сложени живот и рад ове епархије, изазваће нереде и потресе, унизиће углед Ваше Светости и Светога синода. Ми, као епископ ове епархије, скидамо сваку одговорност за последице које ће настати о чему на време желимо да Вас обавестимо[1189].“ Тражи да се обустави долазак ове делегације, али то није учињено.

Према писму патријарха Викентија, писаном 10. септембра 1951. године, Свети архијерејски синод је, 6. септембра 1951. године, „одлучио да изашаље у иностранство једну делегацију, која има да испита стање и прибави информације о духовном животу Срба православне вере као и о животу и раду наших црквених установа у иностранству“[1190] ... Није, дакле, ова делегација требала да посети само америчко-канадску епархију, него и Енглеску, Француску, Западну Немачку, Швајцарску, Аустрију и Италију и „да тамо посети наше црквене претставнике и упозна се са њиховим потребама, а и њих упозна са нашим црквеним приликама и тежњама и бризи наше Свете цркве да свагда остане са њима у непосредној духовној вези“[1191].

Очито врло заинтересован и узнемирен због доласка ове делегације епископ Дионисије је, 15. августа 1951. године, покушао да се обрати и епископу Герману и обавести се код њега о овој делегацији, јер је епископ Герман био главна личност ове делегације. Пошто вели да од патријарха Викентија није добио одговор пише сада епископу Герману: „Ово ми је потребно

1186 На истом месту.
1187 На истом месту, стр. 12.
1188 На истом месту, стр. 13.
1189 На истом месту, стр. 13.
1190 На истом месту, стр. 14.
1191 На истом месту, стр. 14.

да знам како да се равнам, а с друге стране да, у колико могу, припремим пријем делегације међу нашим свештенством и народом. Јер потребно је, да у овој ствари организовано наше црквене општине потпуно сарађујемо и спречимо сваки покушај цепања цркве. Јер, како сам ја обавештен, на томе се питању ради[1192]."

Може се, са доста вероватноће, наслутити због чега је, у овом моменту, епископ Дионисије покушавао да због овога окриви Љотићев ЗБОР, који са том акцијом, у колико је и било, нити је имао, нити је могао имати, било какве везе. Он пише епископу Герману: „На томе питању тада радио је Љотићев ЗБОР и њихови свештеници са владиком Иринејем Ђорђевићем на челу. О томе има доста података[1193]." Епископ Дионисије није објавио ниједан од тих, евентуалних, докумената, јер их није било. Могуће је да је он поклањао пажњу приватним разговорима појединаца и група. Сигурно је, међутим, да од стране ЈНП ЗБОР нити су такве идеје лансиране, нити је он то желео. „Љотићеве свештенике" сâм је епископ Дионисије доводио у своју епархију и био са њима врло задовољан. Двојица од њих, свакако најугледнија, Светозар Радовановић и Данило Милановић, остали су уз Дионисија и после расцепа.

Проносиле су се, једно време, вести да владика Николај Велимировић размишља о томе да се, с обзиром на стање у земљи, створи српски загранични синод – „он је поменуо у једном писму мени упућеном 21. јула 1951. године"[1194]. Од овога, реално гледано, није могло бити ништа, нити је било.

О слању ове делегације патријарх Викентије је, 8. септембра 1951. године, детаљно обавестио Дионисија и изложио му циљ ове делегације. Он је писао: „Да би стекао праву претставу о верском стању, животу и раду наших верника и наших црквених организација изван наше Отаџбине и да би тако успоставио што тешњи контакт и што јаче духовне везе између Матере Цркве и свих њезиних делова у иностранству[1195]." Патријарх Викентије помиње да је примио Дионисијево писмо од 28. августа и да се радује, „да стојите на истом становишту као и Свети архијерејски синод"[1196]. (Међу писмима, која је објавио епископ Дионисије, овога писма нема).

Епископ Дионисије, опет потеже ову ствар, јер вели, да је ова делегација „требала да обиђе разне колоније и испита терен за моју смену. Имамо извештаје из наших колонија, да је делегација деловала у томе правцу и испитивала та питања. Али је то било опасно, јер би се народ побунио, па је идеја тада отпала, мада су неки утицајни људи из емиграције тада то отворено говорили"[1197]. Да је страх епископа Дионисија због ове посете и због рада ове делегације био сасвим беспредметан види се и из писма патријарха Викентија епископу Дионисију. Он му је, 4. јануара 1952. године, писао: „Делегација се вратила и мислим да је достојно извршила своју мисију. Ми смо овде сви задовољни са исходом мисије, а мислим да и Ви немате разлога да будете незадовољни[1198]." Тренутно су, види се, били побољшани односи њихови.

5.

Односи између епископа Дионисија и цркве у земљи почели су се касније погоршавати. Иступајући против свештеничког удружења у Југославији, 11. јануара 1952. године, писао је епископ Дионисије патријарху Викентију да он разуме да црква мора да сарађује са државом

1192 На истом месту, стр. 14.
1193 На истом месту, стр. 15.
1194 На истом месту, стр. 15.
1195 На истом месту, стр. 15.
1196 На истом месту, стр. 16.
1197 На истом месту, стр. 17.
1198 На истом месту, стр. 18.

и са садашњим државним властима у Југославији у циљу општега добра народа и државе и цркве. „Свети архијерејски синод и сабор дали су до сада довољно доказа о потреби ове сарадње и даваће и у будућности“[1199].

Непосредан повод за ово хлађење односа било је решење питања МПЦ. Епископ Дионисије је био одлучно против тога решења и у првој (аутономија) и у другој фази (аутокефалија) против чега је одлучно устао и цео Свети архијерејски сабор СПЦ ... Епископ Дионисије се бунио што није био обавештаван ни о ономе што је било рађено и урађено пре сабора у Охриду. Он је протестовао и као Србин и као ревносни члан Светога архијерејскога сабора и истицао, да те одлуке Светог архијерејскога сабора неће признати. На ово му је патријарх Викентије, 3. децембра 1957. године, одговорио: „Одлуке Светога архијерејскога сабора морамо сви признати. Ако Ви не признате одлуке Светога архијерејскога сабора то значи да се *одвајате од СПЦ и тиме кршите заклетву коју сте положили. Тиме се ствара шизма*[1200].“

У опширном писму Светом архијерејском сабору, писаном 29. априла (1. маја) 1959. године, епископ Дионисије се осврнуо на ово питање и тражио разна објашњења и постављао питања на која му се није могло одговорити задовољавајуће[1201]. У примедби уз ово писмо он је опширно поткрепио свој став[1202]. Дабро-босански митрополит Нектарије Круљ му је, 25/12. јуна 1959. године, објаснио да се друкчије није могло – у једну руку македонска црква је аутономна, а у другу аутокефална, патријарх је веза[1203].

На тражење епископа Дионисија послао му је Свети архијерејски сабор, 26. јуна 1959. године текст Устава МПЦ[1204]. Епископ Дионисије истиче да је овај текст и акт, који је потписао патријарх Герман, као и други материјал у вези овога добио приватним путем. Међутим из акта који је потписао браничевски епископ Хризостом, види се да му је званично био послат Устав МПЦ[1205] ... Епископ Дионисије наводи да је у своме разговору са митрополитом Дамаскином и бачким епископом Никанором, када су они били у Америци и Канади, 1962. године, говорио: „Ја сам“, говорио је он, „пребацио зашто је то наш Свети архијерејски сабор учинио на што ми је он (Дамаскин) одговорио: ‚Тешка срца’ ... Ја сам плакао као и многа друга наша браћа епископи када смо ову одлуку доносили и потписивали, јер друкчије није могло[1206].“ И поред ове искрене исповести епископ Дионисије назива епископе СПЦ *бескичмењацима*[1207].

Епископ Дионисије је, 18. августа 1959. године, писао патријарху Герману нешто реалистичније писмо. Признаје да је Свети архијерејски сабор од два зла бирао мање, „али има једно зло које резултира из овога, и које се неће моћи залечити, а то је брисање српскога имена на Југу и прошлости исте у Македонији“[1208]. Иако је и могао, и морао да зна, да је све ово било јасно и целоме епископату СПЦ епископ Дионисије начиње друго питање: „...Иначе, наше америчко српско црквено питање. Пре свега, Ваша Светост зна да овде има покрета и акција за стварање заграничног синода Српске емиграције, и да смо се томе одупирали, и одупиремо свом снагом. Тенденција је јасна – одвајање од наше Патријаршије по типу Руског заграничног синода. А тај већ рукополаже Србе за епископе и спрема их за те циљеве. Тек када мене овде не буде то се даље широм отвара и емиграција се цепа и деле се општине, деле се парохије! Ви ћете отуда послати епископа, а ови га неће примити и онда шта ће изаћи

1199 На истом месту, стр. 20.
1200 На истом месту, стр. 52.
1201 На истом месту, стр. 75-76.
1202 На истом месту, стр. 77.
1203 На истом месту, стр. 78.
1204 На истом месту, стр. 79-87.
1205 На истом месту, стр. 88.
1206 На истом месту, стр. 93.
1207 На истом месту.
1208 На истом месту, стр. 95.

и бити можете и сами замислити. Ја сам требао да дам средњу помирљиву линију, да се овој цркви, која се по Уставу Патријаршије зове црквом, да право предлагања кандидата за епископе ове епархије. Ви и Свети архијерејски сабор одбисте, а сада дадосте пуну аутокефалност Македонцима, како рече митрополит Нектарије[1209].“

Патријарх Герман је, 30. септембра 1959. године, покушао да епископу Дионисију поново разјасни ствар у вези МПЦ. Он му је објашњавао: „Одлуке у Охриду од октобра прошле године ставиле су нас пред дилему: или да применимо строге канонске мере и створимо шизму и продубимо до коначног расцепа, или да прихватимо начело црквене икономије и спасемо што се спасити може. Осетили смо се позвани да ово учинимо да се заустави нежељени ток догађаја[1210].“ Догађаје су припремили и њима руководили други и Свети архијерејски сабор није их могао ни зауставити нити упутити другим путем, повољнијим за цркву.

Као да је наслућивао шта се може десити и у Америци и Канади, а, свакако, у вези са напоменама епископа Дионисија о могућности стварања заграничне СПЦ, патријарх Герман је писао: „Мене, сада, драги преосвећени брате у Христу, забрињава једна друга ситуација. Бојим се да у нашој епархији у Америци и Канади не преовладају они који имају намеру да се створи загранична српска православна црква. Једна таква солуција најмање би користила српском народу у туђини[1211].“

И, даље, продужује: „И ја и браћа архијереји дубоко смо уверени, драги у Христу брате, да је у интересу нашега народа, а нарочито народа у Америци и Канади, да сачува пуно национално и црквено јединство на досадашњи начин. Не дозволимо да тренутна психоза преовлада разлозима логике и здраве памети ... Не допустимо грешке са судбоносно негативним последицама! Истина је да ми живимо на два континента, много удаљени једни од других. Исто је тако истина да свако од нас посматра збивања око себе са свога угла. А често недостатак и самога једнога елемента, који је део једне стварности узрок је погрешном закључивању, чак и погрешном начелном ставу ... Чувајмо се од грешака које би се у будућим генерацијама до краја осетиле, нарочито у Америци и Канади ... Чувајмо пуно јединство наше свете Цркве, стојимо увек изнад сваке тренутне психозе и негативних ставова појединаца[1212].“

Епископ Дионисије се интересовао за могућност довођења монахиња у његову епархију. Патријарх Герман му пише: „А сада о питању монахиња за Вашу епархију. На томе се ради и учиниће се све могуће да Вам се помогне. Тешкоће су разне: и субјективне и објективне природе. Но ако буде Божија воља све ће се пребродити. Било би добро да се прецизира где ће те монахиње бити, које је место одређено за њих, има ли тамо цркве и храма или не, итд.[1213]“

Женски манастир је постојао 1962. године у манастиру Пресвете Богородице у Шејтленду, у питсбуршком крају. У извештају делегације Светога архијерејскога сабора и синода, која је посетила од 13. септембра до 23. новембра 1962. године америчко-канадску епархију, стоји: „Како се при куповини овога имања (Шејтленда) имало у виду да се оснивање српског женског манастира, који би заиста био духовни центар, толико потребан нашој епархији и нашем благовестивом народу то се сада остварење ове намере која би својим искуством и љубави према својој цркви, помоћу Божијом, допринела да се ово оствари[1214].“

1209 На истом месту, стр. 95.
1210 На истом месту, стр. 99.
1211 На истом месту.
1212 На истом месту, стр. 100.
1213 На истом месту.
1214 *ГСПЦ,* април 1963, стр. 103.

6.

У међувремену настало је извесно затишје у ставу епископа Дионисија према цркви у земљи. Из Извештаја делегације СПЦ Светом архијерејском сабору добија се утисак срдачности у овоме односу. Ако је бунтовао против делегације, коју су сачињавали епископ Герман и др Душан Глумац, сада је према овој делегацији, коју је предводио митрополит Дамаскин, иступао предусретљиво и пријатељски. Исказујући радост због доласка ове делегације епископ Дионисије је изјавио, да он „стоји на јединству ове епархије са Српском црквом у Домовини“[1215]. Митрополит Дамаскин васпоставио је тај однос и трудио се да се упозна на лицу места са духовним проблемима нашега народа, окупљеног у овој епархији[1216].

На седници Епархијскога савета, одржаној 14-16. септембра 1962. године, епископ Дионисије је нашао за потребно да нагласи „да су он и Епархијски савет за нераскидљиво јединство америчко-канадске епархије са својом Матером црквом српским патријархатом, на што је одговорио шеф делегације, износећи главне разлоге овог пута. Епархијски савет је једнодушно поздравио говор претседника делегације и после тога донео одлуку да чланови делегације буду гости Епархијскога савета за време боравка у Либертивилу и уопште у САД“[1217].

У Резолуцији свештеника за Средњи Запад, која је донета 4. октобра 1962. године, истиче се потреба одржавања овога јединства на два места: „Стојимо чврсто на становишту пунога догматскога и канонскога јединства са СПЦ у Отаџбини, на челу са Ђ. Св. патријархом српским и Светим архијерејским саборима, који су надлежни да решавају по свим догматским и канонским питањима америчко-канадске епархије, у смислу светих канона Православне цркве и Устава америчко-канадске епархије“ (тачка 1). И, даље: „Најоштрије осуђујемо и одбацујемо провокаторско неразумно писање неких емигрантских листова, у вези са споменутом делегацијом[1218].“ Тражено је да се држи ванредна скупштина Удружења „како би нам се дала прилика да делегацију Светог архијерејског сабора поздравимо“[1219]. Ова скупштина је одржана касније.

7.

Има доказа да је епископ Дионисије припремао своје одвајање од СПЦ. Ову своју намеру он је изнео у својој *„Важној објави“*, објављеној 1. јуна 1962. године, дакле пре него је у Америку дошла делегација СПЦ на челу са митрополитом Дамаскином. Ова „Важна објава“ упућена је „свему родољубивом српству, црквено-школским општинама и православним Србима и Српкињама“ Америке и Канаде. У погледу аутономије своје епархије Дионисије је рекао: „До сада ова епархија држи свој трећи пут (аутономија), али ради добра саме свете Цркве жели да своју аутономију јача и утврди реорганизацијом и ревизијом свога Устава. Ако се у томе неуспе, неће бити кривица ни моја, као епископа, ни свештенства, ни наших црквено-школских општина, ни нас, да ево од десет година, ова Епархија треба да ово питање правилно реши и одржи статус кво, и правилне канонске односе са својом Патријаршијом[1220].“

Епископ Дионисије није, због разлога који су се могли схватити, одлазио у Југославију, нити је непосредно учествовао у раду Светога архијерејскога сабора, него је увек давао своју пуномоћ једноме од епископа у кога је имао поверења. Он је, међутим, био амерички

1215 На истом месту, стр. 148.
1216 На истом месту.
1217 На истом месту.
1218 На истом месту, стр. 150.
1219 На истом месту.
1220 *Глас канадских Срба* од 21. јула 1962.

држављанин и тешко би се могло десити да буде у Југославији прогоњен од режима због свога става и држања. Уместо тога он је заузимао став као да су прилике у Југославији биле нормалне. Он је, једним делом, тај свој став изразио речима: „...Зар народ ове епархије не може да говори и претставља ову епархију у случају потребе ... И ја са себе скидам сваку одговорност за последице које могу да наиђу[1221]."

Може се домишљати на какве је последице епископ Дионисије мислио. Ако то не можемо тачно означити, знамо да је Дионисијева „Важна објава" дочекана са узбуђењем и негодовањем. „Глас канадских Срба", од 5. јуна 1962. године, истицао је, да је ова „Важна објава" „унела немир у душе и изазвала неописиво негодовање. Углед преосвећенога господина Дионисија претрпео је голему штету". „Српска борба", орган СКК „Свети Сава", који није ништа друго него политичка организација др Слободана Драшковића, напала је, такође, „Важну објаву". У своме реферату „Данашње стање СПЦ" рекао је Миливоје Поповић, главни уредник овога листа, да је овај Дионисијев предлог „крајње штетан и у себи носи највеће опасности за СПЦ у слободном свету"[1222].

Плашећи се за свој углед, који је већ био озбиљно начет и пољуљан овом „Важном објавом", епископ Дионисије је, 30. јуна 1962. године, објавио једну *Посланицу* истим лицима и установама као „Важну објаву". У овој својој Посланици епископ Дионисије се одриче онога што је тражио у „Важној објави". Демантовао је да је било ко у име Епархије „до сада ма шта учинио, нити чини, што би водило одвајању од наше свете СПЦ. Ова Епархија јесте и остаје у канонском саставу са својом српском Патријаршијом, којој је на челу српски патријарх. Као епископ поверене ми Епархије увек сам стајао и стојим и стајаћу за канонско јединство и целину свете СПЦ. Мој лични однос према Светоме архијерејскоме сабору Српске цркве и Њ. Св. Патријарху и у вези моје епископске заклетве, регулисан је светим канонима Православне цркве, законодавством наше помесне Српске цркве и непромењиво стоји као такав"[1223].

Вероватно да би га предупредио од даљега срљања странпутицом нашао је Конгрес СНО, одржан 28. јуна 1962. године, за потребно да у тачки дванаестој своје Резолуције, донесе и ово: „Конгрес СНО стоји одлучно и непоколебиво на линији јединства СПЦ и сматра да само заклети душмани Српства и Православља могу да на то јединство насрћу. СНО ће то јединство бранити свим средствима свесна да на тај начин брани животну снагу Српства и Православља[1224]."

Ова маневрисања епископа Дионисија и тужбе које су против њега стизале Светоме архијерејскоме синоду, били су разлог да у Северну Америку и Канаду буде послата делегација на челу са митрополитом Дамаскином. У својој Посланици од јуна 1963. године владика Дионисије вели, да је питао митрополита Дамаскина да ли има тужби против њега, и какве су природе. Митрополит Дамаскин је, вели Дионисије, одговорио: „Има, и оне су тројаке: у односу на Ваш лични живот, у односу на материјалне злоупотребе и у односу на попуштање дисциплине у Цркви и невршење црквених правила."

У *Обавештењу,* које је владика Дионисије, 18. августа 1962. године, послао подручним му свештеницима стоји да је задатак делегације Светога синода „да у споразуму са српским православним епископом америчко-канадским, у вези поднетога предлога од његове стране, проуче на лицу места могућности за уздизање епархије америчкоканадске на степен митрополије, додељивањем овој епархији Јужне Америке и Јужне Африке, и избором два три помоћна епископа за ову епархију"[1225]. Ово све могло је бити само делимично тачно. Ово је делегацији могао бити само узгредни, информативни, задатак. Владика Дионисије је,

1221 На истом месту.
1222 *Српска борба* од 28. јуна 1962.
1223 *Глас канадских Срба* од 5. јула 1962.
1224 *Слобода* од 15. јула 1963.
1225 *Православље,* јули-септембар 1962, стр. 82.

очевидно, фантазирао и свесно обмањивао своју јавност.

Делегација Светога архијерејскога сабора и синода, као што је то већ речено, била је дочекана и од народа и од свештенства врло срдачно. О њезином боравку писала је „Слобода“, орган СНО, и ово: „Делегација је свуда братски дочекивана и свуда је оставила најлепши утисак, својом скромношћу и својом умношћу и очевидно љубављу за добро и срећу нашега намученога народа на дому и у свету и свуда истицаном потребом за очување јединства српскога народа. И без обзира где живи и под каквим условима живели поједини раскомадани делови. Свуда је истицана неопходна потреба за јединством наше свете Православне цркве, која је мисао такође недвосмислено истакнута и од стране СНО и од стране нашега преосвешћенога епископа господина Дионисија, нашега свештенства и свих наших црквено-школских општина[1226].“

Има доказа да је владика Дионисије играо *дволичну улогу.* Једно је лице показивао према делегацији и утицајним народним првацима, а *друго* према онима за које је веровао да се на њих може ослонити. Да није могао не знати тежину оптужби против њега и за последице, које из тога произилазе, тешко је веровати. Због тога је, постепено, припремао терен за један дан: да једно чисто црквено питање изокрене у политичко-национално и да оптужбе, које су подношене против њега огласи за политичке нападе режима у Југославији против њега и да се прави да не зна да су те оптужбе против њега долазиле од изразитих антикомуниста, који су живели у Америци и Канади. На Осмом конгресу СНО за Пацифик, одржаном у септембру 1962. године, владика Дионисије *је започео политичку борбу. У говору, који је одржао на Конгресу и у саветима које је дао делегатима Конгреса, звучи један борбени тон, обојен претњом.* У своме говору Дионисије је рекао: „Наша црква биће увек са вама антикомунистичким борцима. Ми неможемо никада имати везе са Титовим измећарима и свуда ћемо их немилосрдно прогонити ... *Ми никада нећемо цепати се од наше Матере Цркве, али морамо водити рачуна о одлукама које сматрамо да су донете под Титовим притиском*[1227]...“ У својим саветима, под тачком шест, владика Дионисије је рекао, да је потребно, „да се ту донесе једна заједничка одлука: *‚да се Српство Америке по питањима национално-верским држи као једна целина’*[1228].“

Уместо да се брани црквено-правним аргументима владика Дионисије покушава да се брани својим антикомунизмом, али како, стварно, стоји са антикомунизмом владике Дионисија? „Српска борба“ од 28. јуна 1962. године, навела је неколико његових „антикомунистичких исклизнућа“. Ево, која су то: у једном своме чланку од 7. новембра 1957. године у „Американском Србобрану“ владика Дионисије је писао, „да је хришћанство *основа* совјетскога Устава“. У своме чланку „Савез равноправних епархија“, објављеном у „Американском Србобрану“ од 16. јануара 1959. године, указивао је четницима на пример Карла Маркса да се уједине. „Српска борба“ пише: „Али, можда, ипак, има логике у овоме поступку епископа Дионисија, јер начин на који је он водио акцију за ‚српско окупљање’ и наде које је он уложио у своме чланку о стварању Савеза равногораца, заиста је, много ближе Карлу Марксу и његовим ‚прогресивним’ схватањима него и интересима српског народа и СПЦ.“

Владика Дионисије је поздравио Сталина и славио и хвалио Тита и његову „народно-ослободилачку војску“, и, разуме се, дуго био на платном списку Титове амбасаде у Вашингтону. „Глас канадских Срба“, у два маха, 15. јула и 2. септембра 1963. године, јавно је тврдио, да је владика Дионисије „у јесен 1944. године, телеграмом преко Шубашића поздравио маршала Тита и његову храбру народноослободилачку војску. Он је био на платном списку југословенске амбасаде у Вашингтону све док му српски прваци у Америци нису обећали да му они дају издржавање. Он је, једини од епископа СПЦ одушевљено поздравио, 23. октобра 1958. године, стварање МПЦ у Југославији као ‚чин веома користан за

1226 *Слобода* од 10. новембра 1962.
1227 *Слобода* од 10. септембра 1962.
1228 На истом месту.

нашу цркву'[1229]".

Владика Дионисије је хвалио патријарха Германа и о томе писао: „Први велики, а можда од највеће важности за целину СПЦ потез новога патријарха био је *целисходно решење питања тзв. Македонске цркве."* За избор патријарха Германа писао је Дионисије и ово: „И тако, решио је Дух Свети и Изборни сабор СПЦ, да на столицу српских патријараха дође епископ жички Герман, неоспорно веома способан и даровит човек, активан и пун сваке врлине[1230]."

8.

Као да се у владици Дионисију сукобљавала жеља да оствари своје планове са стварношћу у којој се налазио. Он је, очито, хтео више и потпуније *осамостаљење* од Патријаршије у Београду, али се то на нормалан начин тешко могло остварити. Он је послао један извештај Светом архијерејском синоду за који није било јасно да ли за њега зна и његово свештенство. Оно је издало једну резолуцију са састанка, који је одржан 4. октобра 1962. године у манастиру Светога Саве у Либертвилу. Као друга тачка дневнога реда овога састанка била је тема: „Наш став у вези са односима између ове епархије и наше Патријаршије у Београду". Само постављање оваквога питања показује да је свештенство било онеспокојено држањем епископа Дионисија и да је тражило да се ово питање разјасни. Због тога је у петој тачки Резолуције и речено: „Стојимо чврсто на становишту пунога догматскога и канонскога јединства са СПЦ у Отаџбини на челу са Њ. С. Патријархом српским и Светим архијерејским сабором, који су надлежни да решавају по свима догматским и канонским питањима америчко-канадске епархије Устава Српске патријаршије и Устава америчко-канадске епархије[1231]." (Ово је већ, било наведено у друкчијем контексту).

У Саут Бенду одржана је, 19. новембра 1962. године, *ванредна скупштина* Свештеничког удружења ове епархије. Свештенство је, поново, заузело одлучан став: било је свештеника који су одлучно и отворено рекли да сумњају у држање владике Дионисија према јединству са Матером-Црквом у земљи. Против једнога од њих, Душана Поповића, свештеника из Чикага, владика Дионисије је повео процес пред Црквеним судом. Да Душан Поповић није био добар свештеник не би га владика Дионисије одликовао правом ношења црвенога појаса[1232].

После пораза, који је претрпео у Саут Бенду, владика Дионисије је покушавао да ретерира. На седници Епархијскога управнога одбора, која је одржана 17. априла 1963. године, било је речи и о *Изјави,* која почиње речима: „Цео епархијски управни одбор на челу са епископом Дионисијем једнодушно и дефинитивно стоји за духовно, јерархијско и канонско јединство са нашом светом Црквом у Југославији." У овој Изјави изражено је пуно поверење у Њ. Св. Патријарха и у цело вођство Цркве и речено: „Најодлучније одбијамо и осуђујемо нове злонамерне претпоставке и тврђења, дата о разарању јединства наше Цркве, као и безобзирне нападе на црквена и јерархијска тела и личности ове епархије[1233]."

У *Изјави* је било осврта и на лични случај владике Дионисија па је речено: „У погледу гласова о извесним кривицама нашега епископа господина Дионисија и претпоставки о његовом суђењу и смењивању изјављујемо, да је за то надлежан једино Свети архијерејски сабор и Свети архијерејски синод наше цркве у Београду, који ће поводом свега донети своје решење и одлуке[1234]..." Интересантно је истакнути да су потписници ове Изјаве биле и неке

1229 *Глас канадских Срба* од 12. септембра 1963.
1230 *Глас канадских Срба* од 23. октобра 1953.
1231 *Слобода* од 10. новембра 1962.
1232 *ГСПЦ,* новембар 1962, стр. 385.
1233 *Слобода* од 30. априла 1963.
1234 На истом месту.

личности, које су играле водећу улогу на Дионисијевом сабору од 6. до 8. августа 1963. године: архимандрит Балаћ, др Урош Сеферовић, Никола Степановић, Светозар Маравић и др Ђуро Радојевић.

Није нам познато да ли су сви потписници *Изјаве* знали да је владика Дионисије, 11, априла 1963. године, био упутио патријарху Герману *лично писмо,* које је, што је сасвим некоректно, разашиљао широм света у препису. Светоме архијерејском сабору упутио је владика Дионисије, 12. априла 1963. године, једну представку, коју је, такође, разашиљао по свету иако то није уобичајено и дозвољено.

У личном писму патријарху Герману владика Дионисије се меша у онај део дијаспоре, који се налазио под патријарховом јурисдикцијом и тражи аутономију за целу дијаспору. „Ја", вели он, „у томе погледу данас шаљем једну претставку Светом архијерејском сабору *само* због своје савести, а знам лепо, да је нећете усвојити, и ко зна, можда ни узети у обзир. Јер отуда из Архијерејскога сабора не виде се ови проблеми, него се гледају кроз централистичко-аутократску призму власти Светог архијерејског сабора, да нико ту власт не окрњи, јер ми, архијереји, смо ти, који стварамо и управљамо. Прошла су та времена, мој добри Патријарше господине Германе. Мора се данас народу много излазити на сусрет."

И у представци Светом архијерејскоме сабору владика Дионисије тражи аутономију и пише: „Два принципа, строги централизам и аутономија не иду и не могу ићи заједно. Ми се морамо одвикавати од непрестаног истицања: ми смо Свети архијерејски сабор највише црквено тело, итд., које стоји и ствара законе за Цркву, која сама себе попуњава и која мора и треба да се безусловно слуша као највећи црквени ауторитет."

Да би још јаче поткрепио своју критику „централизма" у Цркви владика Дионисије наводи пример МПЦ и вели: „Код Македонске цркве смо се држали истога тога начела – интегралности, које је довело до потпунога издвајања и цепања." Очито је владика Дионисије заборавио оно што је писао о „целисходном решењу" питања македонске цркве. „Не треба се", писао је он, „обзирати што су политичке прилике довеле до тога великог и веома корисног по нашу цркву чина, јер су кроз историју многе политичке диктатуре диктовале таквом црквеном уређењу[1235]."

Правилније је на ову ствар гледало Удружење свештеника америчко-канадске епархије. На својој редовној скупштини, одржаној 15. и 16. маја 1962. године, у Јангтауну, Охајо, оно је донело Резолуцију у којој се сасвим тачно, вели, да је „давање извесних самосталности тзв. Македонској цркви у Југославији „изнуђено" силом комунистичке власти. У Резолуцији стоји: „Свештеничко удружење епархије америчко-канадско сматра да приликом издвајања јужних области из састава СПЦ и стварања посебне Македонске цркве нису испуњени канонски услови о разграничењу црквених области, па зато ту одлуку сматра неканонском[1236]."

На питање МПЦ вратио се владика Дионисије и у своме летку од 28. јуна 1963. године, који је имао наслов „Америчко-канадско српски црквени триумвират". Тамо стоји да овај „триумвират" не може бити за јединство цркве када је „са извесним бројем свештеника за послушност Београду, Сабору, Синоду и Патријарху, а ови признали стварање Македонске цркве, што значи најстрашнији раскол и поретку у СПЦ и српском народу."

Звучи као претња Светоме архијерејском сабору, ако не прими предлог о аутономији: „Ако се тако не учини, онда примите, браћо, одговорност пред историјом и Светим Савом за сигурно цепање од Патријаршије, које не мора бити одмах, али његова клица расте и развија се и шири по целој српској емиграцији." За себе вели да неће никада ни усмено ни писмено заговарати цепање од Патријаршије, али одмах додаје, да неће да одступи од свога тражења аутономије: „Али ја нећу моћи уставити тај талас. Ви не можете судити сада, чинити према мени шта вам је год воља, а ја ћу увек тражити законите, и канонске путеве своје одбране и

1235 *Глас канадских Срба* од 23. октобра 1958.
1236 *Православље,* јули-септембар 1962, стр. 78-79.

својих гледишта. И никада себи нећу дозволити, да се одвојим од своје Светосавске СПЦ, јер сам уверен, да у њој останем, и нећу да цепам хаљину Светога Саве, као Арије Христусову.“

Нешто пре овога владика Дионисије ставио је свој потпис на један документ у коме се одбија и сама помисао на цепање „Мајке-Цркве“ и тражење аутономије. Тај документ је Резолуција годишње скупштине Свештеничког удружења епархије америчко-канадске, одржане 8. и 9. маја 1963. године у Лорену, Охајо. У другој тачки Резолуције стоји: „Чланови Свештеничког удружења одбијају све сугестије, ма са које стране долазиле, о ма каквим аутономијама наше цркве у Америци и Канади, која се аутоматски искључује званичним ставом и свештенства епархије о јединству цркве, која се као једина, недељива и аутокефална може водити само у смислу канона Православне цркве, Устава Српске патријаршије и Устава епархије америчко-канадске, а што је најдрагоценија баштина Светога Саве.“[1237]

У Резолуцији се, даље, посведочава да „наша Мати-црква није ни једном до сада ометала слободан и нормалан живот нашега овдашњег црквеног живота. Због тога нико нема оправданога разлога да тражи било какву промену у нашим односима према нашој недељивој светосавској цркви“. Свесна тешкоће момента Свештеничка скупштина „предлаже и моли Епархијски савет и Одбор за измене и допуне епархијскога Устава да све захтеве озакоњења аутономије и ма каквог одвајања од наше Свете цркве *не износи на идући црквено-народни сабор епархије америчко-канадске*“[1238].

9.

У сукоб епископа Дионисија са Светим архијерејским сабором и Светим архијерејским синодом нови моменат је унела одлука Светога архијерејскога сабора о подели америчко-канадске епархије *на три* епархије: 1) Средњеамеричку са седиштем у Либертвилу, 2) Западноамеричку у Лос Анђелесу и 3) Средњеисточно америчко-канадску са седиштем у Детроиту. У основи тога решења и у одлуци о томе речено је, да је то учињено „на тражење црквено-народног сабора, надлежнога архијереја и верника, а с обзиром на величину и пространство ове епархије“[1239]. За епископе ових епархија изабрани су епископи као што је то већ поменуто: др Фирмилијан Оцокољић, Григорије Удицки и Стеван Ластавица.

Иако су они, нешто раније, били кандидати за епископе владике Дионисија сада је њихов избор њега веома узбудио. У време када је он тражио проширење своје јурисдикције и на Јужну Америку и на Јужну Африку они су, у његовој калкулацији играли одређену улогу, јер их је био наменио себи за „помоћне епископе“, када он буде постављен за митрополита. У чланку „Ревизија Устава епархије“ епископ Дионисије је истицао да је црквено-народни сабор у два маха, „доносио одлуке да се територија држава Јужне Америке и као географски саставни део америчкога континента додели нашој епархији. Затим је потегнуто питање избора епископа за ове епархије и у неколико махова је тражено, да се иста уздигне на степен митрополије, разумљиво са неколико помоћних епископа о чему]е неколико писмених предлога отишло Архијерејском сабору и од стране блажепочившега епископа Николаја, а и од наше стране, а да за пример организације узме грчки тип, а не руски, на пример да ова црква увек буде и остане у саставу са својом Матером-црквом, Патријаршијом у Југославији, без обзира на државне режиме који тамо владају“[1240].

Овом приликом епископ Дионисије је тражио да се будућој митрополији да потребна аутономија: „Право да предлаже Сабору лица за своје епископе, односно митрополите ... Али, нека сваки зна време је дошло, да он има неколико епископа, да би заједнички могли да ухвате црквени живот у руке и поведу га бољем напретку. Овде изјављујем, да сам не могу

1237 *Американски Србобран* од 27. маја 1963.
1238 На истом месту.
1239 *ГСПЦ,* јуни 1963, стр. 224.
1240 *Американски Србобран* од 6. априла 1962.

више са успехом да носим ово бреме, да вршим сав овај посао око организације и уређења наше свете цркве[1241].“

Епископ Дионисије је, видели смо, већ имао кандидате за ова епископска места. Нарочиту пажњу је поклањао архимандриту др Фирмилијану Оцокољићу. Он му је, 25. октобра 1962. године, писао, да је делегација из земље добила о њему најбољи утисак: „Остали сте као најбољи кандидат. Ја сам господи епископима рекао, да сте за ових 23 године у Америци на свим положајима савесно служили народу и својој цркви. Они веле да сте на њих направили леп утисак солидног и срећеног монаха, ученога човека, који би могао бити подесан за ово место. Ја Вас овим званично, питам, примате ли се Ви кандидације, да Вас предложим? Молим Вас, да ми бар за две недеље дана одговорите позитивно.“

Када је Стеван Ластавица био изабран за епископа и требало да буде посвећен и претходно замонашен, епископ Дионисије је изменио свој став и своје мишљење о њему. Игуману манастира Свете Богородице у Шејтленду, где је Ластавица требао да буде замонашен и посвећен за епископа, писао је епископ Дионисије, 29. јуна 1963. године, и ово: „Јуче је стигла нова комисија из Београда, две владике, један прота и један протођакон. Ми смо овде одлучили, да нису гости наше Епархије, и да не могу бити примљени ни у манастир ни на Шејтленду. Према томе, не можете их примити на преноћиште, или какво год гошћење, пошто нису гости ове Епархије. У прилогу су и неке објаве о томе. Још нешто. Они ће тражити место где да замонаше проту Ластавицу, а после да га произведу за епископа. *„Забрањујем, да он буде замонашен у Шејтленду. Зато, ако се они не појаве, и то затраже, не можете им отворити капелу нити их примити уопште“* (све је ово подвукао сам владика Дионисије).

10.

Епископ Дионисије је био човек који је лако и брзо мењао своје ставове и мишљења. Изразит пример за то је баш држање према протојереју Стевану Ластавици кога је добро познавао и из Београда и кога је узимао у заштиту од прогона Драгољуба Вурдеље док је Ластавица био свештеник у Трсту. Он је Ластавици омогућио да дође у Канаду и поставио га за свештеника у Виндзору. За Вурдељу је он тада рекао, да је „незаконито инсценирао свој неки дисциплински суд, који је избацио са дужности, па и из стана, проту Ластавицу, пријавио га код канадских власти као шпијуна, а тако исто и италијанским властима.“

Бранећи Стевана Ластавицу епископ Дионисије је, 7. децембра 1959. године, писао Управи српске православне црквено-школске општине. „Грачаница“ у Виндзору једно писмо које почиње речима: „Поуздано знамо да је против вашега будућега свештеника, проте Стевана Ластавице, који треба да дође из Трста, *поведена једна подла и непоштена борба у циљу* да му се осујети долазак у Канаду, приказујући га као комунисту и човека који угрожава ред и мир у Трсту. Ту кампању повео је тамошњи претседник Драгољуб Вурдеља, који је незаконито инсценирао неки свој дисциплински суд, који је избацио из дужности, па и из стана, проту Ластавицу и пријавио га канадским властима као штетност, а такође и италијанским“. Наводећи цео низ незаконитих поступака Драгољуба Вурдеље епископ Дионисије завршава своје писмо речима: „С обзиром на све ово ја молим вашу братску општину да што пре ургира код Министарства у Отави, да отац Ластавица што пре дође у Канаду[1242].“

Разне тужбе, које су биле поднете и Светом архијерејском синоду и Сабору морале су бити узете у обзир и поступак, јер су биле поднете од водећих људи у Америци и Канади. Поступак за разматрање кривице једнога епископа предвиђен је у Уставу СПЦ (члан 69, тачка 27 и члан 70, тачка 35), као и у Кривичним правилима СПЦ (члан 90). Према члану 67

1241 На истом месту.
1242 Др Ђоко Слијепчевић: *Огрешење владике Дионисија,* стр. 23-24.

КПСПЦ „покретање поступка није везано ни за какве формалности“. Пошто се, према истоме члану, нико не може казнити без претходнога саслушања тако је поступљено и према епископу Дионисију. Свети архијерејски синод, извршавајући одлуку Светога архијерејскога сабора, повео је поступак против епископа Дионисија и 10. маја 1963. године, решио да га „одлучује од свештенодејства са умањивањем његових принадлежности на половину, и разрешава га од управе Епархијом док се његова кривица не извиди“[1243].

Решено је, истовремено, да епископ Дионисије преда администрацију Епархије др Фирмилијану Оцокољићу што Дионисије није хтео да уради. У своме писму архимандриту Оцокољићу, писаном 30. маја 1963. године, епископ Дионисије је рекао, да му је „до нашега сабора немогуће предати дужност, а на самоме сабору ако то наш народ буде захтевао и примио одлуку из Београда, предаћу ову дужност епархијском архијереју и своме народу, који ме је пре 23 године и примио. Ако правите какав план о своме будућем раду, имајте ово у виду“[1244].

Ово је било не само отказивање послушности Цркви, него упадљиво изокретање чињеница. Епископ Дионисије није, пре свега, у Америку дошао по вољи народа, нити га је народ довео, него га је бирао Свети архијерејски сабор и послала Црква. На томе положају он је био орган Цркве у служби народу, а не орган народа у служби Цркве. Сву своју наду епископ Дионисије полагао је у седницу Епархијскога пленума, „на којој ће се“, како он вели у своме писму, „ово питање дискутовати, па и од тога ће зависити, како ће се све ово у будуће развијати. Једно треба да се зна, да ја на силу не могу остати на Епархији, ако ме наш народ неће, но истовремено нећу признати ово комунистичко решење из Београда, јер ме нико не може уверити, да ово није по комунистичком диктату. Према томе ја продужујем борбу против комунизма, без икаквог одвајања од наше Патријаршије, но и без признања овога неправеднога решења[1245].“

Епископ Дионисије је припремио пропагандно-политичку атмосферу за себе. „Слобода“, орган СНО, и у чланку „Наша патријаршија и ми“ (од 30. априла 1963.) популарише Дионисијеву тезу о потчињености епископата СПЦ комунистичком режиму: „То би значило, да би, ако би ово усвојили, Титов режим био у могућности да слободним америчким Србима, грађанима Америке, натура своје комунистичко гледиште макар и против њихове воље. Просто речено, наша би епархија у томе случају постала комунистичка канцеларија за преобраћање верника Светога Саве у присталице Маркса и Лењина.“

Истиче се, даље, како владике и свештенство у Америци и Канади не примају плату од „југословенскога режима (односно државе) или српске Патријаршије већ искључиво од народа, а то значи да је наша црква и по томе народна, јер из народа црпи своју материјалну егзистенцију“. У складу са логиком епископа Дионисија говори се о диктату Светога архијерејскога сабора. Ако Свети архијерејски сабор не прими њихове предлоге да од три кандидата, које они одреде „одобри“ једнога, онда: „Ми у овоме случају не можемо и нећемо примити диктат Архијерејског сабора, јер пошто је под притиском, ко нам гарантује да комунисти неће послати свога човека, који ће радити за рачун комунистичке Партије.“

Када је добио одлуку Светога архијерејскога сабора и Синода епископ Дионисије је добио неку „антикомунистичку инспирацију“ што је било много лакше него остати на белези и одговарати за своја дела и поступке. „Слобода“ од 30. маја 1963. године, објавила је чланак епископа Дионисија под насловом: „Комунизам у борби против цркве“. Његова је намера сасвим јасна: да се он прикаже као заступник емигрантске борбе против комунизма. Он вели: „То не сме слободна српска емиграција да дозволи, и неће. И Српска црква у слободном свету не сме то дозволити, и неће. Сигурно неће, док сам ја на њеном челу у име Бога и Светога Саве.“

1243 *Светосавље,* јуни 1963.
1244 Др Ђоко Слијепчевић: *Огрешење...*, стр. 26.
1245 На истом месту.

Епископ Дионисије, све више, ниже некоректности и изврће чињенице. Он је, 25. маја 1963. године, издао једну *Посланицу* свештенству, црквено-школским општинама и народу, која почиње речима: „Данашња авионска пошта донела је циркуларно писмо из Београда.“ Он, вероватно, мисли овде на Посланицу Светог архијерејскога сабора и синода о извршеним променама у бившој америчко-канадској епархији[1246]. У почетку своје Посланице он цитира део из Посланице Светога архијерејскога синода. Он ову Посланицу назива *циркуларом* у очитој намери да јој умањи значај. Даље вели, да је овај „циркулар очивидно рађен у великој журби и у некој канцеларији изван Патријаршије ради умножавања и без датума, и без броја деловодног протокола Светог архијерејског синода“.

Почињући са фалсификовањем текста Посланице Светог архијерејског синода епископ Дионисије се, у својој Посланици, од 25. маја 1963. године, заплео у бројне супротности. Он подмеће другима оно што он сам ради: нетачно наводи поједине чланове Устава и погрешно тумачи, пориче оно што је раније тражио и разуме се, клевета друге. Иако ни по каквом канонском праву нема он никаквог права епископ Дионисије критикује Свети архијерејски сабор што је против сваке аутономије ове епархије и који је изабрао проту Стевана Ластавицу, који је за субординацију Београду и против сваке аутономије ове епархије што се може тумачити и црквено и политички. Он, даље, тврди да поделу на три епархије тражи и жели *само* Титов режим, коме смета рад ове епархије која настоји да преко себи оданих епископа потчини себи и овај део слободнога српства. Он се не устручава да тврди да му је патријарх Викентије тражио, по захтеву комуниста, и одузео јурисдикцију над Јужном Америком и над Јужном Африком. У тачки трећој члана 55 Устава СПЦ стоји да Патријарх подржава јединство у јерархији СПЦ, а тачка 12 истога члана вели, да Патријарх „управља црквама и мисионарским подручјима у иностранству где нема организоване српске православне епархије“.

У својој Посланици од 25. маја 1963. године владика Дионисије нетачно приказује и свој лични случај. Тиме што је био стављен под забрану свештенодејства није била над њим изречена пресуда без саслушања, него је био само поведен судски поступак против њега. Одбијањем да прими и призна оснивање нових епархија у Америци и Канади епископ Дионисије је створио нову кривицу. Он вели: „Према томе, не признајем ни деобу наше епархије, ни досуђену ми кривицу, донету без икаквог суђења, без икаквог ислеђења, без икаквог мога одговора.“

Он је, даље, побунио против црквене власти своју паству и отказивао послушност. Он вели, да до доношења одлуке епархијског црквено-народног сабора, који ће се одржати у јесен „не предајем дужност америчко-канадског епископа, а ни тада ако ме народ не нађе кривим. Позива свеколико америчко-канадско свештенство и црквено-школске општине да то решење Светог архијерејског сабора као неправедно и незаконито одбаце“.

Епископ Дионисије није ни објаснио, ни доказао у чему је била *незаконита одлука* Светог архијерејског сабора и синода. Он је, разуме се, заобишао члан 17 КПСПЦ који вели: „Свештено лице које одрекне послушност своме надлежном архијереју, или га не спомиње на богослужењу или одбија да прими или да се покори одлуци надлежних црквених власти у цркви или пресуди црквених власти или богослужи и врши свештене радње, иако је под забраном свештенодејства, или буни паству против црквене власти, или појединих њезиних прописа и одлука, или побуњену паству неће да утишава, и приведе послушности црквеној власти, или јавно и тајно ради, говори и ствара смутњу против постојећега црквеногa поретка и јерархијске власти, казниће се за непослушност лишењем свештеничког чина. У томе случају, или ако је лишено свештеничког чина, казниће се искључењем из цркве.“

Епископ Дионисије није могао не знати за овај цитирани члан КПСПЦ и да он и њега и његов случај у целини погађа. Он се није смиривао, него је продужавао и појачавао борбу

1246 На истом месту.

против Цркве. Он је, 4. јуна 1963. године, објавио нову Посланицу свештенству и црквено-школским општинама и народу као и члановима Епархијскога пленума у којој саопштава текст свога одговора на решење Светога архијерејскога сабора и синода од 10. маја 1963. године. Одмах у почетку он изјављује: „Не признајем три нове епархије, нити ћу дужност предати све до Епархијскога црквено-народног сабора, јер су поменута решења протууставно и незаконито донета.“

Свети архијерејски синод одлучио је, 13. јуна 1963. године, да пошаље посебну Иследну комисију у Америку, која је требало да изврши *прво* саслушање епископа Дионисија. Ову Комисију су сачињавали: браничевски епископ Хризостом, банатски епископ Висарион Костић, секретар Светога архијерејскога синода протојереј Младен Младеновић и протођакон Божидар Трипковић. Радећи овако Свети архијерејски синод поступио је по 74. апостолском правилу, које гласи: „Епископ, који је оптужен у нечему од људи од повјерења, треба да од епископа буде позван; пак ако се одазове и исповиједи, или се обличи, нека се казна установи. Ако позвани непослуша, нека се позове и *други пут,* пославши му опет два епископа. Ако и то презре и не одазове се, Сабор нека изрече против њега што нађе правично; да не мисли да ће добити шта од тога што се уклања суду[1247].“

И да је епископ Дионисије већ био осуђен, као што смо видели, није био случај, он се, према 15 правилу Помесног архијерејскога сабора, не би смео обратити *другоме суду. Овај други суд епископ Дионисије је* гледао у Црквено-народном сабору што је, разуме се, било сасвим погрешно. „Који епископ“, каже ово правило, „буде оптужен због неких прекршаја, и од свију епархијских епископа буде суђен, ови сви сугласно једну осуду против њега изреку, такав не може другога суда тражити, него мора остати нерушива једногласна пресуда епархијских епископа[1248].“

Под „епархијским епископима“ овде се разумеју епископи једне шире црквене области; у овоме случају једне помесне цркве. И суд цркве и Иследну комисију, која је њему била послата, епископ Дионисије је произвољно осумњичио да ради „свој посао по инструкцијама које им дају из Верске комисије“[1249] ... И овде је епископ Дионисије учинио један тежак преступ. Он је се овим „јасно и недвосмислено, огрешио о 66 члан КПСПЦ, чији први део, гласи: „...Ако се лице оптужено за црквену кривицу не одазове позиву, или одбије да прими позив и одлуке, или на њих неће да одговори, сматраће се да дело признаје и поступак ће се окончати без његовог учешћа.“

Иследна комисија Светога архијерејскога синода дошла је на позив Пленума бивше америчко-канадске епархије од 6. јуна 1963. године. Чим је стигла у Америку Комисија је упутила писмо епископу Дионисију и заказала му састанак за 5. јули 1963. године у манастиру Светога Саве у Либертвилу. Епископ Дионисије *одбио је* да ову Комисију прими у својој резиденцији, него се са њом састао у ресторану „Индијен клаб“ и тиме је изложио непријатностима. Није дошао сам, него у пратњи од 15 свештеника и цивила. У *Саопштењу* Иследне комисије од 6. јула 1963. године се вели: „Одмах по томе (пошто је замољен да се пратња повуче) Комисија је позвала епископа господина Дионисија да приступи саслушању, што је епископ Дионисије одбио и изјавио да он остаје при свим својим расписима и изјавама, које је пре и после пријема одлуке Светога архијерејскога сабора и Синода учинио и да саборске и синодске одлуке не уважава.“

Одбијајући саслушање Иследне комисије Светога архијерејскога синода, поред члана 17 КПСПЦ, огрешио се и о 15. члан истог Правила, који гласи: „Свештено лице које се одбије од цркве или предузме што против јерархијскога јединства цркве или канонских власти, или порекне њене канонске прописе, *казниће се за раскол, лишења и чина и искључења из црквене*

1247 Никодим Милаш: *Зборник правила светих апостолских, васељенских и помесних сабора и светих отаца,* Задар 1884, стр. 15.
1248 Летак од 28. јуна 1963.
1249 На истом месту.

заједнице.“

Истога дана када је издао свој *први летак* против Иследне комисије Светога архијерејскога синода, Дионисије је издао свој *други* летак под насловом „Американо-канадски српски црквени триумвират“. Нове епископе Дионисије је оптужио да су одређени да изврше комунистичку „операцију Дионисије“. Њима епископ Дионисије подмеће и то да они, тобоже, признају и Македонску цркву и додаје: „...Сада наш триумвират признаје поделу ове епархије и наметање овоме слободном српском народу наредбе и решења из Титове Југославије, и мешање и *државно и црквено* из Југославије у права овог народа, које им дају слободни амерички и канадски закони. Ко онда ради на расколу? Ми не, овде горе поменута спрега.“ Подметања и клеветања од стране епископа Дионисија добила су своју пуноћу у тврђењу, да су тројица нових епископа „комесари и триумвири“, који, тобоже, извршавају план комунистичког режима у Југославији. Само: *где и како?*

Следећим местом из поменутога летка од 28. јуна 1963. године епископ Дионисије је на себе навукао још једну канонску кривицу. Он, тамо, вели: „Примам под своје окриље све епархије, све црквене општине из целога света, које не желе да се подчињавају Београду и Титовим режимима патријарха Германа и незаконитим решењима Светог архијерејскога сабора.“ 7. јула 1963. године епископ Дионисије је разаслао летак „црквено-школским општинама“ у емиграцији, који почиње речима: „Овим вас извештавам да вашу братску црквено-школску општину примам у окриље српске православне америчко-канадске епархије и под нашу јурисдикцију.“

Овим је епископ Дионисије учинио још једну канонску кривицу: недозвољено се мешао у црквене послове епархије која му не припада, а то забрањује 13. правило помеснога Антиохијскога сабора, које гласи: „Никакав епископ нека се не усуди прелазити из једне епархије у другу, нити постављати кога за вршење свештеничке службе, пак ни онда када има узасе других (епископа), осим ако није позван граматама митрополита и епископа, који су са њиме и у чију област он долази. Ако пак није ником позван и против реда дође да кога постави и да управља црквеним пословима, који га се не тичу, нека је ништавно све оно, што он учини, а он нека се подвргне заслуженој казни због свога противзаконитога поступка и нерасудног подузећа, наиме, неодложеноме свргнућу од Светога сабора[1250].“

После одбијања да га саслуша Иследна комисија Светога архијерејскога синода, епископ Дионисије је, 7. јула 1963. године, поново издао један летак под насловом „Иследна комисија“. У овом летку он даје *свој* приказ састанка са члановима Комисије. Сâм каже да је члановима Комисије рекао: „...Одговорио сам да остајем при свим до сада објављеним својим написима, као и да ћу још о томе писати, јер је то право моје одбране.“ У „Слободи“ од 10. јула 1963. године, епископ Дионисије је објавио чланак под насловом „Иследна комисија“, који се односи на оно што је већ било објављено у поменутом летку.

И у поменутом летку и у овом чланку епископ Дионисије пише: „Према извјештајима из Београда ова Комисија имала је да појача фронт и акцију овдашњих свештеника, Ђујића и Љотићеваца против мене и да поради да се Ластавица као епископ устоличи, затим да ја предам дужност и тако редом.“ Док је раније говорио да је одбио да одговара на питања, која су, у вези са саслушавањем постављана, у поменутом чланку вели, да је све трајало само један сат и додаје: „Ето, колико су ми права и времена дали да се браним и одговарам на питања.“

11.

И Светоме архијерејском сабору и синоду било је јасно шта епископ Дионисије смера са својом акцијом и својим ставом. Било је очито да је он дошао у сукоб и са самим собом и да

1250 Никодим Милаш: *Зборник...,* стр. 119.

је све више престајао да буде *епископ* и да се трудио да постане *народни трибун.* На заседању од 24. априла 1963. године, Свети архијерејски сабор донео је одлуку (сабор је заседао од 24. априла до 11. маја 1963. године) о подели америчко-канадске епархије на три епархије. У *Саопштењу* Светога архијерејскога сабора од 11. маја 1963. године, речено је, да је ова одлука донета после извештаја, који је поднела делегација Светога архијерејскога синода на челу са митрополитом Дамаскином. У *Саопштењу* стоји: „...Поред другога на тражење црквено-народнога сабора, надлежног архијереја, свештенства и верника, а с обзиром на величину и пространство поверене епархије Свети архијерејски сабор основао је од ове три епархије: средње-западно америчку (Либертвил), западно-америчку (Лос Анђелос), средње-источно америчку и канадску (Детроит). За епископа средње-источно-америчко-канадске епархије изабран је протојереј Стеван Ластавица, парох у Виндзору[1251]."

Низ тешких оптужби против епископа Дионисија, његово јавно иступање против одлука највише црквене власти као и низ написа и летака у којима он, злонамерно изокрећући чињенице, клевета вођство СПЦ у земљи и све доследније напушта црквени терен и цео свој случај преноси на политичко-пропагандни, имало је за последицу да је Свети архијерејски сабор на своме заседању од 27. фебруара 1963. године (сабор је трајао до 7. марта) расправљао цео овај случај и донео одлуку. У *Саопштењу о* томе је речено: „Свети архијерејски сабор на овогодишњем заседању имао је и *један ванредно тежак и јединствен случај у историји СПЦ – случај раскола, који је изазвао бивши епископ америчко-канадски Дионисије.*

Имајући изнад свега у виду јединство цркве, Свети архијерејски сабор једногласно је донео одлуку да се епископ Дионисије лиши епископскога чина због кршења своје епископске заклетве, непослушности, створеног раскола и личнога живота, који не доликује свештеном лицу, а поготово епископу[1252]*."*

Свети архијерејски сабор је размотрио и рад такозваног црквено-народнога сабора, одржаног у Либертвилу од 12. до 14. новембра 1963. године, па је једногласно донео одлуку о избору архимандрита Иринеја Ковачевића за помоћнога епископа Дионисију и отцепљењу од Мајке-СПЦ, које сматра неканонским и ништавним ... Свети архијерејски сабор је одлучио да је такозвана „хиротонија" за епископа Иринеја Ковачевића ништавна[1253]."

Пошто су наведени и број и врста преступа и огрешења епископа Дионисија и извршена њихова црквено-правна анализа Свети архијерејски сабор је донео, 5. марта 1964. године, *пресуду* по кривици епископа Дионисија Миливојевића, која је била достављена Дионисију. Тужио га је „по службеној дужности" судски тужилац СПЦ др Василије Костић, епископ жички. У образложењу пресуде налази се и ово место: „...Што је на тзв. црквено-народном сабору, одржаном 13. и 14. новембра 1963. године, прогласио српско-православну епархију *америчко-канадску потпуно аутономном* и одступио од Мајке-Цркве ... На основу тих кривица, исцрпно регистрованих *епископ Дионисије кажњен је лишењем епископскога чина и враћен у ред световњака под његовим световним именом Драгољуб Миливојевић, због почињених преступа, који су наведени*[1254]*."* Пресуду су потписали сви епископи са патријархом Германом на челу, који су учествовали у раду овога заседања Светог архијерејскога сабора.

У детаљнијем образложењу пресуде речено је да је иследни материјал био огроман и да је из њега Свети архијерејски сабор одабрао „само мали део и на њему засновао пресуду о расчињењу епископа Дионисија"[1255]. Наведено је, сасвим тачно, и ово: „Епископ Дионисије да би себе оправдао и целој ствари дао позадину, која нема никакве везе са стварним стањем

1251 *ГСПЦ,* јуни 1963, стр. 224.
1252 *ГСПЦ,* март 1964, стр. 82.
1253 *ГСПЦ,* мај 1964, стр. 159-162.
1254 *ГСПЦ,* мај 1964, стр. 163.
1255 На истом месту, стр. 164.

бацао је клевете на све отачаствене архијереје у старом крају, да у одлучивању нису слободни. Овим паролама он је успио да заведе неке наше неупућене људе у Америци и сада са њима покушава да створи неку аутономну епархију и цркву у слободном свету.“

Суђење и осуда епископа Дионисија пала је врло тешко и Светом архијерејском сабору у целој СПЦ, али је епископ Дионисије за оно шта је и како је радио морао бити кажњен. Да није био упоран у своме ставу и да није упорно настојао да цео овај случај пребаци на политички терен уместо да се брани црквено-канонским аргументима уз показану вољу за покајањем могло би се веровати да би казна била друкчија, мање тешка и за њега и за цркву. Он је, међутим, сâм условио казну не само својим животом и радом него, нарочито, врло офанзивним ставом према епископату СПЦ који је осионо унижавао клеветама. Ово је клеветање утолико било теже што су се епископи налазили у ситуацији, у којој су се налазили, и из које нису могли да се бране.

Оно, што су могли, *било је да саборно изразе своју жалост и* тугу због овога шта се и како десило. То су они учинили у својој *саборној Посланици од 7. марта 1964. године.* Посланица је опширна, врло садржајна, проткана родољубљем и забринутошћу и жалошћу због тога што је један епископ СПЦ рашчињен и враћен у ред световњака. Епископи су тачно схватили да је епископ Дионисије, немајући снаге нити храбрости да се отворено брани због кривица које је починио, које су се садржавале у бројним тужбама против њега, *прибегао политиканству и од епархије направио арену за међусобно обрачунавање политичких група и појединаца.*

Посланица истиче да је епископ Дионисије имао бројне личне и канонске преступе „и да је Црква годинама с болом и са стидом слушала о животу и раду нашега бившега епископа“. Епископи су били свесни да је њихова пресуда несвакидашња: „Не памти се да је икада у нашој цркви један епископ рашчињен. Али исто тако наша историја не памти да је неки епископ одпао од Мајке-Цркве и светога православља. А то је баш учинио ваш бивши епископ.“

Истакавши све бројне црквено-канонске преступе и огрешења владике Дионисија и његових сарадника *Посланица* апелује и преклиње вернике ове епархије да остану у заједници са Мајком-Црквом у земљи: „Останите у јединству вере, наде и љубави као и свим врлинама хришћанским, које су вековима биле украс душе Србинове. Наша Црква светосавска, наша вера православна, најлепши су украс наше велике историје.“

Посланица се дотиче и поделе америчко-канадске епархије на три епархије, што је било и остало једно од главних аргумената одвојене групе. Посланица објашњава да је то учињено због бриге за вернике: „Та брига показала се у нашој одлуци да уместо једне, оснујемо за вас три епархије ... Уместо једнога пламена, који се полако гасио, нека сада светле три буктиње, три упоришта српског православља у тим широким пространствима Новога Света. Очинска је жеља наша, да наш тамошњи народ има што јачу црквену организацију. Црква је једина гаранција за ваш духовни и национални опстанак.“

Упућујући им ову Посланицу епископи моле, „да је примите умом и срцем. Да се уједините у својој светој Цркви и да се увек радујете нашем Ускрсу, нашем Божићу, Светоме Сави и свим празницима хришћанским ... Заклињемо вас Богом живим и Светим Савом, као и гробовима отаца наших, да останете верни Цркви својих предака. Недајте се завести. Не слушајте непријатеље нашега црквенога јединства. Мајка-Црква у молитвама је стално са вама. За вас се молимо пред Престолом Божијим пред ћивотима светих архиепископа и патријараха, пред ћивотима светога Стевана Првовенчанога, светога краља Дечанског, светога Петра Цетињског, као и гробовима знаних и незнаних мученика крста и слободе, који земљу нашу осветише крвљу и име своје прославише“.

НАСТАЈАЊЕ И РАЗВИЈАЊЕ РАСКОЛА

1.

Ако се пажљиво проанализира преписка епископа Дионисија како са патријархом Викентијем Продановим тако исто и са патријархом Германом Ђорићем не може се не добити утисак, да је у њему тињала жеља за што пунијим осамостаљењем. Разлоге за то треба тражити како у урођеној људској сујети човека који се осећао моћним тако исто, вероватно, и у предосећању свога сукоба са црквом. Епископ Дионисије је био интелигентан човек и није, интимно могао не схватити да све оно шта је и како је радио и живео није било никаква тајна и да неће моћи остати некажњено. Тачно је да се он био ангажовао у антикомунистичкој борби емиграције и да је, на томе плану, био трн у очима комунистичкога режима у Југославији, али је он тада био амерички држављанин и као такав није био изложен физичким опасностима и прогонима. Поред тога, он није био постојан у своме ставу и држању. Никола Степановић, један од најутицајнијих његових присталица, рекао му је једном приликом: „Али, владико, како Вам можемо веровати? Ви газите све одлуке које су донела тако многа тела и Ваше властито обећање. Како Вам можемо веровати да ћете Ви следити оно што баш сада кажете? Ви не можете бити мирни. Ви увек неке ствари мењате. Ви не можете мировати."

Пошто је, интимно, знао да се огрешио о цркву, и стално грешио, епископ Дионисије се повезивао са неким политичким првацима српске емиграције, који су манипулисали са њим, а он је веровао да он манипулише са њима. То су, несумњиво, били исправни људи, али они нису знали, или бар не довољно, ни поредак у цркви, нити до које мере могу световњаци да утичу на њезине одлуке у стварима догматског и канонског поретка. Било је међу њима људи који су покушавали да у цркву и расправљање црквених проблема уносе световњачка мерила. СПЦ јесте *саборна* и у њој влада договорно начело у свима проблемима њезиног овоземаљског живота и рада, али она није *парламенат* и у њој се не може иживљавати партијско-политички. У *СПЦ веома је важан национални моменат, али црквено-канонски моменат не може бити потчињен национално-политичком.* Баш на томе плану настајала је код неких људи, присталица владике Дионисија, збрка појмова. Своју црквеност мешали су не тако ретко, са својом антикомунистичком ревношћу, која им је онемогућавала да виде право стање ствари у земљи и да напоре јерархије, и више и ниже, да се спасава оно што се је могло спасити, објективно просуђују и оцењују. Више него раније СПЦ у земљи била је *војујућа црква* са не много борбених кадрова на своме фронту.

Епископу Дионисију, и људима, који су му пружили подршку, успело је да на своју страну привуку и краља Петра II, који, такође, није остајао на линији коју би узимао, али је, стварно, био више на страни владике Дионисија, него на оној другој страни, која је остала у јединству са црквом у земљи. Епископу Дионисију, и његовој групи много је користила „Порука свима православним Србима", коју је краљ Петар II, 15. јуна 1963. године, упутио Србима. Протојереј Милоје Николић није успео да увери генерала Тодора К. Милићевића, тада шефа Краљевске канцеларије, у штетност слања ове Поруке. „Ако би се", писао је протојереј Николић, 14. маја 1963. године, „и сâм владика Дионисије обратио да добије неку оцену о своме раду коју би Краљ дао, молим Вас да будете обазриви и да ништа написмено не дајете[1256]."

Генерал Милићевић није био обазрив па је до поруке и дошло. Иако је она обеснажена доцнијим краљевим изјавама није промашила свој циљ. Када је, 15. јуна 1963. године, ова Порука била позната, писао је протојереј Николић, генералу Милићевићу, 5. јула 1963. године, и рекао му и ово: „Владика Дионисије је *чисто црквено и канонско питање изнео* на политичко тржиште и злонамерно заводи јавност, отварајући национално питање. А *Ви сте потурајући овакав свој састав Краљу отворили сада и питање опредељења за Монархију и*

1256 *Глас канадских Срба,* од 12. септембра 1963.

против Монархије. По Вама епископи мученичке Српске цркве су „комунистички црквени генерали[1257]."

Енергична подршка епископу Дионисију долазила је и од групе др Слободана Драшковића. Водећи људи те групе су, у више махова, показали не само суверено презирање истине, него и пословично незнање и непознавање ствари о којима пишу. Миливоје Поповић, првак Драшковићеве групе и уредник „Српске борбе", у своме чланку „Титовско-Љотићевски насртај на америчко-канадску епархију" пише и ово: „Одлука Архијерејскога сабора није вољна одлука *српских јереја,* него је решење које им је наметнуо југословенски комунистички режим, чији су они заробљеници...[1258]" Било би, најскромније речено, очекивати од уредника „Српске борбе", главнога органа СКК „Свети Сава", да бар зна формалну разлику између *архијереја и јереја* у СПЦ, а и то да у раду и одлукама Светога архијерејскога сабора не учествују *јереји* него *само архијереји.*

Још у октобру 1962. године епископ Дионисије није нимало држао до ове групе. У своме писму др Фирмилијану Оцокољићу, писаном 25. октобра 1962. године, којим му јавља, као што смо већ видели, да мисли да је он погодан кандидат за епископа, владика Дионисије пише, да се делегације Светог архијерејскога синода на челу са митрополитом Дамаскином, уверила да не постоји ни најмања бојазан за цепање цркве од Патријаршије, нити ико о томе ради осим Драшковићеваца, на које се не треба обазирати.

Приближавање између њих настало је касније. Још у своме броју од 23. маја 1963. године, „Српска борба" тражи од владике Дионисија да „најзад заузме став правога српскога епископа". Тај став је епископ Дионисије заузео на XII конгресу СКК „Свети Сава", који је одржан од 15. до 17. јуна 1963. године. Његов став је био ово: „Зато ја сада ове незаконите, неправедне, не канонске одлуке од комуниста из Београда не признајем и не примам, утолико пре што тиме насрћу на слободу Српске цркве и српскога народа у слободном свету. И ако они сутра донесу *решење да ме рашчине, ја ћу им једноставно рећи: ви тај чин мени нисте дали, него ми га је дао патријарх Гаврило, који је слободно, и правилно изабран за патријарха. Према томе имамо ми да разговарамо и о вама*[1259]."

Тешко се отети утиску да је овакав став, изразито нецрквени, био израз његове захвалности СКК „Свети Сава", који је, не знамо по каквом „надахнућу" открио у владици Дионисију „оруђе у руци Провиђења" и „инструменат историје" (Говор др Слободана Драшковића)[1260].

У својој изјави Митру Булатовићу др Слободан Драшковић је тврдио: „Остаје факат да је одлука о цепању наше Епархије донета потпуно самовољно, без консултације и овлашћења. Никога од нас нису питали, а јасно је да су морали питати Црквено-народни сабор да ли жели и да ли одобрава промену...[1261]" Као да овој врсти људи није било потребно да познају предмет о коме говоре и пишу. У своме чланку „Тешко цркви коју Герман брани" писао је Младен Гостовић: „Писац ових редова признаје да не познаје ни Устав ни каноне наше цркве, али није ни потребно да их познајемо па да доносимо правилан суд и заузмемо правилан став о овоме питању[1262]."

Скоро ништа веће познавање и канона Православне цркве, и Устава СПЦ и Устава епархије америчко-канадске није показивао ни владика Дионисије. Ми овим, разуме се, не мислимо тврдити, да их он није *технички* знао, него да их је нарушавао као да их није познавао. Ово је, поред осталога, он потврдио и својим *„Обавештењем"* од 14. јула 1963. године које је објавио у „Српској борби" од 1. августа 1963. године. Остајући при своме,

---

1257 На истом месту.
1258 *Српска борба* од 23. маја 1963.
1259 *Српска борба* од 17. јуна 1963.
1260 На истом месту.
1261 *Српска борба* од 1. августа 1934.
1262 На истом месту.

ничим недоказаном, тврђењу да су све одлуке о њему донете под „притиском комунистичких Титових власти“, владика Дионисије је својим ранијим преступима додао и још један веома тежак: оптужио је патријарха Германа да је нарушио не само *каноне,* него и *догме,* а ко нарушава догме он је *јеретик.* Трудећи се да оправда своју непослушност цркви владика Дионисије вели: „Не може се бити покоран ни једном патријарху ако он прекрши божанске законе и правде и морала, свете *догме,* правила Православне цркве и свете каноне[1263].“

Важну подршку добио је владика Дионисије и од СНО. Један део њезине Управе примио је тезе владике Дионисија као и, СКК „Свети Сава“, који се нашао са њима на истој линији. У чланку „Видовдан“, објављеном у „Слободи“ од 30. јуна 1963. године, заступа се теза, да се оснивањем нових епархија у Америци и Канади стварају три центра, који ће један другом оспоравати првенство и тиме у међусобној борби разарати вољу Срба да се супротставе комунизму. Ово тврђење, сасвим произвољно, било је без икаквог основа као и истицање да су епископи СПЦ ударили на јединство православних Срба у слободном свету. „Убеђени смо“, стоји у чланку, „да Свети архијерејски сабор никада не би донео такву одлуку да није био принуђен да је донесе. Архијереји СПЦ морали су да буду под великим притиском да ту одлуку усвоје и да је проведу[1264].“

Исто погрешно схватање изложено је и у *Резолуцији* Централне управе СНО у Америци 15. јуна 1963. године. У одлуци Светога архијерејског сабора којом је владика Дионисије стављен под црквено-судску истрагу, види ова Резолуција „увреду и велико понижење Србима у Америци и Канади као и достојанству слободнога човека уопште[1265].“ „Звучи мефистофелски тврђење, да ће наши епископи у Отаџбини, у дубини својих светосавских душа бити силно обрадовани овим нашим одлукама, и да ће им наша одлука дати снаге да се одупру терору над нашом српском Црквом[1266].“

2.

Када је све ово било припремљено одржан је, од 6. до 9. августа 1963. године, Дионисијев сабор. Са ове стране истицано је да је ово *онај сабор,* који се сазива сваке треће године, а ове године је требао да буде одржан у септембру месецу. У своме чланку „Законитост епархијскога сабора“ Др Часлав Никитовић вели, да „овај сабор, несумњиво, има, и по писаном Уставу Епархије и по фактичном стању, пуно право да доноси одлуке у интересу Епархије и цркве, поготову што његове одлуке могу само користити јединству цркве[1267].“

О сазивању, одржавању и раду овога сабора било је погађања и нагађања: *ко* има право да га сазове, пошто је владика Дионисије био стављен под забрану чинодејствовања; *ко* може да му преседава и да руководи њиме и његовим радом. На сцену су се појавила два саветодавца, Никола Степановић и др Урош Сеферовић, који ће одиграти важну улогу.

О црквено-народном сабору епархије америчко-канадске говоре чланови 15-24 Устава епархије. Члан 20 овога Устава вели, да се сабор „састаје у заседање сваке треће године у септембру месецу, на дан који одреди епархијски епископ у месту где је седиште епископа – Либертивилу – и решава о свим административним, просветним, законодавним, финансијским и верско-просветним црквеним стварима, које се тичу ове Епархије, односно њених припадника“.

У своме распису од 25. јула 1963. године под насловом „Епархијско црквено-народни сабор“ владика Дионисије вели, да је 7. фебруара 1963. године „потписао као епископ на

1263 На истом месту.
1264 *Слобода* од 10. јуна 1963.
1265 *Слобода* од 30. јуна 1963.
1266 На истом месту.
1267 *Слобода* од 30. јула 1963.

основу Устава и решења епархијскога пленума“' одлуку да сабор буде одржан у октобру. Према члану 20 епархијскога Устава владика је могао *само* да у месецу септембру одреди дан када ће сабор радити, али не и да *промени* месец одржавања сабора.

Ова одлука од 7. фебруара 1963. године, када је владика Дионисије још био у пуним административним правима, измењена је касније, 6. јуна 1963. године, на седници Пленума епархије, којој је председавао *не* Дионисије, *него* др Урош Сеферовић, председник ЦУСНО, и потпредседник Епархијског савета. На листи чланова Епархијскога управнога одбора, како је она објављена у Календару „Србобран“ за 1963. годину, стоји, да је др Урош Сеферовић *трећи* потпредседник Епархијског управног одбора. Испред њега су били Светозар Маравић и Драган Бојанац. Ако су они били присутни седници, онда је седници требао да председава Светозар Маравић.

У својој изјави, објављеној у „Слободи“ од 10. јула 1963. године др Урош Сеферовић се позива на члан 139, ал. 2 Устава СПЦ, али овај члан говори и епархијама у Југославији, које имају само једнога а не три потпредседника. Природније је било да се др Сеферовић позвао на Устав епархије америчко-канадске, али он то није учинио, јер се нигде, где год је реч о Епархијском савету, и о делокругу његовог рада (чланови 34 до 38) не говори о томе да је Епархијски савет надлежан било да сазива епархијски црквено-народни сабор било да помера време у које он треба да буде одржан и да ради, ако је већ сазван. А како се и за када сазива Епархијски сабор о томе је јасно речено у члану 20 епархијскога Устава.

Интересантно је на какав се закон могао позвати Никола Степановић, који би се односио на америчко-канадску епархију, када је „дао своје правно мишљење, да је правично и на закону основано“, да др Сеферовић председава седницама Епархијскога пленума[1268]. Нико не спори да је Епархијски пленум могао да одржи седницу, али се никаквим правним аргументима не може доказати, да је тај Пленум имао право да решава о премештању одржавања сабора и то баш у моменту када је епархијски епископ био стављен под забрану свештенодејства што укључује у себе и забрану сваког његовог деловања у епархији, чији је био епископ све док се његов спор синодски не извиди и не реши. Отуда се премештање датума одржавања епархијскога црквено-народнога сабора за 6. до 9. августа не може сматрати легалним.

Неозбиљно је када владика Дионисије тврди: „Што ја тај други позив (за седницу епархијскога Пленума 6. јуна 1963. године) нисам потписао, а могао сам, јер дужност нисам предао, не мења ствар.“ Владика Дионисије је, *очито мешао две ствари: моћи нешто урадити и имати право нешто урадити.* Он је, разуме се, могао урадити оно што вели као што је, по истој логици, могао председавати скупу, одржаном од 6. до 9. августа 1963. године, *али није ни једно ни друго имао право да уради. И баш у томе што је тако радио, у томе лежи један део његове кривице.*

Владика Дионисије је, ко зна по који пут, и овде изокренуо чињенице и сасвим нетачно навео чланове епархијскога Устава на које се позива. Он се позива на члан 36, тачка 4 и на члан 24, епархијскога Устава. Члан 36, т. 4 овога Устава говори о делокругу рада Епархијскога савета и гласи: „Епархијски савет јесте главни управни и надзорни орган у епархији, за спољашње црквено и верско-просветне и црквено-школске послове.“

Не видимо да би се овде могао наћи иједан елеменат, који би говорио у прилог владике Дионисија и др Уроша Сеферовића.

Нелогична је била и следећа изјава владике Дионисија: „Овим сабором председаваће председништво, које буде било изабрано на сабору. Ја нисам предао дужност, могао бих председавати сабору, али ћу то оставити народу – делегатима, да реше како мисле да је најбоље за интересе наше свете цркве и Епархије.“ Да је владика Дионисије, у моменту када је ово писао, био, интимно, сигуран у то да је сабор, који је он спремио, легалан, он се не би

1268 *Слобода* од 10. јула 1963.

смео одрећи права да овоме сабору председава, јер му то право даје члан 22 епархијскога Устава, који гласи: „Када је у пуним својим епископским функцијама епископ *ове епархије нема права да своје право претседавања епархијском црквено-народном сабору стављa на гласање.“*

Без обзира на све своје учињене грешке и огрешења о законе и прописе цркве владика Дионисије је, опет, 24. јуна 1963. године, одржао седницу Управног одбора епархије, који, због насталих околности, није могао не бити крњи: ту је донета одлука, „да се до црквено-народног сабора не може ни у коме погледу мењати статус нашега епископа господина Дионисија, чак ни у случају нових одлука или пресуда од стране Светог архијерејског сабора и Синода, пошто, о томе, треба да донесе црквено-народни сабор своје обавезне одлуке“[1269].

У Уставу епархије americчко-канадске нигде се не вели, да епархијски црквено-народни сабор има право да се бави разматрањем *канонских кривица* свога епископа, јер то право припада *само* Светом архијерејском сабору СПЦ (члан 69, тачка 27 б) и синоду (члан 70, тачка 35 б). Према томе о црквеним кривицама владике Дионисија, није, и када би био легалан, епархијски црквено-народни сабор могао доносити никакве одлуке. Ако би их доносио он би тиме недопуштено прекорачивао компетенцију своје власти и права.

О чему се, овде, стварно, радило? После свега шта је урадио владика Дионисије је морао знати, да му од стране претпостављених црквених власти следе нове казне. Њих је донео Свети архијерејски сабор на ванредном заседању од 27. јула 1963. године: владика Дионисије је био смењен са управе епархијом, а на његово место је био постављен и за епископа изабран др Фирмилијан Оцокољић (Посланица Светог архијерејског сабора од 27. јула 1963).

Да би још више замрсио ствари и још више завео људе изван цркве, који су ову страну спора мало или нимало разумевали, владика Дионисије, који је онемогућио редовну истрагу над собом, дао је да се донесе горња одлука. Упоран у непослушности цркви владика Дионисије није признавао ни одлуку Светога архијерејскога сабора од 27. јула 1963. године, него је отишао на скуп, који је држан од 6. до 9. августа 1963. године.

Овај скуп не може се називати црквено-народним сабором како је то предвиђено у Уставу ове епархије. Овај скуп се не може назвати црквено-народним сабором ни по начину како је до њега дошло, ни по његовом саставу, а ни по томе што му је председавао један са своје дужности смењени епископ. Ни предмет којим се овај скуп бавио не спада у надлежност епархијског црквено-народног сабора. Једна од водећих личности овога скупа, др Слободан Драшковић, прогласио је овај скуп нечим што он није могао бити: „Изнад њега (овога скупа, рекао је Драшковић) је *само Бог. Оно што донесе сабор, тако има да буде*[1270].“

О томе ко сачињава црквено-народни сабор говори 16. члан епархијскога Устава. Овај сабор сачињавају: по два представника црквено-школских општина, све српско православно свештенство оба реда, епархијски епископ, сви чланови Епархијскога савета, по два представника из српских колонија, које немају цркве ни свештеника, али имају школу која ради под надзором епархије. Само су ова лица имала право гласа на сабору. Истакнути народни представници, просветни радници и пријатељи православља „имају право присуствовати свим епархијским саборским седницама у својству саветодавних чланова, без права гласа“. „На Епархијском црквено-народном сабору, одржаном 1960. године, донете су извесне измене у погледу права гласа и броја делегата појединих српских националних и културних организација у Америци и Канади. Ту се разумеју: СНС, СНО, Савез кола српских сестара, Српска братска помоћ, Певачки савез и друге неке националне и хумане организације. Све оне скупа, ма колико их се појавило на сабору, *имају право свега као пет делегата.*

На скупу, одржаном од 6. до 9. августа 1963. године, нису учествовале ни све црквено-

1269 *Слобода* од 30. јула 1963.
1270 *Српска борба* од 1. августа 1963.

школске општине ни већина свештеника ове епархије. На овоме скупу није учествовало 38 црквено-школских општина, ни 53 свештеника, који су примили одлуке Светог архијерејскога сабора[1271]. У Извештају о раду овога скупа вели се, да су на њему учествовале 44 црквено-школске општине и 27 свештеника. Док се овако тврди на другој страни поменутог извештаја на шестој страни истога извештаја се вели „193 пуноправна делегата од којих 25 претставника црквено-школских општина и 26 свештеника".

Ако је тачно тврђење др Часлава Никитовића, да у Америци и Канади постоје 74 цркве и црквено-школске општине, онда би то значило да је на скупу учествовало нешто мало више од половине црквено-школских општина, али много мањи број свештеника. Према извештају, који је донео „Парохијски гласник" Српске православне цркве Успења пресвете Богородице у Сакраменту, против скупа владике Дионисија било је 56 свештеника, а за владику Дионисија 19 док се њих 7 држало неутрално[1272]. За одлуку Светога архијерејскога сабора и Синода одлучило се 39 црквено-школских општина, за скуп владике Дионисија 23, 7 се држало неутрално.

У својој борби против цркве у земљи, владика Дионисије се, све чешће, позива на право народа да учествује у избору епископа. Он вели: „У српском народу то се учешће одржало скоро у свим помесним црквама све до 1918. године. Ово се сада одржавало само у избору Патријарха, јер је у избору епархијских архијереја Архијерејски сабор то право самовластно одузео народу[1273]."

Ово је владика Дионисије тврдио 2. септембра 1963. године у једном своме памфлету ... Како стварно стоји са правом народа да учествује у избору епископа? Прво, владика Дионисије је побркао појмове: код нас се није радило о „помесним црквама", него о „покрајинским црквама". Радосав Грујић је, правилно, их називао „самосталне самоуправне црквене области" наше"[1274] ... У првим вековима живота цркве народ је имао учешћа у избору епископа, али се, вели Никодим Милаш, учествовање народа у томе подвргло разним променама у течају времена. У почетку учествовао би у избору епископа сав народ дотичнога места, без разлике на друштвени положај овога или онога члана народа. Ово је производило нереде и смутње при изборима, те је Лаодикијски сабор нашао се побуђеним, запријетити те нереде и установио је, да сасвима не треба допустити „скупу свјетине" да бира оне, који се имају поставити на службу цркве"[1275].

Лаодикијски сабор, држан 343. године у Лаодикији, Мала Азија, вели у 13 правилу: „Зборишту народа не мора бити допуштено, да бира оне, који се имају поставити на свештенство[1276]." Зонара је, у вези овога правила, рекао: „Оваквој светини забрањено је бирање не само епископа, него и свештеника." Касније само знатнија лица из народа учествовала су у избору епископа, али је VII васељенски сабор, својим трећим правилом, ово осудио, јер је то давало световним властима могућност да мимоилазећи црквену власт, постављају погодна лица за епископе. У овоме се правилу вели: „...Јер, који се има поставити за епископа, мора бити од епископа биран, као што је наређено од светих отаца у Никеји[1277]." Овде се мисли на *четврто правило* Првог васељенског сабора, који тражи да епископ буде постављен од епископа, који треба да се сакупе на једно место. Ако се, због разних околности, не могу сакупити на једно место да се сакупе више од три епископа, онда други могу дати свој пристанак „кроз грамате", и онда нека се обави рукоположење[1278]."

1271 *Глас свештенства Српске цркве у Америци и Канади,* број 1 од 4. августа 1963.

1272 *Парохијски гласник* Српске православне цркве Успенија пресвете Богородице у Сакраменту, септембар-октобар 1963.

1273 *Памфлет владике Дионисија од 20. септембра* 1963.

1274 Радослав Грујић: *Историја СПЦ,* стр. 113.

1275 Никодим Милаш: *Православно црквено право,* стр. 378.

1276 Никодим Милаш: *Зборник ...*, стр. 126.

1277 На истом месту, стр. 89.

1278 На истом месту, стр. 22.

Учествовање одабраних представника народа у избору епископа одржало се доста дуго и касније. „Ово се догодило особито стога, што није знао народ да се у границама својим уздржи у вршењу свога изборнога права, и што су се на многим местима догађали нереди, који су на штету цркве само били.“ Већ од XIII века примењује се само четврто правило Првога васељенскога сабора „те је признато само и искључиво епископима право да могу бирати епископа. По тој норми почели су се бирати епископи у већем делу обласних цркава, а у XIV веку ми налазимо тек као изузетак од те норме, што су у појединим црквама учествовали и народни заступници у избору епископа[1279].“

Сасвим је нетачно када владика Дионисије тврди, да је код нас, све до 1918. године народ учествовао у избору епископа. Према Закону о црквеним властима у краљевини Србији од 27. априла 1890. године, члан 19, тачка 8, бирао је Свети архијерејски сабор епископе, а краљ је, према члану 5 овога Закона, избор потврђивао[1280]. У Карловачкој митрополији према члановима од 1 до 6 Закона од 1872. године, митрополит је предлагао Светоме синоду три лица за епископе: изабран је био онај који је добио све гласове. За Буковинско-далматинску епархију епископа је постављао цар. Према Конкордату, који је 28. марта 1880. године, склопила Цариградска патријаршија са аустроугарском владом епископе за Босну и Херцеговину је потврђивао цар. Црна Гора је била случај за себе, али се не може рећи да је народ бирао епископе, односно митрополита.

Као што је нетачно горње тврђење владике Дионисија исто је тако нетачно, да је Свети архијерејски сабор после 1918. године, самовољно одузео народу право да бира епископа: народ, као што смо видели, то право није имао. Уосталом, владика Дионисије зна, да је он био биран за епископа без учешћа народа, али није никада посумњао у то да је био правилно изабран. Ни за епископа америчко-канадског није га послао народ, него Свети архијерејски сабор.

Православна црква даје одређена права народу у „пословима, који се тичу треће гране црквене власти, која је поверена јерархији, наиме власти управљања спољним животом цркве. Ово се учешће показало особито у управљању црквеном имовином“[1281] ... Са овога подручја владика Дионисије је потискивао изабране и овлашћене представнике народа епархије којом је управљао. Ово се најбоље види из Извештаја Надзорног одбора епархије америчко-канадске. Из овога Извештаја се види, да је владика Дионисије незаконито руковао имовином црквеном и неким фондовима. Из фонда владике Николаја Велимировића узео је, на своју руку, 3.500 долара и за своје личне сврхе. Овај Извештај легалног Надзорног одбора од 3. августа 1963. године, био је прочитан на Дионисијевом сабору од 6. до 9. августа 1963. године. У Извештају о раду скупа владике Дионисија се вели, да је Извештај Надзорног одбора, који је изнео стање ствари какво је било, „апсолутно злонамерног карактера“ и да је „Сабор једногласно одбио Извештај Надзорног одбора, као нетачан“, иако је био сасвим тачан (стр. 3 Извештаја).

Око Извештаја Надзорног одбора, који је објављен у целини у „Гласу канадских Срба“ од 15. августа 1963. године, водила се, на Дионисијевом скупу, оштра дискусија. Драшковићева „Српска борба“ од 8-15. августа 1963. године, се жали: „Велика је штета што је Претседништво Сабора својом неодлучношћу и испуштањем тока Сабора из руку, дозволило да се око Извештаја Надзорног одбора утроши шест часова времена, а питање је могло да се претресе за непун сат.“

УПОТПУЊАВАЊЕ РАЗЈЕДИЊЕЊА

1.

1279 Никодим Милаш: *Православно црквено право...,* стр. 380.
1280 *Зборник правила, уредаба и наредаба...,* стр. 251, 255.
1281 Никодим Милаш: *Православно црквено право,* стр. 233-234.

Резолуцијом, коју је донео Дионисијев сабор, употпуњено је и организационо уобличавање издвојене групе Дионисија Миливојевића из целине СПЦ чиме је створен раскол у цркви, који, нажалост, још увек траје. Дионисије је упорно остајао на своме месту и није се ничим, и ни на којем плану, хтео да покорава одлукама Цркве, него је са групом свештеника, који су му остали привржени, а уз помоћ неколико српских националних првака стварао *своју цркву.* Да би што изразитије обележио *своју посебност и битну карактеристику своје групе, он јој је дао име* „Слободна српска православна црква", чиме се хтело изразити уверење да црква у земљи није слободна иако нико није тврдио да јесте. *Појам „слободе цркве" у држави врло је сложен, али се, у овоме случају, хтело нарочито истаћи да одлуке Цркве у земљи нису доношене слободно по догматско-канонској савести, него да су Свети архијерејски сабор и Синод радили само као органи преко којих је комунистички режим у Југославији спроводио своје одлуке у борби против антикомунистичке српске емиграције, којој је на челу био епископ Дионисије, који се сада осамосталио и развио живу акцију за придобијање што већега броја присталица. Један црквено-канонски спор владика Дионисије је пребацио на чисто политички терен, уверен да на томе плану може имати више утицаја.*

Да један српски православни владика има изразито антикомунистички став није било ништа изузетно у време када су и српски сељаци и радници били активни антикомунисти. На чврстину њиховог антикомунистичког става могли су се угледати и бројни интелектуалци и поједини свештеници. Огромна већина и српских сељака и радника нису никада величали ни Стаљина ни Тита, а то је радио бивши епископ Дионисије Миливојевић. Због тога његова антикомунистичка застава није могла бити нарочито уверљива: разборитији људи су увиђали да се у Дионисијевом случају ради претежно о спасавању сопствене главе и коже и о политичким махинацијама, које су могле да опсењавају само појединце и оне, који су му, из било којих разлога, били лично одани.

Била се створила једна грозничава психоза као бусија за прикривање оних који су, интимно, могли осећати притисак неких својих сопствених кривица. То што је настајало личило је на пространо тркалиште за политичка обрачунавања и за разиграности своје недисциплинованости и ћудљивости. Тога је, увек, бивало и међу свештеницима. Сада је за неке од њих настао био моменат да тим својим склоностима дају пуни замах.

Остаје, још увек, врло трагично и национално штетно да је ова настала подвојеност у СПЦ била и национално-политички фундирана и да се из тих корена храни и одржава. Иако се не може сумњати у то да је владика Дионисије међу свештеницима у Америци и Канади имао „своје људе" може се рећи да само то не би било довољно да омогући замах његове борбе разједињавања и придобијања присталица. Остало је да се испитује и објашњава због чега се могло десити да неки угледни народни људи не само у Америци и Канади, него и изван њих, прихвате Дионисија и помогну његову акцију. *Нама се чини да су била два главна момента, који су то условили: национална и изразито, бар фразерски, антикомунистичка будност с једне стране и једно непознавање суштине Дионисијевог случаја и морално-канонске заснованости оптужаба против њега, које су подносили људи какви су били Михаило Дучић и Лука Христифоровић;* и не само они.

Пада у очи и то да су Дионисијев случај, углавном, прихватили партијско-политички активисти и један део бивших официра краљевине Југославије, који су за време рата били у заробљеништву, и тако изван земље. Пада у очи, исто тако, да је само један мањи део активних бораца против комунизма за време рата у земљи, пристао уз Дионизија и његову групу. Њима се не може оспорити да су на делу и у пракси упознали комунизам и јасно схватили опасност од њега; свакако и боље и јасније од оних, који су време рата провели изван земље. Треба, истовремено, истаћи да су и национална будност и родољубље ових људи врло наглашени и *да сваки од њих сматра да брани и интересе и чистоту српског*

православља тиме што напада режим у земљи. Позивање на Светога Саву у овим обрачунима постало је више него неукусно. Оно, не тако ретко, прераста у злоупотребу светитељевог имена.

И ако овако компонована целина оних, који се сматрају присталицама „Слободне српске православне цркве" има, као што се види, своју национално-политичку и црквено-канонску димензију, при чему је изразитије наглашено национално-политичко, него црквено-канонско, потискује се, још увек, свест о национално-црквеној штетности оваквога опредељења и подвојености, која је, несумњиво, врло велика.

2.

Са црквено-канонске тачке гледишта олако се прелази преко чињенице, да је јерархија ове групе *неканонска* и да није призната ни од једне православне канонске цркве. Тежину недостајања оваквога признања осећао је и владика Дионисије и покушавао да се, црквено-канонски, *озакони,* али је био одбијен како од Васељенскога патријарха тако исто и од Московске патријаршије. Дионисије није могао не знати какав је положај цркве у Совјетском Савезу, али се, ипак, обраћао тамо. Сви комунистички режими, у односу на цркву, са малим разликама у нијансама, имају исти став и исти циљ и смер: они су у надању и ишчекивању, да, временом, одумру и вера и црква.

Дионисије и његова група нису били без неколико свештеника који су се определили за њих. Стожер око кога су се сви они окупили био је сâм Дионисије, који се није мирио са чињеницом да је *рашчињен и враћен у ред световњака,* и лишен права да буде епархијски епископ.

За разлику од њега лично, група свештеника, која је остала са њим, била је, у почетку, легална да би, касније, и они били кажњени одговарајућим казнама. Зачуђавало је све оне, који су их познавали, да су се на Дионисијевој страни нашли протојереји Данило Милановић и Светозар Радовановић, људи и добро образовани и угледни и цркви одани. Иако је писац ове књиге лично познавао и једнога и другога није себи могао објаснити чињеницу да су се они нашли тамо.

Епископ Дионисије и његова група осећали су потребу да *створе своју јерархију.* Почело се са избором архимандрита Иринеја Ковачевића за помоћнога епископа Дионисију, који није престајао да врши своје епископске дужности. Он је радио и поступао као да се са њим није ништа десило. Ковачевићев избор био је „народски": изабрао га је Дионисијев сабор, који се састао од 12. до 14. новембра 1963. године, али црква у земљи није могла признати тај избор. Свети архијерејски сабор, који је заседао од 27. фебруара до 7. марта 1964. године, донео је одлуку да је овај избор Иринеја Ковачевића *ништаван,* тј., да је извршен против прописаних позитивних законских прописа цркве[1282].

О избору Иринеја Ковачевића за помоћнога епископа Дионисију обавестио је, 9. децембра 1963. године, епископ Свети архијерејски синод у Београду Стеван Ластавица и навео да је Иринеј Ковачевић „хиротонисан" од двојице самозваних неканонских и непризнатих украјинских епископа, Генадија и Григорија 7. децембра 1963. године у манастиру Светога Саве у Либертвилу[1283]. Интересантно је истаћи да Дионисије Миливојевић није учествовао у овој хиротонији свога помоћника.

На својој седници од 5. марта 1964. године Свети архијерејски сабор СПЦ поништио је рад Дионисијевог сабора, који је држан од 12. до 14. новембра 1863. године. У односу на избор Иринеја Ковачевића, који је био извршен на овоме скупу, речено је да је он „неканонски, противуставан и ништаван, пошто *прво* Апостолско правило и *четврто* правило Првог Васељенског сабора прописује да епископа бира сабор епископа". Члан 105

1282 *ГСПЦ,* март 1964, стр. 82.
1283 *ГСПЦ,* мај 1964, стр. 162.

Устава СПЦ вели, да „епархијске и викарне епископе бира Свети архијерејски сабор под председништвом патријарха“, а члан Устава Српске православне епархије америчко-канадске вели, „да епископа у овим земљама поставља Свети архијерејски сабор СПЦ“[1284].

У односу на Иринеја Ковачевића „Свети архијерејски сабор проглашава да је такозвана „хиротонија“ архимандрита Иринеја Ковачевића за епископа, коју су 7. децембра 1963. године извршила у Либертвилу двојица самозваних, од православних цркава непризнатих украјинских епископа ништавна. Ништавна су и сва чинодејства извршена од стране именованих у томе својству. Ставља се у дужност надлежном архијереју да против архимандрита Иринеја Ковачевића покрене судски поступак[1285].

Даље је речено да се забрањује свештеницима СПЦ да са овим људима богослуже и речено је „први пут у историји једна група српских синова створила је расколничку организацију, нанела страшну рану организму мученичког светосавског православља и отпала од једне, свете, саборне и апостолске цркве“[1286].

Чињеница да су баш ови украјински епископи хиротонисали Иринеја Ковачевића погодила је и лично Дионисија Миливојевића. Он се нашао побуђеним да, марта 1964. године, изда један летак под насловом „Погрешна тумачења једнога писма од 1961. године“. Радило се, у ствари, о полемици између Дионисија Миливојевића и протојереја Душана Клипе, који је подсетио Дионисија Миливојевића на то, да је он, 1961. године, ово крило Украјинске цркве сматрао неканонским. Дионисије Миливојевић вели: „Године 1961. нисам био упознат са фактичним стањем ствари када сам писао писмо протојереју Душану Клипи. Тек је после тога наша конференција православних епископа приступила проучавању тога питања, проучавању каноничности украјинских епископа и њихових цркава. Ја сам био ту у тој комисији, и прибрао сам прилично материјала о томе питању[1287].“

После разматрања стања црквених односа међу Украјинцима у слободном свету Дионисије Миливојевић је дошао до уверења: архиепископи Генадија и Григорије рукоположили су нашега епископа Иринеја. Према томе *хиротонија Иринејева потпуно је канонска хиротонија ... Закључак је ово: епископ Иринеј је потпуно канонски рукоположен; његова хиротонија је потпуно канонска хиротонија*[1288]. Дионисије Миливојевић ово је тврдио са истом самоувереношћу са којом је заузео и бранио свој лични став. Иринеј Ковачевић је био – први *бирани* епископ ове групе кога је народ изабрао и који је био прво помоћни епископ Дионисији да постане његов наследник. Дионисије је умро ноћу између 15. и 16. маја 1979. године.

3.

Сасвим је разумљиво да су Дионисије Миливојевић и његова група, да би могли бити схватани озбиљно, морали извршити и употпунити своју организацију. Она је, најпре, вршена у оквиру дотадашње америчко-канадске епархије да би, постепено, прерастала и даље. Пошто врхови групе нису сумњали у каноничност своје јерархије потрудили су се да бројно појачају свој епископат. После Иринеја Ковачевића за епископа био је изабран архимандрит Димитрије Балаћ, који је био присно повезан са Дионисијем Миливојевићем. Пошто је често побољевао за помоћника му је био изабран Петар Банкеровић, који је завладичен 1976. године.

Покушавало се да се и за Западну Европу изабере један епископ. За то је био изабран архимандрит Арсеније (Михаило) Тошовић, али до његовога посвећења није дошло. Умро је

1284 На истом месту, стр. 165.
1285 На истом месту, стр. 166.
1286 На истом месту.
1287 Летак Дионисија Миливојевића од марта 1964. Објављен је и у енглеском преводу.
1288 На истом месту.

1974. године. Седиште му је требало бити у Диселдорфу. За новога епископа западно-европскога изабран је Василије Вејиновић, који је био свештеник Катедрале у Њујорку. Он, колико знамо, резидира у Лондону ...

Много лакше је ишло са попуњавањем ниже јерархије. Један део црквено-школских општина и свештеника у Северној Америци и Канади остао је уз Дионисија. Током времена придолазили су и свештеници из земље. Прелазили су преко Трста, где их је примао Драгољуб Вурдеља и „спроводио их даље“. Једна од „пролазних станица“ за ове свештенике била је и „кућа зближења у Локарну“ Швајцарска, где су долазили и свештеници из Југославије, ту се краће времена задржавали и ишли даље. У доста случајева свештеници који су долазили из Југославије нису имали регулисан канонски отпуст из епархија где су у земљи служили, али то није било важно за средину у коју су ишли.

Организација црквено-парохијскога живота у овој „слободној“ епархији ишла је брзо. У једном распису епископа Иринеја Ковачевића, од 26. априла 1975. године, наводи се да они имају већ 51 свештеника, 52 црквено-школске општине, 55 кола српских сестара и једну мисију као и 38 црквених домова и два манастира[1289]. У „српско-православном календару“ за 1984. годину (за američko-канадску епархију) наведене су све парохије за ову епархију, али међу њима има пет које нису биле попуњене. У Аустралији и на Новом Зеланду ово стање је сређено.

4.

У априлу 1984. године изгледало је да ће доћи, ако не до измирења, а оно барем до извеснога приближавања обе стране. Иницијативу за то је дао Свети архијерејски синод СПЦ са патријархом Германом на челу. Био је послат западно-европски епископ Лаврентије у Америку да успостави контакт са епископом Иринејем. На састанку између њих дошло је најпре до контакта у манастиру Пресвете Богородице где је седиште епископа Иринеја. Затим у Либертвилу 16. априла 1984. године у манастиру Светога Саве. Са овога састанка издата је једна *Изјава,* која има само три тачке.

О овоме састанку је Епархијски „Савет СП слободне епархије“ издао једно Саопштење. У првој тачки овога Саопштења се вели да је епископ Лаврентије „дошао у посету нашој епархији са жељом да чује наше мишљење по питањима решења црквенога питања“. Истакнуто је да присталице ове стране „имају пуно поверење у свога епископа и епархијска тела, а да се не подлеже злонамерној непријатељској пропаганди“.

О овој седници Епархијскога савета, која је одржана 26. априла 1984. године, писао је владика Иринеј, 20. маја исте године, (у својству председника СНО – Српског народног одбора). Помињући предстојећи конгрес СНО владика Иринеј је писао: „Као што је свима познато из наше штампе Епархијски Савет је одржао 26. априла о. г. своју ванредну седницу и цео случај пренео на наш следећи сабор. Ја лично молим свакога члана СНО да не подлеже ничијој пропаганди и да ово питање не расправља ни са каквом жестином, јер ће се нашим редовним скупштинама, као што је наш Конгрес и онда наш црквено-народни сабор, све то на миру и у братској слози решити.“

Овај Конгрес је одржан 29. јуна 1984. године код манастира Пресвете Богородице. На овоме Конгресу је, поред осталога, живо дискутовано и о посети владике Лаврентија. Пошто је, од неких учесника Конгреса, епископ Иринеј био осумњичен за наводно вођење тајних разговора са црквом у земљи он је нашао за потребно да изјави и ово: „О посети епископа Лаврентија ја сам дао подужу изјаву, коју су добили сви чланови СНО и не желим више ништа да понављам о томе. Једну ствар само желим да кажем свима и свакоме, и то хоћу од речи до речи да уђе у Записник: „Никада, словом никада, са комунистима нисам преговарао, а

1289 Распис епископа Иринеја Ковачевића од 26. IV 1984.

нарочито наглашавам да после одласка епископа Лаврентија, одавде, ни ским нисам имао никакве везе. Прича да сам ја послао владику Василија, да су Славко и Драгица (Стоковићи) ишли у Југославију, и све друго. Они који те вести имају, ја сматрам да имају доказа. Ако докаже и један од тих што имају, везе да имају, ја ћу да се запалим пред целим светом, овде испред манастира (силан аплауз). Али, ако немају нека престану да причају, или нека се они запале (Огроман аплауз). Доста је више лажи и подметања."

У посебној посланици свештенству, црквено-школским општинама и народу епископ Иринеј је, јуна 1984. године, углавном поновио оно што је већ био рекао. Рекао је: „Посета епископа Лаврентија дала нам је изванредну прилику да преко њега кажемо отворено Светоме архијерејском сабору ко смо и зашто се боримо. За ових двадесет година они са нама нису никада директно општили. Све што су о нама чули то су били извештаји њихова три епископа из Америке који о нама нису ништа добро рекли."

Оправдавајући став који су и до сада имали Иринеј је рекао: „Нека нико не мисли да смо ми себе прогласили безгрешним. И ми смо безаконовали, често нисмо о Божијим заповестима рачуна водили, заједљиви бивали и осветничке ударце одбијали. Једина нам је олакшавајућа околност била што смо грехе чинили бранећи се од напада."

Они у чијим је рукама „и нож и погача" ако им је стало до „измирења са одвојеном браћом" нека богобојажљиво и Христољубиво испитају своје раније одлуке као и резултате оне наметнуте нам двадесетогодишње инквизиције и донесу целисходна решења, а време и покајање ће свима бити два најбоља лека".

После свих ових изјава дошло је до освећења манастира пресвете Богородице „Грачаница", која је, заиста, врло лепа црква, као и одржања сабора 10. августа 1984. године на коме је данашња њихова америчко-канадска епархија уздигнута на степен *митрополије* чиме је учињен још један групан корак удаљавању од цркве земљи. Донет је и Устав ове митрополије. Епархијски Савет „слободне СП цркве за Америку и Канаду" одржао је, децембра 1984. године, своју седницу и издао једно Саопштење. И у овоме Саопштењу се демантује могућност тајних разговора са вођством цркве у земљи. Вели се, да после посете епископа Лаврентија „није било никаквих даљих разговора, састанака, ни било каквих покушаја у овоме смислу од стране представника ове Епархије."[1290]

На овоме се, бар до сада, замрзнуло стање у односима између ове групе и цркве у земљи.

ЗАПАДНА ЕВРОПА

1.

Поред Америке и Канаде СПЦ у расејању има још две епархије: западно-европску и аустралијско-новозеландску. Није јасно, бар тренутно, колико верника има у ове две епархије, али се може рећи да сви Срби, који живе на томе подручју, нису активни чланови СПЦ. Поред припадника одвојенога дела цркве, која се назива „слободна СПЦ", има Срба који себе сматрају националним Србима, у традиционалном смислу ове речи, али који су према цркви, мање-више, индиферентни. Та врста индиферентизма постојала је и у Југославији и пре рата. Они, који су овој групи припадали, задржали су тај став и у расејању, а неки су отпали потпадајући под разне друге утицаје. Они су, веле, национално свесни, али су црквено-верски индиферентни.

2.

1290 *Српски православни календар* од 1984.

Црквено-верски живот на подручју западноевропске епархије има своју историју. Могло би се, у извесној мери, рећи, да је он непосредна последица Другог светског рата и онога што је настало у вези са тим. Слом југословенске војске априла 1941. године имао је за последицу одвођење великог броја Срба у заробљеништво и у Немачку и у Италију. Уз војску је, сасвим природно, *било и војних свештеника.* Немамо јасну слику ни о њиховом броју ни о њиховом раду. Протојереј Милан Љ. Јовановић, који је то најбоље могао знати, дао је о томе доста непотпуну и бледу слику[1291]. Јовановић се, скоро искључиво, ограничио на заробљенички логор у Оснабрику, где је и он био, али и други заробљенички логори имали су војне свештенике, али он о њима не говори. Он помиње Тому Лилића, а било је и других, који нису поменути. Томо Лилић био је писцу ове књиге „цензор" у првом разреду богословије у Призрену. „Цензори" су били старији ученици, који су на вечерњем занимању водили рачуна о миру и реду у учионици.

Непосредно после рата сусрели смо се на окупационом подручју Немачке и Аустрије са неколико свештеника, али за њих није јасно да ли су били у заробљеништву или су их после капитулације депортовале окупационе власти. У Салцбургу смо се сусрели са Душаном Аргировићем, који је био тада без црквено-верског задужења. На британској окупационој зони Немачке сусрели смо, у лето 1948. године, свештеника Бранка Кусоњића, који је био класни друг писца обе књиге из Призренске богословије. Њега су, током рата, депортовали Немци. Колико знамо био је припадник покрета генерала Михаиловића. Са њим заједно сусрели смо и монаха Симеона Гроздановића, који се данас помиње као игуман манастира Марче, и који тамо врши дужност духовника, пошто је то женски манастир.

На овом подручју сусрели смо и монаха (тада) Георгија Ђонлића, који је отишао у Аустралију и размонашио се. Тамо, на одвојеној страни, врши дужност свештеника. У исто време смо упознали и свештеника Миленка Стевановића, који се, такође, одселио у Аустралију. У то време они су били запослени код британских војних јединица на британској зони Немачке. Протојереј Јовановић вели: „Енглеска војна управа помогла је организовање верског живота по систему своје службе. Разуме се, у сасвим малом обиму, али довољно да наш верски живот опет процвета. Служба божија и верска настава обављају се по свим јединицама по програму. У многим касарнама уређују се и пристојне капеле. Свештеницима, запосленим при овим радним јединицама, дозвољено је да се старају о породицама, а затим да сви православни могу присуствовати богослужењима, која се одржавају за људство ових јединица...[1292]" Штета је што Јовановић, или неко други, није дао никакве податке о црквено-верском животу наших заробљеника у немачким заробљеничким логорима: да ли је тај живот онемогућаван: и како и на који начин? С обзиром да је у тим логорима доста рано почела да се развија пропартизанска комунистичка пропаганда било би очекивати да немачке војне власти нису ту службу онемогућавале, а то би било противно међународним одредбама.

Почетком маја 1947. године пресељен је на ову британску зону Немачке цео логор Еболи из Јужне Италије, где су његови становници били држани као „предато непријатељско особље". Поред војних лица било је и породица са децом. По пребацивању у Немачку породице су биле смештене у три цивилна логора, а војне јединице у Мунстерлагер где су држане под врло строгим режимом. После ислеђења од стране британских војних власти размештене су, са малим изузетком, и ове јединице по цивилним логорима. Само је једна група од 150 лица била издвојена и задржана у Мунстер-лагеру, у посебном одељењу које је названо „Ипсилон лагер". Била је намера да се ова група преда југословенским комунистима. У овој групи, одређеној за предају, био је и протојереј Стеван Простран, чији је син већ био предан југословенским комунистима у Корушкој и стрељан у Кочевју. За све време док се налазио у овоме логору, Стеван Простран је вршио богослужење за ове ухапшенике. Међу

1291 Милан Љ. Јовановић: „Организације верског живота у Немачкој за време Другог светског рата". У *Споменица западно-европске епархије 1969–1984.* Химелстир 1984, стр. 87-92.

1292 На истом месту, стр. 89.

ухапшеницима био је и писац ове књиге (од половине јула 1947. године до 20. марта 1948. године). То је било убого битисање „на белом хлебу" и сталној неизвесности шта ће донети дан а шта ноћ.

Црквено-верски живот наших националних одреда у логору Еболи био је уређен и организован. Те одреде су сачињавали Динарска четничка дивизија на челу са војводом Момчилом Ђујићем, такође свештеником, Шумадијска дивизија, бивши СДК, Дрински пук, Хрватска армија и Словеначка група. Са Динарском четничком дивизијом дошла је и група свештеника од којих су протојереји Стеван Простран и Павле Зелић били познати и угледни свештеници. Не сећамо се, нажалост, данас тачно броја ових свештеника, али је он, са војводом Момчилом Ђујићем на челу, могао износити између осам до десет лица.

Шумадијска дивизија, бивши СДК, имала је и за време рата, у окупираној Србији, уређену верско-црквену службу у јединицама. Та организација задржана је и у Еболију. Са два ђакона број ових лица износио је осам лица. Међу њима били су угледни протојереји: Алекса Тодоровић, Радослав Пауновић, Данило Милановић, Радован Милковић. Са три пука Шумадијске дивизије, бившега СКД, Енглези су предали југословенским комунистима из Корушке и три свештеника: Даниловић, Стеван Пештанац и ђакон Жика Крупежевић ... И у Дринском пуку налазила су се два свештена лица.

Свештеници и богослови из ове групе, којих је било неколико, у настојању да омогуће завршетак школовања неколицини богослова, формирали су у Еболију и богословију и Духовну академију, коју је посећивало и неколико небогослова. Из ове групе има данас неколико угледних свештеника у расејању.

4.

Са пребацивањем ове групе из Еболија у Немачку прешли су са њом и ови свештеници. Њихов долазак у Немачку омогућио је организовање црквено-богослужбеног живота. Сви ови свештеници, у то време, дошли су под јурисдикцију америчко-канадског епископа Дионисија Миливојевића. У једној Посланици свештенству оба реда, од 27. маја 1948. године, он је истицао да му је Свети архијерејски синод „поверио бригу о свему српском православном свештенству и о свим црквеним и духовним потребама наших православних Срба изван Југославије. Ми смо то претешко бреме морали примити и почети са организацијом Српске заграничне цркве. Отуда смо на препоруку Њ. преосвештенства епископа господина Николаја, као и многих других честитих Срба, нашли за сходно да умолимо високопречасног протојереја Милана Јовановића, једнога од честитих свештеника међу вама, као најспособнијега, да се прими дужности нашега заменика за целу Немачку. Увиђајући горућу потребу, мада свестан тешкоћа нове дужности и одговорности, високопречасни протојереј Милан Јовановић одазвао се гласу своје савести и нашем, примио се ове дужности и до сада је обавља и на задовољство и на похвалу"[1293].

Епископ Дионисије, постављајући свога архијерејскога заменика за Немачку, обишао је неколико старијих угледних и заслужних свештеника, који су имали и веће заслуге и веће црквено-административно искуство од Јовановића. Из следећега места *Апела* владике Дионисија могло би се закључити да је епископ Дионисије и сам био, донекле, тога свестан. Он је у *Апелу,* написао и ово: „Вероватно је да међу вама свима има старијих свештеника и да би место нашега архијерејскога заменика за Немачку требало да заузме који од таквих, пошто је високопречасни протојереј Јовановић један од млађих свештеника. Можда се то питање и поставило међу вама. Али и поред тога налазимо да данас нема места промени нашега архијерејскога заменика, јер се високопречасни протојереј Јовановић истакао својим савесним и преданим радом, упознат је са свима проблемима емиграната, признат је као

1293 Из приватне архиве протојереја Алексе Тодоровића. Даље: Из приватне архиве А. Т.

такав и од америчких, британских и француских власти, те би поверавање ове дужности другом лицу само унело велику пометњу и неспоразуме чиме би се користили само непријатељи-комунисти[1294].“ Моли их, да га помогну сарадњом јер он, наводно, то није тражио, „него је чак молио да се она повери некоме другоме. Ми нисмо могли уважити његову молбу. Али, зар треба да има кога међу вама да му омета рад, или да његове наредбе, које су уствари наше наредбе, не слуша? Не верујем и надам се да ће сваки од вас разумети наше архипатријске речи, примити их и по њима се управљати“[1295].

5.

Протојереј Милан Јовановић постао је овим актом, и то дуго остао, старешина православног свештенства у Немачкој чији се број временом проређивао због исељавања. Они свештеници, који су остали у Немачкој, опслуживали су *како радне јединице код Енглеза тако исто и оно народа,* који се није био иселио или се, због разних околности, није могао иселити. Нема се утисак да је постојала нека чврста повезаност између архијерејскога заменика и свештеника који су остали у Немачкој. Све се, највише, сводило на званичне везе, а пастирски рад свештеника био је препуштен личној иницијативи појединаца при чему услови њиховог живота и рада нису били исти. Дешавало се да је иницијатива долазила и из редова верника. Као извесни центри могли би се означити: Хановер, где је био свештеник Томо Лилић, који је био свештеник код енглеских радних јединица. Такав је положај имао и протојереј Милан Јовановић. И у Лингену, где се био формирао логор, црквено-богослужбена активност била је организована. Извесна материјална помоћ долазила је од Светског савета цркава при чему је посредник био протојереј Милан Јовановић као званични представник српског православног свештенства у Немачкој.

Група емиграната у Минхену рано је образовала црквену општину. Њезин свештеник био је Сергије Селивановски (од априла 1946. године до маја 1950. године). После њега дошао је, 30. јула 1950. године протојереј Алекса Тодоровић, који је на томе положају остао све до 1. јула 1979. године, када је пензионисан и разрешен парохијске дужности[1296] ... У Хановеру је протојереј Томо Лилић организовао црквенонационални живот: „У свим већим местима организована су редовна богослужења као и други верски обреди и прославе. Они су, уз сарадњу неколико учених верника, постепено развијали и срећивали верски живот на овој територији[1297].“

У Диселдорфу српска црквена општина званично је основана 11. септембра 1960. године. Први јој је парох био јеромонах Симеон Гроздановић, запослен код Енглеза при тзв. МС-јединицама. После његовог одласка за Америку 1951. године, опслуживање парохије вршио је протојереј Радислав Пауновић, чије је седиште било у Есену, а касније у Минстеру[1298]. Наследио га је Добривоје Ћилерџић, који је рукоположен за свештеника 4. априла 1959. године, а и данас је на челу ове парохије. Он је успео да подигне лепу цркву за вернике овога краја ... У Диселдорфу је основана црквена општина, која је била регистрована код немачких власти. Њезин први претседник био је Душан Седлар.

6.

У своме Распису свештенству у дијаспори епископ Дионисије, 11. септембра 1952.

1294 На истом месту.
1295 На истом месту.
1296 Српска православна парохија и *црквена општина светога кнеза Владимира* у Минхену. У *Споменици,* стр. 131-133.
1297 „Српска православна парохија и општина Светога Саве у Хановеру“. У *Споменици,* стр. 153.
1298 *Споменица,* стр. 127.

године, обавестио је свештенство и народ да је престала његова јурисдикција над црквом ван земље и да је ту јурисдикцију преузео лично патријарх; „...У томе смислу добили смо и нарочити акт Њ. Св. патријарха господина Викентија број 157 од 19. јула ове године. ... Наређујем вам свима да се у будуће за све своје црквене и народне потребе обраћате непосредно Њ. Св. патријарху. Takoђе своје годишње извештаје о стању парохије шаљите непосредно Њ. Св. патријарху у Београд. Молим Вас све, да имате у виду јединство СПЦ и јединство народа. Јер тај високи циљ имамо увек пред очима и ни по коју цену нећемо допустити ма коме цепање СПЦ, што би било катастрофално за српску емиграцију и за СПЦ којој је духовна глава Христос преко Светога Саве, а који учи да сви једно будемо[1299]."

Протојереј Милан Јовановић, и даље је остао архијерејски заменик за Немачку. У тој дужности потврдио га је, 17. новембра 1958. године, и патријарх Герман. У акту, који му је упућен стоји, да он треба да о томе обавести подручно му свештенство да се обраћа њему за црквене потребе, „а ако затреба у службеним пословима и нама, као надлежном архијереју, преко архијерејскога заменика"[1300].

7.

Стање међу верницима СПЦ на подручју Немачке било је, бар делимично, мирно, све док се није распламсала акција у вези случаја епископа Дионисија за кога је протојереј Милан Јовановић био и лично везан. Међу *истакнутим световњацима појавила се идеја стварања Савеза црквених општина, „који би био евентуално узео вид епархије и на тај начин би било створено тело, које би координирало акцијама црквених општина и било у стању да води једну вишу црквено-верску и националну политику и на корист свих Срба у Немачкој"*[1301]. Овај предлог је, 16. фебруара 1961. године, поднео Душан Седлар и тражио мишљење о овоме програму.

Од оснивања овога Савеза црквених општина није било ништа. Бујала је, све више, црквено-административна дискусија у вези случаја епископа Дионисија који је, све упадљивије, показивао намеру, да се одвоји од цркве у земљи. У вези са тим унела је приличну забуну *Резолуција* од 29. јуна 1962. године, коју су донели: протојереј Милан Јовановић, протојереј Томо Лилић и свештеник Добривоје Ћилерџић. Овом *Резолуцијом је* тражено да се управа над црквом у Немачкој повери епископу Дионисију: „Свако противно решење", вели се у Резолуцији, „довело би Како свештенство тако и црквене општине у немогућност да сачувају црквено јединство. И пре него што би дошло до немилих последица за које ми никако не сносимо одговорност, ми молимо да ово питање буде што пре решено у духу ове *Резолуције*[1302]."

Реакција на ову Резолуцију била је негативна. У једној *Изјави,* у пет тачака, верници су се оградили од ове *Резолуције.* Установило се да је било некоректности у вези потписивања ове *Резолуције* од стране црквених општина. У *Изјави* се вели: „Поједини председници црквених општина отишли су на тај формални састанак у Хаму и потписивали инкримисану Резолуцију без да су претходно сазвали седницу чланова црквене општинске управе и обавестили их о чему се ради и тражили барем њихово мишљење. Ти исти претседници црквених општина нису ни после стављених потписа на *Резолуцију* обавестили црквено-општински одбор о учињеном[1303]."

Истакнуто је да, супротно тврђењу у *Резолуцији,* у земљи (СР Немачкој) нема никаквих сметњи за рад цркве и црквених општина: „Бар из тих разлога и у интересу јединства наше

1299 Приватна архива А. Т.
1300 На истом месту.
1301 На истом месту.
1302 На истом месту.
1303 На истом месту.

цркве и црквених општина треба захтеве у *Резолуцији* одбити и виновнике позвати на одговорност, јер се тек сада, због те Резолуције, нерасположење, усталасало'[1304]. Није наглашено да ова *Резолуција* не претставља сво свештенство у Немачкој. Где је Алекса Тодоровић из Минхена? Где претседник црквене општине из Хага? Где је претседник црквене општине из Оснабрика (потписани Мирослав Табаковић није њен претседник[1305].“

У акту протојереја Милана Јовановића протојереју Алекси Тодоровићу, од 8. јула 1962. године, он обавештава Тодоровића да је обавестио патријарха Германа да Тодоровић није учествовао на састанку на коме је донета ова Резолуција, али је нагласио да ће му бити достављена „с молбом да и Ви по њојзи дате своје мишљење и став и да то доставите Њ. Светости, а што са овим и испуњујем тј. достављам Вам *Резолуцију* са предњом молбом за обавештење Његове Светости“[1306].

Протојереј Јовановић је покушао да објасни потребу доношења ове Резолуције. Он вели: „Ова Резолуција је дошла као најнужнија одбрана од свих напада и подозрења, која нам се упућују како од стране власти тако и од самих верних. Било је тешко каналисати ово расположење и упутити га на пут чувања јединства цркве. Ово је учињено у уверењу, да не остаје други пут заустављања народног расположења и опасности од несреће.

Ја имам обавештење, да ће баш овај пут највише расрдити Његову Светост и да ће га жигосати као акт пунога издајства и непоузданости. То може тако изгледати, ако се ствари буду посматрале из угла личнога престижа, но ако се буду посматрале из угла спасавања онога што се још може спасти, тада ће се видети да је ово једини могући начин спасавања црквеног расула и онога што је најгоре. Ви знате какве нам се тешкоће чине. Ви знате и став архиепископа Александра и других и ми немамо другог тренутнога излаза.

... И Ви ћете, највероватније и због година и због поверења бити позвани од Његове Светости да дате мишљење и да укажете помоћ. Да сте били на састанку могли смо се договорити и дати заједнички став, а пошто то није случај ја Вас молим, да свој став и своје мишљење по овоме дате Његовој Светости и помогнете, да при доношењу одлуке донесе најправилнију одлуку и целисходно решење. Јасније, да при овоме треба да будете потпуно слободни од онога што смо нас тројица свештеника потписали. Ја бих Вам био благодаран, ако би ме о Вашем ставу обавестили и ставили ми до знања Ваше мишљење као што и нас тројица чинимо Вама[1307].“

Патријарх Герман је, 1. октобра 1962. године, обавестио протојереја Јовановића да је примио ову *Резолуцију* и да га је она сасвим изненадила, јер је у њој видео издвајање овога дела Српске цркве од Мајке-цркве у Југославији: „Издвајање тога дела Српске цркве од своје Мајке, Мајке-цркве у Југославији значило би ништа мање него отсецање лозе од чокота. Црква није политичка организација нити су њезини циљеви па и рад њезинога свештенства не сме бити политички већ чисто духовни и верско-црквени... Кроз правилно организовану цркву, у којој се поштује и чува и одржава канонски поредак, много ће се лакше и сигурније вршити света мисија Цркве Христове.

Стога такву *Резолуцију* Ми не прихватамо и позивамо све потписнике да поштују своју свештеничку заклетву дату при рукополагању, да поштују и постојећи поредак СПЦ и њене законске и канонске прописе[1308]“

8.

Стање на подручју Западне Немачке запетљавало се све више. Да би се створила јасна

1304 На истом месту.
1305 На истом месту.
1306 На истом месту.
1307 На истом месту.
1308 На истом месту.

слика тога стања био је послат викарни епископ др Сава (Вуковић) да то стање извиди. Како у Западној Немачкој, тако исто и у Великој Британији, Француској и Аустрији. О томе своме путу обавестио је, 29. августа 1962. године, епископ Сава и протојереја Алексу Тодоровића и објаснио због чега није могао да сврати и у Минхен. Јавља му, да је, 11. јуна 1962. године, донета одлука: „Да се у будуће црквено-школска привремена повереништва, која су образована у читавој цркви на основу одлуке АС број 48, зап. 32 од 1957. године, сматрају црквеним управним одборима и да се тако називају. Њихово постављање вршиће се и даље на начин како то прописује члан 206 Устава СПЦ, а у смислу горе поменуте одлуке Светог архијерејскога сабора[1309]."

Да је епископ Сава био, касније, у Немачкој види се из једнога обавештења свештенству, које је протојереј Јовановић послао 6. новембра 1963. године председнику црквене општине у Диселдорфу. Акт је, иначе, датиран 22. Јануара 1964. године у Оснабрику. Истиче се, да је он био против доласка владике Саве: да долазак одгоди или „да не иде даље од Минхена, где би се могао одржати састанак са свештеницима, будући се у то време већ налазио на путовању по Аустрији"[1310] ... На састанку, који је, ипак, одржан, предложио је Томо Лилић, да се за Европу постави епископ, који би био биран из редова емиграната. Као своје кандидате предложио је: Јована Братића, Влајка Влаховића и Иринеја Ковачевића.

На овај предлог одговорио је епископ Сава, да он не верује да би Свети архијерејски сабор „био у могућности, да прихвати избор некога кандидата, који не би пристао да учествује у раду Сабора, тј. да не посећује Београд, будући да је то једини доказ црквенога јединства и признања Светога архијерејскога сабора"[1311].

На овоме састанку дискутовано је о ситуацији у Америци и о Декларацији. Протојереји Милан Јовановић и Томо Лилић тражили су од присутних свештеника да се одрекну сваке политичке акције циљајући тиме на протојереја Алексу Тодоровића, који је изјавио: „Поносим се шта сам био и шта сам и што сам члан Покрета, који проповеда хришћанство[1312]." Протојереј Милан Јовановић је написао: „Ја сам са протом Лилићем сматрао да је после ове изјаве проте Тодоровића на коју присутни нису реаговали, наш састанак завршен и изјавио сам, да немамо *званично* ништа више дискутовати. И објављујем, да је време вечерњег богослужења. Ово се и прихватило. По вечерњем богослужењу и вечери дошло је до разлаза без заједнички потписаног *записника,* будући да се по оном најглавнијем нисмо могли споразумети[1313]."

9.

Оно „најглавније", судећи по свему, било је питање заузимања става према *црквеном спору* који је био настао. Требало се одлучити или за став епископа Дионисија или за став Светог архијерејскога сабора. По свему како је рађено и шта је било и прота Јовановић и прота Лилић били су, интимно, за епископа Дионисија иако то нису јавно признавали. Оно што су они тражили да други не чине, уношење политике у цркву, сами су, иако на индиректан начин, чинили. Међу утицајним верницима имали су *своје људе,* који су се јавно и активно определили за епископа Дионисија и спроводили црквену организацију у његовом смислу. Постојала су, углавном, *три* центра ове активности: Минхен, Диселдорф и Трст, где се био устоличио и узео све у своје руке Драгољуб Вурдеља.

На челу групе у Минхену стајали су генерал Радован Поповић и Вања Лаловић, а у Диселдорфу Душан Седлар. Поповић и Лаловић поднели су и писмену тужбу против

1309 На истом месту.
1310 На истом месту.
1311 На истом месту.
1312 На истом месту.
1313 На истом месту.

протојереја Алексе Тодоровића, који је на њу, такође писмено, одговорио и изнео стање у Минхену и Баварској. Поповићева и Лаловићева тужба носи датум 21. августа 1962. године, а одговор Тодоровића протојереју Јовановићу 25/12. августа 1962. године[1314] ... Радован Поповић и Вања Лаловић обратили су се, 23. јуна 1963. године, и патријарху Герману и тражили: 1) да их Дионисије прими под своју црквену управу у састав своје епархије; 2) да им патријарх да отпуст и благослов; и 3) ако „до краја јула ове године то не буде, ми се и без тога благослова подвргавамо канонској и духовној власти епископа америчко-канадског господина Дионисија. Грех и клетва стиће оне, који су пренебрегли божански позив Христове цркве у земљи“[1315]. У ово време протојереј Милан Јовановић вршио је још увек, дужност архијерејскога заменика Њ. Св. патријарха Германа, који је, 23. марта 1964. године, обавестио свештенство у Западној Немачкој да је Милан Јовановић поднео оставку[1316].

У писму Алекси Тодоровићу, од 9. јула 1963. године, патријарх Герман је саопштио овај део текста из Поповићевога и Лаловићевог писма и напоменуо да верује да је све то познато Тодоровићу, „па Вас молим да пре свега уложите сав свој протојерејски углед да се код верних у Минхену заведе ред и поштовање црквено-канонских прописа и да позовете све верне наше свете цркве у Минхену на братску сарадњу у интересу наше свете цркве и очувању њезиног угледа у Баварској као и очување црквеног јединства“[1317].

Протојереј Тодоровић одговорио је 27/9. јула 1963. године патријарху Герману и потврдио му да му је писмо Поповића и Лаловића било познато. Наводи да су га Поповић и Лаловић тужили суду и да им је тужба одбијена. Осуђени су на плаћање трошкова, јер је пресуда извршна. Први тужба суду поднета је 20. децембра 1962. године и била је одбачена. Друга тужба је поднета 6. марта 1963. године и била је, такође, дбачена. Одлазили су и у Бон и у Министарство за избеглице где су поднели доставу да је Алекса Тодоровић комуниста и да чита њихове *програме* – под тим су разумевали *посланице* патријарха Германа. И у Бону су биле одбијене све тужбе и доставе[1318].

У писму протојереју Алекси Тодоровићу, писаном 19. октобра 1963. године, патријарх Герман јавља да шаље епископа Саву, „који ће у пратњи часног ђакона оца Момира Лечића обићи све наше црквене установе у Западној Европи и упознати се са општим духовним и црквеним проблемима“[1319].

Одвајање ове групе, која се определила за раскол, изазвало је и потребу да себи набављају своје свештенике. Они су долазили из земље. Пролаз и успутна станица био им је Трст, где их је прихватао и даље отпремао Драгољуб Вурдеља. Први свештеник ове стране, који је дошао у Минхен, био је Андрија Димитријевић, али се није дуго задржао: отишао је у Америку где га је Дионисије произвео за протојереја. Године 1984. помиње се као њихов свештеник у Сан Луису[1320]. После њега у Минхен је дошао свештеник Рацић, који се и данас тамо налази.

10.

После оставке протојереја Милана Јовановића за архијерејскога заменика за Западну Немачку патријарх Герман поставио је протојереја Алексу Тодоровића и о томе га обавестио 23. марта 1964. године[1321]. На ово писмо патријарха Германа реаговао је протојереј Тодоровић својим писмом од 3. априла 1964. године. Молио је да се ова одлука повуче и нагласио да

1314 На истом месту.
1315 На истом месту.
1316 На истом месту.
1317 На истом месту.
1318 *Српски православни календар* (страница није обележена).
1319 Из приватне архиве А. Т.
1320 На истом месту.
1321 На истом месту.

Јовановић треба да остане на своме месту „ако не учини неку кривицу због које би морао бити постављен под суд, онда га за сада не треба разрешавати дужности архијерејскога заменика“[1322]. Даље је протојереј Тодоровић предлагао: „Ако Јовановић под притиском догађаја поднесе оставку, онда му оставку уважити, али за сада никога не постављати за архијерејскога заменика, већ издати наређење свештеницима Западне Немачке да се непосредно обраћају Вашој Светости као надлежном архијереју[1323].“

У трећем образложењу своје молбе, да не буде постављен за архијерејскога заменика, протојереј Тодоровић поднео је следећи предлог: „Ситуација и интереси наше цркве захтевају да се *формира* западно-европска епархија и да се постави епископ. То би било најбоље решење. Присуство једнога епископа и чешће обилажење парохија и црквених општина брзо би црквену ситуацију поправило и свак би од нас био постављен на своје место и био принуђен да ваљано врши своју дужност.“ Тодоровић је, даље, истицао да његово наименовање није подесно и молио да се опозове.

У приватном писму које је, 6. априла 1964. године патријарх Герман упутио протојереју Тодоровићу, истиче се да је он добио писмо од Тодоровића, писано 3. априла 1964. године, и вели: „Јако сам изненађен неким подацима из њега. Но сада остављам то по страни. Уважавам Ваше разлоге и примам Ваше сугестије. За сада нека све остане за који дан да се мало приберем, а онда ће уследити потребне одлуке у смислу Ваших сугестија[1324].“

У међувремену је одвојена страна развила живу активност свуда у Европи, а нарочито у Западној Немачкој. Патријарх Герман пише, 15. јула 1964. године, да је обавештен да је у Западној Немачкој био Иринеј Ковачевић. Патријарх вели: „...Ако му је остало још трунка стида, морао је у сваком месту које је посетио да црвени. Али, нажалост, изгледа да је многима утрнула савест па и њему, ако није и потпуно помрачена[1325].“ ... Радује се да је конференција свештеника у Паризу успела: „...А и показало се ко и куда се определио. Оца Милоја је врло тешко убедити да је његов лични пријатељ више на страни раскола него уз Српску цркву. Сада и њему почиње да бива јасно. Добра је она народна: ‚Не пада снег да помори свет него...’ Нека Бог благослови свако дело својих верних слуга. Уздајмо се у Његову свакидашњу помоћ и заштиту[1326].“

Патријарх Герман је уважио разлоге протојереја Тодоровића и повукао одлуку о његовом постављању за архијерејскога заменика, али га је, 19. маја 1964. године, обавестио да га је одредио да буде представник СПЦ у Екуменској комисији[1327]. Патријарх је одредио да у Западној Немачкој, уместо архијерејскога заменика, буде постављен намесник и за то место је поставио Тодоровића, али се он захвалио и то наименовање није примио. Он је у писму патријарху Герману, писаном 29. марта 1964. године, објаснио због чега се тих дужности није примио. За представника СПЦ у Екуменској комисији предложио је свештеника Добривоја Ћилерџића[1328]. О овоме је он, 29/9. маја 1967. године, обавестио и протојереја Милана Јовановића, Тому Лилића и Добривоја Ћелерџића[1329].

После дугога чекања предложио је, 3. априла 1964. године, и Свети архијерејски сабор донео 12. марта /27. фебруара 1969. године одлуку да се оснује епархија западно-европска и аустралијска. Обавештавајући о томе протојереја Тодоровића, 14. марта 1969. године, патријарх Герман је писао: „Ова епархија обухвата сву досадашњу дијаспору СПЦ.“ На истоме заседању Свети архијерејски сабор донео је одлуку: „Свети архијерејски сабор, у смислу члана 105 Устава СПЦ једнодушно и једногласно је изабрао Његово преосвештенство

1322 На истом месту.
1323 На истом месту.
1324 На истом месту.
1325 На истом месту.
1326 На истом месту.
1327 На истом месту.
1328 На истом месту.
1329 На истом месту.

епископа моравичког господина Лаврентија за епископа ове новоосноване српско-православне епархије западно-европске и аустралијске[1330].“

11.

Друкчије него у Западној Немачкој развијале су се ствари у Великој Британији. Приказ тога развијања и организовања црквеног живота Срба у овој земљи дао је протојереј Милоје Николић у доста исцрпном напису „Кратак историјски развитак СПЦ у Великој Британији“[1331]. За време Другог светског рата било је тамо неколико Срба, а на челу СПЦ био је протојереј Живојин Ристановић коме је био придодат, тада протосинђел, Фирмилијан Оцокољић, али су они убрзо напустили Велику Британију и вратили се у Америку. То је било 1945. године.

Пре тога појавио се у Лондону, 13. септембра 1944. године, свештеник Милоје Николић, који је преузео Српско-православну мисију и остао на челу исте низ година: „За време бављења у Лондону патријарха Гаврила Дожића он је поставио свештеника Милоја Николића за Лондонског пароха, а нешто касније за свога архијерејскога заменика и претставника Срба код Кентерберијскога архиепископа. Прота Милоје Николић био је парох Лондонски од 1944. до 1975. године[1332].“ У Енглеској су, једно време, боравили и епископи др Николај Велимировић и др Иринеј Ђорђевић, али су убрзо отишли за Америку. Др Иринеј Ђорђевић се, опет, вратио у Енглеску, где је и умро.

Оживљавању нашега црквенога живота у овој земљи допринела је, доста, и богословија у Дорчестеру, где су се, 1947. године, нашли професори Радован Милковић, др Димитрије Најдановић и Јован Јоветић. У тој групи били су и свештеник Никола Стојисављевић, Ђока Лазић, ђакон и свршени теолог Миливоје Станковић. Из Западне Немачке дошла је, 9. јануара 1948. године, друга група, коју су сачињавали: др Миодраг Пурковић, Милорад Јовановић, бивши првак Београдске опере, Богосав Милановић и Милан Ковачевић, садашњи митрополит тзв. Слободне СПЦ[1333].

У Дорчестеру је било и неколико млађих људи који су постали богослови. Један од њих је др Веселин Кесић, наставник у руско-америчкој Академији св. Владимира у Америци. У тој се групи налазио и свршени богослов Живојин Првуловић, који се није рукоположио, али се посветио озбиљном научном раду. Подухват око Дорчестера финансирао је бискуп Харолд Бакстон (1880–1976), који је био пријатељ СПЦ и српског народа и имао интензивне везе са њима.

12.

Стицај, ратом изазваних околности, учинио је да је Велика Британија постала стециште угледник српских политичара. Поред владе, која је проистекла из пуча од 27. марта 1941. године, ту су се нашли и краљица Марија и краљ Петар II, принчеви Томислав и Андрија. Посета патријарха Гаврила, јула 1945. године, заједно са епископом Николајем Велимировићем, имала је извесног, иако не трајнога, утицаја, на развитак црквеног живота Срба у овој земљи. Био је створен Духовни центар, купљена кућа у којој је отворена капела, купљена црква и подигнут Дом, који носи име епископа Николаја: „У истој згради отсео је српски патријарх Њ. Св. Герман, који је дошао у пратњи блаженопочившега епископа жичког Василија у посету Кентерберијском архијепископу и српској цркви у Великој Британији[1334].“

1330 На истом месту.
1331 *Споменица...,* стр. 53-54.
1332 На истом месту.
1333 На истом месту, стр. 53.
1334 На истом месту, стр. 56.

Храм Светога Саве у Лондону подигнут је колективним прилозима верника. Храм је освећен на Видовдан 1952. године: „Освећење је извршио епископ жички Николај Велимировић, који је дошао из Америке[1335].“ Покровитељ акције око скупљања прилога била је краљица Марија. У писму протојереју Николићу, писаном 14. јуна 1952. године, краљица Марија је писала: „Одазивајући се општем позиву, примила сам се покровитељства акције за подизање првог српско-православног храма овде у Великој Британији. Што је ова акција остварена, највећа је заслуга наших људи, који нису жалили труда и који су са великим пожртвовањем одвајали од своје муком стицане зараде. Нека овај храм Светосавља, овде у туђини, тако подигнут уједињеним напорима и пожртвовањем, буде кула светиља свима онима којима је неумитна судбина досудила да данас лутају по пучини изгнанства[1336].“

На освећењу храма одржао је краљ Петар II говор у коме је захвалио „нашој браћи у Енглеској као и нашем свештенству, који су уложили труда и одвајали од својих малих зарада, да изграде ову нашу катедралу посвећену Светоме Сави. Моја је једина жеља да Бог услиши молитве које ћемо Му из овога храма смерно и искрено упућивати и које ће се спајати са молитвама које Му се свакодневно упућују по свим црквама наше Отаџбине“[1337].

И Дом епископа Николаја је заједничко дело Срба у Великој Британији: „Срби су дали колико су могли за овај Дом, али Дом је, углавном, сазидан издашном помоћи британских хуманих организација. Међу Србима, појединцима, највеће прилоге дали су покојна Јелена Фротингам-Лозанић и Слободан Јовановић[1338].“

13.

Довођење Срба, углавном са окупационог подручја Западне Немачке у Велику Британију, појачало је број православних Срба у тој земљи. Довођени су на рад и били обавезни радним уговором да одређено време остану на додељеном радном месту: „Број тих људи, у почетку, износио је неколико десетина хиљада, касније, међутим, један добар део напустио је Велику Британију и отселио се у Аустралију, Канаду и Америку. Мањи број отишао је у земље Латинске Америке, а има их и у другим земљама на свим континентима. Данас можда у Великој Британији има нешто око десетак хиљада и то са породицама. Од тога петина су активни чланови црквених општина, које углавном сносе сав терет издржавања наше цркве и њене мисије у Великој Британији[1339].“

У току 1948. године, па и даље, повећао се и број српских православних свештеника у Великој Британији. Поред Милоја Николића били су тамо Радован Милковић, Ђорђе Увалић и протосинђел Валеријан Штрбац. Дошли су из Немачке свештеници: Емилијан Поповић, Милан Грунчић и јеромонаси Јустинијан и Никодим Матић. За свештеника је рукоположен др Димитрије Најдановић. Тако је порастао број наших свештеника у Великој Британији. Они су, 6. децембра 1948. године, одржали састанак у Дому Светога Саве у Лондону, коме је председавао епископ др Иринеј Ђорђевић ... На овој седници Велика Британија је била *подељена у седам парохија.* Једно време су свештеници били помагани од стране „Црквенога фонда за обнову у Европи“. Та је помоћ била привремена. После *шест месеци* уведен је „парохијал од 10 шилинга (пола фунте) који је заједно са свим парохијским приходима, слат Централној каси из које су исплаћивани сви расходи и плате свештеницима и њихови путни трошкови[1340].“

Патријарх Гаврило Дожић упутио је, 22. октобра 1948. године, писмо у коме истиче, да

1335 На истом месту.
1336 На истом месту, стр. 57.
1337 На истом месту.
1338 На истом месту, стр. 61.
1339 На истом месту, стр. 62.
1340 На истом месту.

би цепање црквене власти било врло штетно. Жели да их упозна са прописима члана 65, тачка 12 Устава СПЦ „по којима се црквене општине у иностранству, које већ постоје, или које се буду образовале, дакле, у овоме случају, ван епархије америчко-канадске под непосредном јурисдикцијом српског патријарха“[1341]. Упознати су, исто тако, и са писмом епископа Дионисија од 17. новембра 1948, године у коме он извештава да „му је много мило што је Њ. Св. преузео све црквене општине под своју јурисдикцију... Овим престаје свака моја даљна јурисдикција и над Вама и над осталим свештеницима у Енглеској“[1342].

У Великој Британији је спроведена основна организација цркве. Прво су изабрани *црквени пододбори* у свим местима где је било Срба, а затим организовано црквеноуправно поверенство у које су ушли „поред свих парохијских свештеника и по један световњак из сваке парохије. И поред свих напора чланова свештеничког Братства резултати нису били задовољавајући“[1343]. Ради оживљавања црквено-националног живота одржавани су црквено-народни сабори на које су долазили и краљ и чланови краљевског дома. Одржан је и слет српске деце из целе Енглеске 11. септембра 1955. године под покровитељством краљице Марије.

Свештеничко Братство је, 10. децембра 1949. године, донело одлуку да покрене црквени лист. Назван је „Православље“, а за главног уредника био је изабран др Миодраг Пурковић. Касније су издавали „Парохијски Гласник“. Свештеничко братство за Велику Британију, на седници од 24-25. октобра 1965. године, решило је да се покрене „Глас СПЦ за Велику Британију“. Од 1. јануара 1965. године постао је гласило СПЦ за Западну Европу. Касније се појавила „Недељна црква“, коју је издавао потпуковник Бошко Станојловић, а при цркви Лазарици у Бирмингену протојереј Миленко Зебић издавао је лист под истим именом.

Ради васпитања деце у верско-националном духу основане су, при црквама недељне школе (као и у Америци и Канади). Посао није био лак, тим пре што је било деце из мешовитих бракова, која су говорила само енглески. На нашу жалост, било је, и још увек има, родитеља српског порекла чија деца не говоре, или само помало говоре, српски. Они су очекивали од цркве да ће их научити да говоре српски за кратко време које им је могла посветити. Такви родитељи заборављају да основу свакога васпитања чини породица а црква долази на друго место после кућнога васпитања[1344].

Данас, према календару епархије, има у Великој Британији *седам* парохија СПЦ, које имају своје свештенике. Протојереј Милоја Николић дао је податке о појединим парохијама и свештеницима, који су се мењали на њима. Оне, организационо, представљају целину и уређене су према важећим црквеним прописима. Пада у очи да су се свештеници на овим парохијама често мењали и да им је то било место за одлазак даље. У сваком случају добро организован црквено-верски живот у Великој Британији учинио је да се одржавала верска и национална свест код Срба који тамо живе.

И у Великој Британији оставио је, нажалост, црквени спор знатне трагове. Није примљен савет владике Николаја, изражен у једној беседи на освећењу храма Светога Саве у Лондону 1952. године, десет година пре него што је настао расцеп у СПЦ у расејању. Говорећи о томе чија је црква владика је рекао: „Није она ни моја ни твоја него наша. Наша заједничка светиња, мајка утешитељка, каратељка и помиритељка, исцелитељка, надахнитељка. Она је свеобухватљива. Укључује све православне Србе и неискључује ни једнога осим онога ко је сâм себе искључио својим непокајаним безбожништвом. Њена су ‚духовна чеда’ и праведни и грешни, и живи и мртви, и људи разних политичких и социјалних мишљења. Она прима под свој кров, али не може да стане под кров ни једне партије, јер су партије времене а црква је вечна. Ко је разуман неће ни тражити да се сва

1341 На истом месту, стр. 63.
1342 На истом месту, стр. 64.
1343 На истом месту.
1344 На истом месту, стр. 68-69.

црква као Христова и свенародна палата, стесни под шатор једне партије, као православна она негодује против оних који су немарни и лабави у вери, као српска она негодује против оних који се стиде имена српскога[1345].“

14.

После Другог светског рата почеле су се јављати српске православне црквене општине и у оним европским земљама где их пре није било иако је и у некима од њих било Срба, али без организованога српско-православног црквеног живота. Осим Италије и Португалије у свим другим земљама слободнога дела Европе има српских православних црквених општина. У Италији, која је, такође, римокатоличка земља, налази се, од давнине, српска православна црквена општина Светога Спиридона у Трсту. Ту богату црквену општину основали су и унапређивали Срби – трговци за време када је Трст био под аустроугарском влашћу. Године 1759. појавио се у Трсту први српски православни свештеник, јеромонах Мелентије, који је ту остао годину дана. Године 1769. одобрила је царица Марија Терезија да у Трсту, поред грчке, буде и српска православна црква. До разлаза између Грка и Срба у Трсту дошло је 1781. године. Тада су Грци напустили цркву Светога Спиридона. Пошто је она била оронула Срби су, 1861. године, почели да граде нову, која је освећена 1869. године.

И за време Другог светског рата, нарочито после њега, било је у Трсту српских православних свештеника. Помињу се, од познатијих, протојереј Антоније Осмец, затим Славко Нићетин, Војислав Малуцков и протојереј Стеван Ластавица[1346]... После Другог светског рата дошао је на чело ове српско-православне црквене општине Драгољуб Вурдеља. На његов предлог одлучила је скупштина ове црквене општине, 10. октобра 1949. године, да се измени Статут од 1793. године. На седници од 28. августа 1949. године, тадашњи парох ове црквене општине, Антоније Осмец је рекао, да је овај стари Статут извршио свој задатак. Рекао је: „Створио нам је и оставио у аманет нашу вољену Црквену општину и на нама је данас да јој дамо нови полет и способност за даљи живот, рад и напредак[1347].“ Овај Статут је, 27. марта 1951. године, одобрила Савезничка управа у Трсту. Статут је објављен 1951. године, а мењан је 1954. и 1955. године[1348]. Речено је у Статутима да ова општина „чини духовно и црквено јединство са аутокефалном Српском црквом и подпада само у духовном, црквеном и хијерархијском погледу непосредно под власт српскога патријарха. По свим другим питањима је аутономна[1349].“

Новим Статутом је предвиђено да при храму Светога Спиридона у Трсту „обавезно постоји један свештеник. По потреби, може бити и више свештеника. Свештенике поставља православна црквена општина. На молбу Црквене општине свештенике шаље српски патријарх. Свештеници су стални и привремени. Упућено свештено лице Одбор је дужан у року од годину дана да прихвати или не прихвати. У случају да га не прихвати ставља свештеника на расположење патријарху и месец дана после тога свака обавеза црквене општине према томе свештеном лицу престаје. За сталнога свештеника именује се само једно лице, које одбор буде прихватио. Он је старешина храма и парохијске канцеларије. Сва друга свештена лица Одбор прима као привремене и када престану услови за њихову службу Црквена општина ставља их на расположење патријарху и шест месеци од дана стављања на расположење, престаје свака обавеза Црквене општине према томе лицу. Сталнога пароха патријарх може преместити само по молби или при оставци свештеника, на молбу скупштине Братства и на основу пресуде надлежног црквеног суда. Сталног свештеника Општина може

1345 На истом месту.
1346 *Српска православна црквена општина у Трсту,* 1966, стр. 10-16.
1347 Миодраг Ал. Пурковић: *Историја српске православне општине у Трсту,* Трст 1960, стр. 173.
1348 На истом месту, стр. 179.
1349 На истом месту, стр. 174.

ставити на расположење патријарху само на основу одлуке скупштине Братства“[1350].

Слично као у Трсту било је и у Бечу где је православна црквена општина имала своју аутономију, а после Првог светског рата стајала под непосредном јурисдикцијом српскога патријарха, који је тамо постављао пароха. Црквена подвојеност српске емиграције одразила се и на односе и прилике и у Бечу где је дошло до расцепа тако да постоје две српске православне црквене општине од којих једна признаје западно-европску епархију, а друга такозвану „слободну српску православну цркву“. Данас постоје тамо прва и друга парохија ... Због све већега броја наших радника у Аустрији основане су парохије: у Линцу, Салцбургу, Инсбруку и Брегенцу.

Српску православну општину у Паризу утемељили су протојереј Владимир Гарић и професор Милутин Дрврња, који су се после Другог светског рата нашли у Паризу. Српска православна црквена општина основана је 26. марта 1947. године. Прва литургија одслужена је у капели румунске православне цркве 14. септембра 1952. године. Од 15. септембра 1965. године служи у другој цркви, која, просторно, више задовољава потребе верника чији се број стално повећавао због доласка радника из Југославије. Црква, у којој се почело служити 10. септембра 1965. године, откупљена је и данас је власништво српске православне црквене општине у Паризу. Као и на другим странама и местима дао је народ материјална средства: „Новац за цркву добрим делом је већ обезбеђен, преузети кредит биће исплаћен добровољним прилозима до почетка идуће године[1351].“ Сматра се да у Паризу има око 10.000 Срба.

Поред парохије у Паризу, чији је свештеник Владимир Гарић, постоји и парохија Светога кнеза Лазара у Мозелу, коју опслужује свештеник Градимир Милуновић. Поред Гарића у Француској живи и ради свештеник Милош Жегарац, који „по дозволи нашега епископа мисионира изван Париза по читавој Француској“[1352]. Тамо живи и приватно ради и ђакон Милан Дарда, који је рукоположен 28. фебруара 1971. године ... У Белгији живи и ради, иако под јурисдикцијом Руске заграничне цркве, протојереј Чедомир Остојић. У Холандији ради свештеник – протојереј Јанко Станић. У Швајцарској ради протојереј Драшко Тодоровић, који је успео да добро организује српски црквени и културни живот.

Долазак такозваних „гостујућих радника“ у Шведску имао је за последицу да је и тамо почело организовање српских православних црквених општина. Број православних Срба у овој земљи промењив је и зависи од броја наших радника тамо. Тамо постоје четири српске православне парохије, које, од 16. септембра 1976. године, имају своје „шведско-православно намесништво“[1353]. Српску православну парохију у Копенхагену опслужује свештеник из Малмеа јеромонах Методије Лазић.

Све парохије СПЦ у Западној Европи стоје под јурисдикцијом СПЦ у земљи и спадају под Западноевропску епархију, која има 33 парохије и 30 свештеника. Орган ове епархије је „Глас СПЦ за Западну Европу“, а лист за православну мисију СПЦ у овом делу света је лист „Црква“[1354].

АУСТРАЛИЈСКО-НОВОЗЕЛАНДСКА ЕПАРХИЈА

Аустралијско-новозеландска епархија основана је 1969. године, када је основана и Западноевропска епархија. За епископа обе ове епархије био је изабран тадашњи викарни епископ моравички Лаврентије Трифуновић. Прву канонску посету овој епархији учинио је децембра 1969. године. Када је стигао тамо број регистрованих чланова црквених општина

1350 *Споменица...,* стр. 160.
1351 На истом месту, стр. 160.
1352 На истом месту, стр. 161.
1353 На истом месту, стр. 179-191.
1354 На истом месту, стр. 23-24.

износио је само 485 лица. Број чланова се повећавао са бројем досељавања Срба на овај континент. То досељавање је почело у другој половини 1949. године. Ова су досељавања појачавала број Срба, који су се раније били тамо доселили. Тај број није био велики: досељавали су се, махом, Бокељи, Личани и Далматинци. Број досељених тада није нам познат.

Према подацима, које нам је саопштио протојереј Светозар Секулић, на чему смо му врло захвални, може се створити извесна слика како о досељавању Срба тако исто и о почетку организовања српско-православног црквеног живота у Аустралији и на Новом Зеланду. Секулић, који је био *први* српски православни свештеник у Аустралији, стигао је тамо 6. септембра 1948. године. Он је, 19. јануара 1949. године, са старијим и новим досељеницима основао *прву* српско-православну црквену општину у Аустралији, у Сиднеју, која је била посвећена Светоме Сави. Њезин први председник био је Миле Чанак, а секретар Стеван Вукобратовић-Лички.

У току 1949. године стигли су свештеници: Будимир Ђукић и Тодор Дамјанук. Ту су основали српску православну црквену општину. За организовање српског православног живота Срба у Аустралији био је врло заслужан и протојереј Илија Булован, који је дошао у Аустралију 1949. године. Он је основао црквену општину посвећену кнезу Лазару. Први председник ове општине био је Никола Грубјевић. Прво је вршено богослужење у сали ИМКЕ, а доцније је добијена англиканска црква у Александрији, предграђу Сиднеја. Оснивање ове општине осветио је руски загранични архиепископ Сава (Рајевски).

Наредних година основане су српске православне црквене општине и у другим местима. У Блектауну код Сиднеја основана је, 1952. године, црквена општина. Основао је Александар Митровић и био њен први председник. У Карамари је, 1957. године, основана српска православна црквена општина. Први јој је председник био Миливоје Ђукановић. Први свештеник ове општине био је Светозар Секулић, који је једно време, као и протојереј Илија Булован, био запослен у „Конкорд-болници“. Протојереј Илија Булован био је најстарији међу нашим свештеницима у Аустралији и био је постављен за архијерејскога заменика за Аустралију. Тиме је он постао наша централна црквена личност у Аустралији.

Исти пут сналажења прошао је и Петар Радош, свршени богослов, који је једно време провео на студијама на Старокатоличком факултету у Берну, Швајцарска. Врло црквен и ревностан у богослужењима, Радош је желео да буде свештеник. Када се нашао у Аустралији и то постао морао је и он да ради у болници, да би себи и породици осигурао опстанак. За њега пише протојереј Секулић: „Од понедељка до петка ради, а суботу и недељу посвећује Господу. Од свих свештеника он највише постиже. За врло кратко време купује за Општину земљиште у близини самога центра Перта, подиже дивни храм који посвећује Светоме Сави. Одмах после храма подиже Дом, који служи за школу и разне потребе. Сам је подигнуо и старачке домове. За свештеника га је рукоположио руски загранични архиепископ Сава Рајевски, који је у световњаштву био ожењен Српкињом из Чачка и био професор у гимназији. Правник по струци он је завршио и Православни богословски факултет у Београду.“

Рукоположењем богослова Милана Радојевића и Живка Поповића повећао се број наших свештеника у Аустралији. На предлог протојереја Илије Булована и њих је рукоположио архиепископ Сава ... Када је настао расцеп у СПЦ они су се определили за епископа Дионисија. Данас су свештеници у Америци. Милан Радојевић је био свештеник у Аделаиди, а Живко Поповић у Њукастлу ... Године 1960. дошао је из Југославије протојереј Душан Поповић брату у посету и ту је остао. Био је постављен за пароха у Монвале, а касније премештен за Камберу где је и умро 1975. године. Године 1961. дошао је у Аустралију Славко Шубић за свештеника.

Протојереј Секулић сведочи: „Сви ови свештеници радили су и служили. Иако под најтежим околностима радило се и плодови рада почели су да се виде. Ишло се напред. И

дошла је кобна 1963. година, која нас је страховито бацила назад. Скоро све општине одоше у раскол. Уз Матер-цркву остадоше црква у Перту..., захваљујући добровољцима који су били скупљени око исте и Мон Вале чији су чланови били већином четници војводе Ђујића. Од свештеника одоше у раскол Милан Радојевић, Живко Поповић и Славко Нићетин.“

После овога свештенство и делегати црквених општина тражили су да се оснује епархија. Та одлука је поднета Светом архијерејском синоду, а 27. новембра 1969. године изабран је епископ Лаврентије, који је 24. децембра 1969. године посетио Аустралију и Нови Зеланд ... И на Новом Зеланду образована је црквена општина. За свештеника је постављен Душан Кулица, који је био манастирски ђак, а рукоположен је за свештеника 1967. године ... Придолазили су и други свештеници. На Новом Зеланду појавила су се два Новозеланђанина, који су једно време живели у манастиру Жичи, заволели монаштво, прешли у православље и замонашили се. Један је постао јеромонах Амвросије (Муни), а други је добио име Никола (Морган). Они су научили српски језик и црквенословенски и врше богослужење на њему и на енглеском језику. Међу верницима који, долазе на њихова богослужења, има домородаца тако да они врше извесну православну мисију. У Велигтону постоји, српски православни храм.

Временом се осетила потреба да Аустралија и Нови Зеланд имају своју посебну епархију. У јануару 1973. године дошао је у Аустралију епископ Стефан, као делегат патријархов, да испита ситуацију и да види да ли постоји могућност за успостављање посебне епархије. Браћа Душан и Миро Поповић поклонили су једно имање на путу који води за Мелбурн-Гилонг, па је решено да се ту подигне манастир и посвети Светоме Сави. Ту је требало да буде и седиште епископа.

На састанку, који је одржан у Аделаиди, а коме је председавао епископ Стефан, одлучено је да се установи епархија за Аустралију и Нови Зеланд. За епископа ове епархије изабран је 1973. године архимандрит Николај Мрђа, ректор богословије у манастиру Крки. Са собом је довео монаха Бенедикта Ананића. Изграђен је манастир Светога Саве, углавном добровољним радом Срба. По завршетку храма велики српски добротвор Урош Петровић подигао је велику трпезарију, конак за монахе и једну кућу на црквеном имању.

Епископ Николај Мрђа остао је у Аустралији од 1973. до 1978. године када се вратио у земљу и постао епископ далматински. На томе се положају налази и данас ... За новога епископа изабран је Василије Вадић, који је устоличен 5. новембра 1978. године. Устоличен је у манастиру у Елаину. Воја Милетић и његова жена Јелена подигли су храм посвећен светоме Алимпију Столпнику, који је њихова крсна слава. Трећи ктитор српске цркве у Аустралији био је Драган Тошић.

2.

Подела у СПЦ у емиграцији учинила је да је велики број општина и свештеника пришао епископу Дионисију. Секулић је написао: „По насталом расцепу у Цркви ја сам почео да окупљам оно што је остало верно цркви, и са њима образовао нову црквену општину Светога првомученика архиђакона Стефана у Роди Хилу западно од Сиднеја. Први претседник био је Ђуро Трамошанин. У почетку је то била мала општина од свега неколико породица. Службу за њих сам вршио у сали ‚Скул оф артс’. Ја сам опслуживао у општини до пензионисања проте Булована, и тада сам предузео да служим у цркви Светога кнеза Лазара и у истој служио до 1981. године када сам пензионисан. Заменио ме је отац Милан Збиљић, који је дошао из Југославије.“

У међувремену од 1965. године умрло је неколико свештеника чиме је број наших свештеника проређен. Умрли су: Теодор Дамјанук, Будимир Ђукић, Душан Поповић и Илија Булован. Епископ Николај довео је из Југославије неколико младих свештеника, који су били постављени на парохије. У ту групу спадао је и Димитрије Шиповац, који је после *три*

године прешао у раскол. Из Немачке је био дошао Душан Вавић, али се, опет, вратио у Немачку. Епископ Николај је довео из земље богослове Милорада Лончара и Драгана Јоцковића, које је рукоположио и поставио на парохије. Јоцковић је отишао у раскол.

И у Аустралији се одржавају велике црквено-народне свечаности, обично повезане са неким већим празницима и освећивањем нових храмова. На једну такву свечаност владика Василије био је позвао из земље епископе Стефана и Николаја, а из Западне Европе владику Лаврентија и из Америке владику Фирмилијана. Освећивани су храм Светога Алимпија Столпника у Елаину и Светога Саве у Аделаиди. То је било у марту 1983. године.

Широм Аустралије подизани су храмови. Секулић пише: „Када сам дошао у Аустралију нигде није било ни цркве за молитву и ни дома за забаву. Данас на свакоме месту од Перта до Бризбејна постоје и цркве и сале. Само овде у Сиднеју имамо пет цркава и толико исто домова за разоноду. Све је то подигао наш благочестиви народ у заједници са својим свештеницима без ичије помоћи са стране."

Одвојена страна развила је, одмах после извршенога расцепа у цркви, врло живу активност за придобијање општина и верника. На молбу једне групе од њих примио их је Дионисије под своје покровитељство. Он је 1964. године дошао у Аустралију у пратњи архимандрита Димитрија Балаћа, који је био његов штићеник. На њиховом сабору у Мелбурну, 31. октобра 1964. године, донет је Устав за ову епархију за чијега је епископа био изабран Димитрије Балаћ, који је хиротонисан у Либертвилу. На челу епархије био је од 26. децембра 1966. године до 8. маја 1978. године. Седиште му је било у Карамату, предграђу Сиднеја. Пошто је био болешљив одлазио је често на лечење у Америку. За њиховог помоћника, био је изабран архимандрит Петар Банкеровић, који је хиротонисан 5. новембра 1977. године. Он је, после Балаћа, постао епископ ове епархије. Балаћ је умро 25. маја 1979. године само неколико дана после Дионисијеве смрти. Обојица су сахрањена у манастиру Св. Саве у Либертвилу.

Епархија ових одвојених Срба обухвата Аустралију и Нови Зеланд и организована је у свему по угледу на Америчко-канадску епархију. Данас имају 19 организованих парохија од којих смо *пет* нису попуњене. Као и у Америци и Канади имају своја кола српских сестара, која су врло активна. Уз цркве имају и школе за омладину. Имају свој орган „Весник" који је једно време излазио свака три месеца. Уређује се у седишту епархије у манастиру Светога Саве. Одлучено је, 2. априла 1982. године, да се подигне манастир, „који ће, ако Бод да, бити образац манастира Каленића".

Да би могли попуњавати своје парохије били су принуђени да за свештенике рукополажу људе без богословске спреме. Тако је рукоположен Драгутин Петковић, бивши свирач; рукоположен је и Родољуб Улић, бивши подофицир; Божо Арџун, бивши подофицир; Георгије Ђонлић, рашчињени калуђер; Влада Дејановић, бивши рашчињени свештеник; Војислав Бугарски, бивши професор богословије, кога је „због разних сагрешења" рашчинио владика Василије.

Ова се група одликује тиме што подиже доста цркава и прикупљује имања за потребе цркве. „Купили су велико имање у близини Камбере, и ту основали манастир, који је седиште епархије и седиште њиховог епископа Петра. Како чујем, ту треба да оснују Богословију и седиште њиховог епископа и дечије излетиште."

БИБЛИОГРАФИЈА

Испред списка дела, која су коришћена при писању ове књиге, сматрамо за потребно да нагласимо следеће: за писање ове књиге коришћен је, где год је то било могуће, изворни, званични, материјал, који је претежно објављиван у „Гласнику" званичном органу СПЦ, што овоме материјалу даје карактер аутентичности. Доста званичнога материјала, који се односи на проблематику ове књиге, налази се у „Веснику", званичном органу Савеза удружења

православнога свештенства Југославије. Аутори појединих написа у овим листовима поименично су наведени у тексту и писац није сматрао потребним да их, поново, издваја и наводи у библиографији. Техничке ознаке овога материјала су, такође, наведене.

О проблемима СПЦ у дијаспори писано је доста и у штампи српскога дела југословенске емиграције, која, такође, садржи важну документацију о настајању, развијању и међусобним односима унутар дијаспоре. Навођење извора, података и писаца учињено је, и у овоме случају, као и у „Гласнику“ и „Веснику“. Обзиром да црквено-национална проблематика дијаспоре има цео низ својих особености ова врста извора и штампе од посебнога су интереса. Као и у првоме случају тако и у овоме сви се наводи могу контролисати.

Затим, још једна техничка напомена: посебно је наведена литература, писана ћирилицом, а посебно она која је писана латиницом. Ово је учињено ради техничкога олакшања слагачима ... Пада, сигурно, у очи да списак библиографије није нарочито дугачак. Разлог томе лежи у чињеници, да је ова књига писана на основу изворнога материјала и да је наведено где се он налази и одакле је цитиран.

О проблематици, којом се бави ова књига, није код нас скоро ништа писано. Где се у званичној историографији у Југославији налазе осврти на проблематику, којом се бави ова књига, чињено је то, обично, и необјективно и сасвим једнострано што знатно умањује вредности тих осврта, које обеснажују чињенице какве су биле и како се садрже у изворима ... Писац, разуме се, нема илузију о томе да је у овој књизи речено све што је он желео да буде речено и што је требало рећи, али је речено оно што је било могуће рећи о приликама под којима писац живи и ради.

Овај, *трећи,* део Историје СПЦ, данас сасвим актуелан, завршава напор писца да дâ што потпунију Историју наше цркве што, до сада, није било учињено. Као да је, некако, животни удес писца ове књиге, да крчи путеве испред себе и да их, бар у извесној мери, рашчишћава за оне који долазе. Његова је топла жеља да то, што долази, буде и светлије, и радосније и утешније и за наш народ и за нашу Цркву, који би требало да се престану хвалити тиме – „да је овај народ мријет’ навикнуо“. Често је много теже живети и стварати него гинути и умирати.

ЛИТЕРАТУРА

- БАТРИЋ, Јовановић (и другови), Колашин, Београд.
- БОГДАНОВИЋ, др Димитрије: „Хиландар у свести и политици Српске цркве“, у „Српски патријарх Герман“ – *Споменица,* Београд 1978.
- БОРКОВИЋ, др Милан: *Контрареволуција у Србији,* Београд 1979.
- ВУЈАСИНОВИЋ, Тодор: *Озренски партизански одред,* Сарајево 1950.
- „ГЕРМАН, српски патријарх“, *Споменица,* Београд 1978.
- ГРЂИЋ, Ристо: „Општа обнова црквеног живота и устројства“. У *„СПЦ 1920. до 1970“,* Београд 1970.
- ГРУЈИЋ, др Радослав: *Историја СПЦ,* Београд.
- ДАВИДОВИЋ, Н. Давид, *Кроз крв, јаук и сузе,* Чикаго 1981.
- ДЕДИЈЕР, Владимир: „Историјска грађа из народно-ослободилачке борбе 1941–1951.“ У *Сава Немањић, Свети Сава,* Београд 1979.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Марко: „Српска црква под бугарском окупацијом“. У *СПЦ 1920–1970.*
- ДИОНИСИЈЕ, епископ: „Стварање организације СПЦ у Америци и Канади“. У *Споменици,* 1953.
- ДИОНИСИЈЕ, епископ: *Издајство српскога народа и СПЦ.* За штампу спремио епископ Дионисије, Либертвил 1969.

- ДОЖИЋ, др Гаврило: *Мемоари,* Париз 1974.
- ДРАГУТИНОВИЋ, Драгослав: *Животопис владике Мардарија.* Либертвил 1981.
- ДУДИЋ, Драгојло: *Дневник,* Београд 1951.
- ЗБОРНИК *правила, уредаба и наредаба архијерејскога сабора Српске цркве у краљевини Србији 1839–1900,* Београд 1900.
- ЗАКОН И УСТАВ *СПЦ,* Ниш 1931.
- КАРАПАНЏИЋ, М. Боривоје: *Грађански рат у Србији 1941–1945,* Кливленд.
- КОСТИЋ, Н. Бошко: *За историју наших дана,* 1949.
- КРАКОВ, Станислав: „Генерал Милан Недић", књ. I: *На оштрици ножа,* Минхен 1963.
- КРАКОВ, Станислав: „Генерал Милан Недић", књ. II: *Препуна чаша горчине,* Минхен 1968.
- ЉОТИЋ, Димитрије: У *рату и револуцији,* Минхен 1961.
- МАРКОВИЋ, Б. Олга: *Досељавање Срба у Канаду и њихова активност,* Виндзор 1965.
- МИЛАШ, Никодим, епископ: *Зборник правила светих апостолских, васељенских и помјесних сабора и светих отаца,* Задар 1884.
- МИЛАШ, Никодим, епископ: *Православно црквено право*
- МЛАДЕНОВИЋ, Станко: *Поп Владо Зечевић,* Београд 1975.
- *Пакао или комунизам у Црној Гори.* Издање „Гласа Црногорца". Цетиње.
- ПЛЕЋАШ, Неђељко: *Ратне године 1941–1945,* Чикаго 1983.
- Дрво и *друго заседање АВНОЈ-а,* Београд 1953.
- ПУРИЋ, др Божидар: *Биографија Боже Ранковића,* Минхен 1968.
- РАДОВИЋ, Амфилохије и ВОЈИНОВИЋ, Хризостом: *„Обнова и развој женскога монаштва у СПЦ".* У *СПЦ 1920–1970,* Београд 1970.
- РИСТАНОВИЋ, Живојин: „Владика Мардарије". У *„Споменица тридесетогодишњице српско-православне цркве и манастира Св. Саве.*
- СРДАНОВИЋ-БАРАЋ, др Олга: „Улога женског монаштва у СПЦ после Другог светског рата". У *Теолошки погледи,* 4, 1983.
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ, др Ђоко: *Питање македонске православне цркве у Југославији,* Минхен 1959.
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ, др Ђоко: *Македонско црквено питање,* Минхен 1969.
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ, др Ђоко: *Огрешење владике Дионисија,* Минхен 1964.
- *Спомен књига четрдесетогодишњице оснивања првог српског савеза, савеза „Србобран",* Питсбург 1941.
- СТАНИЋ, Градимир, „Патријарх Герман у народу". У „Патријарх Герман" – *Споменица,* Београд 1978.
- *Споменица српске православне цркве Васкрсења Христова,* 1905–1955, Чикаго 1955.
- *Споменица тридесетогодишњице српског православног манастира Светог Саве и шездесетогодишњица СПЦ у Америци,* Либертвил 1953.
- ХОПТНЕР, др Јакоб, *Југославија у кризи.* Њујорк 1962.
- ЧОЛАКОВИЋ, Родољуб: *Записи из ослободилачког рата,* књ. III, Загреб 1950.
- *Црквено законодавство СПЦ,* Београд 1926.
- *Црквено законодавство СПЦ,* Београд 1938.
- „Удружење православног свештенства Југославије 1882–1969", *Споменица,* Београд 1969.
- *Устав српско-православне епархије у сједињеним државама Америке и Канаде,* Сремски Карловци 1939.
- УСТАВ СПЦ, Београд 1947.
- ЦИСАРЖ, Бранко: „Рад патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа". У „Патријарх српски Герман", *Споменица,* 1978.

- ДРАШКОВИЋ, др Чедомир: „Црквене школе СПЦ“. У *СПЦ 1920–1970,* Београд 1970.
- BLAŽEVIĆ, Jakov: *Bez alternative,* Zagreb, 1980.
- BLAŽEVIĆ, Jakov: *Prepoznavanje,* Zagreb, 1980.
- DEDIJER, Vladimir: *Dnevnik,* II deo, Beograd 1946.
- DEDIJER, Vladimir: *Novi podaci za biografiju Josipa Broza Tita,* II, Rijeka 1981.
- ĆIMIĆ, dr Esad: *Socijalističko društvo i religija,* Sarajevo 1966.
- ĆIMIĆ, dr Esad: *Savez komunista i religija,* Beograd 1969.
- FRED, Zlatko: *Religija u samoupravnom društvu,* Zagreb 1971.
- GREGORIĆ, dr Danilo: *So endete Jugoslawien,* Leipzig 1943.
- KURTOVIĆ, Todor: *Crkva i religija u socijalističkom samoupravnom društvu,* Beograd 1978.
- NEUBACHER, dr Hermann: *Sonderauftrag Südost 1940–1945,* Berlin 1956.
- PETEŠIĆ, Ćirilo: *Katolički sveštenici u NOB-u 1941–1945,* Zagreb 1982.
- *Religionsfreiheit in der FVR Jugoslawien.* Dokumente.
- SMODLAKA, Josip: *Partizanski Dnevnik,* Beograd 1972.
- VIDIĆ, Ratko: *La position de l'église en Yugoslavie,* Beograd.
- WUSCHT, Johannes, *Jugoslawien und das Dritte Reich.* Eine dokumentarische Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen von 1933 bis 1945, Stuttgart 1969.

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

ЂОКО СЛИЈЕПЧЕВИЋ је рођен 23. марта 1908. године у селу Самобору, срез Гацко, Херцеговина. Завршио је нижу гимназију у Гацку, Српску Православну богословију у Призрену, Православни богословски факултет у Београду. Годину дана похађао је Евангелистички факултет и славистику у Берлину. После Другог светског рата завршава допунске студије на Старокатоличком факултету у Берну. Године 1936. одбранио је у Београду докторску тезу под насловом *Стеван Стратимировић, митрополит карловачки као поглавар цркве и просветно-национални и политички радник.* Године 1945. напустио је Југославију и живео у Немачкој, у Келну. Слијепчевић је објавио више књига и студија из српске историје, од којих су најзначајније: *Назарени у Србији до 1914. године, Македонско питање* (на енглеском језику), *Историја српске православне цркве* (у три тома), *Српско арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време, Југославија уочи и за време Другог светског рата.* Слијепчевић је био почасни члан Удружења српских писаца, а Свети архијерејски синод Српске православне цркве доделио му је Орден Светог Саве првог степена. Ђоко Слијепчевић је умро у Келну 1993. године.